

ԼԵՒՈՆ ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՎԵՐԱԴԱՐՁ

324
2A-50

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԱՐԽԻՎ
ARCHIVES OF THE FIRST PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

ԼԵՒՈՆ ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Վ Ե Ր Ա Դ Ա Ր Ձ

Ելույթներ

Հարցազրույցներ

Մամլո ասուլիսներ

ԵՐԵՒԱՆ 2009

4150

ՀՏԴ 323 (479.25) : 342.5 (479.25)
ԳՄԴ 66.3 (23) + 67.99(23)
S – 506

LEVON TER-PETROSSIAN

RETURN

(SPEECHES, INTERVIEWS, PRESS CONFERENCES)

Erevan 2009

Տեր-Պետրոսյան Լեւոն

S – 506 Կերադարձ: Ելույթներ, հարցազրույցներ, մամլո ասուլիսներ.
Կազմող՝ Ա. Ռ. Բանույան, առաջաբան՝ Ա. Բ. Սարգսյան, խմբագիր՝ Ա. Է. Ավագյան – Եր.: Հայաստանի Հանրապետության Առաջին
Լախագահի արխիվ, 2009. – 380 էջ:

ԳՄԴ 66.3 (23) + 67.99(23)

ISBN 978-99941-2-254-7

© Լեւոն Տեր-Պետրոսյան, 2009թ.

ՈՐՊԵՍ ՄՈՒՏՔ

2007թ. սեպտեմբերի 21-ին, Հայաստանի անկախության 16-րդ տարե-
դարձի առիթով «Արմենիա-Մարիոթ» հյուրանոցի «Տիգրան մեծ» սրահում
ընդունելություն էր կազմակերպել Հայաստանի Հանրապետության Հիմնա-
դիր-նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը: 800 տեղանոց դահլիճը ոտքի վրա
ֆեզիկապես կարողացավ տեղավորել հավաքվածներին միայն մի ժափն՝
շուրջ 3000 հոգու: Եղան օրվան նվիրված մի քանի ելույթներ, բարձրախո-
սերը հավաքվեցին: Կարձես ասեն ինչ ընթանալու էր հենց այնպես, ինչպես
1998-ից ի վեր նմանօրինակ միջոցառումների ժամանակ. նախագահը
դրան մասնակցելու էր առանց հրապարակային ելույթի, լոկ իր ներկայու-
թյամբ ու անհատական զրույցներով: Սակայն հինգ բուպե անց տեխնիկան
կրկին տեղադրվեց: 1998-ից հետո առաջին անգամ, ելույթի համար խոսա-
փողին մոտեցավ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը: Անակնկալը քարացրեց դահլիճը:
Քարացած դահլիճը անբնական պայթեց, երբ նախագահն օրվան պատշա-
ճող մի քանի խոսքից հետո ըստ էության բացահայտեց տասնամյա իր
«լուսկյան ուխտը» խախտելու շարժառիթը՝ երկրում տիրող իրավիճակին
ավանդ զնահատականի հետևյալ ձեռնարկով: «...Իշխանության վերջից
վար կռուսմպացված, հանցագործ մի վարչակազմ, որի հարաբերություննե-
րը կարգավորվում են ոչ թե օրենքներով, ոչ թե ժողովրդի կամքով, ոչ թե
քաղաքական երկխոսությամբ, այլ քրեական աշխարհի կանոններով: Կո-
վին մաֆիոզ, մինչև վերջին երանգը ստրուկտուրիզացված մի սեփմ, որը
մեզ այսօր արդեն գլորել է երրորդ աշխարհի նմանատիպ սեփմների շար-
քը: Այս իշխանության գոյատևումը չի խոստանում, որ մենք կարող ենք
երբեք էլ դուրս գալ այս վիճակից: Ուրեմն խնդիրն այս համակարգը կազմա-
քանդելն է, այս համակարգից ազատվելը»:

Բոլորը հասկացան, որ գրանով Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն ազդարարում է իր ՎԵՐԱԿԱՐԶԸ, վերագրածը՝ գործնական, հրապարակային քաղաքականություն: Հաջորդ պահին, արդեն ոչ միայն դահլիճում, այլև ամբողջ երկրում բոլորը հասկացան, որ այս ելույթով, հերթական նախագահական ընտրության նախաշեմին, Հայաստանում որակապես նոր քաղաքական իրավիճակ է ստեղծվում: Սակայն, ինչպես այդ, այնպես էլ հաջորդ բոլոր պահերին ոչ մեկը չէր կարող պատկերացնել, թե ինչպիսի իրադարձությունների սկիզբ է գրվելու այդ ելույթով:

Պավադիր հեղաշրջումները, որ կարելի է իրականացնել տասնյակ մարդկանցով, զինված կամ թավշյա հեղափոխությունները, որ կարելի է իրականացնել հարյուրավորներով, ազգային-ազատագրական պատերազմները, որ կարելի է իրականացնել հազարավորներով, կարող են ժամանակավորապես այս կամ այն կերպ փոխել ժողովրդի պատմության ընթացքը: Սակայն զործնականում ողջ ժողովրդի ընդգրկմամբ ծավալված համաժողովրդական շարժումներն են, որ ոչ միայն պատմության ընթացք են փոխում, այլև կենսունակության մեծ լիցք են հաղորդում, երիտասարդացնող ավիշ ներարկում ազգին, ժողովրդին, և, ձեռավորելով որակապես նոր հասարակություն՝ կանխարդելում նրա ծերացումը կամ այլասերումը: 1988–1990 թվականների Դարբարալյան կամ Հայկական համազգային ժողովրդավարական շարժումից հետո բոլորովին այլ որակի հասարակություն էր Հայաստանում՝ արժանապես տարբերով 70–80-ական թվականների հասարակությունից: Հասարակության այդ որակն էր, կամ՝ որակապես նոր այդ հասարակությունն էր, որ հաջորդ տարիներին ոչ միայն կարողացավ իր ուսերին աննախադեպ ծանր բեռ կրել, անհողթահարելի թվացող խոչընդոտներ հաղթահարել, այլև ոչ մեկի մտքով շանցնող հաղթանակների հասնել: Անգամ ժամանակին՝ 1965–1966 թվականների ազգային-քաղաքական խնդիրների մասնակի մի պտույթումը որակական կարեւոր տեղաշարժեր առաջացրեց հասարակության մեջ՝ նպաստելով խորհրդային բռնապետության պայմաններում քաղաքական ու կազմավորված ազգային ինքնագիտակցության վերականգնմանը:

2008թ. նախագահական ընտրությունների նախաշեմին Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հրապարակային հայտը, որ պաշտոնապես հնչեց մոտ մեկ ամիս

անց՝ հոկտեմբերի 26-ին, այն ակնհայտորեն շարքային ընտրաբաժնից վերածելու էր համաժողովրդական շարժման: Դրա համար հասունացած էր օբյեկտիվ պայմանը՝ համընդհանուր ատելության վերածված համաժողովրդական դժգոհությունը վարչախմբի նկատմամբ, ինչին գումարվում էր սուբյեկտիվ գործոնը՝ Առաջին նախագահի անձով ներկայացող փորձառու առաջնորդը: Դույզն ինչ չնսեմացնելով 1965–1966, 1988–1990թթ. համաժողովրդական շարժումները, առանց երկմտելու պետք է խոստովանել, որ համաժողովրդական այն շարժումը, որ մայր առավ 2007թ. աշնանից ու շարունակվում է առ այսօր, իր բոլոր չափորոշիչներով, մասնավորապես, հասունությունը, հետապնդած բարձր քաղաքական խնդիրներով և որակական այլ ճատկանիչներով գերազանցում է նախորդներին: Դույզն ինչ չնսեմացնելով, ընդհակառակը՝ շատ բարձր գնահատելով այս Շարժման քաղաքական ընտանին կազմող անհատների, հայտնի քաղաքական գործիչների կարեւորագույն վաստակն ու զերակատարությունը, այդուամենայնիվ, պետք է ընդունել, որ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի էր, որ իր ելույթներով ու գործունեություններով փոխրկեց հասարակությունը, դարձավ համաժողովրդական այդ շարժման խմորիչն ու լոկոմոտիվը:

Հասարակության և քաղաքականության մասին գիտությունները նույնպես ունեն իրենց օրենքները, որոնք չի կարելի անպատիժ խախտել: Սրինակ, խորհուրդ չի տրվում բազմամարդ հանրահավաքներում, ունկնդրի կողմից ընկալելու համար ուղեղի մեծ լարում պահանջող բարդ խնդիրների մանրագրին վերլուծություններ՝ դրանք ավելի հարմար են և ընկալելի տպագրի տեսքով: Բազմամարդ հանրահավաքներում խորհուրդ չի տրվում երկարաշունչ ելույթներ՝ մարդիկ ֆիզիկապես հոգնում են ոտքի վրա ու ձանձրանում նույն հեռուորին երկար լսելով՝ աչդպիսի ելույթներն ավելի հարմար են դահլիճային պայմաններում: Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը համարձակորեն խախտեց այդ օրենքները, նրա հանրահավաքային բոլոր ելույթները ամենաբարդ խնդիրների մանրագրին վերլուծություններ են, յուրաքանչյուրը՝ 1–1,5 ժամ տևողությամբ: Ու, դրանով հանդերձ, հարյուր հազարավոր մարդիկ դրանք լսում են համակ ուշադրությամբ և հաջորդ հանրահավաքին շտապում հատկապես նրա հաջորդը ելույթը լսելու համար: Խոյն՝ հասարակության ու քաղաքականության մասին գիտությունները խորհուրդ են տալիս երբեմն զիմել նաև ժողովրդահաճ մեթոդների, երբեմն սուրբ տալ

զանգվածների տրամադրությունը: Լևոն Տեր-Պետրոսյանը բազմիցս հիմնափորապես խախտել է նաև այս օրենքները: Ընդհանրապես մերժելով ժողովրդահամայնությունը, նա հաճախ հանդես է եկել «հիասթափեցնող» ելույթներով՝ առաջարկելով կտրուկ ու անսպասելի շրջադարձեր: Եւ, այդուամենայնիվ, նրա նկատմամբ ամենափոքր չափով չի նվազել վստահությունը, չի լավի որևէ տրտունը: Ո՞րն է նրա նկատմամբ ժողովրդի՞ ոչ թե անվերազատ, այլ աննահանջ լայնացող ու խորացող քաղաքական վստահության գաղտնիքը: «Անբնական» այս երևույթը վարչախմբի ներկայացուցիչները ինչ-որ պահի փորձեցին բացատրել՝ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի զեմ հարուցելով զանգվածային հիպնոսի, կախարդանքի, մարդկանց «հոգեխանգարման» հասցնելու միջնադարյան ինկվիզիցիայի մեղադրանք: Կախարդանքը, իրօք, կա, բայց ոչ որպես մեղք, այլ որպես բացասիկ մի շնորհ՝ հիմնված նախագահի քաղաքական ու պետական գործչի հարստագույն փորձի, նախանձելի բազմմտացության, լայն մտահորեզոնի, բարձր ինտելեկտի, խորաթափանց վերլուծական մտքի, իրավիճակի զարկերակը ճշգրիտ զգալու, ամենաբարդ խնդիրները պարզ ու դուրսբերկալ ներկայացնելու ու հստակ բանաձևելու կարողության եւ, այս ամենի հետ, ամենակարևորը՝ ժողովրդի հետ մինչև վերջ անկեղծ լինելու իր անսասան սկզբունքի համատեղման վրա:

Հենց սկզբից չէ, որ համընդհանուր ու անվերապահ էր հասարակության ոգևորությունն ու կողմնորոշումը: Ամբողջ 10 տարի լուել էր Հայաստանի Հանրապետության Հիմնադիր-նախագահը: Ծիշտ է՝ դրանով իսկ մեծ ինտրիգ էր ստեղծվել: Սակայն նաև ամբողջ 10 տարի ավագակապետական ուժերի մարտաբազմաների ու կամակատարների, մեղմ սասած, քննադատության թիվ մեկ թիրախն էր եղել նա: Ոչ միայն եթերով ու մամուլով, այլև ընդհուպ ուսումնական ձեռնարկների մակարդակով ազավազվել, գլխիվայր էր շրջվել Առաջին նախագահի իշխանության տարիների ողջ պատմությունը: Յուրաքանչեւ էին «անտեր» մնացած հաղթանակներն ու հաջողությունները, որ, բնա պատմության նոր խմբագիրներին, տեղի էին ունեցել նրա կամքին հակասակ, մինչդեռ նույն տարիների բոլոր զժվարությունները բարդվել էին նրա վրա՝ որպես դրանց միակ պատասխանատու: Հազար անգամ կրկնված սուտը, կեղծիքը, ընդհուպ զավեշտի մակարդակի վերադրումները որպես իրողություն նստել էր շատերի ուղեղում: Մեկ-երկու

հրապարակային ելույթով, գործի զննելով ժողովրդի հետ անկեղծ խոսելու իր հիմնական զենքը, Լևոն Տեր-Պետրոսյանը հպեցրեց այդ ստոցի պատնեշը:

Այս գրքում ամփոփված հանրահավաքային ելույթները նախապատրաստվել են գրավոր, դրանցից յուրաքանչյուրի պատրաստման վրա հեղինակն իրեն հատուկ բժախնդրություն էր աշխատել է 2-3 շաբաթ: Ելույթներից յուրաքանչյուրը բավարարում է մի քանի պարտադիր պայման միաժամանակ: Առաջինը՝ հավաստիությունն ու ստուգված փաստերի վրա խարխված լինելն է, ինչն ապահովում է դրանց գիտականությունը: Ելույթների բազմաթիվ էջեր պարզապես կարող են զարդարել նույն թեմայով ցանկացած սկադեմիական գիտական աշխատություն: Տասնյակ այդ ելույթներից եւ ոչ մեկի որևէ թեկ կամ փաստ նրա ընդգիմախոսներն այդպես էլ չիորձեցին բնա էություն վիճարկել: Երկրորդը՝ խնդիրների ու հարցադրումների արթնկանությունը ու գնահատականների համոզիչ լինելն է, ինչն ապահովում է ելույթների անխառն քաղաքական բնույթը՝ անկախ թեմատիկայից: Երրորդը՝ ինչպես յուրաքանչյուր ելույթ առանձին իր ներսում, այնպես էլ բոլորը միասին որպես ամբողջություն, ունեն ստելիքի հստակ համակարգվածություն ու ներքին անթերի տրամաբանական կապ: Չորրորդը՝ բազմահասցևականությունն է, հիմնական հասցեատերերը երեքն են՝ Հայաստանի ժողովուրդն իր բոլոր խավերով, գործող իշխանությունը, ապա՝ միջազգային հանրությունը կամ արտաքին աշխարհը: Եւ վերջապես հինգերորդը՝ խտրի որակն է. ոմանք խոստովանում են, որ գայլս են հանրահավաքի պարզապես գեղեցիկ ու գրապես հայերեն խոսք լսելու հաճույքն ստանալու համար նաև: Երա ելույթների նկատմամբ հասարակական իրական պահանջարկը չբավարարված մնաց անգամ այն բանից հետո, երբ դրանք հանրահավաքից անմիջապես հետո ամբողջությունը հրապարակում էին միաժամանակ մի քանի թերթեր, տեղադրվում էին ինտերնետում, մի քանի տասնյակ հազար տիրաժով տարածվում տեսավավառականերով ու նույնքան՝ առանձին գրքուկներով: Արտաքին աշխարհի նույնպիսի պահանջարկը բավարարելու համար դրանք անմիջապես թարգմանվում եւ տարածվում էին նաև ռուսերեն եւ անգլերեն: Դժվար է հայ իրականության մեջ ցույց տալ ոչ միայն քաղաքական, այլև ցանկացած այլ ասպարեզում ու ժամրում մտավոր արտադրանքի որևէ նմուշ, որն իր ժամանակին եւ կամ հետո նման պահանջարկ է ունեցել:

Որոնք են այն արդյունքները, որ ունեցավ Հայաստանի Հիմնադիր-Նախագահի գլխավորած համաժողովրդական շարժումը: Թող տարօրինակ չհնչի, սակայն այդ արդյունքներն այսօր իրենց նշանակությամբ պատմականորեն նույնարժեք, գուցե նույնիսկ ինչ-որ իմաստով ավելին են, քան, եթե 2005թ. տեղի ունեցած լիներ սովորական մի նախընտրական պայքար եւ փետրվարի 19-ին ավարտվեր Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի բնականոն հաղթանակով: Կարելուր այն խնդիրները, որ պետք է լուծվեին այդ հաղթանակից հետո, լուծվեցին ու շարունակում են լուծվել համաժողովրդական շարժման այս քննադատում:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը 2007թ. հոկտեմբերի 26-ի հենց առաջին ելույթով բացահայտեց Հայաստանում ձեւավորված սեփմի «ավազակապետական» բնույթը, դրա «անատոմիան եւ մեխանիկան»: Մշ այս որակումը, ո՛չ էլ քիչ՝ ավելի ուշ վարչախմբին տրված «թափառ-մոնղոլական խանություն» բնորոշումը պարզապես նաեմացուցիչ զեւհատականներ ու այգանանք չէին (ինչպես դա բնկալեցին նրա հակառակորդները), այլ հարուստ փաստական նյութի վրա գիտական բժախնդրությամբ ցուցադրված քաղաքական իրողություններ: Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն առաջին անգամ հասարակությանը ներկայացրեց Հայաստանում 1999թ. հոկտեմբերի 27-ից հետո ու գրա հետեւանքով արմատավորված սեփմի իրական ու համակողմանի պատկերը՝ կառուցվածքային մանրամասներով ու գործառնական ամբողջականությամբ: Միաժամանակ նա, ըստ էության, նաեւ ազդարարեց իր հետապնդած քաղաքական խնդիրը, այն է՝ **ավազակապետության կազմաքանդում ու «Ավզյան ախոռների մաքրում»:** Այլ խոսքով՝ սահմանադրական կարգի վերականգնում, օրենքի եւ իրավունքի գերիշխանության հաստատում, մարդու իրավունքների ու ազատությունների ապահովում, մինչ այդ կատարված ապօրինությունների հետեւանքների վերացում եւ այլն: Հարցադրումն անմիջապես հիմք դրեց այն ջրբաժանին, որի մի կողմում հավաքվեցին վարչախմբի պահպանմամբ շահագրգիռ ուժերը՝ անկախ իրենց հրապարակային քաղաքական հետևորարանությունից, մյուս կողմում՝ իր ազգային, մարդկային ու քաղաքացիական պատվախնդրությունը նախանձանխնդիր մարդկիկ հասարակության մեծագույն մասը:

Շղթամներ երեք-չորս ամսում, ներառյալ 2008-ի նախագահական ընտրությունները, դրան հաջորդած շուրջօրյա հանրահավաքները, որ ընդհատվեցին վարչախմբի կազմակերպած մարտիմեկյան հանցագործ շարժով ու արյունոտ ապսիդով, վերջնականապես հասակեցրեցին այդ ջրբաժանը: Ի սկզբանե շատ լավ հասկանալով, որ իրենց հիմնած սեփմը հանդիպելու է հասարակության լայն շերտերի դիմադրությանը, ավազակապետության «հիմնադիր հայրերը» մշակել ու հաջողությամբ գործադրում էին այդ դիմադրությունը հաղթահարելու կամ շրջանցելու մի շարք մեթոդներ: Դրանցից մեկն ուղղակի կամ միջնորդավորված ընտրակաշառքն էր, որը, սակայն, մի կողմից՝ ծախսատար էր, մյուս կողմից՝ սկզբունքային ընտրազանդվածի կական մի մաս պարզապես չէր տրվում դրան: Ահա հենց այս մասի հարցերը լուծելու համար է, որ մտահոգացվել էր կեղծ ընդդիմության դավադիր համակարգը: Այն արդեն մի քանի անգամ հաջողությամբ գործադրվել էր, եւ պետք է խոստովանել, փայլուն քննություն բունել, սակայն, ըստ էության եւ ամբողջությամբ չէր բացահայտվել: Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի դրած հստակ ջրբաժանը, Համաժողովրդական շարժման արմատականությունն ու թափը մինչեւ վերջ բացահայտեցին սեփական ժողովրդի գեմ կրկնվող այս դավադրությունը: Մի վերջին անգամ ծառայելով վարչախմբին՝ ղեկավարելով ավազակապետական սեփմի պահպանման շատ կարելուր «հետախուսումներից» մեկը՝ կեղծ, ծախված կամ զրպանային ընդդիմության համակարգը: Ձեռնասուն ու հաստիքային «բնդդիմադիր գործիչներին» մի ամբողջ շրախումբ խայտառակ ձեւով նետվեց քաղաքական աղբանոց՝ արժանանալով համաժողովրդական արգահատանքի, իսկ նրանց առեւտները փոքրատեսակով ստորացնող բնութագրիչի, հայհուական խոսքի վերածվեց: Այնքան կատարյալ էր այդ համակարգի փլուզումը, որ առ այսօր, վարչախմբի բոլոր փորձերը՝ ինչ-որ կերպ վերականգնել իր գինանոցի ջախջախված թանկարժեք այս միջոցը՝ մնում են ապարդյուն:

Վարչախումբն ի սկզբանե իշխանության եկավ ժողովրդի մեծագույն մասի ընդդիմացման պայմաններում: Ռ. Քոչարյանը իր իշխանությունը հաստատել ու պահպանել էր ոչ միայն ոտնահարելով Սահմանադրությունը, այլեւ Երկիրս խլելով նախագահական աթոռը այդ պաշտոնում սկսնայտ ընտրված Կարեն Դեմիրճյանից, ապա Ստեփան Դեմիրճյանից: Նույն կերպ էին իրականացել նաեւ խորհրդարանական ու մյուս ընտրությունները,

հանրաքվեները: Ոչ լեզիտիմ իշխանությունը դարձել էր քաղաքական կյանքի նորմ, իսկ տասր տարի դրա դեմ պայքարած հասարակությունը, կարծես, արդեն հուսահատվել ու համակերպվել էր: Վարչախմբի հետևողական ու նպաստակցիր շանքերի շնորհիվ ոչնչացվել էր երկրի քաղաքական դաշտը, այլասերվել քաղաքական պայքարի էությունը, քաղաքական գործընթացը քաղաքական խնդիր հասկացությունները: Հսկայական, բառիս բուն նշանակությամբ սգեա մի զանգված էր հավաքվել Ազգային ժողովում, այնքան սգեա, որ հաճախ բողոքում էին այստեղ քննարկվող հարցերի, ընդհուպ՝ Մահմանադրության, «քաղաքականացումից»: Նույնպիսի մի զանգված նշանակվել էր պետական կարևորագույն քաղաքական պաշտոնների, որոնք օրումեջ հայտարարում էին, թե իրենք քաղաքականությունը չեն գրադվում: Իսկ իրենց քաղաքական ու պետական գործիչներ հորջորջողները պարզապես անպատվում, հասարակության աչքում անվանարկում, ծաղրածուանակի առարկա էին դարձնում այդ հասկացությունները: Տեր-Պետրոսյանին հաջողվեց վերջ տալ այս խնդկատակությունը, քայլ առ քայլ ու հետևողականորեն մաքրել քաղաքական դաշտի «Ավզան փոստները», վերականգնել իրական քաղաքական արժեհամակարգը: Նրա անձով եւս մեկ անգամ մարմնացած իրական քաղաքական ու պետական գործիչ կերպարը վերականգնեց, վերածնեց այլասերված քաղաքական հասկացություններն ու դրանց հասարակական ընկալումը: Իսկ գարծավ քաղաքական ու պետական գործիչ այն չափորինակը, որն անհույս փաթրությունն ու աննշանության մատնեց այդպիսին համարվելու հավակնող իշխանական ու նրա սպասարկու տասնյակ գործածողները: Նա հետևողականորեն կարողացավ ստիպել վարչախմբին մտնել պայքարի քաղաքական դաշտ, որտեղ եւ իցուցց հանեց նրա անանկությունը: Հենց այն՝ քաղաքական դաշտում վերահաս ու խաչատառակ պարտությունից խուսափելու համար էր, որ վարչախումբը դիմեց դեռևս իր կոկորդում մնացած ամենարիբու ընտրախախտումներին, ապա նաև մարտիմեկյան ոճրագործությունը:

Համաժողովրդական շարժումը մի իսկական բաց համալսարան էր, քաղաքական ու քաղաքացիական բարձրագույն կրթության մի իրական կուրս: Ամեն մի հանրահավաքից հետո մարդիկ հեռանում էին իմացությունների հսկայական ու թանկարժեք մի բեռով, հույսի, հավատի ու ինքնահաս-

տատվածության զգացումով: Հանրահավաքներում վերջնականապես վերականգնվեց, մեջբեր շտկեց Հայաստանի Հանրապետության նախորդ տասնամյակում եմաստացած, կրած, հուսախաբված ու հուսալքված ազատ արժանապատիվ քաղաքացին: Փետրվարի 21–29-ին Ազատության հրապարակում անցկացրած ազատության տոնահանգի նմանիզ շուրջըր հանրահավաքների ամեն մի մասունակից հաղվիթն համաձայնի իրենց բովանդակային հագեցվածությամբ ու արժեքով բացառիկ այդ օրերից մեկը փոխանակել նախորդ տարիներից որևէ մեկի հետ: Այդ օրերին Անոն Տեր-Պետրոսյանը օրը մի քանի ելույթ էր ունենում եւ բոլորի հետ գիշերում հրապարակում: Հենց այդ օրերին՝ փետրվարի 26-ին, գրանցվեց Շարժման բարձրակետը. Հանրապետության հրապարակից Ա. Սարգսյանի՝ այդտեղ ստիպողաբար հավաքած «հակահանրահավաքը», ճեղքելով ստիպանական պատենշը, Հյուսիսային պողոտայով գետի նման հոսեց դեպի Ազատության հրապարակ: Տեսարանը խորհրդանշական էր՝ բռնությունից փախուստ դեպի ազատություն: Տեսարանը նաև ստարկական էր՝ Ազատության հրապարակը վերածվել էր մի հսկայական բվետուփի, որտեղ շուրջ կես միլիոն քաղաքացիներ ջրտաշունչ այդ օրը իրենց քվեն էին բերել Անոն Տեր-Պետրոսյանին՝ այս անգամ արդեն անձնական ներկայությամբ: Այստեղ Ազատության հրապարակի շուրջըրջա հանրահավաքներում թրծվեց այն նոր, որակապես նոր քաղաքացիական հասարակության կես միլիոնանոց միշուկը, որը եւ անդառնալիտրեն կանխորշեց Շարժման շարունակականությունն ու ռեժիմի դատապարտվածությունը: Ասել է թե՛ «Ավզան փոստները» մաքրելու եւ Հայաստանում արժանապատիվ կյանքով ապրող, բնասիրություն չհանդուրժող քաղաքացիական հասարակության ձեւավորման այն խնդիրը, որ խոստանում էր լուծել ՀՀ Հիմնադիր-նախագահը, իր երկրորդ մասով այլևս փառավորապես լուծված է, ինչից հետո առաջին մասի լուծումը կանխորշված է, ընդամենը ժամանակի ու քաղաքական տեխնոլոգիայի հարց:

Սկզբում թվում էր, թե վարչախումբի դեմ քաղաքական պայքարի ողջ ծանրությունը ընկնելու է «հին դվարդիայի»՝ 1988-ի սերնդի վրա: Երիտասարդության նկատմամբ վերապահ վերաբերմունքն իր հիմքերն ուներ. վարչախումբի կողմից հետևողականորեն ստեղծված քաղաքական, գլխիվար շրջված արժեքային համակարգի, հոռի օրինակների միջոցառումը,

թվում էր, թև ամենից շատ պետք է ազգած լինի անհամեմատ անպաշտպան, ավելի հեշտությունը գայթակղություն արվող երիտասարդության վրա: Շարժման ընթացքում, այս ստումով, տեղի ունեցավ մի իրական հրաշք: Երիտասարդությունը, ու, մասնավորապես, ուսանողությունը, շատ արագ ընդգրկվեց Համաժողովրդական շարժման մեջ՝ իր տեսակարար կշռով գտնելով նրա ամենակարևոր բաղադրիչը: Եւ դա ոչ միայն հանրահավաքներին ու երթերին մասնակցությունը, այլև շատ ավելի լուրջ, կազմակերպական գործերով ու սեփական նախաձեռնություններով: «Վետերանները» կարող են հավաստել, որ համաժողովրդական այս շարժումն իր միջին տարիքով շատ ավելի երիտասարդ է 1988-ի Շարժումից: Տասնյակ հազարավոր երիտասարդներ անցան քաղաքացիական ու քաղաքական դասախարակության Շարժման դպրոցը, Հանրապետության Հիմնադիր-Նախագահի դպրոցը, ստացան գիտելիքներ, ձեռք բերեցին ունակություններ և որակներ, որ նրանց էություն անբաժանելի մասն են մնալու ամբողջ կյանքում: Գրանով հայաստանյան հասարակության մեջ ստեղծվեց վստահելի մի ռեսուրս՝ ոչ միայն այսօրվա խնդիրները լուծելու, այլև ապագայում երկրի զարգացումն ու ընթացքը խոտորումներից դերձ պահելու համար:

* * *

Սույն ժողովածուն ընդգրկում է Լենին Տեր Պետրոսյանի վերջին մեկուկես տարվա ոչ բոլոր հանրահավաքային ելույթները, հարցազրույցները, մամուլի ասուլիսները և այլ նյութեր: Մասնավորապես այստեղ չեն ընդգրկվել նրա հարյուրավոր բանավոր ելույթները նախընտրական քարոզարշավի՝ հանրապետությունով մեկ նրա այցելությունների ընթացքում, 2008թ. փետրվարի 21–29-ին Ազատության հրապարակում նրա տասնյակ բանավոր ելույթները և այլն: Եւ այդուամենայնիվ, ժողովածուն ամբողջական պատկերացում է ապխ նրա ՎԵՐԱԴՆԱԲՁԻ ու, դրա հետ կապված, համաժողովրդական այն Շարժման մասին, որ շարունակվում է և անպայման հասնելու է Հայաստանում ահմանադրական կարգի մեկընդմիշտ վերականգնման, երկիրը զարգացման բնականոն ճանապարհի բերելու նպատակի իրականացմանը: Ժողովածուում ընդգրկված նյութերը այժմեական են և կարեւորագույն քաղաքական նշանակություն ունեն: Բայց ոչ միայն, դրանք ունեն նաև պատմական առաջնակարգ փաստաթղթերի արժեք և անփոխարինելի

լի սկզբնաղբյուր են ինչպես այս, այնպես էլ նախորդ տասնամյակի պատմությունն ուսումնասիրողների համար: Այն անփոխարինելի սկզբնաղբյուր ու հիմք է լինելու նաև Հայաստանի Հանրապետության Հիմնադիր-Նախագահի՝ միջազգայնորեն ճանաչված ու միջազգային մասշտաբի, ամենաարդյունավետ ու ամենախնդրելիկոտալ քաղաքական-պետական գործիչներից մեկի գիտական կերպարը կերտող նրա կենսագիրների համար:

ԱՇՈՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու

ԵԼՈՒՅԹՆԵՐ
ՀԱՐՅԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐ
ՄԱՄԼՈ ԱՍՈՒԼԻՍՆԵՐ

**ԻՐԵՐՆ ԻՐԵՆՑ ԱՆՈՒՆՈՎ ԿՈՉԵԼՈՒ
ԵՒ ՀԱՇԻՎ ՊԱՀԱՆՋԵԼՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԸ**
(Ելույթ 2007թ. հոկտեմբերի 26-ի հանրահավաքում)

Միտելի հայրենակիցներ,

1988 թվականի հուժկու համաժողովրդական շարժման սկզբնավորումը հիշեցնող այս մրճուրուրը հուշում է ելույթս վերնագրել «Իրեն իրենց անունով կոչելու և հաշիվ պահանջելու ժամանակը»: Դա անհրաժեշտ է՝ նախ և առաջ ամփոփելու համար Քոչարյանի նախագահության տասնամյա ժամանակաշրջանը, և երկրորդ՝ հստակ պատկերացնելու Հայաստանի առջև կանգնած ներկա մարտահրավերները:

Սեպտեմբերի 21-ի ելույթում ես ընդամենը կատարել եմ մեկ-երկու շեշտադրում, որոնց արձագանքներն ինձ այժմ թելադրում են՝ դրանց անդրադառնալ ավելի հանգամանորեն և փաստարկված:

Սկզբից ևսք հարկ եմ համարում զգուշացնել, որ ես տալու եմ զուտ ֆաղափական գնահատականներ՝ հիմնված բացառապես պաշտոնական վիճակագրության և մամուլում հրապարակված տվյալների վրա: Այդ գնահատականները, հետևաբար, իրավական ուժ չունեն և ամենեւին չեն սասանում ստորեւ հիշատակվելիք անձանց անմեղության կանխավարկածը: Քանի դեռ չկան և չեն լինի դատական կարգով ընդունված վճիռներ՝ նրանք նույնքան անմեղ են, որքան այս հրապարակում կանգնածներից յուրաքանչյուրը:

Քոչարյանական վարչախմբի կամ ուժիմի էությունը

Արդեն հիշատակված իմ ելույթում Հայաստանի ներկա իշխանությունը եւ բնութագրել էի հետևյալ խոսքերով. «Վերից վար կոտուրպացված, հանցագործ մի վարչակազմ, որի հարաբերությունները կարգավորվում են ոչ թե օրենքներով, ոչ թե ժողովրդի կամով, ոչ թե հարգական երկխոսությամբ, այլ բռնական աշխարհի կանոններով: Այսինքն՝ լիովին մաֆիոզ, մինչև վերջին երանգը սարսուկտուրիզացված մի ուժիմ, որը մեզ այսօր արդեն զլորել է երբորդ աշխարհի նմանատիպ ուժիմների շարքը»:

Դասական պետականագիտության տերմինոլոգիայում այդպիսի իշխանությունը կոչվում է «կլեպտոկրատիա», բառացի՝ «գողապետություն»: Սակայն ես կնախընտրեի «ավագակապետություն» բառը, որն ավելի նշգրիտ է արտահայտում հասկացության բովանդակությունը, քանի որ գողությունը անհատական հանցագործություն է, իսկ ավագակությունը՝ խմբային:

Ո՞րն է, արդ, իշխանության ավագակապետական համակարգի գոյության իմաստը եւ հետապնդած նպատակը: Դա ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ իշխանության բոլոր լծակներին տիրող մարդկանց սահմանափակ խմբի բարօրության ապահովում՝ սեփական ժողովրդի անխնա հարստահարման եւ կեղեքման գնով: Այդ ամենը ցինիկաբար բողարկվում է հայրենասիրության, պետական շահի, Ցեղասպանության հանաչման, Արցախի անկախության վերամբարձ կարգախոսներով: Այնինչ միանգամայն ակնհայտ է, որ հայրենիքը նրանց համար ընդամենը նվաճված տարածք է, կամ առավելագույնն՝ օրյեկտ, պետական շահ կոչեցյալ՝ ստորագույն անձնական շահախնդրություն, իսկ Ցեղասպանության նանաչումն ու Արցախի ազատագրումը՝ էժան մանրադրամ իրենց հակաօրինական ծրագրերի իրականացման գործում: Նրանց նաօտասանության աստիճանն ուղիղ համեմատական է իրենց հափշտակած հարստության ծավալին: Որքան շատ են խոսում հայրենասիրությունից, պետական շահից ու ժողովրդի բարօրությունից, այնքան շատ են կորզում նույն այդ ժողովրդի զրգանից:

Ավագակապետական համակարգի կառուցվածքն ու հանգուցային օղակները

Հայաստանի ներկա իշխանական համակարգը կառուցված է մոնոլիտ բուրգի սկզբունքով եւ հստակ սահմանված նվիրապետական-հիերարխիկ աստիճանակարգով: Բուրգի զագաքը հանրապետության նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանն է: Երկրորդ տեղն զբաղեցնում է վարչապետ, ոչ հետավոր անցյալում պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանը: Երրորդ տեղին հավակնում են փոխվարչապետ Հովիկ Աբրահամյանը եւ նախագահի աշխատակազմի ղեկավար Արմեն Գևորգյանը: Այնուհետև գալիս են նախարարների, փոխնախարարների, մարզպետների մեծագույն մասը, ինչպես նաև որոշ տխրահռչակ ֆալսապետներ ու քաղապետեր:

Հանցավոր այս համակարգի գործունեությունն ապահովվում է մի քանի հանգուցային օղակների շնորհիվ:

Առաջին. Նախագահի աշխատակազմի ղեկավարը, որի ազդեցությունը հատկապես մեծ էր Արմեն Գարբինյանի եւ Անդրանիկ Մարգարյանի վարչապետության շրջանում, երբ փաստորեն Ալեքսան Հատրնյանն ու Արմեն Գևորգյանն էին լուծում կարգային հարցերը, սահմանում առողովաճառի պայմանները, տնօրինում արտոնությունների շնորհումը, ապահովում ձեռնարկների ու տեղեկների անցկացումը: Այսինքն, նրանք օժտված էին իրենց իրավասություններից դուրս գտնվող այնպիսի ֆունկցիաներով, որոնք կորզված էին կառավարության օրինական լիազորությունների շրջանակից:

Երկրորդ հանգուցային օղակը Արմեն Ավետիսյանի գլխավորած Մամալանի վարչությունն է, որի ֆունկցիան մամալանի վերահսկողության իրականացումից ու օրինական մասնավորների գանձումից վերածվել է համապետական մասշտաբի մամալանեցության ֆունկցիայի: Մամալանի վարչությունն է մոնոպոլիաների ձեռավորման, ներմուծվող ու արտահանվող ապրանքների փոխանների բաշխման, գործարարներին անհավասար պայմանների մեջ դնելու, անցանկալի տնտեսական մրցակիցներին ասպարեզից դուրս մղելու եւ սնանկության հասցնելու մեխանիզմ: Քեես ոչ նույն շափով, նշված նպատակներին ծառայում է նաև հարկային տեսչությունը, որի գործունեությունից տուժում են

հատկապես մանր ու միջին մեծության ընկերություններն ու անհատ ձեռներեցիները, քանի որ խոշոր հարկատուներն իրենց մուծումների մեծագույն մասը կատարելով բոլորովին այլ տեղ, ըստ էության, դուրս են այդ ծառայության իրավասությունների սահմաններից:

Երրորդ կարևորագույն օղակը՝ դատախազության համակարգը, որ ղեկավարում է Աղվան Հովսեփյանը, ապահովում է ավագակապետական ռեժիմի իրավական անվտանգությունն ու անպատժելիությունը, հողարկում եւ պարտակում նրա բոլոր օրինախախտումներն ու հանցագործությունները, շինծու բռնական հետապնդումներով անարբեկում եւ լուցեցում վարչախմբի հակառակորդներին ու ընդդիմախոսներին:

Ռեժիմի կենսագործունեությունն ապահովող չորրորդ հանգույցային օղակի դերում հանդես է գալիս Կենտրոնական բանկը, որի վարած ֆինանսական հաղահականությունը, մասնավորապես՝ դրամի արժեւորման կասկածելի գործընթացը, կործանում է երկրի առանց այդ էլ խղճուկ արդյունաբերությունը, էսպես սահմանափակում տեղական ապրանքների արտահանման հնարավորությունները եւ մխտում արտասահմանյան տրանսֆերների ռեալ արժեքի ավելի քան 40 տոկոսը, որը մտնում է ներկող մոնոպոլիստների եւ նրանց հովանավորող պետական պաշտոնյաների գրպանը: Բացի այդ, Կենտրոնական բանկի վերահսկողության տակ գտնվող բանկային համակարգն իրականացնում է ռեժիմի ֆինանսական հոսքերը եւ հանցավոր նանապարհով ձեռքբերված հսկայական գումարների օրինականացման գործը:

Եւ վերջապես **հինգերորդ** հանգույցային օղակը՝ հանրային հեռուստատեսությունը, Ալեքսան Հարությունյանի գլխավորությամբ, ապահովում է հանցավոր վարչախմբի պրոպագանդիստական պաշտպանությունն ու շանսախրաբար իրականացնում նրա ընդդիմախոսների ու հաղահական հակառակորդների վարկաբեկման ստորագույն գործը: Այդ հարցում նրանից հետ շեն մնում նաեւ պետության ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցության տակ գտնվող մի քանի այլ հեռուստատալիֆներ եւ տպագիր մամուլի օրգաններ:

Ռեժիմի ձեռավորման եւ զարգացման ընթացքը

Հանցավոր այս ռեժիմը ձեռավորվել է ոչ միանգամից: Նրա սկզբնավորումն ուղղակիորեն կապված է 1999թ. հոկտեմբերի 27-ի ռե-րագործության հետ: Նման համակարգի գոյությունն անհնար էր Կարեն Դեմիրճյանի եւ Վազգեն Սարգսյանի հաղահական դաշինքի առկայության պայմաններում, քանի որ Խորհրդարանի մեծամասնությունը եւ կառավարությունը գտնվում էր նրանց լիակատար հսկողության տակ: Իսկ սա մի այնպիսի յուրջ հակակշիռ էր, որը ոչ միայն անհնար էր դարձնում նախագահի կողմից որեւէ օրինախախտում, այլեւ վերջինիս լիազորությունները հավասարեցնում Անգլիայի թագուհու կարգավիճակի: Հոկտեմբերյան սպանդն էր, անս, այն գլխավոր հանցավոր, որը բացեց հոչարյանական ռեժիմի ձեռավորման ու զարգացման լայնահուն նանապարհը:

Այդ եղևոնագործությունից հետո՝ մնացածն, ինչպես ասում են, տեխնիկայի հարց էր: Հետագա մի քանի ամիսների ընթացքում, հաղահարեղով ապրած կարճատեւ խունապը եւ ամրապնդելով իր դիրքերը, հոչարյանական վարչախմբն ազատվեց իր հանցավոր գործունեությանը խոչընդոտող բոլոր օտար մարմիններից՝ վարչապետ Արամ Սարգսյանից, Պաշտպանության նախարար Վաղարշակ Հարությունյանից, գլխավոր դատախազ Բորիս Նազարյանից, Երևանի հաղահակատ Ալբերտ Բազեյանից, ինչպես նաև Հանրապետական ու ՀժԿ-ական մնացյալ բոլոր նախարարներից ու պաշտոնյաներից՝ Վահան Շիրխանյան, Լևոն Բարխուդարյան, Սմբատ Այվազյան, Շահեն Կարամանուկյան, Զավեն Գետրոյան, Լեոնիդ Հակոբյան, Գեղամ Հարությունյան, Էդուարդ Սիմոնյանց, Անդրանիկ Քոչարյան, Տիգրան Հակոբյան, Դավիթ Մաքսևոյան, Մուշեղ Սաղաթևյան, Արմեն Նեյիազարյան, Արտակ Զեյնալյան եւ ուրիշներ:

Լուրջ ձեռափոխման-տրանսֆորմացիայի ենթարկվեց նաև նախագահական իշխանության գլխավոր հակակշիռը՝ Ազգային ժողովը, ինչը տեղի ունեցավ այն բանից հետո, երբ նրա Հանրապետական ու ՀժԿ-ական մեծամասնության (այլ կերպ՝ «Միասնություն» դաշինքի) բազմաթիվ պատեհապաշտ ներկայացուցիչներ, դավանանքով իրենց նախատեսված առաջնորդներին, հավատարմության երդում տվին

Ռոբերտ Քոչարյանին: Խորհրդարանն, այդպիսով, ֆազանական մարմնից վերածվեց ամորֆ, գաղափարագուրկ, ստորաբարձ ժողովարանի, դառնալով նախագահական իշխանության պարզ կցորդն ու հլու կամակատարը: Ռեժիմը վերջնական կատարելության հասավ այս տարվա խորհրդարանական ընտրությունների և վարչապետի պաշտոնում Սերժ Սարգսյանի հայտնվելու շնորհիվ: Այսօր մենք արդեն գործ ունենք լիովին մոնոլիտ, բացարձակապես անվերահսկելի և ֆեակական պարտավորություններով համաձուլված իշխանական փակ համակարգի հետ:

Ռեժիմի գործունեության տնտեսական հետևանքները

Քոչարյանական ռեժիմի գործունեության ծանրագույն հետևանքը Հայաստանի տնտեսական համակարգի ձեւախեղումն է: Այն ոչ մի կապ չունի ո՛չ սոցիալիզմի, ո՛չ ֆեոդալիզմի, ո՛չ իսկ անվանապես հուշակված կապիտալիզմի հետ, և ավելի շուտ հիշեցնում է քարա-մոնղոլական տիպի խանական համակարգ: Յուրօրինակ թմբկահարվող լիբերալ տնտեսությունը մեր երկրում սոսկ ֆիկցիա է, քանի որ տնտեսական բնագավառում ամեն ինչ կարգավորվում է ոչ թե շուկայական հարաբերություններով, այլ իշխանությունը բռնազավթած խոնտայի կամով ու հրահանգներով:

Նախագահն ու վարչապետի փակ զբաղեցյալներում են որոշվում սեփականության բաշխման, պետական գույքի և հողի վանառնի, մեկաշնորհային արտոնությունների շնորհման, անուղղների և տեղերների կազմակերպման, արտահանման և ներմուծման փոխառանձին սահմանման, ընդհուպ մինչև լիցենզիաների տրամադրման և հողահատակացումների ու շինարարական խախտանքների թույլտվության հարցերը: Այսինքն՝ հիմնովին խախտված են կապիտալիստական կամ շուկայական տնտեսության երեք ամենագլխավոր սկզբունքներ՝ հավասար հնարավորությունների ընձեռումը, ազատ մրցակցության ապահովումը և սեփականության անձեռնմխելիության երաշխավորումը: Այլապես աշխարհի ո՛ր երկրում կարելի էր պատկերացնել, որ «ՊԱԶ»-ի մի սովորական վարորդ մեկ-երկու տարում այնքան կարող է հարստանալ, որ ընդունակ լինի տասնյակ միլիոնավոր դոլարի ներդրումներ

կատարել, ասեմ, ոչ թե իր հայրենի Արցախի, այլ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների տնտեսությունում: Կամ՝ 25-ամյա մի երիտասարդ, համալսարանն ավարտելուց 2-3 տարի անց, կարող է դառնալ Հայաստանի 10 ամենահարուստ զործարարներից մեկը:

Պաշտոնական վիճակագրությունը տարեցտարի Հայաստանի տնտեսական զարգացման վագրային թոփոխներ է արձանագրում, որոնք արտահայտվում են համախառն ներքին արդյունքի անի երկնիչ քվեով: Սակայն լուրջ տնտեսագետների ուսումնասիրություններից պարզվում է, որ այդ ցուցանիշները, մեզմ առած, չեն համապատասխանում իրականությանը, և տարեկան անն իրականում չի գերազանցում 3-4 տոկոսը: Ո՛րն է, արդ, երկնիչ քվեի հայտնության գաղտնիքը: Բանից պարզվում է, ոչ մի գաղտնիք էլ չկա, տնտեսական անի քվեը ուղիղ համեմատական են արտասահմանյան տրանսֆերների դիմամիկային: Այսինքն՝ Հայաստանի տնտեսությունն անում է այնքան, որքան ավելանում են այդ տրանսֆերները, որոնց ծավալն այս տարի արդեն կհասնի 2 միլիարդ դոլարի:

Իս նշանակում է, որ Հայաստանի տնտեսությունը երբ զարգանում է իսկ, ապա զարգանում է Հայաստանի սահմաններից դուրս, գլխավորապես Ռուսաստան պանդխտած հարյուրհազարավոր հայ աշխատավորների միանային կներգիայի հաշվին: Պատահական չէր նախորդ ելույթում իմ հնչեցրած այն միտքը, որ Հայաստանի միակ կապիտալն այսօր աշխատուծի արտահանումն է: Ցավալիորեն, հիմնականում օտարների ձեռքում գտնվող հանրային, կերպարային և հեռահաղորդակցային ընկերությունները դեռևս Հայաստանին որևէ ռեալ շահույթ չեն ապահովում, բացի աշխատավարձից և սոցիալական հարկի մուծումներից:

Պաշտոնական վիճակագրությունը կեղծ է նաև մի այլ առումով: Հանցագործարար քաղցվում են Հայաստան ներկրվող մենաշնորհային ապրանքների, մասնավորապես բենզինի ծավալները: Դեռևս 1997թ. աշնանը Հայաստանն արդեն ներմուծում էր ամսական 30.000 տոննա բենզին: 2002 թվականից սկսած, ըստ վիճակագրական տվյալների, բենզինի ներկրման ամսական ծավալները կազմում են ընդամենը 12.000-15.000 տոննա՝ ծիծաղելի մի թիվ, երբ հաշվի առնենք ավտոմեքենաների թվի անընդհատ աճը: Իրականում, սակայն, ամեն ամիս

հանրապետություն է ներմուծվում ավելի քան 50.000 տոննա բեռեզին: Սա այլ կերպ, քան մեծագույն ձեռնածություն, պետական մասնաձեռնություն կամ դարի հանցագործություն չի կարելի անվանել, որը, կապածից վեր է, հետագայում դառնալու է բազմաթիվ խորհրդարանական հանձնաժողովների և դատական մարմինների բնույթյան առարկա: Մոտավորապես նույնն է վիճակը նաև մենաշնորհային այլ ապրանքների ներմուծման պարագայում: Մասնավորապես, մի այդպիսի մասի-նացիա է կապված է դազախական զգալի խոշոր ծավալների ներմուծման հետ, որն արտացոլված չէ վիճակագրական պաշտոնագրերում:

Շատերի, այդ թվում՝ պրոֆեսիոնալ տնտեսագետների կողմից փաստվում է, որ Հայաստանի տնտեսության մի զգալի հատված ստվերային է: Իմ կարծիքով, սակայն, սա պարզ ելիքով չէ կամ մեղմասացություն է: Գուցե ասածս կարող է պարագոհնալ հնչել, բայց ես պնդում եմ, որ մեր երկրում իրականում ստվերային տնտեսություն չկա: Ստվերային այն տնտեսությունն է, որը տարբեր պատճառներով դուրս է մնում իշխանության վերահսկողության սահմաններից, և այդ երևույթն այս կամ այն չափով առկա է բոլոր, այդ թվում՝ ամենագարգացած և օրինապահ երկրներում: Մինչդեռ Հայաստանի իշխանական համակարգն այնքան կազմակերպված ու հզոր է, որ նրա հսկողությունից ոչինչ չի վրիպում, այսինքն՝ հանցավոր տնտեսական գործունեության բոլոր դրսևորումները կառավարվում են նրա կողմից: Հետևաբար, սա ոչ թե ստվերային տնտեսություն է, այլ համատարած թալան կամ պետական ռեկտո, որի պատճառով Հայաստանում գոյանում է երկու բյուջե՝ մեկը պաշտոնապես հայտարարվածը, մյուսը՝ իշխանությունների գրպանում հայտնվածը: Ընդ որում՝ դատելով հաշվարկներից, երկրորդ բյուջեն անհամեմատ ավելի մեծ է առաջինից: Վերջին հինգ տարիների ընթացքում հանցավոր վարչախումբը ժողովրդից հափշտակել է առնվազն 3-4 միլիարդ դոլար: Եթե այդ գումարը ներդրվեր Հայաստանում, մենք այսօր որակապես ուրիշ երկիր կունենայինք, իսկ եթե ներդրվեր Արցախում, սպա վերջինս արդեն անկախ կլիներ:

Ձեզ շանձրացնելու համար սահմանափակելով երպրիս այս հատվածը, հարկ եմ համարում, սակայն, կատարել երկու լրացուցիչ նկատառում:

Առաջին՝ չեմ կարծում, թե բարեխիղճ պրոֆեսիոնալներից կազմված վիճակագրական վարչությունը կեղծ տվյալներ է ներկայացնում

4750

կառավարությանը: Կեղծիքը կատարվում և վարչության ներկայացրած տվյալները պրոպագանդիստական նպատակներով սրբաբրվում են իշխանության վերին օղակներում, ինչպես արվում էր ստալինյան և բրեժնեյան ժամանակներում:

Եւ երկրորդ՝ ինձ զարմացնում է Արժույթի միջազգային հիմնադրամի և Համաշխարհային բանկի երեսնյան գրասենյակների աշխատակիցների պանվածքը, որոնք չկին կարող չնկատել Հայաստանի տնտեսական կյանքում կատարվող ահռելի զեղծարարություններն ու վիճակագրական անպարարությունները: Նրանց պաշտոնական զեկույցներում ներկայացված վիճակն, ըստ էության, համընկնում է Հայաստանի իշխանական պրոպագանդայի մատուցած իդիլիական պատկերին: Այլ է պարագան, սակայն, ներքին օգտագործման համար պատրաստված նրանց կիսազաղտնի զեկույցներում, որոնցում այս կամ այն չափով բացահայտված են Հայաստանի տնտեսական դուրսի համարյա բոլոր արատավոր երևույթները, մասնավորապես բեռեզինի ներկրման հետ կապված ձեռնածությունը:

Վարչախմբի քաղաքականության սոցիալական հետեւանքները

Հեռուստակրաններին պատկերվող վիրտուալ աշխարհի, երկնիչ տնտեսական ցուցանիշների և երեսանի կենտրոնի տպավորիչ կառուցապատման ֆոնի վրա, փորձագետներն, այդ թվում՝ միջազգային, Հայաստանի բնակչության կենսամակարդակի որակական փոփոխություն չեն արձանագրում: Այս երևույթի մասնագիտական բացատրությունները, որքան էլ տրամաբանական, հեռու են համոզիչ, առավել ես սպառիչ լինելուց: Փաստը մնում է փաստ, որ սոցիալական բեռնացումը ոչ թե մեղմանում, այլ գնալով խորանում է, այսինքն՝ հարուստներն ավելի են հարստանում, իսկ աղքատներն՝ ավելի աղքատանում: Մայրաքաղաքի կենտրոնի շեղ խանութներից, ռեստորաններից, ժամանակակից բնակարաններից օգտվում են բնակչության ոչ ավելի, քան 5 տոկոսը: Ժողովրդի մեծագույն մասը, գլխավորապես մարզային քաղաքներում և գյուղական վայրերում, մատնված է լիակատար քվալու-

բյան ու ամենօրյա գոյապայմարի: Կիսադատարկ գյուղեր ու ցամաքային ընտանիքներ, ահա սա է Հայաստանի իրական պատկերը:

Ասվեց արդեն, որ երկրի բնակչության գլխավոր եկամուտը արտերկրից կատարված դրամական փոխանցումները կամ տրանսֆերներն են, որոնց ծավալի շուրջ 40 տոկոսը, զոլարի կուրսի անշեղ անկման պատճառով, այլևս չի հասնում իր հասցեատերերին: Ուստի տրանսֆերների տարեցտարի անող ծավալներն ամենեին բնակչության կենսամակարդակի բարելավում չեն նշանակում: Կա նաև հարցի մի այլ կողմ. պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ արտերկրից կատարված դրամական փոխանցումների 80 տոկոսը ծախսվում է ներմուծվող ապրանքների սպառման վրա: Այսինքն՝ այդ կապիտալը, որն ընթացիկ տարվա կտրվածով արդեն կազմում է շուրջ 2 միլիարդ դոլար, ինչ նաև ապահով մտնում, նույն նախապահով էլ դուրս է գալիս Հայաստանից, ինչը նշանակում է, որ այն էական ազդեցություն չի գործում երկրի տնտեսության զարգացման վրա:

Չի կարելի ուրանալ, անշուշտ, որ աշխատավարձերը, բոշակները եւ նպաստները, համենայնդեպս, ահում են: Քայց երբ հաշվի ենք առնում վերջին 10 տարիների ընթացքում արձանագրված զենքի թանկացումը, ապա ժողովրդի դրամական եկամուտների մեծացման էֆեկտը հավասարվում է զրոյի: Այսօր մեր երկրում 100 դոլարն ունի նույն զեռողունակությունը, ինչ՝ ռուս տարի առաջվա 20-25 դոլարը: Չկա լայն սպառման որևէ ապրանք կամ ծառայություն, որն այսօր ավելի էժան լինի, քան 10 տարի առաջ: Քանի որ ընթացիկ տարվա պաշտոնական տվյալները դեռ ամփոփված չեն, ես ստիպված եմ բավարարվել 1997 եւ 2006 թվականների համեմատությամբ: Ըստ այդմ՝ վերջին պատերազմների ընթացքում բենզինը թանկացել է 2,2 անգամ, դիզելային լիտր՝ 2 անգամ, կեկոտրակներգիայի սակագիներ՝ 40 տոկոսով, պաղը ջրամատակարարումը՝ 3,5 անգամ, հեռախոսավարձը՝ 3,5 անգամ, տավարի ու ոչխարի միսը՝ շուրջ 50 տոկոսով, կենդանական յուղը՝ 28 տոկոսով, բուսական յուղը՝ 57 տոկոսով, կարը՝ 52 տոկոսով, ցորենի այլուրից պատրաստված հացը՝ 2 անգամ: Իսկ երբ գնեւն արտահայտում ենք դոլարային արժեքով, ապա ապրանքների թանկացման պատկերը շատ ավելի ցցուն է դառնում:

Չնայած տնտեսության «բուռն վերելին» եւ անի տեմպերի երկնիչ ցուցանիշներին, անգամ պաշտոնական տվյալների համաձայն, արտագաղթը ոչ միայն չի դադարում, այլև շարունակում է պահպանվել տարեկան շուրջ 25000 մարդու սահմաններում: Վերջին շրջանում իշխանություններն ու նրանց պրոպագանդիստական մարմինները ցնծությամբ բմբկահարում են մանավանդ այն փաստը, որ գործազուրկների թիվը Հայաստանում իջել է 60 հազարի: Գործազուրկ չեն համարվում, անշուշտ, արտագնա աշխատանքի մեկնած շուրջ կես միլիոն հայաստանցի հաղաճացիները: Այնպես որ, եթե վերոհիշյալ 60 հազար մարդն էլ բռնի գաղթի նամփան, ապա մեր երկրում այլևս գործազուրկ չի մնա: Հայաստանն, այսպիսով, կդառնա աշխարհի միակ պետությունը, որը 100 տոկոսով հաղթահարած կլինի այդ համատարած սոցիալական շարիքը:

Քարոյա-հոգեբանական հետեւանմները

Քոչարյանական ռեժիմի գործունեության ամենացավալի հետեւանմներից մեկն, ակներևաբար, երկրում ստեղծված անառողջ բարոյական մթնոլորտն է: Անկախության առաջին տասնամյակի ոգեւորության, ազատության, հպարտության զգացումը փոխարինվել է վախի, ստրկամտության, հուսահատության, ատելության զգացումով: Քարերի անկումը հասել է այն աստիճանի, որ այլևս հասարակական շարիք չեն դիտվում հաղենիությունը, կաշառակերությունը, ընշահողությունը, սուտը, մատնությունը, կարիերիզմը եւ ստորահարությունը: Ռեժիմի անբարո գործունեության արդյունքում առաջին պլան են մղվել մարդ-արարածի ամենաստորին բնագծերը: Գրանտով անելի հարված է հասցվել ազնվության, արդարության, պարկեշտության, ինքնագոհության վերաբերյալ մեր ժողովրդի մտա ավանդաբար նեւավորված պատկերացումներին: Ժողովուրդը կորցրել է հավատը պետական ինստիտուտների, օրենքի, հաղաճական գործիչների, կուսակցությունների, մինչև իսկ բարոյական և եղիմակությունների նկատմամբ: Չնայել է մարդկանց բնական կապվածությունը հայրենի հողին: Հայրենիքը, տունը, նույնիսկ ընտանիքը լելու երեսույթը դարձել է ատոռյա եւ սովորական: Հասարակությունը վերածվել է, ավելի նիշտ՝ նրան վերածել են կասկածամիտ, քերահա-

վատ, իդեալագուրկ, հուսամատ զանգվածի, ինչը չափազանց հեղինդուկ ատաղձ է հզոր պետություն կերտելու տեսակետից: Մի կողմից հիացմունքով, մյուս կողմից ցավով պիտի նշեմ, որ մեր ժողովուրդը շատ ավելի հպարտ, եռանդուն ու լավատես էր պատերազմի, կամ երևի կուզե՞ր ցրտի ու մրի տարիներին, քան այսօր: Իսկ դա հույս է ներշնչում, որ նա անպայման կվերագտնի իր արժանապատվությունը եւ կրկին տեր կկանգնի իր երկրին ու ապագային:

Իրավական և հաղափական հետեւանքներ

Իրավական հետեւանքներ ասելով՝ ես առաջին հերթին նկատի ունեմ դատական իշխանության անկախության լիակատար ունշացումը: Դա ապացուցելու համար, երևի շիբեխն անգամ այլ փաստարկներ, որոնք, ի դեպ, չափազանց առատ են, բավական էր, թեկուզ, Պարզե Օհանյանի հետ այս օրերին կապված ամենաբարձր իրադարձությունը: Տաս տարվա ընթացքում, ի խախտումն միակուտ համակարգի կանոնների, վերջապես գտնվեց մի դատավոր, որը համարձակվեց արդարացման վճիռ կայացնել, եւ հանրապետության նախագահի ձեռքով անմիջապես հեռացվեց զբաղեցրած պաշտոնից: Ինչ վերաբերում է իրավապահ մյուս մարմիններին՝ դատախազությանը, ոստիկանությանը, անվտանգության ծառայություններին, ապա դրանք վաղուց վերածվել են ռեժիմին հավատարմորեն սպասարկող պատժիչ մեքենայի:

Գտնվելով հանրապետության նախագահի և վարչապետի լիակատար հսկողության տակ, այդ մարմիններն այսօր օրինակելի ստորաբաշխությամբ ու ծառայամտությամբ իրականացնում են երկու ֆունկցիան. առաջին՝ կոծկել, թափցնել, պարտակել ռեժիմի անավոր հանցագործությունները՝ կաշառակերությունը, թալանը, նույնիսկ անարբեկություններն ու սպանությունները, եւ երկրորդ՝ անաբեկել ու բռնական հետապնդումներ կենթարկել իշխանությունների հաղափական և տնտեսական հակառակորդներին: Նրանց գործունեության գլխավոր մեթոդը բոլոր ակտիվ հաղափացիների, այդ թվում այս հրապարակում կանգնածներից շատերի վերաբերյալ, այսպես կոչված, կոմպրոմատներ հավաքելն ու հասուկ թղթապանակներ (դոսիեներ) կազմելն է: Ընդ որում, այդ նպատակով գործի է դրվում ստալինյան բռնապետության ողջ զի-

նանոցը՝ մատնությունը, անտորագիր անագանգերը (այլ կերպ՝ աննիմկաները), անօրինական հեռախոսալսումները, իրեղեն ապացույցների կեղծումը, բռնությամբ ցուցմունքներ և ինքնախոստովանական հայտարարություններ կորզելու պրակտիկան, բացառապես մեկ մարդու ցուցմունքով կայացած դատավարությունները եւ այլն: Հայաստանում չկա մի մարդ, որն այս կամ այն չափով ենթարկված չլիքի թվարկված անօրինականություններից գոնե մեկին:

Բոլորովին մի՛ կասկածեմ, անձնական թղթապանակներ են կազմված բոլոր հաղափական գործիչների, պատգամավորների, տնտեսվարող սուբյեկտների, մեծ ու փոքր գործարարների, դասախոսների, բժիշկների, մտավորականների վերաբերյալ: Չվստահելով իրենց ենթականերին, երկրի ղեկավարները գործեր են կազմել նաև պետական բոլոր պաշտոնյաների վրա՝ նրանց մշտական շանտաժի տակ պահելու և հավատարմորեն ռեժիմին ծառայեցնելու նպատակով: Ռեժիմի հավատարիմ ծառաներ ասելով, ես նկատի չունեմ, ամենեիդ, դատական և իրավապահ համակարգերի, ինչպես նաև պետական ապարատի միջին և ստորին օղակների տասնյակ հազարավոր ազնիվ ու բարեխիղճ պաշտոնյաներին: Նրանք նույնքան ստորացված, նվաստացած ու խռովված են անտանելի վարչախմբից, որքան մեր ողջ ժողովուրդը: Եթե այսօր նրանք, այլընտրանքի բացակայության պատճառով, դեռ այդ զգացումներ չեն արտահայտում, ապա ժողովրդական այլիքի բարձրացմանը զուգընթաց, միանամուտ կերպով կմիանան ժողովրդին, ինչպես դա արեցին 1988 թվականին սկսված համազգային շարժման ժամանակ:

Իրավական հետեւանքներից շատ ավելի սուկալի են ներկա իշխանությունների գործունեության հաղափական հետեւանքները: Մեծ հայրենասերներ Ռոբերտ Քոչարյանի, Սերժ Սարգսյանի, Վարդան Սևակյանի վարած հանձնարեղ ներքին և արտաքին հաղափականության շնորհիվ Հայաստանն արդեն իսկ հայտնվել է համաշխարհային զարգացման հիմնական մայրուղուց շեղված, իզգոյ կամ մեծյալ պետության կարգավիճակում, իր հաստատուն տեղն զբաղեցնելով երրորդ աշխարհի նմանառիպ պետությունների շարքում: Դա ոչ միայն հայրենյում է, առանց այդ էլ, անբարենպաստ աշխարհադավանական իրավիճակում գոյատևելու դատապարտված հայոց պետականության հիմքերը, այլև հղի է դարաբաղյան կարգավորման գործընթացում մեր դիրերն զգա-

լիորեն քուլացնելու վտանգով: Կոռուսպացված, ավտորիտար, բռնատիրական, և այդու արտաֆուստ հզոր քվացող, բայց սեփական ժողովուրդների համար ատելի դարձած պետություններն իրականում ամենաբոլորի պետություններն են: (Հեռուն չզննելու համար բավական է հիշեցնել շարաքանդի ընթացքում մեր իսկ աչքի առչել կործանված իրախան պետության օրինակը): Եւ ընդհակառակը, անհամեմատ ավելի հզոր են իրավական, ժողովրդավար, ազատ, իրենց ժողովուրդների վտանգությունը վայելող պետությունները: Առաջիկա նախագահական ընտրություններում կա՛ այդպիսի պետություն ստեղծելու հնարավորություն, և այս անգամ հայ ժողովուրդն այդ հնարավորությունը կորցնելու իրավունք չունի:

Ռեժիմի գործունեությունն ունի նաև բազմաթիվ այլ ազդեասբեր հետևանքներ, որոնք դրսեւորվում են, մասնավորապես, մշակութային, կրթության, ժողովրդի հոգեւոր դաստիարակության բնագավառներում, սակայն, ժամանակի սղության պատճառով, դրանց մասին, թերևս հնարավորություն կունենամ խոսելու այլ առիթներով: Իսկ այժմ ժամանակն է անդրադառնալ օրվա զլխավոր խորհրդին՝ 1999 թվականի հոկտեմբերի 27-ի ողբերգությանը:

Հոկտեմբերի 27-ի խորհուրդը

Ասվեց արդեն, որ Հայաստանի ներկա հանցավոր իշխանական համակարգի ձեւավորման սկիզբն ուղղակիորեն կապված է 1999 թվականի հոկտեմբերի 27-ի ռեւագործության հետ: Չնայած անցած ութ տարիներին արտահայտված հազարավոր գնահատականներին ու վերլուծություններին, ինձ թվում է, այդ սահմակեցուցիչ իրադարձության էությունը դեռևս ամենայն խորությամբ չի լուսարանված: Հայ ժողովրդի և Հայոց պետականության շուրջ երեքհազարամյա պատմության մեջ հոկտեմբերի 27-ը հիշեցնող միայն երեք նախադեպ է արձանագրվել: 705 թվականին Նախնական Բաղախի և մուսակա Խրամ ավանի եկեղեցիներում արաբները ողջակիզեցին հայ նախարարների ողջ ավագանուն: 1915 թվականի ապրիլի 24-ին երիտրոսբերը գլխատեցին արևմտահայ Բաղախական և մտավորական ընտրանուն: Իսկ 1930-ական թվականներին Ստալինը ոչնչացրեց Հայաստանի ղեկավարության և մտա-

վորականության ամենակարկառուն դեմբերին: Սակայն տվյալ պարագայում համեմատությունը սոսկ արտախին է ու մակերեսային: Հոկտեմբերի 27-ի սպանող վերոհիշյալ եղեռնագործություններից արմատապես տարբերվում է նրանով, որ իրականացվել է ոչ թե օտարների, այլ հայերի իսկ ձեռնով:

Մինչևի բուն նյութին անցնելը, ավելորդ չեմ համարում ձեր ոչադրությանը ներկայացնել հուշապատմական մի պատառիկ: Խորհրդարանական մղձավանջի հաշտող առավոտյան ինձ զանգահարեցին Պաշտպանության նախարարությունից, հրավիրելով մասնակցել բանակի ղեկավարության և Բաղախական ուժերի միջև նախատեսված մի խորհրդակցության: Ես կտրականապես մերժեցի, և խոսակիցներես խստորեն սաստելով, ասացի մտավորապես հետևյալը. «Ցանակի ի՞նչ գործն է խառնվել Բաղախականությանը և միջամտել երկրի ներքին գործերին: Դուք բոլորովին ուրիշ առաւելություն ունեք, այն է՝ ապահովել Հայաստանի սահմանների անվտանգությունը և կանխել երկրին սպառնացող վտանգները»: Չբավարարվելով այդհանով, ես անմիջապես հրապարակեցի մի հայտարարություն՝ կոչ անելով համախմբվել նախագահի շուրջ և միասնաբար հաղթահարել ծագած ճգնաժամը: Դրանից հետո Ռոբերտ Քոչարյանը զանգահարեց ինձ և շնորհակալություն հայտնեց այդ առթիվ: Դա իշխանափոխությունից հետո իմ և Քոչարյանի առաջին ու վերջին խոսակցությունն էր: Իմ մտահոգությունն այդ պահին ոչ թե նախագահի դիրքի ամրապնդումն էր, այլ Բաղախ խոսակցելու և Աղբերջանի հնարավոր ազդեցիվ նկրտումները կանխելու անհրաժեշտությունը: Գաղտնիք չէ, որ Արցախյան պատերազմում հայկական կողմի ձեռքբերած հաջողությունները մեծապես պայմանավորված էին իշխանության Մուրախբովից – Էլչիբեկին և Էլչիբեկից – Ալիևին անցման շրջանների Բաղախին ու գրեթե անիշխանական իրավիճակներով: Ուստի Աղբերջանը չէր կարող չնտանել Հայաստանի նմանօրինակ վիճակից օգտվելու հնարավորության մասին: Այսօր անձ՝ իմիջիպայոց: Իսկ այժմ վերադառնանք օրվա ողբերգական քեմալային:

Առաջին հայացքից բոլորին թվում էր, թե հոկտեմբերի 27-ի գործի բացահայտումն առանձնապես դժվարություն չպետք է ներկայացնի: Որոշագործությունը կատարվել էր հարյուրավոր պատգամավորների և

միլիոնավոր հեռուստադիտողների աչի առջև, բուն կատարողները ոչ միայն հայտնի էին, այլև կալանավորված, ուստի անհնար էր պատկերացնել, քե ի՞նչը պիտի խանգարեր անաչառ ֆենոթիպան ու դատավարության ընթացքին: Այս ամենը, սակայն, միայն առաջին հայացքից: Շատ շուտով մենք ազգովին ականատեսը եղանք շափագանց արտառոց մի երևույթի: Հանրապետության նախագահն, իր բացահայտ միջամտություններով, ոչ միայն ամեն ինչ արեց հետաֆենոթիպան և դատավարության բնականոն ընթացքը խոչընդոտելու ուղղությամբ, այլև փաստորեն վիժեցրեց դավադրության հնարավոր կազմակերպիչների բացահայտման գործը:

Նման հնչեղություն ունեցող ռեազործությունների պարագայում ամենուրեք, հասարակական կարծիքի տրամաբանությամբ, կասկածները սովորաբար ընկնում են իշխանությունների վրա: Ուստի երկրի նախագահն ամենաշահագրգռվածը պետ է լիներ հեռացնելու համար իրենից այդ կասկածները: Եթե նա չունեւ որեւէ այլ մոտիվացիա, ապա պետ է բացարձակ ազատություն տար ֆենչական և դատական մարմիններին, հրավիրեր աշխարհի լավագույն փորձագետներին և ապահովեր դատավարության լիակատար հրապարակայնությունն ու քափանցիկությունը: Սակայն տեղի ունեցավ ճիշտ հակառակը: Նախագահը զինվորական դատախազին արգելեց հանդես գալ խորհրդարանում, իսկ հետո ընդհանրապես հեռացրեց գործի վարույթից: աշխատանքից ազատեց գլխավոր դատախազ Բորիս Նագարյանին, նրա փոխարեն նշանակելով ուժեղի հավատարիմ գործիք Աղվան Հովսեփյանին: հրապարակային ենչումներ բանեցրեց տուժող կողմի պաշտպանների վրա, նրանցից մեկին մասնավորապես կոչելով «բոմբ»: վերեների քե-լադրանով դատարանը կարեց կազմակերպիչների գծով գլխավոր կասկածյալ Ալեխան Հարությունյանի գործը: որից հետո համաներման պատրվակով ազատ արձակեց նաեւ վեց այլ արմատանյալների և այլն: Այսինքն, կամա քե ակամա, Քոչարյանը բոլոր կասկածներն ուղղեց իր դեմ, ինչը նշանակում է, որ այդպիսի դիսկի գնալու համար նա յուրը պատենաոներ պետ է ունենալ:

Հոկտեմբերի 27-ի գործում դատարանների քույլ տված ամենակապիտ օրինախախտումները հետեյալ երկուն են.

Առաջին. 2001 քվականի հունիսի 12-ին ընդունված համաներման օրենքում հստակորեն նշված էր, որ այն չէր տարածվում դատաֆենոթիպունն սկսված գործերի վրա: Եւ ւանի որ, ինչպես հայտնի է, հոկտեմբերի 27-ի գործով դատաֆենոթիպունն սկսված էր, ապա այդ օրենքը չէր կարող կիրառվել տվյալ գործով մեղադրվող անձանց նկատմամբ: Հետեարար, դատավոր Ուզունյանը, համաներման կիրառմամբ կարենելով վեց ամբաստանյալների գործերը, քույլ է տվել օրենքի աններելի խախտում, ինչը, բնականաբար չէր կարող չազդել դատավարության հետագա ընթացքի վրա:

Երկրորդ. Օրենքի շատ ավելի աղաղակող ռոնահարմամբ մի այլ դատավոր կարենել է Ալեխան Հարությունյանի գործը՝ հիմք ընդունելով Նաիրի Հունանյանի մեկապարանոց հայտարարությունն այն մասին, քե իր վերջինիս դեմ տրված ցուցմունքներն իրենից կորզվել են խոչտանգումների միջոցով: Սակայն, Հարությունյանի գործն այդպիսի հիմնավորմամբ կարենելուց առաջ, դատարանը պարտավոր էր խոչտանգումների փաստն ապացուցել դատավճոռով և խոչտանգողներին ենթարկել համապատասխան պատիժների՝ մի բան, որ չի արվել: Հետեարար, Հարությունյանի գործը կարենվել է ապօրենաբար, ինչը նշանակում է, որ Հունանյանի բոլոր ցուցմունքները դեռես ուժի մեջ են՝ ցուցմունքներ, որոնցում Ալեխան Հարությունյանը ներկայանում է որպես կազմակերպիչների գծով հոկտեմբերի 27-ի գործի գլխավոր կասկածյալ և հանցուցյալն ֆիգուր:

Ձեմ կարծում, քե հիշյալ դատավորներն այնքան արհեստավար չլին, որ չհասկանային իրենց կայացրած վճիռների անօրինականությունը: Եթե, այդպես լինելով, նրանք այնուամենայնիվ վտանգել են իրենց պրոֆեսիոնալ համբավը և հետագա կարիերան, ապա դա նշանակում է, որ կա՛մ ենթարկվել են նեշումների, կա՛մ էլ առաջնորդվել այլ շարժառիթներով: Երկու դեպքում էլ, սակայն, միեւնույն է, նրանք վաղ քե ուղ պատասխան են տալու օրենքի առաջ:

Հոկտեմբերի 27-ի ռեազործությունը հավերժ մնալու է որպես Հայոց պետականության գլխին կախված ամոթալի խարան, ինչը կարելի կլինի որոշ չափով մեղմել միայն գործի լիակատար բացահայտման դեպքում: Ուստի այդ խնդրի լուծումը դառնալու է Հայաստանի

ապագա նախագահի ամենագլխավոր պարտականություններից մեկը՝ մի բան, որ բացառված է Սևր Սարգսյանի ընտրվելու պարագայում:

Լեւոնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման ներկա վիճակը

Իսկ այժմ՝ համառոտակի անգրագառն Լեւոնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման խնդրին, որը, ինչպես բազմիցս առիթ ունեցել եմ ընդգծելու, Հայոց պետականության առջև կանգնած գերագույն խնդիրն է, Բանգի գերագանցապես դրանից է կախված քե՛ Հայաստանին ու Արցախի ապագան, քե՛ մեր երկրների անտեսական բարգավաճումը, եւ քե՛ հայ ժողովրդի բարօրությունը: Քանի դեռ չի լուծվել այդ հարցը, Բանի դեռ չեն վերացել մեզ խեղդաման անող շրջափակումները, Բանի դեռ չեն կարգավորվել հարաբերությունները մեր անմիջական հարեւանների հետ, եւ Բանի դեռ մեր երկիրը չի ինտեգրվել տարածաշրջանային ու միջազգային համակարգերում, Հայաստանն այսօրվա աշխարհի պահանջներին զուգընթաց զարգանալու եւ հզորանալու հնարավորություն չունի, որքան էլ բազմաթիվ լինեն հակառակը պնդողները:

Լեւոնային Ղարաբաղի հարցը սկզբից եւեթ ինձ համար եղել է ոչ թե հողի կամ տարածքի, այլ բացառապես մարդու իրավունքների հարց: Աշխարհից կտրված մի լեռնազանգվածում ապրում է 150 հազար մարդուց բաղկացած մի ժողովուրդ, որն ընդամենը ուզում է նույնքան ազատ, հպարտ, երջանիկ ու ապահով լինել, որքան Ֆրանսիացին, գերմանացին, անգլիացին կամ ամերիկացին: Սակայն, բանից պարզվում է, որ դա չի նետարժուում միջազգային հանրությանը: Աշխարհը, որն այդքան հող է տանում անհատ մարդու իրավունքների պաշտպանությանը, 150 հազար մարդուն մտոյ չի համարում: Դա պարզապես դիտարկում է որպես վիճակագրական փաստ, իսկ լավագույն դեպքում՝ ազգային փոքրամասնություն, որի տակ սովորաբար հասկացվում է էթնոտարածքափոխ փոքրամասնությունը: Քայց Բանի որ, ի դժբախտություն միջազգային հանրության, Ղարաբաղը էքո-տերիտորիալ միավոր է, նրա վրա չեն կարող տարածվել ազգային փոքրամասնությունների իրավունքներին վերաբերող միջազգային կոնվենցիաները: Հետևա-

բար, մնում է միայն հարցի մեկ լուծում, այն է՝ Լեւոնային Ղարաբաղի բնակչության ինքնորոշման իրավունքի իրացումը: Այլ լուծումները բացառվում են ոչ թե հայերի եւ ադրբեջանցիների օրգանական անհամատեղելիությանը, ինչպես հայտարարել է Ռոբերտ Քոչարյանը, ոչ էլ կրոնական անտագոնիզմով, ինչպես պնդում են ուրիշները, այլ Բանից ապահովել Լեւոնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգությունը, ազատությունը եւ բարօրությունը:

Շուտը մեկ ամիս առաջ ունեցած իմ ելույթում ես հարկադրված էի ցավով արձանագրել, որ Հայաստանի ներկա իշխանությունների վարած հանցավոր Բանից ապահովման փորձերը օր-օրի կոշտացնելով իր դիրքը, այսուհետեւ ոչ մի փոխզիջման չի գնալու: Ո՛րն էր այսպիսի ճոճ տեսական գնահատականի հիմքը: Ո՛չ այնքան այն, որ Հայաստանը բանակցություններում միաժամանակ ներկայացնելով նաև Ղարաբաղի հանրապետությունը, վերջինիս փաստորեն դուրս է մղել կարգավորման գործընթացից, նրան զրկելով ԵԱՀԿ-ի բանաձեւերով սահմանված հակամարտության լիիրավ կողմի կարգավիճակից, ո՛չ էլ Ղարաբաղի հարցը ինքնորոշման իրավունքի հարթությունից անխտեմաբար վիճելի տարածքի հարթություն տեղափոխելու փաստը, որքան անհամեմատ ավելի կարեւոր ու շափագանց ցավալի մի իրողություն:

Հայաստանի իշխանությունները տաս տարի շարունակ, աշխարհին հիմարի տեղ դրած, ձեռացել են, թե անկեղծորեն շահագրգռված են Ղարաբաղի հարցի շուտափույթ կարգավորմամբ՝ իրականում, սակայն, հետապնդելով բոլորովին այլ նպատակ, այն է՝ ամեն կերպ խափանել ու վիժեցնել այդ գործընթացը: Մեր պետական այրերի խաղաղասիրական հայտարարությունները, փոխզիջումների պատրաստակամության վերաբերյալ տված հավաստիացումները, իրերս թե կոնստրուկտիվ նախաձեռնությունները ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ էժանագին բլեֆ՝ միջազգային հանրությանը խաբելու եւ ստատուս-ֆոնո պահպանելու համար: Նրանց քվացել է, թե ԵԱՀԿ-ի միջնորդներն այնքան միամիտ են, որ կրննկեն թակարդը եւ գերծ կմնան իրենց վրա ննչումներ բանեցնելուց: Եթե միջնորդները մինչ այժմ ձեռացել են, թե հավատում են հայկական

կողմի անկեղծությամբ, դա ամենեվն չի նշանակում, որ նրանք չեն հասկացել վերջինիս պարզունակ խաղը: Այն, որ նրանք մեծ ջանք չեն քափել կողմերին սկզբունքային համաձայնության բերելու ուղղությամբ, բացատրվում է պարզապես այն պատճառով, որ գերտերությունների առաջնահերթությունների շարժում Դարաբաղի հարցն զբաղեցնում է, թեևս, հազարերորդական տեղ: Հայաստանի իշխանություններն, անբախյալ հրեմվանով, այս ամբողջ համարում են իրենց մեծագույն հաջողությունը, քանի որ, ըստ նրանց, դա նպաստում է զարաբաղյան ստատուս-վոն պահպանելու ծագրին:

Ստատուս-վոնի պահպանման ձգտումը հիմնված է այն փիլիսոփայության վրա, որ միջազգային հանրությունը վաղ քե ուղ հաշտվելու է կատարված փաստի հետ ու վերջիվերջ նանաշելու Լեոնային Դարաբաղի անկախությունը: Տեսականորեն սա երիտ փիլիսոփայություն է, մանավանդ պատմական առումով հիմնավորված մի քանի գործնական նախադեպերով: Ամբողջ խնդիրն այն է, ինչպես դեռ տաս տարի առաջ մի առիթով նշել էի, թե Հայաստանն ունի՞, արդյոք, 20–30 տարի ստատուս-վոն պահպանելու ենարավորություն, նրա ռեսուրսները կբավարարեն՞, արդյոք, զարգացնելու սեփական տնտեսությունը, հաղթահարելու շրջափակումների եւ մեկուսացման հարուցած խոչընդոտները, եւ վերջապես՝ մեր երկիրը կլիմանա՞, արդյոք, Ադրբեջանի հետ մրցակցությունը:

Ստատուս-վոն ոչ թե ֆարտեզ է, ոչ թե զինազաղարի զիծ, այլ ուժերի կայուն հավասարակշռություն: Այս տեսանկյունից հարցը դիտարկելիս, ցավով պետք է արձանագրել, որ մենք գտնվում ենք բավականին մտահոգիչ, եթե չասենք, անմխիթար վիճակում: Եթե սրանից տաս տարի առաջ Հայաստանը եւ Ադրբեջանն իրենց մարդկային, տնտեսական եւ ռազմական ռեսուրսներով էր թե շատ համագրելի ուժեր էին, սպա այսօր, նույն չափորոշիչներով, նրանց միջեւ առաջացել է անուելի եղջվածք, որը խորանալու միտում ունի: Մակրոտնտեսական ցուցանիշների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ բոլոր բնագավառներում Հայաստանի տնտեսական զարգացման տեմպերը տարեցտարի ավելի ու ավելի ետ են մնում Ադրբեջանի զարգացման տեմպերից: 1997–2006 թվականների կարվածով Հայաստանի համախառն ներքին արդյունքն անել է մոտավորապես 4, իսկ Ադրբեջանինը՝ ավելի քան 5 անգամ: ար-

դյունաբերական արտադրանքի անը Հայաստանում կազմել է 3 անգամ, Ադրբեջանում՝ 5.3 տասնորդական անգամ: բյուջեն՝ Հայաստանում՝ 3.8 տասնորդական անգամ, Ադրբեջանում՝ 5 անգամ: արտահանումը՝ Հայաստանում 4, Ադրբեջանում՝ 8 անգամ: արտաքին առևտրի հաշվեկշիռը 2006թ. տվյալներով՝ Հայաստանում բացասական (1 միլիարդ 190 միլիոն դոլար), Ադրբեջանում դրական (1 միլիարդ 104 միլիոն դոլար): Արդեն իսկ հայտնի է, որ 2007 թվականի ցուցանիշների ամփոփումը մեզ համար ավելի տխուր պատկեր է ներկայացնելու:

Ձեռն կասկածում, որ վաղն իմ ընդդիմախոս-բարեկամները հայտարարելու են. «Այսպիսի տվյալներ հրապարակելով՝ Տեր-Պետրոսյանը պարտավորական տրամադրություններ է սերմանում եւ մտադիր է հող նախապատրաստել Դարաբաղն Ադրբեջանի ծախելու համար»: Կանխավ զիմնելով նրանց, քախանծում եմ. «Հանգստացնել հարգելիներս: Դադարե՞լ զբաղվել դեմագոգիայով: Բավական է հայրենասիրական հատերով մոլորեցնել ժողովրդին: Բավական է նրանից քաբցնել Նշարտությունը: Ժողովուրդն ավելի խելոք, տրամաբանող ու բանական է, քան ձեզանից շատերը»: Մեկանգամընդմիջտ պետք է գիտակցել Հայաստանի ոչ մի նախագահ, ամենամեծ ցանկության դեպքում անգամ, չի կարող ծախել Դարաբաղը: Ես իս եւ առաջ այն պատճառով, որ Դարաբաղի բախտը պետք է վեճի ոչ թե Հայաստանը կամ Ադրբեջանը, այլ միայնումիայն Դարաբաղի ժողովուրդը: Եւ երկրորդ՝ Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի 1992 թվականի հուլիսի 8-ի որոշմամբ՝ Հայաստանը չի կարող ստորագրել որևէ փաստաթուղթ, որտեղում «Լեոնային Դարաբաղի Հանրապետությունը նշված կլինի Ադրբեջանի կազմում»:

Ո՞րն է, արդ, պարտվողականությունը՝ ժողովրդին անգիտության մեջ պահելով ու նրա զգոնությունը բթացնելով, մի օր արթնանալ ու տեսնել, որ Դարաբաղը չկա, թե՛ նշարտությունը բացահայտելով ու անագանց հենչեցնելով, փորձել համախաբել ազգի ուժերը՝ այդ վերահաս վտանգը կանխելու համար: Մեծագույն հարգանք տաձելով մեր ժողովրդի նկատմամբ, եւ միշտ պայվիսել եմ ոչ թե նրա զգացմունքներին, այլ բանականությանը: Երբեք չեմ քաբցել նշարտությունը նրանից, որքան էլ այն դատը լինի: Երբեք ստու խոստումներ չեմ տվել ու չեմ զբաղվել ամբոխավարությամբ կամ ամբոխահանությամբ՝ դե-

մագոգիայով եւ պոպուլիզմով: Եւ այսուհետեւ էլ չեմ պատրաստվում դավանանք այդ սկզբունքներին: Քո՞ղ դա դիտվի որպես ոչ շահավետ հաղահական վարհագիծ: Քո՞ղ ազդի իմ վարկանիշի վրա: Ես այն եմ, ինչ կամ ու ինչեւո՞ւ եմ: Այդպիսին էի ես նաեւ 1988-ին, եւ դո՞ւ հասկացա՞մ ու վստահեցի՞ք ինձ ու «Ղարաբաղ կոմիտեի» իմ ընկերներին, ինչի արդյունքը անկախ Հայաստանն է ու ազատագրված Արցախը: Համոզված եմ, այս անգամ ես կհասկանամ ու կվստահեմ:

Այս ակամա բնարական զեղումից հետո, կրկին վերադառնամ Ղարաբաղի խնդրին: Եռանախագահության կողմից ներկայումս շրջանառության մեջ դրված ոչ պաշտոնական փաստաթուղթը, որին «սկզբունքորեն» համաձայնել է Հայաստանը, ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ տաս տարի առաջ մերժված փոպային տարբերակը: Այսպիսով, Հայաստանի ներկա իշխանություններն, այդքան տարիներ կորցնելուց ու դիվանագիտական անպարտություններից (Վանոն կասե՞ր՝ մայրմունդություններից) հետո, ինչի նետեանքներն, ինչպես տեսանք, ավերիչ են, սուսիկ-փուսիկ համաձայնել են մի ծրագրի, որը ժամանակին ջանադարբար ներկայացնում էին որպես պարտվողական, դավանանական եւ այլն: Դա կարող է ունենալ երկու քաջատուրություն. կամ սա մեր իշխանությունների հերքական բլեֆն է՝ միտված նորից ձգձգելու հարցի լուծումը, կամ էլ, եթե ավելի լավատեսորեն գնահատենք, նրանք վերապես հասկացել են, որ Ղարաբաղի կարգավիճակի շուրջ կողմերի տրամագծորեն հակադիր դիրքորոշումների պատճառով, կարգավորման փոպային տարբերակն, ինչպես անցյալում, այսօր էլ այլընտրանք չունի:

Համանախագահների մշակած խնդրո առարկա փաստաթղթում, կողմերի դեմքը փրկելու համար, ավելացված է միայն մի անորոշ կետ Ղարաբաղում անցկացվելիք հանրավճի կամ ժողովրդական հարցման՝ պլեբիսցիտի մասին: Փաստաթուղթն իբրեւ թե համաձայնեցված է շուրջ 99 տոկոսով, եւ մնում է ընդամենը մի հանրի մանրամասն, որոնց առնչությամբ կողմերը դեռեւս չեն հարթել իրենց տարածայնությունները: Մանրամասնություն կոչվածները, սակայն, կարող են այնքան սկզբունքային լինել, որ չհաղթահարվեն դեռեւս երկար ժամանակ: Աղբյուրներ, հույսը դրած նավթադուրների վրա, բոլորովին չի շտապում, իսկ Հայաստանը, չգիտես ինչին սպավիճած, հարցը լուծելու անհրաժեշտ կամ չի դրսևորում: Ավելին, յուր ճիմքեր կան պնդելու, որ եթե հարք-

վեն անգամ բոլոր տարածայնությունները, միեւնոյն է, Քոչարյանը, իր սովորության համաձայն, խոսափելով պատասխանատվությունից, փաստաթուղթը չի ստորագրի՝ այդ բեռը բարդելով հաշորդ նախագահի ուսերի վրա: Մի խոսքով՝ փակուղային մի վիճակ, որում, Քոչարյանից բացի, մեղքի իր բաժինն ունի Վարդան Օսկանյանը, եւ մասամբ՝ Արկաղի Դուկասյանը, որը Ղարաբաղի, որպես հակամարտության լիիրավ կողմի, միջազգային մանդատը զիջել է Հայաստանի նախագահին:

Իրավիճակից դուրս գալու ելքը թեւս դժվարհաղթահարելի, բայց միանգամայն հասակ է.

Առաջին, նախ եւ առաջ պետք է մաքրել սեփական ախտները եւ համաժողովրդական հուժկու ալիքով խափանել ներկա հանցավոր ռեժիմի վերարտադրությունը: Վերականգնել Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգը: անհաշտ պայմար հայտարարել կոռուպցիայի, հովանավորչության, պաշտոնեական շարաշահումների դեմ: ստեղծել հիրավի ժողովրդավարական, իրավական, ազատ եւ արդար պետություն՝ քաջ գիտակցելով, որ Ղարաբաղի ապագան լիովին կախված է Հայաստանի հզորությունից:

Երկրորդ, անհրաժեշտ է վերադառնալ Ղարաբաղի հարցի կարգավորման նախկին ձևաչափին, որում Ղարաբաղը ներկայացված էր որպես հակամարտության լիիրավ կողմ: Հասկանալի է, որ դա անհնար է պատկերացնել Սերժ Սարգսյանի նախագահ ընտրվելու պարագայում, որը նույնպես դարաբաղցի լինելով, Քոչարյանի նման հավակնելու է բանակցություններում ներկայացնել նաեւ Ղարաբաղյան կողմը:

Երրորդ, արմատապես հարկ է փոխել Ղարաբաղի հարցի կարգավորման գործընթացում Հայաստանի ներկա իշխանությունների վարած անհետևանկար եւ վտանգավոր հաղահականությունը, այսինքն՝ խնդրի լուծումը ձգձգելու, ստատուս-ֆոնո պահպանելու փիլիսոփայությունից անցում կատարել հարցը լուծելու փիլիսոփայությանը:

Եւ չորրորդ, անիմաստ է վախենալ կամ խոսափել փոխզիջումներից, որովհետև այլ լուծում բնության մեջ գոյություն չունի: Քաղաքականության մեջ, ինչպես բիզնեսում, հաջող են համարվում միայն այն գործարհները, որոնցից շահում են երկու կողմերը: Երբ շահում է միայն մեկ կողմը, գործարհն ամենեւին հաջողված կամ տեսական չի կարող լինել:

րում իմ առաջադրվելու կամ շատառաջադրվելու հարցն է: Ուզում եմ հավատացնել, ուզում եմ ոչ, այդ հարցն ինձ առանձնապես չի նետաբերում: Իմ համոզմամբ, Հայաստանի գլխավոր խնդիրն այսօր ոչ թե ապագա նախագահի անձն է, այլ ներկա վարչախմբի վերադասարարության վիճակը, Բանգի դա արատավոր, նվաստացուցիչ, սեփական ֆաղաֆաղների հանդեպ օտարավարի վարվող, հայ ժողովրդին պատիվ չբերող իշխանություն է: Ինչպես սեպտեմբերի 21-ի ելույթում հայտարարել էի, եթե հայտնվեր մի ուժ, որն ունակ լիներ լուծել այդ խնդիրը, ես ջանք չէի խնայի նպաստելու նրա հաղթանակին, իսկ եթե՝ ոչ, ապա ինձ ոչինչ չէր մնա, Բան հնագանդվել ժողովրդի կամփին: Ճիշտն ասած, ես տարմադրվել էի իմ վերջնական որոշումը կայացնել ընտրական գործընթացի սկզբնավորման նախօրյակին: Սակայն իմ համակիրների նկատմամբ իշխանությունների կողմից վերջերս կիրառված բռնությունները, ինչպես նաև այս հանրահավաքի հսկայական էներգետիկան, այլևս անհետաձգելի են դարձնում նման որոշման կայացումը: Ուստի այս պահից ինձ հայտարարում եմ Հայաստանի Հանրապետության նախագահի թեկնածու:

Սա սոսկ հայտարարություն չէ, այլ իմ, որպես ֆաղաֆաղական գործչի, կարգավիճակի կտրուկ փոփոխություն: Հետևաբար, այսուհետև իմ կողմնակիցների նկատմամբ գործադրված որևէ բռնություն կամ հարկային ծառայության որևէ ապօրինի պատժիչ գործողություն դիտվելու է որպես ֆաղաֆաղների ընտրական իրավունքի հանցավոր խախտում, եւ այդպես էլ ներկայացվելու է ինչպես մեր հասարակությանը, այնպես էլ միջազգային ատյաններին: Թո՛ղ յուրաքանչյուր ոստիկանապետ, քաղապետ կամ հարկահան ակնաչին օդ անի՝ ֆաղաֆաղների սահմանադրական իրավունքների դեմ կատարված որևէ բռնարար՝ Բանական հանցագործություն է, եւ նրանք վաղ թե ուշ դատական կարգով պատասխան են տալու օրենքի առաջ: Այդպիսիների ցուցակն արդեն գլխավորում են ոստիկանության բարձրաստիճան պաշտոնյաներ Ալեխանդր Աֆյանը, Արարատ Մանասյանը եւ Ներսես Նազարյանը, իսկ ցուցակում հայտնվելու հավակնություն ունեն Երևանի երկու քաղապետ, որոնց անունները, կախված նրանց հետագա վարքից, կհրապարակվեն կամ ոչ հաջորդ հանրահավաքներում:

Հայաստանի ներկա իշխանություններն ապրում են իրենց հոգևվարել: Ոչնչից մի՛ վախեցե՛ք: Նրանք ավելի վախեցած են, Բան դու: Վկա՛ նրանց նյարդային ջղանգումները:

1988-ի համազգային շարժումն ուներ հայտնի մի կարգախոս՝ «Պայքար, պայքար մինչև վերջ»: «Վերջի» տակ մենք նկատի ունեինք երկու նպատակ՝ Հայաստանի անկախության վերականգնումը եւ Արցախի ազատագրումը, որոնք արդեն իրականություն են: Իսկ այսօր, «վերջ» ասելով, մենք պետք է դնենք երկու այլ նպատակ՝ Հայաստանի սահմանադրական կարգի ու արժանապատվության վերականգնումը եւ Արցախի ազատության իրավական (դե յուրե) ձեւակերպումը: Ուրեմն՝

Պայքա՛ր, պայքա՛ր մինչև վերջ:

«Պայք», «Հայկական ժամանակ», «Առավոտ», 26 հոկտեմբերի, 2007թ.: «168 ժամ», 28 հոկտեմբերի, 2007թ.: Հրատարակված ևսևս հայերեն, անգլերեն եւ ռուսերեն առանձին գրքովներով. «Ավազակապետության անատոմիան եւ մեխանիկան», Երևան, 2007թ. – “The Anatomy of Bandocracy”, Yerevan-2007 – “Анатомия бандократии”, Ереван-2007.

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ԵՐԻՏԱՍԱՐԱԴՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ

(3 նոյեմբերի 2007թ.)

Նոյեմբերի 3-ին Երեւանի «Արմենիա-Մարիոթ» հյուրանոցի «Տիգրան մեծ» սրահում տեղի ունեցավ 33 առաջին նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի հանդիպումը երիտասարդության ներկայացուցիչների հետ: Հանդիպմանը մասնակցում էին շուրջ 1700 երիտասարդներ, որոնք ներկայացնում էին հանրապետության բոլոր մարզերը, եւ քաղաքական տարբեր ուժեր: Հանդիպումը անցավ բացառիկ ջերմ մթնոլորտում. ստորեւ ներկայացնում ենք հանդիպման պաշտոնական սղագրությունը: Հանդիպումը սկսվում է Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի բացման խոսքով:

Սիրելիներս, ինձ համար շատ հանելի է մասնակցել այս հանդիպմանը: Վաղուց այսօրվա գեղեցիկ երիտասարդություն չէի տեսել: Հոկտեմբերի 26-ին ես ձեզ տեսա Ազատության հրապարակի հարթակից: Այսօր դուք այստեղ եմ բարեկամական զրույցի համար:

Իմ խորին համոզմամբ այսօր Հայաստանում սկսվում է մի նոր շարժում, նոր սերնդի շարժում: 19-17 տարի է անցել 88-90 թվականների մեր առաջին համազգային շարժումից: Փոխվել է սերունդ, նրանք, ովքեր 88 թվականին 10-15 տարեկան էին, այսօր արդեն 30-35 տարեկան են: Ես ընդամենը այդ առաջին շարժման եւ ձեր նոր ձեռավորվող շարժման միջեւ կամուրջ եմ: Նոր շարժումը բոլորովին այլ բովանդակություն ունի, այլ նպատակներ, այլ խնդիրներ: Եւ կարծում եմ ձեզ պիտի առաջնորդի նախեստոսաչ այն, որ սա ձեր շարժումն է: Ես ընդամենը ձեր գործիքն եմ արտահայտելու համար ձեր կամբ:

ես կուզեի, որ դու՛մ մի-փոքր պատկերացում ունենայի՛ք առաջին շարժման մասին՝ հենց սկզբնաղբյուրից, հանձնին նրա ղեկավարության անդամներից մեկի: Երբ ասում են Հայոց համազգային շարժում, դա կուսակցական պատկանելության նշանակություն չունի այն ժամանակ: Դա իսկապես համաժողովրդական շարժում էր, որում ընդգրկված էին մեր հասարակության բոլոր շերտերը՝ անխտիր: Նույնիսկ շարձային կոմունիստները: Քվում էր, քե մենք պայմանում էին կոմունիստական ուժերի դեմ, բայց մեր շարժման ամենակտիվ խավերից մեկը հենց շարձային կոմունիստներն էին: Զխաբվե՛ք կոմունիստական կուսակցության այն գաղափարախոսությամբ, քե նա էր Խորհրդային Միության առաջատար, կամ ղեկավար մարմինը: Ոչ: Ընդամենը այդ կուսակցության վերին խավն էր, որ օգտվում էր բոլոր բարիքներից, իսկ շարձային կոմունիստները ընդամենը շիրմա էին ծառայում նրանց համար: Մի փաստ հիշե՛մ. 88 թվականի հունիսին Մոսկվայում տեղի էր ունենալու, եթե չեմ սխալվում, կոմկուսի 19-րդ կոնֆերանսը, որին հենց Ղարաբաղ կոմիտեի նախաձեռնությամբ ուղղվեց մի պետիցիա, որը ստորագրել էին հայաստանցի 40 հազար շարձային կոմունիստներ: Ստորագրահավաք կազմակերպեց Հայոց համազգային շարժումը, այն ժամանակ՝ «Ղարաբաղ» կոմիտեն: Ես հիշում եմ այսօրվա տեխնիկան չկար, համակարգիչներ չկային, մենք աշխատում էինք պապենական մեթոդներով, բոլորի երկար փաթեթներով աշխատող նախկին համակարգիչների վրա, եւ 40 հազար ստորագրության հաշը 38 կիլոգրամ էր: Այդ փաթեթը Միլվա Կապուսիկյանը տարավ Մոսկվա, իհարկե, մի քանի հոգու օգնությամբ: Ինչու եմ բերում այս օրինակը. նշելու համար, որ դա իսկապես համազգային շարժում էր, որում ընդգրկված էին բոլոր խավերը՝ աշխատավորությունը և մեր իսկական մտավորականությունը: Իսկական մտավորականություն ասելով, ես նկատի չունեի ես այսօր էլ չունեմ նոմենկլատուրային մտավորականությունը, որը միշտ էլ ծառայել է ուժեղին: Ես նկատի ունեմ ուսուցիչների, ինժեներների, գիտաշխատողների, բժիշկների, արվեստագետների հսկայական բանակը: Դա էր այդ շարժման կորիզը: Մեր գյուղացիությունը, քվում էր քե ամուսնը պետք է զբաղված լիներ հողի հետ կապված աշխատանքներով, բայց գյուղացիության ողջ ակտիվ, գիտակից զանգվածը մասնակցում էր երեսների Ազատության հրապարակում կազմակերպվող բոլոր հանրահավաքներ:

րին: Իսկ ովքեր չէին մասնակցում, հանրահավաքից մեկ-երկու ժամ հետո տեղեկացվում էին. մենք միշտ պատրաստում էինք հատուկ տեղեկատվական քերթիկներ, որոնք երկու ժամ հետո հասնում էին Հայաստանի ամենահեռավոր շրջանները: Ու քանի որ երբևէ կես միլիոնանոց, երբեմն նույնիսկ մեկ միլիոնանոց միտինգներ էին լինում քվում էր, քե մենք հանճարեղ կազմակերպիչներ էինք: Բայց այդպես չէր: «Ղարաբաղ» կոմիտեն՝ 11 հոգի էր, եւ նրան կից կարելի էր ասել շուրջ 300 ակտիվ գործիչներ: Ճիշտ է սա արդեն բավականին մեծ ուժ էր, բայց այն ընդամենը կոորդինացնում, ուղղորդում էր շարժումը: Շատերը մեր մասին իսկապես մեծ կարծիքի էին, մտածում էին, քե ունենե՛ք հզոր կազմակերպություն, երբ ուզե՛նք կարող եմ ողջ հանրապետությունը կանգնեցնել գործադուլի. երե՛մ ժամում մենք կարող էինք Ազատության հրապարակում 100 հազարանոց հանրահավաք կազմակերպել: Այնպիսի մեխանիզմ էր ստեղծված, ընդ որում մենք չէինք ստեղծել, տարերայնորեն այդպիսի մեխանիզմ էր նեղավորվել, որ հեռախոսներով, մեկնաներով շրջաններին տեղեկացնելու միջոցով՝ երե՛մ ժամվա ընթացքում հարյուր հազար մարդ միշտ կանգնած էր Ազատության հրապարակում:

Մենք ընդամենը կոչ էինք անում, ասե՛նք, անցնե՛ք գործադուլի: Մյուս օրը ստանում էինք՝ չե՛մ չափազանցում, հազարավոր որոշումներ՝ կողել-տիվներից: Միշտ այդպես էր լինում, արխիվը կա, պահպանվում է՝ կենված որոշումներով: Ամբողջ կողելտիվներ, հսկայական գործարաններ մեկ մարդու պես կանգնում էին գործադուլի: Կարելի էր ասել՝ արդեն 88-ի հունիսից Շարժումը մի այլընտրանքային իշխանություն էր, որը շատ ավելի մեծ հեղինակություն ուներ, եւ շատ ավելի մեծ հարցեր էր լուծում, քան պաշտոնական իշխանությունները: Եթե ասե՛մ, քե ինչպիսի հարցեր, դու՛մ կզարմանա՛: Մենք ստեղծել էինք ուժեղ իրավաբանական մարմին, որտեղ բնակչությունից ստանում էինք ցանկացած տիպի բողոքներ: Ասե՛նք՝ հարեալանների հետ ցանկապատի վե՛ն, հասո սկեսուտի կոթիվ: Ինչ ասես, չկար մի հարց, որ մեզ չհասներ: Եւ կարող եմ հավաստիացնել, որ մեր համապատասխան բաժինների միջամտությամբ լուծվում էին այդ հարցերի 80–90 տոկոսը: Հատուկ բաժին էր ստեղծված Խորհրդային բանակի զորակոչից խուսափողների եւ Խորհրդային բանակից փախուստի դիմաձեռնների համար, եւ այն ղեկավարում էր Երջանիկ Արզաբաբյանը: Մենք այդ, այն ժամանակ կոչ էինք անում, որ հայ զո-

րակոչիկները շժառայեն Հայաստանից դուրս: Մենք գտնում էինք, որ մեր երիտասարդները պետք է ծառայեն բանակում, որովհետև ինչպես հետագա իրադարձությունները ցույց տվեցին, դա անհրաժեշտ դպրոց էր, բայց մեր գլխավոր պահանջներից մեկն այն էր, որ Հայաստանի բնակիչները պետք է ծառայեն միայն Հայաստանում: Եւ ովքեր Ռուսաստանից հաջողեցնում էին փախչել, արձակուրդ էին զգալիս՝ չէին վերադառնում եւ այլև, մենք նրանց պահանջ էինք: Խորհրդային բանակը նրանցից ոչ մեկին չկարողացավ ետ վերադարձնել:

Շարժման ժամանակ մենք նաեւ տեսանք ժողովրդական ստեղծագործության ասեմ, թե նախաձեռնության՝ մի հսկայական դպրոց: Ամեն անգամ մենք՝ «Լարաբադ» կոմիտեի անդամներս, գալիս էինք Ազատության հրապարակ եւ զարմանում: Դա մի հսկայական բացօթյա ցուցահանդես էր: Ամբողջ հրապարակի շուրջ ցուցատախտակներ էին, դրանց վրա պատկերներ, եւ կարելի էր զարմանալ մեր ժողովրդի սրամտության, հաշակի, եսթետիկայի վրա: Գրվում էին բանաստեղծություններ, գանկացած մեկը բանաստեղծություն էր գրում, փակցնում այդ ցուցատախտակներին, փակցվում էին նաեւ լուսանկարների հրաշալի շարքեր: Մենք անգամ չէինք հանաչում այն մարդկանց, ովքեր դա անում էին: Ֆուրախանյուր մարդ իրեն զգում էր ոչ թե որպես հանդիսատես, որ գալիս է հրապարակ քատրոն դիտելու, այլ այդ պրոցեսի ուղղակի մասնակից: Մեզինք ոչնչով չէին տարբերվում, համարձակության, հաշտության տեսակետից նրանք գուցե ավելի խիզախ էին: Երանք էին զննում տանկերի դեմ, նրանք էին, որ չէին վախենում Խորհրդային բանակի եւ, հետագայում, այսպես կոչված՝ սպեցնազի մահակներից: Դա պարզվեց՝ մանավանդ երբ մեզ բանտարկեցին: Երկրաշարժից հետո ուղղակի մղձավանջային վիճակ էր Հայաստանում, հայտարարված էր արտակարգ դրություն, պարետային ժամ, բայց նույնիսկ դա չխանգարեց, որ այդ գանգվածները, հիմնականում երիտասարդներ, ցույց տան իրենց դիմադրական ոգին: Մեր բանտարկությունը չկտրեց շարժումը: Իհարկե, եղավ մի պահ, երբ ողջ ժողովրդով զբաղված էին աղետալուների վիճակով, բայց դա կարճ տևեց: Մեզ բանտարկել էին 88-ի դեկտեմբերի 10-ին, բայց արդեն փետրվարից շարժումը սկսեց վերակենդանանալ: Մենք տեղյակ չէինք, իհարկե: Մենք Մոսկվայում էինք:

Բանտարկության ամենամեծ տառապանքը ազատագրվումը չէ, 36 կուպակ արժողությամբ օրապահնիկը չէ: Դում չեմ պատկերացնի 36 կուպակն ինչ էր, ասեմք՝ այսօրվա 70 դրամը: Հենց այդքանով առավոտյան, կեսօրին, երեկոյան պետք է սեվեր խորհրդային բանտարկային: 24 տարի ԽՍՀՄ ամենաբարձր շրջանակներում քննարկվում էր 36 կուպակը 41 կուպակ դարձնելու հարցը, եւ դա չուժկեց անգամ բանտից մեր դուրս գալուց հետո: Բայց դա չէր տառապանքը, ամենամեծ տառապանքը մեկուսացումն էր արտաքին աշխարհից: Չկար ոչ մի ինֆորմացիա, բանտախցում աշխատում էր միայն Մոսկվայի հաղափային ռադիոցանցը, այն էլ, եթե հանկարծ ինչ-որ հաղափային կամ ուղեկալական գործին վերաբերող նյութ էր լինում, այդ ժամանակ ռադիոն ուղղակի անջատում էին: Ստանում էինք «Պրավդա» եւ «Իզվեստիա» թերթեր, բայց երկու օրը մեկ դրանց մեջ մենք տեսնում էինք կտրված ամբողջական կտորներ:

Սա էր խնդիրը՝ մեզ լիովին անջատել իրարից, անջատել արտաքին աշխարհից: Երեւուկես ամիս, եւ դա հետո եմ պարզել, գանգվել եմ մի խցում, որի կողմի խցում գտնվել է «Լարաբադ» կոմիտեի անդամ Ալեխան Հակոբյանը: Ես դա չեմ իմացել երեւուկես ամիս: Հետո վերջում, մայիսին, երբ պարզ էր, որ մեզ ազատ են արձակելու, ինձ տարան այդ խուց, եւ այդ խցի բնակիչներն ինձ ասացին, որ այդտեղ եղել է Ալեխան Հակոբյանը, որի մասին շատ լավ հուշեր էին պահպանել:

Ուզում եմ ասել, որ շարժումը մեզանով չէր պայմանավորված: «Լարաբադ» կոմիտեին կարող էին ձերբակալել, ձերբակալեցին: Դա է միայն հայտնի, բայց պետք է իմանալ, որ դեկտեմբերի 10-ից հետո ձերբակալվեց Լարաբադյան շարժման ողջ ակտիվը, 600 հոգի, որոնք առնվազն մեկ ամիս բանտարկվեցին Մոսկվայից հեռու, իսկ շատերը՝ «ռեզիլիվիտները», բանտարկվեցին ես մեկ ամիս: Չկտրվեց շարժումը, որովհետև ասացի, դա մեզնով չէր պայմանավորված, ոչ 11-ով, ոչ 600-ով: Այդ ժամանակ ամբողջ ժողովուրդը «Լարաբադ» կոմիտեի անդամ էր: Մենք մի ուրիշ բան էլ էինք արել, դեռես 88-ի սեպտեմբերին մենք զգացել էինք, թե ինչպես են զարգանում իրադարձությունները եւ կանխատեսել էինք, որ մեզ վաղ թե ուշ պետք է ձերբակալեն: Մենք ստեղծեցինք մի գաղտնի «Լարաբադ» կոմիտե, այդ 11-ից դուրս, որում ընդգրկված էին հինգ հոգի՝ Երջանիկ Աբգարյան, Դավիթ Շաննազարյան, Ալբերտ Բաղդա-

ասրյան, Ավետիք Իշխանյան, Արշակ Սաղոյան: Հետո նրանց ոչ ֆորմալ գումարովեցին նաև Վիտյա Ալվազյանը և Մարատ Հակոբյանը: Այդ յոթն էին, որոնք գաղտնի էին պահվում, ոչ ոք նրանց մասին չցիտեր: Ես հիշում եմ այսպիսի մի դեպք. 1989 թվականի հունվարի 9-ն էր, իմ ծննդյան օրը: Նախորդ երեկոյան ձերբակալել էին «Արաբաղ» կոմիտեի դրսում մնացած անդամներին: Ձերբակալվել էին նաև գաղտնի կոմիտեի անդամները. բայց նրանց ոչ թե որպես կոմիտեի անդամ էին ձերբակալել, այլ որպես ակտիվիստներ: Հայտնի էր արդեն, որ մեր դեմ բռնական գործ են հարուցել, և մեզ կարող են երկար պահել:

Հայաստանում, Երևանի բանտում շատ հեշտ էր հաղորդակցությունը՝ Մոսկվայի նման չէր. նամակներ էլ էին փոխանակվում, միջանցով գոտում էին, իրար ինչ-որ լուրեր փոխանցում. ստեղծվել էր մի կոմսոստառ: Շատ երկար կյուր միջանցք էր Սովետաշենի բանտը, երե չեմ տեսել, շուտով կարող է տեսնել (ներկաները այս ռեպլիկին արձագանքեցին բուռն ծիծաղով եւ ծափահարություններով): Ամեն խցից կարելի էր երկու խուց տեսնել՝ կողերը և դիմացը: Հնարավոր չէր մի ծայրից մյուսը խոսել. կենտրոնում Բարկեն Աբարբջյանի խուցն էր, դրա կողքը Ալեխան Հակոբյանինը, որը ամենահզոր ձայնն ուներ: Մենք այս ծայրից փոխանցում էինք՝ Ալեխան, Վազգեն Մանուկյանին փոխանցիր այսինչ բանը: Վազգեն՝ Լեւոնը բեզ փոխանցում է սա: Ստանում էր պատասխանը՝ ետ էր փոխանցում, և այլն: Ուրեմն, երբ ես գաղտնի կոմիտեի անդամների ձերբակալության լուրը ստացա, զգացի, որ նրանք առանցել են: Ջգացի, որ նրանք «քասիրի» են ընկել, տղայություն են ուզում անել, իբր՝ ոնց նրանց տանում են, մեզ էլ բող տանեն: Ես մի հատ ասացի, հետո Ալեխանը նույն հատը փոխանցեց բոլորին: Լսեմ «Արաբաղ» կոմիտեն 11 հոգի է, ուրիշ «Արաբաղ» կոմիտե չկա, հասկացա՞ր: Գո՛ւր ուրիշ բանի համար եմ, դո՛ւր ուրիշ խնդիր ունե՛մ լուծելու: Այսպես՝ մի կես ժամանոց հատ եմ ասել, և նրանք համոզվել են ու խոստացել, որ չեն բացահայտվելու: Ես իսկապես այդ տղաներն իրենց գործն արեցին: Մենք բանտարկված էինք, և երկու ամիս հետո, փետրվարին (դա Սումգայիթի զոհերի հիշատակի օրն էր) արտակարգ դրության, պարետային ժամի պայմաններում, այդ մարդիկ առաջին ցույցը կազմակերպեցին դեպի Ծիծեռնակաբերդ: Հետո, նույնը տեղի ունեցավ մարտի 8-ին, կանանց շնորհիվ: Ռուսներն էլ, խորհրդային բանակն էլ

հարգում էին այդ տունը, շկարագացան խանգարել, և դա իսկապես դարձավ զանգվածային ցույց: Ինչու՞ եմ այս ամենն ասում. սա առաջին ինֆորմացիան էր, որ բանտում ինձ հասավ արտաֆին աշխարհից: Այդ ժամանակ արդեն, մարտին, խորհրդային կենտրոնում էլ խլրտումներ էին սկսվել: Արդեն ընթանում էին ժողովրդական պատգամավորների համագումարի ընտրարշավի միջոցառումները. Սախարովը, մոսկովյան դեմոկրատները առաջընթաց էին արձանագրում: Խլրտումներ էին սկսվել նաև դատախազության մարմիններում, սկսում էր ֆանդվել, փլվել ուզելական գործը: Այդ խլրտումները մենք զգացինք՝ նույնիսկ իմ հենիչի վերաբերմունքից, որը ազդույթյամբ դազախ էր, երուբան ազգանունով մտավորական մի մարդ: Ես որեւէ ասելի չունեմ նրա մասին, որեւէ ննչում չեմ տեսել նրա կողմից: Միայն ամենահարգալից վերաբերմունք առաջին օրից: Բայց մարտից սկսեցի զգալ, որ ես կամաց-կամաց դառնում էի «Արաբաղ» կոմիտեի անդամ: Նա արդեն ինձ գաղտնի քերքեր էր բերում, ինձ հրավիրում էր իբր հարցաքննության, ինքը ինչ-որ բաներ էր տպում, սուրե էր պատրաստում ինձ համար, շոկոլադ էր հյուրասիրում:

Ոչ «Պրավդա» էր, ոչ «Իզվեստիա»՝ «Մոսկովսկիյե նովոստի», «Արգունտի ի ֆակտի» և 4-5 ժամ թույլ էր տալիս կարգալ: Ամբողջությամբ ինֆորմացվում էի և վերադառնում խուց: Հանախ ինձ հարցաքննում էր Գոլյանի կարիներտում: Գոլյանը «Մատրոսկայա տիշինա» բանտում ուներ իր մշտական գրասենյակը, որտեղ հարցաքննում էր ուզերկական գործով կալանավածներին: Ի դեպ, այդպիսի կարգ կար. ես կարող էի միայն հենիչի հետ հանդիպել, ոչ ոք իրավունք չունեմ հարցաքննության ժամանակ սենյակ մտնելի էրե ոչ դատախազությունից: Ես անա, մի անգամ հենիչս գաղտնի գրասենյակ բերեց մի հայ տղայի, Միմոն անունով, որը, ինչպես պարզվեց, նույնպես հենիչ էր, ընդգրկված Գոլյանի խմբում կարծես Ազախաստանից, թե Ուզբեկստանից: Այդ հենիչն էր, որ առաջին անգամ ասաց, որ Երևանում տղաներն արդեն սկսել են. մարտի 8-ին հզոր ցույց է տեղի ունեցել, ամեն ինչ լավ կլինի: Ես հասկացա, որ իսկապես ամեն ինչ լավ է: Միմոնի զնալուց հետո Երուբանեմ ինձ ասաց, որ Սախարովը զնացել է դատախազություն, ամեն ինչ տակնուվրա արել, ընդգրկել է լավ փաստաբանների (Սախարովն էր մեր փաստաբաններին ընտրել), եկել է արտասահմանյան րյրակիցների ուղեկցությամբ, ձեր գործն էլ ֆանդվում է:

Այսօր այս ամենը պատմում եմ՝ զաղտնի կոմիտեի գործունեությունը ընդգծելու համար: Այդ տղաները մեր բացակայության ժամանակ ոչ միայն պահեցին շարժումը, այլև շատ ավելի հզորացրին: Հունիսի մեկին էր, թե մայիսի 31-ին, երբ մեզ բաց թողեցին, տղաները մեզ բերեցին Մատենադարանի հրապարակ: Առաջին իսկ խոսակցություններից ես տեսա, որ մենք իրենցից անագին ետ ենք ընկել: Շատ կենտրոն, ինչպես ասում են՝ տղաների «դավաճ կել իրենց ուտում էր»: Եւ մենք կոմիտեի 11 անդամներով պայմանավորվեցինք, որ պետք է մեկ շաբաթ ընդհանրապես չխոսենք. մեկ շաբաթ ոչ մի լրագրողի հետ չհանդիպենք, ոչ մի հրապարակային ելույթ չունենանք, մինչև իրավիճակը հասկանանք: Իսկապես, շարժումը այնքան էր առաջ գնացել, որ եթե ասենք 88 թվականին անկախության զաղափարը հետավոր մի բան էր թվում, այդ օրը մենք տեսանք, որ մեր ողջ ժողովուրդը վարակվել է այդ զաղափարով: Եթե 88 թվականին մենք դեռ համոզված էինք, որ կարելի է երկխոսություն վարել Հայաստանի կոմունիստական իշխանությունների հետ, եւ աշխատում էինք այդ ուղղությամբ՝ գնում էինք կենտրոն, մեզ հրավիրում էին, զանազան հարցեր էին լուծվում, կարողանում էինք խոսափել բախումներից ու սուր դրսևորումներից, մենք հիմա տեսանք, որ շարժումն այլևս անհաշտ է, բացարձակապես չի ուզում Սուրեն Հարությունյանի հետ խոսել, կենտկոմի հետ չի վեր: Խզումը բացարձակ էր, եւ դա չվերականգնվեց ու այդպես էլ մնաց: Արդեն շրթաձանր տեղի էր ունեցել: Այնպես որ, ես պետք է ասեմ, որ եթե հայտնի են միայն «Գարաբաղ» կոմիտեի 11 անդամները՝ այն հինգը, գոմարած երկուսը՝ նույնիսկ վաստակ ունեն, որքան մենք: Բայց սա էլ ամբողջը չէ՝ դա ամենեւին տեղի չէր ունենա, եթե ինչպես էիք առաջ ասացի, յուրաքանչյուր հայ իրեն շարժման մաս չզգար:

Բացառությունները շատ էիք էին, եւ դրա վավերագիրը 1991 թվականի սեպտեմբերի 21-ի հանրավճեն էր, որի տակ ստորագրեց մեր ժողովրդի ավելի քան 98 տոկոսը: Այսինքն, այստեղ բոլորը կային. եւ դեմոկրատները, եւ ազգայնականները եւ կոմունիստները: 98 տոկոսն այլ բան չի կարող նշանակել: Իսկ դա տեղի ունեցավ այն պատճառով, որ յուրաքանչյուրն իրեն զգում էր ոչ թե հանդիսատես, այլ մասնակից: Եւ իմ կողմ ձեռք սա պետք է լինի: Երբ հոկտեմբերի 26-ին ես եկել էի Ազատության հրապարակ՝ զգում էի, որ մենք միասին ենք, մեկ ենք, եւ

երև այս զգացումը փոխանցվի նաև ձեզ, եւ կարծում եմ մեր հաջրանակն անխուսափելի է: Եթե կան հարցեր, եւ մեծ սիրով կպատասխանեմ:

ԱԼԵՍԱԼՅԱՆ ԱԼԻՍԱ, Գայաստանի ազատական, առաջադիմական կուսակցություն. – Նախ ասեմ, որ ողորկում եմ Ձեր թեկնածության առաջադրումը նախագահական առաջիկա ընտրություններում: Եթե ենթադրեք, որ պարոն Սերժ Սարգսյանը եւ իշխանությունները իրենց սովորության համաձայն կեղծիքների միջոցով հաղթեն նախագահական ընտրություններում, Դուք պատրաստ եք շարունակել պայքարը:

– Ի՞նչ նկատի ունեմ պայքար ասելով, այսինքն զնալ ցանկապատե՞ր կուտել:

ԱԼԵՍԱԼՅԱՆ ԱԼԻՍԱ. – Ցանկապատեր չկուտել, բայց համենայն դեպս շարունակել...

– Ուրեմն ասեմ շատ հստակ, եւ կարծում եմ բանը դրան չի հասնելու: Կարծում եմ, որ մենք բոլոր չենք տա որևէ կեղծիք: Դա կախված է նաև ձեզանից. եթե մեզանից յուրաքանչյուրը դառնա զինվոր, այս գործի նվիրյալ, նրանք ոչինչ անել չեն կարող: Ուրեմն, մենք գործը պետք է անենք՝ ոչ թե ընտրություններից հետո, այլ ընտրություններից առաջ: Ավելին, մենք մեր կողմից օրենքի ոչ մի խախտում բոլոր չենք տալու: Դրա կարիքը չունենք: Մեր ամենագուր շարժման ժամանակ, երբ հրապարակում կես միլիոն մարդ էր հավաքվում կամ մեկ միլիոն, որևէ սիգամազ չէր տրորվում: Հանրահավաքի մասնակիցները իրենց ետևից հավաքում էին հանրահավաքի ընթացքում կուտակված ողջ աղբը: Դա էր մեր ուժը, մենք կոմունիստական իշխանություններից հաղթեցինք ոչ միայն մեր կազմակերպվածությամբ, այլև օրենքի տառը մինչև վերջ հարգելով: Մենք նրանց դեմ այդպես պետք է պայքարենք. թող իրենք օրենքը խախտեն, թող գիշեր-ցերեկ խախտեն: Միշտ էլ շարք վերջ է ունենում, նրանք տասրե տասրե դա արեցին, այս անգամ չի հաջողվի:

ԱԼԵՍԱԼՅԱՆ ԱԼԻՍԱ. – Պարոն Տեր-Պետրոսյան, լիովին համաձայն եմ Ձեզ հետ, բայց ուղղակի հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ իշխանությունները իրենց ձեռքում կենտրոնացրել են բոլոր ուժերը, եւ ընդդիմությունը իր ձեռքում չունի ոչ մի ուժ, ինչ ձեռով եք Դուք պայքարելու:

– 60 հազարանոց համահավաք ուժ չէ՞, այս գեղեցիկ երիտասարդությունը ուժ չէ՞: Չեզնից յուրանշյուրը հաջող անգամ իր հետ համահավաքի է բերելու տասը մարդ: Արդեն դառնալու եք բյուր:

ՍՆԱՌԻՎՅԱՆ ԱՐՄԵՆ, ԵՊՊ Ուսանող. – Քաղաքական ասպարեզ Ձեր վերադարձից, ես գոնե ակնկալում եմ գաղափարական լուրջ պայքար: Դուք ունենալու եք նախընտրական ծրագիր: Տնտեսության մեջ ո՞ր ուղղություններին եք զարկ տալու, որ ուղղություններով եք առաջընդվելու, տնտեսության ո՞ր ուղղություններն են դառնալու լոկոմոտիվային, որոնց հիման վրա պետք է զարգանա Հայաստանի տնտեսությունը:

– Դում ուզում եմ ժամանակից շատ իմ ծրագիրը բացահայտել՝ չի լինի: Մի բան կասեմ. ես տեսնում եմ, որ Հայաստանը ունի մեկ գերխնդիր. ինչպիսի տնտեսական հյուղ էլ ուզում եմ ծրագրել, զարգացնել. ինչպիսի արդյունաբերություն էլ ուզում եմ ունենալ, եթե չլուծվի՝ Գառաբաղի հարցը ու Վերացվեն շրջափակումները, ոչ մի լուրջ բան չի ստացվի: Հասկացե՛ք. կան ֆիզիկական լիմիտներ: Եթե մի երկիր չունի նաևապարհ դեպի արտաին աշխարհ, եթե մի երկիր իր հարեանների հետ ընդհանուր շուկա չունի, այդպիսի երկիրը լուրջ զարգացման հնարավորություն չի կարող ունենալ: Կարելի է գոյությունը հարչ տալ, բայց լուրջ զարգացման մասին խոսելն ուղղակի ծիծաղելի է: Սոբիակ բերեմ աշխարհի բոլոր երկրներում հիմնական տնտեսական գործընկերը անմիջական հարեաններն են: Մեր ամենարժանական տնտեսական գործընկերները պետք է լինեին Ադրբեջանը և Թուրքիան: Եւ այդպես էր Խորհրդային Միության ժամանակ. դում չե՞ք պատկերացնի, թե ինչքան սերտանամ էին Հայաստանի և Ադրբեջանի տնտեսությունները: Մանավանդ միջին բիզնեսի, «ցեխավիկների», գյուղատնտեսական ապրանք արտադրողների շրջանակներում, որոնց միջև սերտ կապեր էին հաստատված: Դա բնական շուկա էր. Հայաստանը ընդամենը երեք միլիոնանոց շուկա է, իսկ միայն Վրաստանի և Ադրբեջանի հետ դառնում է 15 միլիոնանոց շուկա: Այսօր Հայաստանի արդյունաբերությունը խեղդվում է ուղղակի: «Ջերմուկը», «Բջինին», հայկական ծխախոտը այսօր կարող էր տասնյակ անգամ ավելի շատ վաճառվել Ադրբեջանում, քան Հայաստանում: Միայն մի օրինակ՝ Հայաստանում շատ լավ ոչխարաբուծություն կար, Ադրբեջանը այդքան լեռներ

չունե՛ր, և անա Հայաստանում արտադրված ամբողջ բուրդը իրացվում էր Ադրբեջանում: Մեր «ցեխավիկներին» նույնիսկ ոչ այնքան որակյալ արտադրանքը համառյա ամբողջությամբ տարվում էր Նախիջևան, Կիրովաբադ: Իհարկե, հիմա ժամանակները փոխվել են, արտադրությունն ուրիշ պահանջներ ունի, բայց գլխավորը նաևապարհներն են և շուկան: Աշխարհի բոլոր հզոր պետությունները, անցյալում անգամ Հռոմ, Մակեդոնական կայսրություն, Արաբական խալիֆատ, Բյուզանդիա, հզորացել են բացառապես նաևապարհների և արտաին աշխարհի հետ բաց հարաբերությունների շնորհիվ: Աշխարհի տնտեսության, ցանկացած արդյունաբերության հիմքը տնտեսուն է, ուրիշ ոչինչ:

ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ ԱՐԹՈՒՐ, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի. – Պարոն նախագահ, ի՞նչ քայլեր եք մտադիր ձեռնարկել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բանակցային կողմի կարգավիճակը վերականգնելու համար:

– Դա մեր գերագույն խնդիրն է: Դում ծանոթ եմ հոկտեմբերի 26-ի իմ ելույթին, նիշտ է: Ես ասել էի, որ դա շուրս ամենամահաժեշտ քայլերից մեկն է՝ բանակցությունները բնական փուլ տեղափոխելու համար: Ասեմ՝ շատ դժվար հարց է: Տասը տարի թե միշտագային հանրությունը թե համամախազահները արդեն վարժվել են մի ֆորմատի, որ իրենց հարմար է, որովհետև ավելի հեշտ է բանակցել երկու կողմի հետ, քան երեք: Զուտ ֆիզիկապես և հարցերը համաձայնեցնելու առումով՝ երկուսի հետ ավելի հեշտ է խոսել, քան երեքի: Դում այսօր էլ նման իրավիճակներ ամեն օր կարող եմ տեսնել, և իրզնեսում և, չգիտեմ, ընկերական հարաբերություններում: Եթե երկու հոգի են՝ հեշտ է, եթե երեք՝ կան, երբ սկսվել էր բանակցային պրոցեսը, Ադրբեջանը ուզում էր Գառաբաղին դուրս մղել այդ պրոցեսից և բանակցել ուղղակի Հայաստանի հետ: Որովհետև նա ուզում էր աշխարհի առջև այս հակամարտությունը ներկայացնել ոչ թե որպես մեարդպոլիայի և թեկուզ գուտ իրավակնոտն իր մասը կազմող անկալի, կամ էքոտերիտորիալ միավորի հակամարտություն, այլ դա դարձնել միջպետական խնդիր: Դա նրան չհաջողվեց, մեր օրով դա չհաջողվեց: Մենք հասանք այն բանին, որ 1994 թվականի Բուդապեշտի ԵԱՀԿ-ի գագաթնաժողովում արդեն

իրավականորեն հանաչվեց, որ Լեոնային Ղարաբաղը հակամարտության երեխա փակասարածեխ կողմերից մեկն է: Այս մանդատը վերահաստատվեց հաջորդ տարվա պրազյան գագաթնաժողովում: Այսինքն դա ցանկություն չէր, կապրիզ չէր, դա արդեն Ղարաբաղի միջազգայնորեն ճանաչված կարգավիճակն էր: Ի՞նչ տեղի ունեցավ. երբ Քոչարյանը ընտրվեց Հայաստանի նախագահ: Ղարաբաղի լինելով, նա ուղղակի իր վրա վերցրեց նաև Ղարաբաղի տեսակետը ներկայացնելու գործառույթը: Միջազգային հանրությունը և Ադրբեջանը, ինչպես ասում են, օրաօրությունից մեռան: Այդպիսի նվեր Ադրբեջանին, չգիտեմ ինչպես կարելի էր անել: Այդ օրվանից, 98 թվականից հետո Ղարաբաղը ընդհանրապես դուրս է մնացել բանակցային բոլոր պրոցեսներից: Հիմա՝ ինչպես ասացի, քանի որ այդպիսի հոգեբանական մթնոլորտ է ստեղծվել, շատ դժվար է լինելու նախկին ձեռնապահ:

Միայն մի կետնեմ կա, որի հետ ոչ ոք չի կարող հաշվի չհստել՝ Հայաստանի հաջորդ նախագահը պետք է լինի ոչ ղարաբաղցի, որպեսզի հնարավոր լինի գործընթացը ետ պտտեցնել: Պարզ, շատ պարզ, հստակ դիրք է: Ես լինեմ, թե մի օրիչ ոչ ղարաբաղցի, վաղը չի կարող ասել՝ ես ներկայացնում եմ նաև Լեոնային Ղարաբաղի տեսակետը: Կրկնեմ սա դժվար է լինելու. միջազգային հանրությունը, թեկուզ վերը բերված պատճառով կարող է ինչ-ինչ դժվարություններ հարուցել մեր հանապարհին, որովհետև ողջ բանակցային ձեռնապահն է փոխվում, բանակցությունների տրամաբանությունն է փոխվում:

ՀԱՎՈՐ ՍԱՂՈՅԱՆ, Հայաստանի Հանրապետության մեկ այլ քաղաքացի. – Պարոն նախագահ ընտրությունների գնալուց առաջ կներկայացնե՞ք այն թիմը, որի հետ գնալու եք, թե դա կանեք նախագահ ընտրվելուց հետո:

– Գիտեմ այդ մտավախությունը և այդ կարծիքը: Բայց ամբողջ աշխարհում գիտե՞ք ինչպես է ներկայացվում կամ ինչպես է ձևավորվում թիմը: Երբ հայտնվում է նախագահի որևէ թեկնածու, նրա թիմը պարզ է: Նրա թիմը այն մարդիկ են, ովքեր ջանք չեն խնայում այդ թեկնածուի հաղթանակը ապահովելու համար: Թիմը ձևավորվում է շարժման ընթացքում, և դրո՞ կտեսնե՞ք այս շուր ամսվա ընթացքում ովքեր ամենամեծ ջանքը կներդնեն այդ գործում՝ նրանք էլ կգնահատվեն՝ յուրա-

հանչուրը իր վաստակի շափով: Մի քիչ բացեմ: Բոլորին բավում է, թե մեր իշխանությունների ժամանակ նախագահը վերցրել է նշանակել է նախարարներ, վարչապետ և այլն: Դա այդպես է օրենքի տարի տեսակետից, բայց բովանդակության տեսակետից բոլորովին այլ է: Երբ մենք 90 թվականին եկանք իշխանության, արդեն իսկ հայտնի էր, ինչպիսի մարդիկ են գալիս: Ես Վանո Սիրադեղյանին նախարար նշանակելու միայն ֆորմալ հրամանագիրն եմ ստորագրել: Նույնը Վազգեն Սարգսյանին, նույնը՝ Հրանտ Բագրատյանին, և մյուսներին: Ես նրանց նշանակել եմ բոլորով, իսկ նրանք այդ պաշտոնը վաստակել են իրենց ներդրած ավանդով: Նույնը լինելու է հիմա: Ուրիշ ճանապարհ չկա: Ես սակարկությունների չեմ գնալու ոչ մեկի հետ, ոչ մեկին պաշտոն չեմ խոստանալու, որպեսզի ներգրավվեմ այս շարժման մեջ: Ամեն մեկը պետք է գնահատվի շարժման մեջ ներդրած իր ավանդով, չկա ուրիշ ճանապարհ:

ԱՐՏԱԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, 39 ետ մեկ քաղաքացի. – Պարոն Տեր-Պետրոսյան, ինչպես եք պատկերացնում այսօրվա ձեռավորված կանային տնտեսությունից անցումը դեպի ավելի ցիվիլ դեմոկրատական տնտեսական հարաբերություններ, որպեսզի երիտասարդությունը կարողանա ճիշտ ձևով և ավելի վստահ ընդգրկվել հատկապես մանր և միջին բիզնեսում:

– Մի նշում, եթե թույլ տամ՝ առանց առարկելու: Ես գտնում եմ, որ Հայաստանում կլանային տնտեսություն չկա: Կլանային տնտեսությունը նշանակում է ուժերի կամ իշխանության և կամ տնտեսական ազդեցությունների գանձազանգություն: Կլանային տնտեսություն կարող է լինել մի դեպքում, եթե լինեն մի շարք կլաններ: Հայաստանում այդպիսի բան գոյություն չունի: Հայաստանում իշխողը կլան չէ: Ես բառն էլ ասել եմ ավագակապետություն է սա: Ավելին ասեմ, կլանային տնտեսությունը համեմատած ավագակապետական տնտեսության հետ, ավելի առողջ տնտեսություն է, որովհետև կլանները բոլոր դեպքերում իրար հետ մրցակցում են, այստեղ մրցակցություն կեմենտ կա՝ ազդեցության գոտիների համար, ժողովրդին դուր գալու համար: Իսկ ավագակապետությունը՝ բրգածե կենտրոնացած իշխանությունը, դրա կառի՞րը չունի. նա ոչ ժողովրդին է ուզում դուր գալ, ոչ էլ մրցակցություն է

թույլ տալիս: Հիմա ձեր հարցին, թե ինչ պիտի արվի: Հոկտեմբերի 26-ի ելույթում քվարկել եմ ամենատարակա՞ն խնդիրները: Առաջին՝ ապահովել հավասար հնարավորությունների իրացման գաշա: Ինչ է դա նշանակում. ոչ մի հովանավորչություն, ոչ մեկին որևէ արտոնություն չպիտի արվի: Պայմանները պետք է լինեն հավասար: Դո՛ւ ուզում եմ խանութ դնել, թե մյուսն է ուզում նույն հավասար իրավունքները պետք է ունենա: Երկրորդ՝ ազատ մրցակցության ապահովում: Ոչ մեկը արտոնություն չպիտի ունենա մասնատանը ինչ-որ ձևերով իր ապրանքներն ավելի էժան մասնագերծել, քան մյուսները: Երե մեկը դա անում է, արդեն նրա բոլոր մրցակիցները մեռնում են: Այդպես են ձեռավորվում մոնոպոլիաները: Մեկը բերում է հսկայական ֆանսկի ապրանք՝ առանց մասնավոր մուծելու, կամ շատ չնչին մասնատուր վճարելով, մյուսը ամբողջությամբ վճարելով իր բոլոր մասերը, գումարած նաև հարկերը: Այն մարդը որ մասնավճարից փախչում է, նաև հարկերից է կարողանում փախչել: Ինչ է ստացվում նա ստանում է հսկայական առավելություն և մի-փոքր էժան վաճառելով իր ապրանքները կարող է խեղդել իր բոլոր մրցակիցներին: Այդպես Հայաստանում վերացավ միջին և մանր բիզնեսը, որը այս իշխանությունների ամենամեծ հանցանքներից մեկն է: Մեր ժամանակ այդպես չէր, մեր ժամանակ իսկապես ստեղծվել էր այդ խավը, եւ գործարարներն ունեին այդ ազատությունը: Իհարկե, միշտ էլ զեղծումներ լինում են, միշտ էլ բյուրոկրատիան ելքեր գտնում է նրանցից ինչ-որ բան շորթելու: Բայց հիմնական սկզբունքները վերջնականորեն են:

– Պարոն Նախագահ ուզում եմ հարցնել հետագա քայլերի մասին մի քիչ: Ասե՛ք հաղթանակի դեպքում մենք ունենալու ենք մի իրավիճակ, երբ ներկա Սահմանադրությամբ Նախագահը իր լիազորությունների մեջ բավականին սահմանափակ է: Ինչպե՛ս եք պատկերացնում հետագա աշխատանքը արդեն ընտրված Ազգային ժողովի հետ, որ դեռ հինգ տարի պետք է գործի:

– Սա լավ հարց է, իսկապես կարևորագույն հարց, որովհետև ինչպես ասացի՝ այսօր ավագակապետական իշխանությունը որևէ հակակշիռ չունի: Եւ օրենսդիր իշխանությունը, եւ դատական իշխանությունը ամբողջությամբ ենթարկված են այդ համակարգի տրամաբանությանը:

Սա, ըստ երևույթին, մեր առջև կանգնած ամենակարևոր հարցն է՝ իշխանությունների բաժանման, հակակշիռների ստեղծման հարցը: Բայց մենք ունենք ռեալ իրականություն, ունենք այն խորհրդարանն, ինչ ունենք: Ինչ պետք է անի նոր նախագահը: Ինձ քվում է ոչինչ չպետք է անի՝ պետք է աշխատի այդ խորհրդարանի հետ, քանի որ, ըստ էության, նրա լուծարման մեխանիզմը չկա: Պիտի համոզմունքով, իր խոսքով, իր ծրագրերով կարողանա այնպես անել, որ այդ խորհրդարանը շխանգարի գործադիր իշխանության ներկայացրած օրենքները ընդունելուն: Ես չեմ ասում նույն ձևով պիտի կոնակներ սեղմեն եւ ընդունեն այդ օրենքները: Վստահ եղե՛ք, նույնիսկ այդ մարդիկ, որոնք, քվում է, չեմ ուզում կոպիտ բռտե օգտագործել, այսօր չեն ուզում օգտագործել իրենց բանակաևության ռեզերվները, պոտենցիալը, վաղը, ուրիշ պայմանների մեջ լինելով ինձնից ու ձեզնից շատ ավելի շնորհիվ ելույթներ կունենան եւ շնորհիվ հարցեր կզննե՛ն՝ նույն այդ մարդիկ: Ի դեպ, ես գրագործություն եմ անում, այս գաղափարը փոխառել եմ Հրանտ Տերևրահամյանի հոդվածից: Բայց չեմ ուզում ծավալվել: Ինչո՞ւ՝ որովհետև, սա շատ կարևոր հարց է եւ դառնալու է ապագա, գուցե ոչ առաջիկա համահավաքի՝ ելույթում իմ մեկնաբանելի կարևորագույն հարցերից մեկը: Նոր նախագահը պիտի աշխատի այս խորհրդարանի հետ, որովհետև ինչպես ասացի, չկա խորհրդարանը ցրելու միջանիվ: Նոր նախագահը պիտի ելնի նրանից, որ խորհրդարանում կա մեծամասնություն եւ այդ մեծամասնության կարծիքի հետ պիտի հաշվի նստի: Ավելին ասե՛մ, եթե այդ մեծամասնությունն առաջարկի իր վարչապետին՝ նախագահը այլ բան չի կարող անել, քան համաձայնել դրա հետ: Այսպես է իրականում: Իհարկե, ոչ այն վարչապետին, որ այսօր կա. դրա մասին չէ խոսքը:

ԹԱՄԱՐ ԳԵԻՈՐԳՅԱՆ. – Պարոն Նախագահ, Ձեր կերպարը ունենալով որպես առաջնորդ, ես Սանկտ Պետերբուրգից վերադարձել եմ 3այաստանի 7անրապետություն:

– Ես էլ եմ Սանկտ Պետերբուրգից վերադարձել:

ԹԱՄԱՐ ԳԵԻՈՐԳՅԱՆ. – Այսօր ունենք այն, ինչ ունենք, եւ իմ գնահատականն է, որ հոկտեմբերի 26-ի Ձեր ելույթից հետո՝ սա ճշտում եմ իմ գնահատականն է, վայրահալություններ սկսվեցին:

– եկեմ իրենց չմամվենմ, ավելի գեղեցիկ բառեր օգտագործենմ:

ԹԱՄԱՐ ԳԵՒՈՐԳՅԱՆ. – Կա մի կարեւոր բան, ինձ համար որպես հայ մարդու եւ որպես հայ կնոջ: Այն հարցականները, որոնցով այսօր առաջնորդվում է իշխանությունը, ասելով, որ իրենք ունեն հիշեցնելու այս կամ այն բանը: Որո՞նք են այն հարցականները, որոնք հաթաթայի մեխանիզմով ուզում է հիշեցնել իշխանությունը, որ իրենք ունեն հիշեցնելու որեւէ բան: Ես առաջարկ եմ ուզում հիշեցնել. եկեք առաջ անցնենք եւ Ղուբ հիշեցրեք, կամ այն թիւմը, որ այն ժամանակ եղել է իշխանության գլուխ: Եւ այն խոցելի տեղերը, որոնք կարող են մեքեքրվել, որովհետեւ հասարակությունը պատրաստ է ընկալելու եւ միաւնշանակ է, որ մենք փոխելու բան ունենք: Եւ իմ գնահատականով միաւնշանակ է, որ՝ թույլ տվեք Ձեր փոխարեն ասել, Ձեզ հաճելի չի եղել վերադառնալ ակտիվ քաղաքականություն, որովհետեւ չի գտնվել այն մարդը եւ այն ուժը, որը կարողանար փոխարինել եւ փոխել այն, ինչ այսօր ունենք: Կոռուպցիան, որը անձնավորված էր առաջ եւ որը համակարգված է այսօր, եւ համակարգային քուլտը եւ կրում: Խնդրում եմ հիշեցրեք այդ խոցելի տեղերը, որպեսզի այսուհետեւ որեւէ իշխանավոր ինձ որպես հայ մարդու չկարողանա հաթաթա տալ եւ ասել, որ ունի հիշեցնելու բան, որի արդյունքում ամբողջ արած գործը, որ պետականության շինարարություն էր եւ պետականության ձեռքբերում, նրանք ցրիվ են անելու այդ հիշեցումներով:

– Մա ելույթ էր եւ շատ գեղեցիկ ելույթ: Հիշեցնելու բան: Ես չգիտեմ, կլ ինչ պետք է անեմ, որ ապացուցեմ, որ իրենց հիշեցումը եւ շատ լավ կհիշում եմ: Այն կատարվող, որ ես նրապարակեցի՝ դա էր: Կարող եմ գումարել մի էիչ ավել, մի էիչ պակաս: Այն... Ձեր բառը չեմ օգտագործում, կներեմ... ինչ մենք տեսնում ենք, լսում ենք մեր հեռուստատեսությունից՝ դա է: Ուրիշ հիշեցնելու բան նրանք չունեն՝ մի վախեցեմ: Բացարձակապես մի վախեցեմ. հիշեցնելու բան ունենային, մենք այստեղ չէինք լինի, մենք վաղուց բանտերում կլինեինք: Նախագահությունից իմ նեոանալոգիս նետո իմ յուրաքանչյուր հրամանագիր, յուրաքանչյուր կարգադրություն ստուգվել է մինչեւ վերջ: Նույնը Բագրատյանի մոտ, նույնը Արարիցյանի մոտ, մյուս պաշտոնյաների մոտ: Նրանց առաջին գործը եղել է՝ տեսնեն ի՞նչ կարող են հայտնաբերել: Դավիթ Վարդանյանին

հատուկ նշանակել էին նախագահի վերահսկողական ծառայության պետ, որ բացանայտի իմ «մաֆիոզ» կերպարը: Ոչինչ շատագլեց՝ հարյուր դոլարի խախտում չգտնվեց: Դուք պատկերացրե՞մ, եթե զիշեր-ցերեկ մեզ հայեցում են, եթե ունենային մի որեւէ կոնկրետ փաստ, մեզ ի՞նչ կանեին. կբզկտեին, կոչնչացնեին, խաչափայտ կդնեին ևննց օպերայի հարթակում, մենք այնտեղից կախված կլինեինք: Ի՞նչ գտան. Բեյլանի դպրոցի տանիքի շինարարության մեջ հայտնաբերեցին, որ մի տեսակ շիֆերի փոխարեն, սուրի տեսակի շիֆեր է օգտագործել: Մի շէշ-ական գործարանի տնօրեն ունեին՝ Հարոյան: Նրան դատեցին, եւ գիտե՞մ ինչ էր նրա դատավճռում գրված. ինչ-որ խողովակներ էր գնել, իբր թե նոր էին, բայց ըստ էության հին, եւ տարբերությունը եղել էր 60 հազար դրամ: Ու պայմանական դատեցին՝ երեք տարի: Բան ունենային՝ այդ մարդկանց չէին դիպչի, մեզ կդիպչեին, ինձ կդիպչեին: Եթե ինչ-որ վախ կա, հասնե՞մ ձեր միջից: Մենք լրիվ բաց ենք, իրենք ստուգելու բոլոր հնարավորությունները ունենին, եւ ոչինչ չկարողացան գտնել: Ոչ թե անշեռեմք էին, որ չկարողացան: Չգտան, որովհետեւ այդպիսի բան չկա, չի եղել ու չի լինի:

ՄՈՎՍԵՍ ՄԱԿՅԱՆ, Երիտասարդ պահպանողականների միություն. – Մեծարգո պարոն Նախագահ, բոլորին հայտնի է, որ մեր կազմակերպությունը հիմա չէ, որ սկսել է Ձեր թեկնածության օգտին արտահայտվել:

– Երեւի առաջինն էիք դուք՝ Միխայել Հայրապետյանի զլխավորությամբ:

ՄՈՎՍԵՍ ՄԱԿՅԱՆ. – Այո: Մինչ այժմ մեզ տրված բոլոր հարցերին՝ Ձեր անձի, Ձեր ծավալած գործունեության վերաբերյալ մենք կարող ենք պատասխանել, մասնավորապես որ ունենք հրաշալի ուղեցույց՝ Ձեր հրապարակումների ընտրանին: Սակայն դժվարությունների ենք հանդիպում, Ձեր իշխանության ժամանակ պաշտոնավարած որոշ անձանց հետ կապված հարցերին պատասխանելիս, որոնք մինչ այժմ մեր ժողովրդի շրջանում բարի համբավ չեն վայելում: Խնդրում եմ մեզ հուշեք, որպեսզի մենք կարողանանք այս իրավիճակում ի նպաստ գործել:

– Ես կարծում եմ, որ այդպես խտոզների թիվը շատ նվազել է. ասեմք կես տարի, մեկ տարի առաջ այդպիսի ավելի լուրջ դժվարությունների առաջ կարող էիք կանգնել. Բան այսօր: Վստահ եղե՞մ, որքան մենք

առաջ գնանք, այդ խոսակցությունները այնքան ետ են գնալու: Այդ հարցերից էլ մի բաշվեմ, ես պարտավորված էլ մի զգացեմ ամեն հարցադրման պատասխանել: Մենք դրանց պետք է պատասխանենք մեր գործով, մեր ապագա իմնով, մեր նոր դեմքերով:

ՂԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՂԱՎԻԹ, Ազատական-առաջադիմական կուսակցություն. – Պարոն նախագահ, մենք լավ հիշում ենք 90-ական թվականների սկզբներին, երբ Սերժ Սարգսյանը եւ Ռոբերտ Զոչարյանը եկան Հայաստան:

– Քանի տարեկան էի այն ժամանակ:

ՂԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՂԱՎԻԹ. – Չորս-հինգ տարեկան (դաիվի՞ճը պայթում է ծծածաղից): Երանք եկան Ղարաբաղից, զբաղեցրին լուրջ պաշտոններ եւ այժմ էլ զբաղեցնում են ամենակարգիվ պաշտոնները: Ինչպե՞ս դա տեղի ունեցավ, եւ Աստված ոչ արասցե, եթե նրանց քաղաքականությունը՝ նաեւ Ղարաբաղի հարցում, շարունակվի հնարավոր է կանգնենք պատերազմի առաջ, կամ ավելի ահավոր բան տեղի ունենա՞ կորցնենք Ղարաբաղը:

– Ես այսպես եմ հասկանում. հակամարտությունները լուծվում են կամ բանակցություններով, կամ պատերազմով: Եթե դու վիժեցնում ես բանակցությունները, ստանում ես պատերազմ: Այս իշխանությունները տաք տարի վիժեցրել են բանակցությունները: Եթե քոյլ տանք, որ շարունակեն այսպես, մենք իսկապես կստանանք պատերազմ: Չեղչիլը մի շատ զեղեցիկ խոսք ուներ: Երբ Չեմբելյանը գնաց Մյունխեն եւ հանդիմանալով Հիալերին զիջեց Չեխոսլովակիան ու հպարտ-հպարտ տուն վերադարձավ, որ խաղաղություն բերեց. Չեղչիլը խորհրդարանում ասաց. մենք ունեինք երկու ընտրանք՝ խայտառակություն եւ պատերազմ: Մենք ընտրեցինք խայտառակությունը, ստացանք պատերազմ: Ինչ վերաբերում է Ձեր հարցին, կարծում եմ ուզում էի ասել. թե ինչու բերեցի Սերժ Սարգսյանին, ինչու բերեցի Քոչարյանին, փառաբեցի ձեր վզին, հիմա էլ ասում եմ, ապացուցում եմ, որ նրանց պետք է նանապարհ դնել: Իսկապես տարօրինակ բան է ստացվում: Բացատրեմ Սերժ Սարգսյանին եւ բերել եմ ոչ թե Ղարաբաղից, այլ Մոսկվայից: Սերժ Սարգսյանը Ղարաբաղից ախորժակ էր, նա այնտեղ ուներ խնդիրներ, ուներ լուրջ վեճեր: Որքան էլ հիմա այլ բան ասեն, բայց այդպես էր: Նա արդեն մեկ

տարի ապրում էր Մոսկվայում, շատ օգտակար գործ էր անում. բանակի մատակարարման գործով շատ լավ համագործակցում էր եւ Վազգեն Սարգսյանի հետ եւ Ղարաբաղի իշխանավորներից ոմանց հետ: Օգտակար, շատ կարևոր գործ էր անում: Նա կարող մարդ էր, նա ուներ փորձ, երեւի մեզանից ամենաշատ փորձը, միշտ աշխատել է պետական ապարատում, կազմակերպչական ընդունակություններ ուներ, ուստի նրա կարողությունների համեմատ դա շատ փոքր գործ էր: Մենք նրան Հայաստան հրավիրեցինք, վստահեցինք Հայաստանի բանակը եւ եկեմ անկեղծ լինեմք, ազնիվ լինեմք՝ լավ էլ նախարար է եղել, շատ լավ նախարար է եղել բոլոր իր զբաղեցրած պաշտոններում եւ անվտանգության, եւ բանակի եւ ոստիկանության մարմիններում: Այստեղ ոչ մի վերապահում ես չեմ կարող անել՝ այդ տարիներին կատարած նրա աշխատանքի համար: Անօգտակար, անպետք մարդ գոյություն չունի: Բայց ամեն մարդ ունի իր կարողություններն առավելագույնս դրսևորելու առաստաղը: Առաստաղից ցած նրանք հրաշալի մասնագետներ են, հրաշալի պրոֆեսիոնալներ, հրաշալի աշխատողներ: Երբ նրանց մեջ դրանից ավելի ամբիցիաներ են ծագում, այստեղ է արդեն որ երևում է մարդու եւ իր հավակնությունների հակասությունը: Հիմա Ռոբերտ Քոչարյանի հարցը: Ես անկեղծորեն պիտի խոստովանեմ. 96 թվի աղմուտ ընտրություններից հետո, Հայաստանում իշխանության նկատմամբ վստահության զգալի պակաս կար: Անկեղծ ասում եմ սա: Եւ երբ մենք Անգլիայից հրավիրեցինք Արմեն Սարգսյանին, դա հաղթահարվեց. նոր մարդ էր բոլորովին անձանոթ, ժպտուն, մտավորական, եւ շատ դրականորեն ընդունվեց մեր ողջ հասարակության կողմից: Բայց նա ժամանակ չունեցավ որևէ գործ անելու: Երկու ամիս անց լուրջ հիվանդացավ եւ վերադարձավ Լոնդոն: Մենք արդեն հայտնվեցինք ավելի զգվար վիճակի մեջ, քան Արմեն Սարգսյանին հրավիրելուց առաջ: Ուրեմն, հասարակական մթնոլորտն այնպիսին էր, որ Հայաստանի ներսից ում էլ վարչապետ նշանակելի՜ առավել եւս, Աստված մի արասցե, ՀՀԵ՛-ի «բանդիտներից» մեկին, մի նոր պայքարում էր լինելու մեր երկրում:

Մեզ պետք էր մի հավասարակշռող պահ, որպեսզի կարողանայինք այս մթնոլորտը հաղթահարել: Ես ունեցել եմ երկու նկատառում, Քոչարյանին Հայաստան հրավիրելիս: Առաջին՝ նա նույնպես, ինչպես ասում են, չեզոք անձնավորություն էր, Հայաստանի ներքին պայմաններին

րի մեջ հարվածներ չհասցրած և հարվածներ չընդունած մարդ: Իսկ ես
 ֆաղափականությունը այդպես եմ հասկանում. եթե ֆաղափականության
 մեջ մտառ և շունեն հարվածներ տալու և հարվածներ ընդունելու
 ընդունակություն, ավելի լավ է գնաս տուն, ֆաղափականությամբ
 զբաղվել պետք չէ: Ուրեմն՝ Հայաստանի ներքին պայմանների մեջ նա
 ընդհանրապես խառնված չի եղել. ունեցել է զբաղան կերպար. Ղարա-
 բաղում մեծ գործ է արել, եւ ես գնահատեցի դա: Սա առաջին նկատա-
 ռույմն էր՝ որպեսզի այդ մթնոլորտում վարչապետը ընդունելի դառնար:
 Նույնիսկ Արմեն Սարգսյանին հրավիրելու ժամանակ եղել են դժգոհու-
 րյուններ, որովհետեւ ասել են՝ նա կտրված է եղել Հայաստանից, միշտ
 արտասահմանում է ապրել, տեղյակ չէ մեր կյանքին: Բայց Ռաբերտ Քո-
 շարյանի նշանակումից ոչ մի դժգոհություն չի եղել: Հայաստանում չի
 եղել մի մարդ, որը հավանություն տված չիներ այդ նշանակմանը:
 Եղել է ընդամենը երկու հակառակ արձագանք. Վազգեն Մանուկյանն
 էր, որը մեկ տողով ասել էր՝ սխալ է Ղարաբաղի նախագահին բերել
 Հայաստան, որովհետեւ դա հետագայում կարող է խնդիրներ առա-
 ջացնել Ղարաբաղի և Հայաստանի հարաբերություններում: Եւ ճիշտ
 էր, հետանկարում նա ճիշտ դուրս եկավ: Եւ երկրորդ՝ Ալեքսանդր Աղա-
 մայանը շատ լուրջ հողված էր գրել, որտեղ հիմնավորում էր, որ Քոշարյա-
 նի նշանակումը սխալ է: Այս երկու արձագանքն է եղել, ուրիշ ոչինչ:
 Մենացածր միայն հավանություն, միայն զբաղան վերաբերմունք: Ասեմ
 ավելին. Քոշարյանը մեկ տարի աշխատեց վարչապետ և կրկին շատ
 լավ աշխատեց, շատ բարեխիղճ, շատ հստակ և արդյունավետ: Ինչո՞ւ
 փոխվեց նա: Հենց սա է նախկին եւ երեկա իշխանությունների տարբե-
 րությունը: Նախկին իշխանությունը կենտրոնացած բուրգ չէր, կային
 լուրջ հակակշիռներ՝ ոչ միայն օրենսդիր և դատական իշխանություննե-
 րի կերպարներով այլև նույնիսկ գործադիր իշխանության ներսում: Յու-
 րաբանշյուրը ֆաղափական ֆիզուր էր՝ Վազգեն Սարգսյանը, Վանո Սի-
 րադեղյանը և մյուսները, որոնք չէին կարող հյու ենթարկվել: Եթե օրել է
 մեկը այդպիսի բուրգ կառուցելու հավակնություն էլ ունենար՝ չէր կա-
 րող: Դա կարող է տեղի ունենալ միայն այն դեպքում, եթե գործադիր
 իշխանությունը ֆաղափական մարմնից վերածվում է այլ հարաբերություն-
 ներով կարգավորվող մարմնի: Այդ պատճառով Քոշարյանն այն ժամա-
 նակ ուրիշ ձեռով չէր կարող աշխատել: Նույնը Սերժ Սարգսյանը և մյուս-

ները: Զարմանալի կարող է թվալ, բայց նույն մարդը տարբեր պայմաննե-
 րում կարող է բոլորովին տարբեր կերպարանքներ ունենալ: Դուր ղեռ շատ
 երիտասարդ եմ, ձեր առաջիկա կյանքում հազարավոր այսպիսի օրինակ-
 ներ եմ տեսնելու: Ձեր ամենամալատարիմ ընկերը, որին թվում է նաևա-
 շում եմ հառատուն տարի, մի օր պարզվելու է, որ այլ պայմաններում բոլո-
 րովին ուրիշ մարդ է դարձել՝ դրական կամ բացասական առումով:

Ամենավախկոտ թվացողը, մեկ էլ կտեսնենք, ամենամաքն է, հերոս
 թվացողը՝ կատու է իրականում: Ամենազգնիվը կարող է դառնալ ամե-
 նամեծ գողը, կամ ճարպիկ թվացողը լինել ամենազգնիվը աշխատան-
 քի մեջ: Մեռածուրիցներ են, որոնք հատուկ են մարդկությանը: Գլխա-
 վուն այն է, որ մարդուն պետք է դնել նորմալ պայմանների մեջ, ոչ թե
 խրախուսել մարդկանց ստորին քնազղները: Ստալինի ժամանակ եւ
 հետո կամ առաջ ժողովուրդը նույնն էր: Ինչո՞ւ հանկարծ շատերը դար-
 ձան մատնիչ, շատերը դարձան վախկոտ, իսկ Խոռոչովի ժամանակ
 նույն մարդիկ ուղղեցին իրենց մեջքը, դարձան հպարտ: Ուրեմն խնդիրը
 մարդը չէ, խնդիրը ժողովուրդը չէ, խնդիրը իշխանություններն են, որոնք
 մարդկանց դնում են այս կամ այն պայմանների մեջ: Քոշարյանին
 Հայաստանը հրավիրելու երկրորդ նկատառումը նույնպես շատ կարեւոր
 էր ինձ համար եւ ընդհանրապես Ղարաբաղի խնդրի լուծման համար:
 Բնականաբար, Ղարաբաղն այս խնդրին մոտենում է Ղարաբաղի շա-
 ների տեսակետից: Սա հատուկ է բոլոր լոկալ մարզային կամ գավա-
 ռային հայրենասիրություններին, եւ այլ կերպ չի կարող լինել: Մեր ողջ
 պատմության մեջ բղեշխները, իշխանները ունեցել են իրենց լոկալ շա-
 ները: Շան ասելով՝ եւ շահագիտություն նկատի չունեն, բնական կապ-
 վածություն այդ հողին, բնական պարտք այդ ժողովրդին: Այդպես եղել
 է, այսուհետեւ էլ այդպես պիտի լինի: Այո, Ղարաբաղի ժողովուրդը,
 Ղարաբաղի նախագահը հետագայում եւս բանակցություններում եւ
 կարգավորման պրոցեսում պետք է առաջնորդվեն Ղարաբաղի շաների
 տեսակետից: Հայաստանը՝ Հայաստանի շաների, Ղարաբաղը՝ Ղարա-
 բաղի շաների, Ադրբեջանը՝ Ադրբեջանի շաների: Սա է ձեռք, եւ եթե
 ուզես էլ փոխել՝ չի ստացվի, այդպես պիտի լինի: Բայց այսպիսի պա-
 րագայում ծագում են հակասություններ Ղարաբաղի շաների և Հայաս-
 տանի շաների միջև: Ցանկացած դեպքում դա միայն այսօրվա բան չէ,
 ամբողջ պատմության ընթացքում այդպես է եղել: Նույնը Հարավպա-

վիայում էր. Հարավսլավիայի շահերը մի բան էին պահանջում, իսկ բուսնիական սերբերի շահերը՝ ուրիշ բան: Ի վերջո, բազմաթիվ արյունահեղություններից հետո գտնվեց ինչ-որ մի կոնսենսուս, որը չեմ կարծում, որ վերջնական լուծում է: Ուրեմն սա կա, սա օբյեկտիվ է եւ սա պիտի լինի: Ուստի, Քոչարյանին Հայաստան հրավիրելու իմ երկրորդ նկատառումը այն էր, որ դառնալով Հայաստանի վարչապետ, նա կարողանա Դարաբաղի խնդրին նայել նաեւ Հայաստանի տեսակետից: Եւ եթե նա ճիշտ փողովակաճարություն ընտրեւ, այսինքն՝ ոչ թե գնար կարգավորումը խափանելու, վիժեցնելու, այլ կարգավորումը իրացնելու, հարցը լուծելու նախապարհով, եւ կարծում եմ, այսօր նա ի վիճակի կլինեւ նույնիսկ իմ նկատմամբ առավելություն ունենալ՝ այն է՝ հարցին մոտենալ թե Դարաբաղի եւ թե Հայաստանի տեսակետից:

ԵՂՈՅԱՆ ԱՐՄԱՆ, մասնագիտությամբ իրավաբան. – Դարցը վերաբերում է Լեռնային Ղարաբաղի հարցին մեկ ուրիշ կտրվածքից: Դայտնի է Ձեր տեսակետը, որ Դայաստանի տնտեսության զարգացումը կապված է Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի հետագա լուծման հետ, բայց ես ուզում եմ հիշել եւ հիշեցնել, որ Դայաստանը եւ Ադրբեջանը, որպես երկու սուվերեն պետություն սկսել են շփվել ընդամենը 1918 թվականին: Ըստույն տեսել է կարծ, հետո արդեն Սովետական միության ժամանակ, իսկ դրանից առաջ պարսկական կամ ռուսական տիրապետության ժամանակ: Դնարավոր է արդյոք նույնիսկ Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը լուծելուց հետո, խաղաղության վերջնական պայմանագրի կնքումից հետո, ուղղակի կազմակերպել որեւէ տնտեսական շփում հայկական եւ թուրքական երեսների միջեւ՝ առանց որեւէ կայսրի կամ կենտրոնի քարտուղարի հսկողության՝ որպես երկու սուվերեն պետություն:

– Այդ գործոնն իհարկե կա: Հակամարտություններ ունեցող փոքրամասնությունները կարողանում են նորմալ համագործակցել. եթե կա մի ավելի մեծ պետական վերահսկողություն, ինչպես, ճիշտ եմ ասում Ռուսաստանն էր, ինչպես շահական Իրանն էր, ինչպես հետո Խորհրդային Միությունն էր: Շատ ճիշտ է: Բայց ես չեմ կարծում, որ ժողովուրդները չեն փոխվում, չեն աճում: Չի կարելի պատմական բեռը փաթաթել ժամանակակից ազգերի վրա, չի կարելի այսօրվա Քուրբանն նույնացնել

Լեւոնուրբերի ժամանակի Քուրբանի հետ, չի կարելի այսօրվա Ադրբեջանը, որի հետ թեեւ հարաբերությունները սրված են Դարաբաղի հարցով, նույնացնել մուսավաթական Ադրբեջանի հետ: Ժողովուրդներն աճում են, զարգանում են, ավելի իրատեսական են դառնում: Նույն գույգահներ կարելի է տանել ավելի զարգացած պետությունների միջև: Ինչու չեմ հիշում Ֆրանսիան եւ Գերմանիան: 1805 թվականից սկսած մինչև 1945 թվականը այդ պետությունները չորս անգամ պատերազմի են իրար դեմ, եղել են ամենաթունոց թշնամիներ, իսկ այսօր աշխարհում չեմ գտնի որեւէ ուրիշ երկու երկիր, որոնք այդքան սերտորեն համագործակցեն իրար հետ: Ինչու՞ եմ կարծում, թե մենք չենք կարող Քուրբանի եւ Ադրբեջանի հետ նույն ձևով համագործակցել:

ԴԻԵԳՈ ԿԱՐԱՍՍԱՆՈՒԿՅԱՆ. – Պարոն Տեր-Պետրոսյան, անունս Դիեգո Կարամանուկյան է, ես Ուրուգվայում ծնած եմ, հայ եմ, Գնչական կուսակցության անդամ եմ, կուզեի նախ ողջունել Ձեր վերադարձը ակտիվ քաղաքականություն եւ ընդգծել, կարեւորել այսօրվա հանդիպման մակարդակը եւ որ միշտ այսպիսի հանդիպումներ տեղի ունենան:

– Մեկ վայրկյան, շատ կներեմ ընդհատում: Ես շատ ավելի ուրախ կլինեի, որ դուք ոչ թե ողջունեիք իմ վերադարձը, այլ ողջույնով ինձ նախապահեսիք դեպի գիտություն: Բայց ոչ այսօր, հետո:

ԴԻԵԳՈ ԿԱՐԱՍՍԱՆՈՒԿՅԱՆ. – Պարոն Տեր-Պետրոսյան, կուզեի իմանալ Ձեր մտտեցումները Դայաստանի եւ սփյուռքի հարաբերությունների մասին, քանի որ ակնհայտ է, որ Դայաստանի նախագահը նաեւ կարեւորություն պետք է տա սփյուռքի հետ հարաբերություններին:

– Ես յորովես տարի եղել եմ Հայաստանի նախագահ, իմ արածը տեսել եմ: Իսկ եթե կուզեմ իմանալ իմ հիմնական խոհը սփյուռքի մասին՝ սփյուռքը հարակա ինքնուրույն գոյություն է, դրա հետ պետք է հաշտվել, դա կա եւ դա չի փոխվի: Հայաստանը ուրիշ ինքնություն է: Հայաստանը հավաքականություն է, սփյուռքը հավաքականություն չէ, այլ գաղութների մի արշիպելագ: Ֆեոստանյուր գաղութ ունի իր շահերը, իր մշակույթը, պետության հետ հարաբերվելու իր կանոնները, այնպես որ չի կարելի այս երկու ինքնությունները դնել հավասար նժարի վրա: Մեկը սաացի՝ հավաքականություն է, մյուսը արշիպելագ: Հավաքականությունը ունի իր ընտրովի իշխանությունը, ունի իր միասնական որո-

շումներ կայացնելու մեխանիզմը, Հայաստանը կարող է խոսել որպես մեկ սուբյեկտ: Սփյուռքը չի կարող: Դա մեր դժբախտությունն է: Դա սփյուռքի խնդիրն է՝ ինքնակազմավորվել և գտնել այն ձևեր, որ կարողանա Հայաստանի հետ խոսել որպես մեկ սուբյեկտ, որը այսօր ինն թվում է, շատ հեռու իրականություն դառնալու կարող խնդիր է, շատ հեռու: Թեև ասացի, որ դրանք առանձին ինքնություններ են, բայց իմարկե միայնակ նկատմամբ պարտավորություններ ունեն: Հայաստանի պարտն է պահպանել, հզորացնել սփյուռքի ինքնությունը՝ մասնավորապես հոգևոր, մշակութային, կրթական գործերում: Սփյուռքը մեզանից տնտեսապես ավելի հզոր է, ուստի նյութական օգնության կարիք չունի, ունի մշակութային հաղորդակցության, կրթական և հոգևոր կարիքներ: Հոգևորը, փառք Աստծո, Մայր արքա սուրբ Էջմիածինն է: Հայրենի մշակույթին նույնպես կարելի է ասել, սփյուռքը մասնակից է դառնում ցուցահանդեսների, հյուրախաղերի միջոցով և այլն: Ինչ վերաբերում է կրթությանը, այստեղ լուրջ գործ կա, որովհետև Հայաստանը, կարծում եմ, առայժմ շատ փչ բան է անում սփյուռքում հայկական կրթությունը, հայոց լեզուն պահպանելու ուղղությամբ: Ուրիշ բան Հայաստանը չի կարող անել սփյուռքի համար: Հավելյալ միայն այն, որ սփյուռքին կարող է տալ հպարտություն, սփյուռքին կարող է տալ ոգի, որ Հայաստանը կա Հայաստանը ոգեղեն, զարգացող պետություն է: Ինչ վերաբերում նրան, թե է սփյուռքն ինչ կարող է մեզ տալ, ապա սփյուռքի նշանակությունը Հայաստանի համար հայրենասիրական ճանաչումն է, նախկերպներն ու հանգանակություններն չեն: Սփյուռքի նպատակը մենք պետք է գնահատենք ըստ այնմ, թե ինչ է արել սփյուռքը՝ ամբողջապես և յուրաքանչյուր գաղութ, Հայաստանի տնտեսության զարգացման, պետականության ամրապնդման և նրա միջազգային հեղինակության բարձրացման առումով:

ՄԱՆՈՒԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ. – Ներկայանամ Մանուկ Խաչատրյան: Պարոն Տեր-Պետրոսյան գտնվելով այս դաշտինում բնականաբար կարիք չկա մեկ անգամ ես նշել, որ Ձեր կողմնակիցներն ենք ու ապագա Ձեր ընտրողները, ուղղակի ես չեմ ուզի որ այս երեկոն վերածվի այսպես կոչված մեծարման երեկոյի, այլ մենք բոլորս խնդրով ենք եկել:

– Շատ կներեմ, ես զգացի, որ շատ խիստ բնության երեկոյի եմ վերածել, հիմա ստուգման գրեպես տալու եմ, նշանակել:

ՄԱՆՈՒԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ. – Դուք Ձեր խոսքի մեջ ճիշտ նշեցիք, որ 88-ից հետո սերունդ է փոխվել եւ Դուք ամենալավը գիտեք, որ ավելի ազատ, ավելի համարձակ եւ ավելի նորմալ մարդու կյանքով ապրող սերունդ է մեծանում այսօր Հայաստանում: Ինչո՞ւ 20 տարի շարունակ հայ մարդը չի տեսնում նոր լիդերներ, չի տեսնում երիտասարդ մարդիկ չի տեսնում նոր մարդիկ ովքեր գալու են նոր խոսք ասել: Իմ հարցը հետեւյալն է, ես չեմ ուզում հավատալ, որ ես ժողովուրդն այնքա լիդերներ չի կարողանում ծնել, դա հայ ժողովրդի դեպքում անհնարին է: Դուք եկել եք, նորից եկել եք՝ ես ողջունում եմ այդ ամեն ինչը: Իմ կարծիքով, եթե Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը զա իր շնչով, իր խոհեմությամբ, իր հսկայական փորձով, բայց նոր դեմքերով հաղթանակը 99.9 տոկոս է լինելու:

– Ես համաձայն չեմ, որ նոր մարդիկ չկան, իմ կողմեր նայեմ, բոլորը նոր մարդիկ են: Ավելին ասեմ, ֆալսեֆական լիդերներ ծնվում են միայն մի պարագայում, եթե կա ֆալսեֆական կյանք: 70 տարի Խորհրդային Միությունում ոչ մի լիդեր չի ծնվել, սխառեմ ինքը իր համար կարգեր է արտադրել, որն է մեկս նույն այդ խորհրդային համակարգում լիդերներ չկին: 43 տարեկան էի ես 88 թվին, ինչու ես կարողացա, շատ ներողություն, ինչ որ շնորհներ դրսևորել դրանից հետո, իսկ դրանից առաջ չէի կարող դրսևորել: Ես նույն մարդիկ էին՝ ողջ «Արաբաղ» կոմիտեի անդամներս, բոլորը: Ո՞վ էր մեզանից պատկերացնում, որ մենք լիդեր կարող ենք դառնալ: Չկար ֆալսեֆական կյանք, լիդեր ծնվելու հնարավորություն և կարիք չկար: Վերջին տարը տարում մեր իշխանությունները երկրում ստեղծել են անա այդպիսի մթնոլորտ: Տասը տարի Հայաստանում ֆալսեֆական կյանք չկա, ֆալսեֆական դիպլոմ չկա, ֆալսեֆական մշակույթ չկա: Երբ որ կտեսնվի, եկե՛ք օգնենք, գանձ, ստեղծենք այդ մթնոլորտը, և կտեսնե՛ք ինչպիսի գեղեցիկ լիդերներ կծնվեն:

«Հայք», «Հայկական ժամանակ», «Ժամանակ երեան» (հատվածաբար), 7 Լոյսներով, 2007թ.: Հրատարակված ևստե առանձին գրքովով. «Հանդիպում երիտասարդության հետ», Երեան, 2007թ.:

ԲԱՐԵԿԱՄԱԿԱՆ ՉՐՈՒՅՑ

(Ելույթ 2007թ. նոյեմբերի 16-ի հանրահավաքում)

Սիրելի հայրենակիցներ,

Նախ և առաջ ուզում եմ խորին շնորհակալություն հայտնել այն բոլոր կուսակցություններին և հասարակական կազմակերպություններին, որոնց ղեկավարները միջ առաջ հրապարակեցին իմ թեկնածությունը պաշտպանելու վերաբերյալ կայացրած իրենց որոշումները: Նրանցից ոմանմ եղել են իմ և նախկին իշխանությունների ամենախիստ փնադատները: Ուստի երև նրանմ այսօր կանգնած են այս հարթակում, դա նշանակում է, որ նրանց միավորել է ոչ թե իմ անձի նկատմամբ տածած անվերապահ վստահությունը, այլ Հայաստանի ներկա ավազակապետական վարչախմբի լուծը թոթափելու և երկրի սահմանադրական կարգը վերականգնելու հրամայականը:

Իսկ այժմ դիմելով այս խորհրդանշական հրապարակում հավաված ազատ քաղաքացիներին և ողջունելով պայքարի ձեռ կամմն ու երկրի ապագան սեփական ձեռներով կերտելու ձեռ վճռականությունը՝ կցանկանայի ձեզ հետ բարեկամաբար զրուցել բոլորիդ հուզող որոշ հարցերի շուրջ: Նախորդ ելույթում ես խոստացել էի առաջիկա ընտրաշավի ընթացքում մեկ առ մեկ բացատրություններ տալ այն բոլոր մեղադրանքների վերաբերյալ, որոնմ վերջին տասնհինգ տարիներին բազմիցս հնչեցվել են Հայաստանի նախկին իշխանությունների հասցեին և ավելի հանախակիացել ու սաստկացել ներկա նախընտրական շրջանում: Այս հանրահավաքում ես հանգամանորեն կանդրադառնամ դրանցից մի քանիսին՝ մնացյալը թողնելով այլ առիթների:

Յրոի ու մթի տարիներ

Մինչև այս չարարատիկ հարցի բուն բնույթյանն անցնելը, հարկ էմ համարում կատարել որոշ փաստական նշտումներ: Քեւ մեր իմաստուն ընդդիմախոսների և Իշխայան-գերեղայան Բարոզամբնեայի հետևողական շաների շնորհիվ «ցրտի ու մթի տարիներ» է պիտակավորվել Հայաստանի նախկին վարչակազմի իշխանավարության ողջ շրջանը, սակայն իրականում ցուրտ և մութ է եղել միայն 1992–1994 թվականներին: Երբ մի պահ փորձենք հիշել, թե դրանք ինչ տարիներ էին, ապա ապշանում կենկատենք, որ դրանք աստղաբաշխական նշգրտությամբ համընկնում են Արցախյան պատերազմի տարիներին: Պատերազմն սկսվել է 1992թ. մայիսի 9-ին՝ Շուշիի գրավմամբ, և սպառուկ 1994թ. մայիսի 12-ին՝ զինադադարի կնկնումով: Միայն այս փաստը բավական էր, որպեսզի համաշխարհային պատմությանը էիջ թե շատ ծանոթ ցանկացած բանական մարդ, առանց մեծ հիգ բափելու, կրահեր, թե ինչու այդ տարիներին Հայաստանում ցուրտ ու մութ պետ է լինել: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ ցուրտ ու մութ էր ոչ միայն ողջ Խորհրդային Միությունում, այլև Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Հունաստանում և պատերազմի մեջ ներգաղված մնացյալ բոլոր երկրներում: Անգլիայում, օրինակ, այդ ժամանակ հագարապատիկ ավելի ծառ է կտրվել, քան ցուրտ ու մութ տարիների Հայաստանում, կ շտոսած Լենինգրադյան բլոկադայի սարսփների մասին: Սակայն որեւէ այլ երկրում ոչ մեկի մտնով չէր անցնի պատերազմի տարիները կաշկ ցրտի, մթի, իսկ որոշ տեղերում նաեւ սովի ու համահարակի տարիներ: Նման հանճարեղ միտ կարող էր ծագել միայն երեւհագարածյա Բաղրատային պարտացող հայերի ուղեղներում:

Մեր ընդդիմախոսները համառորեն չեն ընդունում կամ փորոգաբար անտեսում են որեւէ փոխկապակցվածություն՝ ցուրտ ու մութ տարիների և Արցախյան պատերազմի միջև: Յուրտն ու մութը նրանք բացատրում են բոլորովին այլ պատճառներով: Քեւնքմ դրանցից ամենատարածվածները:

Ամենատարտոց տեսակետն, ինչպես միշտ, մի քանի տարի առաջ արտահայտել է Ռոբերտ Քոչարյանը: Նրա կարծիքով՝ Հայաստանի Լենինգրադիկ նգնածամբ բացարձակապես պայմանավորված չի եղել

պատերազմով ու շրջափակումներով, այլ արդյունք է այն իրողության, որ «Կարաբաղ» կոմիտեն ժամանակին անհետատեսորեն փակել է Արմավիրի ատոմակայանը: Սա թեւ քյուրիմացություն է, բայց տվյալ պարագայում ներելի քյուրիմացություն: Գտնվելով Հայաստանից դուրս՝ Քոչարյանը կարող էր տեղյակ չլինել, որ ատոմակայանի փակվան ժամանակ, այն է 1989թ. հունվարին, «Կարաբաղ» կոմիտեի բոլոր տասնմեկ անդամները, զուտարած Իգոր Մուրադյանն ու Խաչիկ Ստամբոլցյանը, արգելափակված էին Մոսկվայի «Մատրոսկայա տիշինա» և «Քուտիրկա» բանտերում: Կարող էր չիմանալ նաեւ, որ ատոմակայանի փակման որոշումն ընդունել են իր սիրելի Նիկոլայ Ռիժովն ու Ստեփան Լաւոպյոնյանը: Եւ վերջապես, բացառված չէ, որ մի օր կ Քոչարյանը կհայտարարի, թե ատոմակայանն ինքն է վերագործարկել: Ու չգարմանք՝ շատերը հակված կլինեն հավատալու դրան:

Լենինգրադիկ նգնածամի հետ կապված հաջող աննեթեք տեսակետի համաձայն՝ «ցրտի ու մթի» տարիներին Հայաստանի իշխանություններն իրր դիտավորյալ հողանցել են արտարգված կեկտրակներգիան՝ իրենց ներկրած նավթն ու մտրը վանտեղու և շանոց ստանալու նպատակով: Երբ սա ասում է հասարակ մարդը, հասկանալի է: Իսկ երբ դրա մասին, հագարավոր հետաատողիտողների առաջ, զեմքի յուրջ արտահայտությամբ և դատավորի կնցվածքով, խոսում է ակադեմիական շրջանկներում ըստ արժանվոյն մեծ համբավ վայելող մի պատմաբան՝ Պետական համալսարանի պրոֆեսոր, ապա կարելի է լիովին հիասրափվել Աստծու արաշագործությունից: Պրոֆեսորն, ըստ երեւոյթին, դպրոցի վեցերորդ, թե յոթերորդ դասարանում փախել է ֆիզիկայի դասից, որի թեման եղել է «Լենինգրադի պահպանման և փոխակերպման օրենքը»: Շատ լավ, դասից բոլորս կ փախել ենք, հիմա կ թոտս կ փախչում: Այդ պրոֆեսորի համար ի՞նչ դժվար էր՝ մտնել հարեւան ֆիզիկայի ֆակուլտետ և խորհրդակցել որեւէ ֆիզիկոս-պրոֆեսորի կամ թեկուզ առաջին կուրսի ուսանողի հետ: Պատասխանը, չեմ կասկածում, վայրկյան անգամ չէր ուշանա՝ բարձրավոլտ կեկտրակներգիայի հողանցման պարագայում Հայաստանի Լենինգրադիկ ցանցի բոլոր ապահովիչները կպայթին:

Առաջին հայացից կարող է ավելի յուրջ թվալ Լենինգրադիկ նգնածամի հարցում նախկին իշխանություններին ներկայացված այն մեղադրանքը, թե «ցրտի ու մթի տարիներն» իրր արդյունք են կեկտրակներ-

գիայի արտադրության դուրսում, մասնավորապես, խորհրդարանական լատիներենով «մագուր լատիերու» պրոցեսում «բացահայտված» մի հանի հարույր միլիոն դոլարի հասնող յուրացումների: Որպես դրա հիմնավորում բերվում է այն փաստը, որ 1993 թվականին արտադրվել է նույնքան էլեկտրաէներգիա, որքան 1996-ին, բայց առաջին դեպքում եղել են հովհարային անջատումներ, իսկ երկրորդում ոչ: Մեր ընդդիմախոսներին չեն բավարարում այն բացատրությունները, որ 1992–1994 թվականներին արտադրված էլեկտրաէներգիայի աղյուծի բաժինը մատակարարվել է արդյունաբերությամբ, որ հովհարային միացումների ժամանակ հոսանքը, էժան լինելով, անխնայորար օգտագործվել է ոչ միայն լուսավորման, այլև շեռույցման և կենցաղային սարքերն աշխատեցնելու նպատակով, որ 1996-ին արդեն գործում էր Ատոմակայանը, որ այդ թվականին, ի տարբերություն 1993-ի, Հայաստան կին ներկրվում հսկայական քանակությամբ այլ էներգիա-կիրներ՝ բնօրինակ, նավթ, դիզելային վառելիք, որ 1996-ին արդեն շեռույցվում էր հանրապետության խոշոր ֆաբրիկների բնակելի շենքերի մեծ մասը, իրականացել էր էներգետիկ ռեֆորմը, վերացել էին անօրինական լարանցումներ և այլն: Ձեզ չհոգնեցնելու համար ես չեմ ուզում մանրամասնել թվարկված իրողությունները: Դրանց սպասիչ բնույթով, իր բազմաթիվ հողվածներում և հարցազրույցներում, կատարել է նախկին վարչապետ Հրանտ Բագրատյանը, որի եզրակացությունները ոչ միայն չեն հերժվել, այլև առայժմ նույնիսկ չեն վիճարկվել մասնագետ-տնտեսագետների կողմից:

Որտեղի՞ց, ուրեմն, էլեկտրաէներգիայի արտադրության դուրսում հարույր միլիոնավոր դոլարի յուրացումների մասին շրջանառվող խոսակցությունները: Բանից պարզվում է՝ ոչ այլ տեղից, եթե ոչ նախորդ գումարման Ազգային ժողովում ստեղծված հատուկ հանձնաժողովի եզրակացությունից, որը ներկայացվել էր դատախազության՝ համապատասխան Բրեսկան գործ հարուցելու պահանջով: Գլխավոր դատախազությունը, օրենքի բոլոր պահանջներին համապատասխան գործը բնեկուց նետո, ոչ միայն նախկին իշխանությունների գործադրություններում հանցակազմ չգտավ, այլև չարձանագրեց հանցանքի փաստն անգամ:

Ցանկացած ֆաղմակիրք երկրում պարկեռույթներ կպահանջեւ, որպեսզի գլխավոր դատախազը և հանձնաժողովի անդամները պաշտոնապես ներողություն խնդրեն նախկին իշխանություններից, մասնավորապես, վարչապետ Հրանտ Բագրատյանից: Դա չարվեց, ապա-

ցուցելով, որ Հայաստանը դեռևս ֆաղմակիրք երկիր չէ: Դրա փոխարեն հանձնաժողովի հարգարժան անդամներն ու նրանց հարող ֆաղմակներ գործիները, չհամաձայնելով դատախազության որոշման նետ, շարունակեցին և այսօր էլ շարունակում են պնդել նախորդ իշխանություններին հասցեագրված նույն մեղադրանքները: Մինչդեռ տրամաբանությունը պահանջում էր, որ այս անգամ նրանք Բրեսկան գործ հարուցեն հանրապետության գլխավոր դատախազի դեմ նախկին իշխանությունների «հրեշավոր հանցագործությունը» կոծկելու համար: Իսկ եթե դա էլ չստացվեր, ապա պետք է ներխուժեին գլխավոր դատախազի գրասենյակ և, ի նշան բողոքի, անժամկետ հացադուլ հայտարարեին գրասենյակում փոխված գորգի վրա: Ինչո՞ւ, ասեմք, Վազգեն վեհափառը և Վիկտոր Համբարձումյանը կարող էին Մոսկվայում հացադուլի նստել Արցախի հարցի արդարացի լուծման պահանջով (ի դեպ՝ այդ հացադուլից նրանց ես եմ հանել), իսկ պատգամավորական հանձնաժողովի ֆաշարի անդամները ընդունակ չեն այդպիսի զոհողության գնալու: Ձեռ ուզում ավելի ծավալվել, բայց այս հարցը իրավական և ֆաղմակական հարթությունից ակամա տեղափոխվում է բարոյական հարթություն:

Հարցերի խորքը թափանցելու պարագայում ակնհայտ է դառնում, որ վերը թվարկված մեղադրանքները նպատակ են հետապնդում սոսկ Բոլարկելու Հայաստանին բաժին ընկած կենդանի եզնաժամի բուն պատճառը, այն է՝ Արցախյան պատերազմն ու շրջափակումները: 1992–1994 թվականներին Հայաստանի իշխանությունները, մեծ զոհանքների ենթարկելով հանրապետության ֆաղմակիրներին, հայրաքրված սուղ միջոցներն ամբողջովին ներդրեցին Արցախի գոյությունն ու անվտանգությունն ապահովելու գործում՝ մեր երկրի տնտեսական գլխավոր խնդիրը դիտելով պատերազմի կարիքների բավարարումը, զենքի, զինամթերքի, դիզվառնկի, դեղորայքի հայրաքրումը, հակաօդային պաշտպանության համակարգի ստեղծումը, բանակի հանդերձավորումն ու պարենավորումը:

Թեև բոլորի մոտ ապավորված է այն պատկերացումը, թե պատերազմն ընթանում էր Լեռնային Ղարաբաղում, սակայն իրականում Հայաստանը նույնպես անմիջականորեն ներառված էր չհայտարարված պատերազմի մեջ: Հայ-ադրբեջանական և հայ-նախիջեանյան ողջ սահմա-

նային գոտին երկու տարի շարունակ ենթարկվում էր համարյա ամենօրյա ուժեղացող հարձակումների, հրաձգությունների և ավերումների: Այդ գոտում սկսած Ոսկեպարից մինչև Մեղրի և Երասխ, չկա որևէ գյուղ, որը զոհեր և վիրավորներ տված չլիներ: Աղբյուրների կողմից, ըստ էության, պատերազմ էր հայտարարված նաև Հայաստանի արտաին կոմունիկացիաներին: 1992–1995թթ. ընթացքում 42 անգամ պայթեցվել է Հայաստան մտնող գազամուղը և 21 անգամ վրաց-հայկական երկաթգիծը: Կարի չկա ասելու, թե այդ պայթեցումներից հետո ինչ լրացուցիչ ծախսեր են պահանջվել կոմունիկացիաների վերականգնման աշխատանքների համար:

Ես առայժմ չեմ կարող պետական գաղտնիքներ հրապարակել, բայց հավատացնում եմ, որ պատերազմի, զենի, զինամթերի, զիզվածուների հայրաքայքման, բանակի մատակարարման, Հայաստանի սահմանամերձ շրջանների պաշտպանության, խափանված կոմունիկացիաների վերականգնման վրա այնքան զուսուր է ծախսվել, որ լիովին կբավարարեր մեր ժողովրդին թե՛ լույսով, թե՛ ջերմությամբ ապահովելու համար: 1993–1995 թվականներին Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարարն է եղել Սերժ Սարգսյանը, որն ամբողջությամբ տիրապետում է այդ գաղտնիքներին, և որը չի կարող շահաստանել այս ամենը: Դիմելով այս հրապարակում գտնվող լրագրողներին, խորհուրդ եմ տալիս՝ առիթի դեպքում հարցրե՛ք նրան և տեսե՛ք, թե ինչ է պատասխանելու:

Քող տարօրինակ չեն չի, բայց ես երջանիկ եմ, որ մեր ժողովրդի մեծամասնությունը 1992–1994 թվականները համարում է «ցրտի ու մրի» տարիներ, ինչը նշանակում է, որ նա իր մաշկի վրա չի զգացել պատերազմի արհավիրքները: Մինչդեռ Արցախ մեկնած հազարավոր հայաստանցի կամավորների ու նրանց ընտանիքների, սահմանամերձ շրջանների բնակչության համար դրանք եղել են արյան, դիերի, վիրավորների, ուժեղացողների և ավերումների տարիներ՝ զոհողություններ, որոնց զինը ազատագրված Արցախն է: Որ Արցախի ազատագրման գործին Հայաստանի իշխանությունների և ժողովրդի անմնացուրդ նվիրվածության, ինչպես նաև կրած զրկանքների ու տառապանքների մասին ասվածը սոսկ մերկապարանոց հայտարարություն չէ, հաստատվում է Կարաբաղի դեկադարության՝ ժամանակին տված անկեղծ գնահատականներով:

Այսպես, ԼՂՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, 1995թ. հունվարի 9-ին, դիմելով ինձ, գրել է. «Արցախի երախտագետ ժողովուրդը երբեք չի մոռանա Ձեր անձնական ներդրումը մեր հերոսական զոյապայխարում: Մենք մեր բիկունում միշտ զգացել ենք մայր Հայաստանի, Հայաստանի Հանրապետության զորակցությունը» (ՀՀ առաջին նախագահի արխիվ, 09.01.1995): 1996 թվականին, մի այլ առիթով, Ռոբերտ Քոչարյանը դա արտահայտել է ավելի պերճախոս կերպով. «Այսօր ԼՂՀ-ն կայացած հանրապետություն է, որն ունի ինքնուրույն տնտեսություն, մատուցում է բանակ, ներքին կայուն իրավիճակ և հարգանք միազգային հանրության կողմից: Մեզ համար պարզ է, որ այս ամենը ղեկավար թե լինե, եթե մեր բիկունում չլիներ Հայաստանի Հանրապետությունը... Ես կուզեի շեշտել Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի ներդրումը մեր բոլոր հաջողություններում: Առանց նրա հստակ դիտորդման, առանց փոխհամաձայնեցված հաղափական հայելի, մենք ղեկավար թե կարողանայինք ունենալ այն, ինչ ունենե՛ք: Դա Կարաբաղում հասկանում են բոլորը, և ինձ բավում է, որ Հայաստանում և Սփյուռում նույնպես» («Հայաստանի Հանրապետություն», 19.09.1996թ.): Որպեսզի չբվա, թե սա ընդամենը մեկ մարդու տեսակետ է, բերենք նաև ԼՂՀ Ազգային ժողովի երբեմնի նախագահ Արթուր Թովմասյանի գնահատականը. «Անժխտելի է այն փաստը, որ մեր հաջողությունները պայմանավորված են Հայաստանի Հանրապետության վարած նկուն դիվանագիտությամբ և հավասարակշռված հաղափակությամբ: Ես ինչ խոսեմ, որ այդ ղեկավարին գործում մեծ է նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի դերը» («Հայաստանի Հանրապետություն», 19.09.1996թ.): Իսկ Լեւոնային Կարաբաղի Հանրապետության վարչապետ Լեւոնարդ Պետրոսյանը 1996 թվականին հայտարարել է հետևյալը. «Եթե այսօր արցախահայությունը մասնակցեր Հայաստանի Հանրապետության նախագահի ընտրություններին, ապա բացարձակ մեծամասնությամբ իր ձայնը կտար ՀՀ նախագահի թեկնածու Լեւոն Տեր-Պետրոսյանին» («Հայաստանի Հանրապետություն», 19.09.1996թ.):

Համոզված եմ, որ սերունդները «ցրտի ու մրի» տարիները գնահատելու են որպես հերոսական մարտման և հաղթական պատերազմի տարիներ: Բայց դրա հետ մեկտեղ, հասկանում եմ նաև, որ իմ երկարաշունչ բացատրությունները, միևնույն է, չեն փարատելու շատերի կաս-

կածները: Ուտի ինձ մնում է միայն ներողամտություն հայցել մեր ժողովրդից՝ հանուն Արցախի փրկության նրան պատճառած տառապանքների համար:

Խորապես ցավում եմ, որ հարկադրված եղա այսօրվա բացահայտ խոսել Հայաստանի կենդանի ճգնաժամի և հաղթական պատերազմի փոխկապակցվածության մասին: Նորմալ երկրում դա պետք է այնպիսի տարու լիներ, որ յուրաքանչյուր մարդ վիրավորված զգար՝ այդ բանն իրեն հիշեցնելու համար:

Ներկա արատավոր ռեժիմի «արմատները»

Կցանկանայի համառոտակի անդրադառնալ նաև նախկին իշխանությունների դեմ ուղղված մի այլ հայտնի ամբաստանության: Խոսքը վերաբերում է վերջերս հանախակի հնչող այն տեսակետին, որ ներկա վարչախմբի արատները բխում են նախկին իշխանությունների ժամանակից: Սա, ինձ թվում է, փողոկական բանավեճում կիրավորող ամենապիմախիվ հնարքն է, որի նպատակն է խուսափել պատասխանատվությունից և սեփական օրինագրեցություններն արդարացնել պատմական նախադեպերով: Ակամայից հիշում եմ Շվեդիի պիեթի շարագործ թագավորին, ով իր արարքները բացատրում էր մորաբուրժուա ժառանգած վատ գեներով:

Նման տրամաբանությամբ առաջնորդվելու պարագայում կարելի է արդարացնել ցանկացած հանցագործություն, քանի որ անհնար է պատկերացնել որևէ օրինագրեցություն, որն իր նախադեպը չունենա անցյալում: Նման տրամաբանությամբ առաջնորդվելու պարագայում մարդկության պատմության մեջ ոչ մի գող չպիտի դատվեր, որովհետև առաջին գողերը դրախտի արգելված պտուղը նախկին Ադամն ու Եան կին: Չպիտի դատվեր ոչ մի մարդասպան՝ Կայենի ոճրագործությունից հետո: Եւ վերջապես, չպիտի դատվեր ոչ մի կաշառակեր կամ կաշառատու՝ Նավից ու Հակոբից հետո:

Յուրաքանչյուր մարդ, յուրաքանչյուր իշխանություն, յուրաքանչյուր պաշտոնյա պատասխանատու է իր արատների ու հանցանքների համար, և դրանք չի կարող արդարացնել անցյալից ժառանգած գեներով: Ոչ մի առողջ հասարակություն, ոչ մի դատարան նման փաստարկ չի

ընդունի: Հետևաբար, Հայաստանի նախկին իշխանությունները պատասխանատու են իրենց արարքների համար, իսկ ներկաներն՝ իրենց: Համենայն դեպս, մենք նախկիններս, երբեք չենք փորձել մեր արատները բացատրել Խորհրդային համակարգից ժառանգած ավանդույթներով, առավել ես՝ Սերժ Սարգսյանի կարծած մեր ազգային մեքենախտեղով: Այդպիսի փաստարկը (կամ «ես էլ ինչ բան ունեմ հիշեցնելու» հնարք) ոչ միայն անհնար է, այլև ծիծաղելի կհնչեր, որովհետև եթե բոլորն այդպիսին փորձեին, գող կամ խարբեք է եղել, ապա ինչ էլ խանգարում այդպիսին շինել: Երբ «Ռուսի կամ բազարի» կողմնի կատեգորիաները բախանցում են պետականության բարձրագույն ոլորտ, ապա վա՛յ այդ պետությանը:

Ոմանք, չբավարարվելով ներկա վարչախմբի արատները նախկինների ժամանակից բխեցնելով, նույնիսկ հայտարարում են, որ նախկին և ներկա իշխանությունների միջև ոչ մի տարբերություն չկա: Դա կարելի է բացատրել կամ՝ վերը ներկայացված պարզունակ մտայնությամբ, կամ՝ էլ երևույթների խորքը չբախանցելու ցանկությամբ: Նախկին և ներկա իշխանությունները չեն կարող նույնական լինել մեկ պարզ պատճառով: Նախկինները հաղափական իշխանություն էին, իսկ ներկաներն՝ ավագակապետական: Նախկին իշխանական համակարգում կային հասարակական, հաղափական և ինստիտուցիոնալ հակակշիռներ, իսկ ներկայումս դրանք գոյություն չունեն: Նախկինների օրոք հակակշիռներ կային անգամ գործադիր իշխանությունների ներքին գործերի, անվտանգության, պաշտպանության ոլորտների, մամային և հարկային մառայությունների ղեկավարները, ինչպես նաև կենտրոնական բանկի նախագահը, լինելով հաղափական անհատականություններ, մեջում էին իրար հետ և փոխադարձաբար վերահսկում միմյանց, ինչը չէր կարող բույլ տալ իշխանական մոնոլիտ բրգածե համակարգ ձեւավորել: Բացի այդ, նրանք մշտապես գտնվում էին Խորհրդարանի վերահսկողության տակ, որն, ի տարբերություն վերջին գումարման Խորհրդարանների, նույնպես ընդգծված հաղափական մարմին էր: Հիշե՛ք, քե՛ս անցյալում ինչպիսի քե՛ծ կենտրոններ և հաղափական բանավեճեր էին ընթանում Խորհրդարանում, կամ որևէ ղեկավարությամբ էին ընդունվում կառավարության ներկայացրած օրենքները: Ներկայիս համաժամա մոնոպոլիզաց

ված չէր նաև տեղեկատվական դաշտը, կային մի քանի տասնյակ ընդդիմադիր քերթեր, ինչպես նաև անկախ հեռուստատեսային և ռադիո կայաններ: Նախկինների օրոք հզոր էր նաև մի այլ կարևորագույն հասկալի՝ ի դեմս Բաղդասարյան ընդդիմության, որի ազդեցության գագաթը եղավ 1996-ին Վազգեն Մանուկյանի գլխավորած շարժումը:

Ինչ վերաբերում է ներկա վարչախմբին, ապա, ինչպես նախորդ ելույթում փորձեցի հիմնավորել, նրա ձևավորման սկիզբը համընկավ 1999 թվականի հոկտեմբերի 27-ի ռեազործությանը: Վերացնելով հանցավոր կենտրոնացած համակարգի ստեղծման գլխավոր խոչընդոտը՝ Կարեն Դեմիրճյանի և Վազգեն Մարգարյանի տանդեմը, ռեժիմը դրանից հետո Բայլ առ Բայլ ոչնչացրեց իր անօրինական գործունեությանը խանգարող բոլոր մնացյալ հակակշիռները: Գործադիր իշխանության մարմինները լիովին մաքրեց Վազգեն Մարգարյանի և Կարեն Դեմիրճյանի հետևորդներից, խորհրդարանը վերածեց անողնաշար և ռոբոտիկ կամակառարի, ամայացրեց Բաղդասարյան դաշտը, մոնոպոլիզացրեց համայնությանը, ամրապնդեց Բայլ ամենին զուգընթաց, Բաղդասարյանական ռեժիմն աստիճանաբար վերածվեց փակ, անվերահսկելի, ավագակապետական մի համակարգի, որի գոյությունն անհնար էր հակակշիռների առկայության պայմաններում: Տվյալ գործընթացն ապշեցուցիչ կերպով հիշեցնում է ստալինյան բռնապետության ձևավորման գործընթացը: Օգտվելով Կիրովի՝ իր ամենախույս մրցակցի սպանությունից, Ստալինը 1934–1937 թվականների միջև ընկած ժամանակահատվածում հիմնովին ոչնչացրեց իր միանձնական իշխանությանն սպառնացող բոլոր առկա և հնարավոր հակակշիռները, որից հետո սկսվեց նրա բացարձակ տիրապետությունը:

Այսպես հետո էլ, միանգամայն պարզ է, որ ոմանք մեր առջև արդարացիորեն դնելու են հետևյալ հարցը. իսկ մի՞թե նախկինների օրոք չեն եղել կոռուպցիայի նախարարներ, պաշտոնական շարաշահումներ կամ այլ տիպի օրինագանցություններ: Իհարկե եղել են, չէին կարող չլինել, քանի որ նման երևույթներ կան աշխարհի բոլոր, նույնիսկ ամենաօրինակապաշտ երկրներում: Այդ արատավոր երևույթները մարդկությանն ուղեկցել են պետականության առաջացման առաջին իսկ օրվանից ի վեր և հետագայում ևս շարունակելու են դրսևորվել այս կամ այն կերպով: Բայց մի բան են առանձին երևույթները, անհա-

տական օրինագանցությունները, բոլորովին մի այլ բան՝ խմբային կամ կազմակերպված հանցագործությունները: Ավելի պատկերավոր ասած՝ մի բան է միայնակ անառակը, մի այլ բան՝ անառականոցը, մի բան է անհատ գողը, մի այլ բան՝ ավազակախումբը, բանդան: Նույնիսկ Իրևանում օրենսգրքում այդպիսի հանցագործությունների համար տարբեր պատիժներ են նախատեսված՝ առաջին դեպքում մեղմ, իսկ երկրորդ դեպքում անհամեմատ ավելի ծանր: Նախկին իշխանությունները, պատերազմի, էներգետիկ եզմածամի, ցեցումային տնտեսական բարեփոխումների պայմաններում, իրենց ուժերի ներածին չափով, պայքարել են այդ երևույթների դեմ: Իսկ եթե նրանք դրանում թերացել են, ապա այդ գործը պետք է շարունակելին ներկա իշխանությունները, որոնք մեզ ներկա ո՛չ արամադրություն, ո՛չ էլ կրիստոնեական առաքինություն չունենին:

Յերես Կլեմենտին էր, որ 1998-ի իմ հրատարականի պահին միաժամանակ հրատարական տվեցին, այսպես կոչված, նախկին կամ ՀՀԵՍՍԿ իշխանության բոլոր բարձրաստիճան պաշտոնյաները՝ Ազգային ժողովի նախագահ Բարկեն Արարիցյանը, փոխնախագահներ Արա Սահակյանը և Կարապետ Ռոբինյանը, խորհրդարանական մշտական հանձնաժողովների նախագահներ Մամվել Գետրոյանը, Վիգեն Խաչատրյանը և Տեր-Հոսիկ Լազարյանը, Արտավիզ գործերի նախարար Ալեքսանդր Արզումանյանը, Տարածաշրջան կառավարման նախարար Գալուստ Գամպանը, Երևանի Բաղդասարյան Վանո Սիրադեղյանը, Կենտրոնական բանկի նախագահ Բագրատ Ասատրյանը, Արմավիրի մարզպետ Սեդրակ Հովհաննիսյանը, «Հայաստան» հիմնադրամի տնօրեն Մանուշակ Պետրոսյանը, Ֆրանսիայում Հայաստանի Հանրապետության դեսպան Վահան Փափազյանը, Հանրապետության նախագահի խորհրդակազմներ Վահան Խաչատրյանը, Նիկոլ Շահգալյանը, Կարեն Շահինյանը, Նախագահի աշխատակազմի ղեկավար Ավետիս Ավագյանը, մամրո Բարտոլոմայ Առն Զուրաբյանը, կադրերի բաժնի վարիչ Թոգեթ Ավետիսյանը, Ազգային ժողովի աշխատակազմի ղեկավար Աշոտ Անտոնյանը և «Ռեսպուբլիկա Արմենիա» պաշտոնաթերթի խմբագիր Արմեն Խանրաբյանը:

Այսպիսի միահամուտ հրատարական, այսպիսի Բաղդասարյանի, ինչու չէ, բարոյական կեցվածք, թերես իր նախադեպը չունի պետությունների պատմության մեջ՝ կեցվածք, որ աներևակայելի է սպասել իրենց արտ-

ներին կառչած ներկա Բեական իշխանություններից: Եթե նախկինները որևէ հանցանք կատարած լինեին ու Բեական հետապնդումներից վախենալու բան ունենային, ապա ինչո՞ւ պիտի այդպես հեշտունանգիստ հրաժարվեին պաշտոններից՝ հաստատապես գիտենալով, որ թշնամանով ու Բենիսնդությունից լցված ներկա զավառամիտ իշխանությունները ոչ մի շահք չեն խնայելու իրենց չգործած հանցանքները բացահայտելու համար:

Եւ իսկապես էլ ջանք չիսնայեցին: Մի հանի տարի շարունակ ստուգումներ կատարեցին վերը նշված բոլոր պաշտոնյաների, այդ թվում անձամբ իմ գործունեության ոլորտում: Դավիթ Վարդանյանին հատուկ նշանակեցին Նախագահի վերահսկողական ծառայության պետ, որպեսզի բացահայտի իմ «մաֆիոզ» կերպարը: Ստեղծեցին մի հանի խորհրդարանական հանձնաժողովներ՝ հետախնդրելու համար իմ, Հրանտ Բագրատյանի և ուրիշների «չարաշահումները»: Ցանկացած գործով դատախազությունում ընթացող բնությունների ժամանակ փորձեցին տարբեր մարդկանցից վկայություններ կորզել իմ, Բագրատյանի, Սիրադեղյանի և նույնիսկ հանգուցյալ եղբորս՝ 1985-ից «Հրազդանմեհենա» միավորման գլխավոր տնօրեն Թեման Տեր-Պետրոսյանի դեմ: Ոչինչ չստացվեց՝ հարյուր դոլարի յուրացում անգամ չհայտնաբերվեց: Պատկերացրեմ, եթե ունենային որևէ կոնկրետ փաստ, մեզ բոլորիս ի՞նչ կանեին. ուղղակի կրկնեին, կոչնչացնեին, հենց այս հարթակում կախաղան կհանեին:

Այս հարցում առանձին խոսակցության նյութ է Սերժ Սարգսյանի յուրահատուկ պարագան: Վերջինս 1993–1995 թվականներին զբաղեցրել է Պաշտպանության, 1995–1996-ին՝ Անվտանգության, իսկ 1996–1999-ին՝ Ներքին գործերի և Անվտանգության նախարարի պաշտոնը: Առաջին հերթին հենց նրա պատակահանությունն էր՝ բացահայտել իշխանության մարմիններում առկա արատավոր երևույթները, անհրաժեշտության դեպքում Բեական գործեր հարուցել և դրանք ներկայացնել դատախազությանն ու դատական մարմիններին, կամ, առնվազն, նկատված օրինագանցությունների մասին անագանգել Նախագահին կամ վարչապետին, ինչը նրա կողմից չի արվել: Դա կարող է ունենալ հետևյալ չորս բացատրություններից մեկը. ա) կամ նա մասնակից է եղել կատարված հանցագործություններին, բ) կամ հանցավոր անփութու-

րյամբ թերացել է կատարել իր պարտականությունները, գ) կամ պրոֆեսիոնալ պատրաստվածությամբ չի համապատասխանել զբաղեցրած պաշտոնին, դ) կամ էլ՝ նախկին իշխանությունների գործողություններում հանցանք չդրսնելով, Բաշտոն և ազնվություն չի ունեցել պաշտոնապես հերքելու իր գործընկերների հասցնելիս ուղղված մեղադրանքները: Համաձայնեմ, որ նշված զնահատականներից յուրմանչյուրն առանձին վերցրած, կամ բոլորը միասին, Հայաստանի Հանրապետության ապագա նախագահի բարոյական կերպարին անհարիր հատկանիշներ են: Ավելին, այսպիսի խարսրված բարոյական հատկանիշներ ունեցող անձնավորությունը, կարծում եմ, ընդհանրապես իրավունք չունի նախագահական ընտրություններում առաջադրելու իր թեկնածությունը:

Քոչարյանի ժառանգած ավերված երկիրը

Ձեզ չհոգնեցնելու համար կանդրադառնամ միայն մեզ ներկայացված ևս մեկ մեղադրանքի՝ դրանով ամփոփելով սույն էություն մեանատիպ հարցերի համար նախատեսված սեղմ շրջանակը: Օրեր առաջ Ռոբերտ Քոչարյանը հանդես եկավ մի հայտարարությամբ, թե իբր ինքը նախկին իշխանություններից ժառանգել է ավերված երկիր, որը սոսա տարվա ընթացքում վերածել է ծաղկուն դրախտավայրի: Թեև կարող է տարօրինակ թվալ, սակայն ես չեմ պատրաստվում պատասխանել այս անհերթ մեղադրանքին, որովհետև դրան սպառիչ կերպով ժամանակին պատասխանել է ոչ այլ ոք, եթե ոչ ինքը՝ մեր հարգարժան նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը: Այն էլ պատասխանել է ոչ թե սովորական հայտարարությամբ, կամ հարցազրույցով, այլ կառավարության որոշմամբ և Ազգային ժողովի կողմից ընդունված օրենքով: Խոսք վերաբերում է «ՀՀ կառավարության գործունեության ծրագրի մասին» օրենքին, որը 1999թ. նոյեմբերի 30-ին իր ստորագրությամբ վավերացրել է Քոչարյանը: Այդ պատմական վավերագրում նախկին իշխանությունների օրոք Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական և Բազմազան իրավիճակի մասին ասված է բառացիորեն հետևյալով.

«Անկախություն ձեռք բերելուց հետո անցած ժամանակաշրջանում Հայաստանի Հանրապետությունն ունի մի շարք կարևոր ձեռքբերումներ՝

ա) բազմաթիվ փորձություններ անցած ֆինանսական կայունությունը, նետևողականորեն իրականացվող կոչոս դրամավարկային քաղաքականությունը, վերահսկվող ու ցածր մակարդակ ունեցող տղաեր և բաց տնտեսության արտաքին տնտեսական քաղաքականությունը:

բ) ոչ պետական հատվածի ձեևավորումը՝ շերտիվ զանգվածային մասնավորեցման, և դրա գերակշիո դերը երկրի համախառն ներքին արդյունքի ձեևավորման գործու:

գ) տեղական ինենակառավարման համակարգի ներդրումը, դրա գարգացման համար նախարդյունների ստեղծումը:

դ) միջազգային, այդ թվում ֆինանսական կառույցներին անդամակցությունը, այդ կազմակերպություններից արտոնյալ վարկեր ստանալու լայն ենարավորություններն ու այդ կազմակերպություններում Հայաստանի դրական համբավը:

ե) տարբեր պետություններից 1992 թվականից ի վեր ստացվող նշանակալի օգնությունը, որը նույնպես վկայում է Հայաստանին աշխարհում վստահելի գործընկեր նանաչելու մասին:

զ) Էներգետիկ ճգնաժամի հաղթանարումն ու Հայաստանն Էներգո-դեֆիցիտ երկրից Էներգիայի պոտենցիալ արտահանող դարձնելը:

է) 1994 թվականից մինչև այժմ շարունակվող, իհարկե ոչ բավարար տնտեսական աեր:

ը) մարտունակ բանակի կայացումը, հաղթանակը Դարաբաղում և 1994 թվականից պահպանվող զինադադարը:

թ) ժողովրդավարական պետության և շուկայական տնտեսության համար անհրաձեշտ հիմնական կառույցների առկայությունն ու կանոնակարգված աշխատանքը:

ժ) Սահմանադրության ընդունումը և դրանում ամրագրված համակարգերի աստիճանական ձեևավորումը:

ժա) խոսքի և մամուլի ազատությունը:

ժբ) աշակաերծության վրա խարսխված բազմակուսակցական քաղաքական համակարգը:

ժգ) բոլոր մակարդակների ընտրությունների ավելի ու ավելի ժողովրդավարական բնույթը, պետության կառավարման գործընթացներում բնակչության պատասխանատու մասնակից դարձնելը:

ժդ) Հայաստանը ներգրավված է ևս ակտիվ մասնակցություն է ցուցաբերում միջազգային, ետոպական, ԱՊՀ և տարածաշրջանային կառույցներին: Էական դրական տեղաշարժեր են արձանագրված երկկողմ և բազմակողմ միջպետական հարաբերությունների ոլորտում, որի արգակնողմ միջպետական հարաբերությունների ոլորտում, ԱՄՆ-ի, ետոպական, դյունում ձեևավորվել են Ռուսաստանի Դաշնության, ԱՄՆ-ի, ետոպական, Արևմտյան և Միջին Արևելի երկրների, ինչպես նաև բազմաթիվ այլ պետությունների հետ բարեկամական փոխշահավետ հարաբերություններ: Եայաստանը կարևորել է տարածաշրջանային համագործակցության Հայաստանը կարևորել է տարածաշրջանային համագործակցության զուգուգակցումը հակամարտությունների խաղաղ կարգավորման գործընթացներին: Մենք հետևողական ենք մեր հարեանների հետ խաղաղ, տնտեսական փոխշահավետ միջպետական կապերի ձեևավորման գործում»:

Ինչպես տեսնում ենք՝ ոչ մի խոսք ավերված երկրի կամ նախկին իշխանությունների օրոք դրսևտրված որեև արատավոր երևույթի մասին: Հետո ասում են, թե ետերկա իշխանությունները շեն տվել նախկինների քաղաքական զեանատականը: Մրանից ավելի լավ քաղաքական և շարյանին մնում է մեկ բան՝ անիծել շումերներին, փյունիկացիներին ու Մեսոպոտամիայի մշակույթը: Պատահական չէ, որ միջնադարյան հայ գրիչների ամենախիբած պատգամը հետելպլան էր:

«Ձեռս զեայ, դառնայ ի հող,

Գիրս մնայ յիշատակող»:

Իսկ այժմ մի քանի խոսք այսօրվա խնդիրների մասին:

Նախագահական ընտրությունների գործընթացի մասին

Թեև ոչ ֆորմալ առումով՝ նախագահական ընտրությունների գործընթացն արդեն սկսվել է: Սերժ Սարգսյանն իր հարողարշավն, ըստ էության, սկսել է տույն թվականի մայիսի 12-ից, այսինքն՝ վերջին խորհրդարանական ընտրությունների օրվանից, իսկ ես՝ այս տարվա սեպտեմբերի 21-ից: Մյուս հավանական թեկնածուներն առայժմ քավարարվել են իրենց առաջադրվելու մասին արված ոչ պաշտոնական հայտարարու-

բյուճեցան: Քանի որ, այսպիսով, ընտրական գործընթացն սկսված է, անհրաժեշտ էմ համարում ձեր ուշադրությունը հրավիրել մի քանի հրատապ հարցերի վրա:

1995 թվականից այսկողմ Հայաստանում անցկացված բոլոր ընտրություններ, մեղմ ասած, վիճելի և աղմկոտ են եղել: Բացի սուրբեկտիվ պահերից՝ իշխանությունների կամայականություններից, ընտրակեղծիքներից և այլն, դա ունի նաև մի օբյեկտիվ պատճառ, որը չհաղթահարելու դեպքում մեր երկրում երբեմն անադամուկ և վստահությունները ընտրություններ չեն լինի: Խոսքը վերաբերում է ընտրական հանձնաժողովների ձևավորման սկզբունքին: Թեև արտաֆոստ թվում է, թե բազմակուսակցական հանձնաժողովները համապատասխանում են ժողովրդավարության պահանջներին, բայց իրականում դրանք չեն նպաստում ազատ և արդար ընտրությունների անցկացմանը: Պարտաված կուսակցությունները ներկայացնող հանձնաժողովի անդամները, սովորաբար, չեն ընդունում ընտրությունների արդյունքները և չեն ստորագրում ամփոփիչ արձանագրությունները: Չլինելով պետական պաշտոնյաներ, ընտրական հանձնաժողովների անդամները փաստորեն որեւէ պատասխանատվություն չեն կրում ընտրությունների ընթացքում և ծայերի հաշվառման փուլում թույլ տված օրինախախտումների համար:

Մինչդեռ աշխարհի համարյա բոլոր հաղահաղիք երկրներում ընտրություններն անցկացնում է պետությունը՝ իհարկե, ապահովելով դրանց լիակատար վերահսկողությունը թեկնածուների վստահված անձանց, կուսակցությունների և հասարակական կազմակերպությունների կողմից: Շատ երկրներում ընտրական գործառույթը սովորաբար դրվում է ներքին գործերի նախարարության վրա: Այսինքն՝ առկա է հստակ հասցեատեր, որին, ընտրախախտումների դեպքում կարելի է պատասխանատվության կանչել: Թեկուզ աշխատանքը կորցնելու վախից՝ պետական պաշտոնյաները, որպես կանոն, ընտրական հանձնաժողովներում ավելի ազնիվ և բարեխիղճ են աշխատում, քան ընտրությունների արդյունքների հարցում բնական շահախնդրություն ունեցող կուսակցական ներկայացուցիչները (փաստ՝ 1990 թվականի խորհրդարանական ընտրությունները): Հետևաբար, երբ նույնիսկ առաջիկա նախագահական ընտրություններն անցկացնի Հայկ Հարությունյանի գլխավորած

համակարգը, ապա այդ ընտրություններն ավելի մաքուր և օրինական կլինեն, քան բազմակուսակցական հանձնաժողովների պարագայում:

Մեր իշխանության օրոք ես նման առաջարկ չէի կարող անել, որովհետև դա սվիններով կընդունվեր իմ ընդդիմախոսների կողմից: Հարցը ժամանակին բնակարկել է մեր կողմնակիցների շրջանում, և 1999 թվականի խորհրդարանական ընտրությունների նախօրյակին Գավիթ Նահնապարյանը «Հանրապետություն» խմբակցության անունից այն ննչեցրել է կզգային ժողովում: Ի դեպ, ՀՅԴ դեկլարարության հետ իմ ունեցած վերջին հանդիպման ընթացքում պարզվեց, որ Դաշնակցությունը նույնպես կիսում է այս տեսակետը: Այս ամենը նշելով հանդերձ, հասկանալի է, որ մինչև առաջիկա նախագահական ընտրությունները տվյալ փոփոխությունը հնարավոր չէ իրականացնել, ուստի առայժմ այն մնում է որպես տեսական հարցադրում, որին իմ խորին համոզմամբ, վաղ թե ոչ անդրադառնալու են մեր օրենսդիրները:

Սակայն կան հարցեր, որոնք պահանջում են հրատապ լուծում: Թեև անցած խորհրդարանական ընտրությունները բարձր գնահատվեցին միջազգային հանրության կողմից, բայց դրանք, թեևս, Հայաստանի պատմության ամենախայտառակ ընտրություններն էին, քանի որ ընտրակեղծիքները հոդարկված էին այնպիսի նարտարությամբ, որ ոչ մի դիտորդ չէր կարող նկատել դրանք: Ընտրությունների ընթացքում իշխանությունների կողմից կիրառվել են, մասնավորապես, հետևյալ երկու նմաբները.

Առաջին. տպագրվել է շուրջ կես միլիոն հավելյալ վճարերիկ, որոնք բաժանվել են համայնապետարանների աշխատակիցներին, հավատարիմ գործարարներին, թաղային հեղինակություններին և նույնիսկ Բեասկան տարրերին: Ընտրությունների օրը վերջիններս ավտոբուսներով ու միկրոավտոբուսներով հաղահաղիքներին բերել են ընտրատեղամաս, ավտոբուսում բաժանել արդեն վճարված թերթիկները, և ձեռական վճարկությունից ու տեղամասում տրված դատարկ վճարերիկները ստանալուց հետո միայն վճարել նրանց:

Երկրորդ. տասնյակ հազարավոր մարդկանց իշխանությունները տրամադրել են կեղծ անձնագրեր կամ համապատասխան կնիքներով վավերացված գրանցման տեղեկանքներ, որոնց շնորհիվ նրանք հնարավորություն են ստացել մի քանի անգամ վճարելիկ տարբեր տեղամասերում:

Նշված հանձնարելը ընտրակեղծիքները, որոնք արժանի են տեղ գրավելու արդի ֆաղափագիտության դասագրքերում, ինչպես սասցի, չլին կարող նկատվել դիտորդների կամ վստահված անձանց կողմից: Սակայն, որևէ էլ հանձնարել, գոյություն ունեն չափազանց պարզ մեխանիզմներ, որոնցով կարելի է իսպառ վերացնել այդ տիպի կեղծիքները: Ձեր քույրությունը, այս հանձնարավաճի անունից, ես պատրաստվում եմ պաշտոնապես դիմել միջազգային դիտորդական կազմակերպություններին՝ «ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակին (ODIHR), «Եւրոխորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովին» (PACE), «Ազգային դեմոկրատական ինստիտուտին» (NDI), ինչպես նաև Եւրոխորհրդի գլխավոր ֆարտուղարին՝ նետելով խնդրանքով կամ առաջարկով:

Հորդորել կամ պարտադրել Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովին կարճ ժամկետներում մեր երկրի «Ընտրական օրենքում» կատարել երկու փոփոխություն.

ա) Առաջիկա նախագահական և ապագա բոլոր ընտրությունների ֆվեաքերիկները, միջազգային կազմակերպությունների վերահսկողությամբ, տպագրել արտասահմանում բացառելու համար հավելյալ ֆվեաքերիկների տպագրման հնարավորությունը:

բ) Փվեարկության ընթացքում կիրառել շատ երկրներում ընդունված՝ ցուցամատի բանաճոսման կարգը, ինչը միակ միջոցն է միեւնոյն ընտրողի կողմից կրկնակի կամ բազմակի վվեարկություն քույլ շտալու:

Բացի այդ, իմ կարծիքով, դիտորդական կազմակերպությունները պարտավոր են ընտրությունների օրակն ու արդյունքները գնահատել ոչ թե վվեարկությանը նախորդող մեկ շաբաթվա և վվեարկության օրվա դիտարկման հիման վրա, այլ ընտրական գործընթացի շուրջ եռամսյա կտրվածքով՝ արձանագրելով և դատապարտելով այդ ընթացքում նկատված բոլոր խախտումները:

Եթե այս ամենը չի արվելու, ապա միջազգային դիտորդական կազմակերպությունների առակելությունը Հայաստանում անիմաստ է դառնում, և Եույնիակ ավելին՝ դա նպաստում է աղաղակող կեղծիքներով ու խախտումներով անցկացված ընտրությունների լեզիտիմացմանը: Եթե նախագահի մյուս թեկնածուներն ու կուսակցությունները միանան

այս առաջարկին, ապա ես պատրաստ եմ վերոնիչյալ կազմակերպություններին դիմել համատեղ հայտարարությամբ:

Իսկ մինչ այդ, ուզում եմ ձեզ տեղեկացնել, որ մենք արդեն իսկ ստեղծել ենք ընտրական գործընթացի վերահսկման և օրինախախտումների գրանցման մեր մեխանիզմները: Մենք այսուհետև թողարկելու ենք շաբաթական տեղեկանքներ՝ մեր կողմնակիցների նկատմամբ կիրառված վարչական, ոստիկանական և տնտեսական բռնությունների, խոսքի ազատության սահմանափակումների, իշխանությունների կողմից նոր ձեւավորվող շարժման ակտիվիստներին անաբեկելու փորձերի մասին: Բացի այդ, արդեն իսկ առանձին տեղեկանքներ են պատրաստված մի հանրի աղաղակող գործերի՝ մասնավորապես սույն թվականի հոկտեմբերի 23-ի պրովոկացիայի, ետչատուր Սուրխայանի նկատմամբ ձեռնարկված տնտեսական տեղադի վերաբերյալ: Այդ տեղեկանքները մենք սխտեմատիկաբար ներկայացնելու ենք Հայաստանում գործող բոլոր դեպանատներին և միջազգային ներկայացուցչություններին, ինչպես նաև՝ վերը նշված դիտորդական կազմակերպություններին:

Ուստի, դիմելով ձեզ, խնդրում եմ՝ այս տիպի բոլոր բռնարարներին, անաբեկելուների, վարչական, տնտեսական և հարկային ճնշումների մասին կազմել մանրամասն գրություններ և ուղարկել կամ «Արմատ» կենտրոն (Երեւան, Բյուզանդի 26), կամ էլ՝ «Տեր-Պետրոսյանի առաջադրման ֆաղափագիական նախաձեռնության գրասենյակ» (Երեւան, Նկամայան 16): Կրկնում եմ նախորդ եղույթում արած իմ զգուշացումը՝ թող ժողովրդի կամի վրա բռնացող ոչ մի ոստիկան, հարկային տեսուչ, համայնապետարանի աշխատակից կամ բաղային հեղինակություն չկարծի, որ շուրջ ամիս հետո խուսափելու է դատական պատասխանատվությունից: Նախորդ հանձնարվաճում ևս հրապարակեցի այդպիսի պաշտոնյաների մի փոքրիկ ցուցակ, որում առայժմ հարկ եմ համարում ավելացնել Հարկային պետական ծառայության պետ Կանուր Բարսեղյանի, Անվտանգության ծառայության պետ Գորիկ Հակոբյանի անունները, ինչպես նաև հիշեցման կարգով կրկնել Ոստիկանության Երեւանի վարչության պետ Ներսես Նազարյանի անունը, որը ոչ միայն դաս չի ֆողել առաջին զգուշացումից, այլև դրանից հետո նույնիսկ ֆիզիկական ուժ է կիրառել բռնուցիկ բաժանող երիտասարդ

ների վրա: Եթե Ռոբերտ Քոչարյանը և Սերժ Սարգսյանը հենց այսօր այդ ժանդարմին չհեռացնեն աշխատանքից, նշանակում է՝ իրենք են կանգնած այդ բռնության ետևում:

Իսկ այժմ՝ ես մի կարևոր հարցի մասին, ես վերջ:

Նախկին իշխանությունների ռեանշիզմի մասին

Վերջերս մեր ընդդիմախոսների, ընդհուպ մինչև Հանրապետության նախագահի և վարչապետի կողմից շրջանառվում է այն թեզը, թե իմ առաջադրումը պայմանավորված է նախկին իշխանությունների, մասնավորապես ՀՀԾ-ի ռեանշիտական նկրտումներով: Այս փառաբանական արտառը կարող էր ծագել միայն Հայաստանի գործող վարչախմբի անդամների կամ նվիրյալների ուղեղներում: Աշխարհի բոլոր նորմալ, ժողովրդավարական պետություններում ոչ մեկի մտով չէր անցնի պարտված ֆաղափական ուժի իշխանության ձգտումը ռեանշիզմ անվանել: Եթե որևէ մեկն այսօր ռեանշիտ հայտարարի, ասենք, ամերիկյան դեմոկրատներին, անգլիական պահպանողականներին կամ ֆրանսիական ու գերմանական սոցիալիստներին, ապա նա կամ կկանգնի դատարանի առաջ, կամ էլ հրաժեշտ կտա ֆաղափական կարիերային:

Քոչարյան-սերժական ֆառոզության այս թեզը պարունակում է նաև մի այլ արտառը: Քարոզամեթոդն իրեն դնում է ժիժաղելի վիճակում չլիտակցելով, որ նախկին իշխանական համակարգին հասցեագրված որևէ մեղադրանք ուղղակիորեն վերաբերում է նաև Սերժ Սարգսյանին, քանի որ վերջինս նրա առանցքային պատասխանատուներից մեկն էր: Այս առումով ավելի քան տարօրինակ են Հանրապետական կուսակցության վերջին համագումարում նախկին իշխանությունների և անձամբ իմ հասցեին Սերժ Սարգսյանի հնչեցրած մեղադրանքները, որոնք ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ գրպարտություն կամ ինքնախոստովանություն, առավել ես, եթե նկատի ունենամ, որ մինչև 1998 թվականի իշխանավորությունը նրա շուրթերից ոչ ոք իմ դեմ ուղղված որևէ բնադատական ակնարկ, կամ, ինչպես սասում են, «քրու խոսք» անգամ չի լսել: Թե ինչպիսի բարոյական նկարագրի տեր մարդ է հավակնում Հայաստանի նախագահի արժի՞ն, բողոքում եմ ձեր դատողությամբ: Քանի զենում, ես ավելի ու ավելի համոզվում եմ, որ իսկապես ապաշ-

խարության և մեղքերի թողության խնդիր ունեմ: Ուստի, թեև ուշացած, ամենայն անկեղծությամբ ձեզանից ներողություն եմ խնդրում Ռոբերտ Քոչարյանին և Սերժ Սարգսյանին Հայաստան բերելու և ձեր վզին փաթաթելու համար: Եթե կադրային ֆաղափակամտության հարցում ես սխալվեմ հորձեղ եմ, ապա խոստովանում եմ սա իմ ամենամեծ սխալն է: Ավիլին, սա սխալ էլ չէ, այլ փորձանք, որ բերել եմ մեր ժողովրդի գլխին: Ուսումնառությամբ ավել, օգնե՛ք ինձ՝ ձեզ ազատելու այդ փորձանքից:

Այս ամենն արձանագրելով հանդերձ՝ վերջնականապես հանգստացնելու համար մեր վերադարձից կամ ռեանշիզմից ստրապառզներին, այս բարձր արժի՞նից պաշտոնապես հայտարարում եմ.

Հայոց Համազգային Ծածման հայտնի դեմքերից ոչ մեկը իշխանության մեջ տեղ զբաղեցնելու և պետական պաշտոնների տիրելու հավակնություն չունի: Ես առաջադրվելու եմ ոչ թե որպես ՀՀԾ-ի կամ մի այլ կուսակցության թեկնածու, այլ ֆաղափակական նախաձեռնության հիմունքով: Իմ և ինձ սատարող բոլոր ֆաղափակական ուժերի նպատակը ոչ թե բարձր արժի՞նի բազմելն է, այլ միայնամիայն Հայաստանի ներկա հանցավոր վարչախմբի վերադարձության խափանումը: Մեր ուզածն ընդամենը նորմալ, ֆաղափակիք, իրավական պետություն ունենալն է, մեր ժողովրդի, մեր երեխաների ու թոռների անվտանգության, ազատության և բարօրության ապահովումը:

Ուստի, որպեսզի այլևս ոչ մի կասկած չմնա, որ մենք հետապնդում ենք՝ այլ նպատակներ, պաշտոնապես հայտարարում եմ նաև հետևյալը. Հայաստանի Հանրապետության նախագահի պաշտոնը ստանձնելուց ուղիղ երեք տարի հետո ես պատրաստ եմ ընդմիջտ հեռանալ ֆաղափակությունից՝ ձեզ հնարավորություն տալով լիովին ազատ ես օրինական ընտրությունների միջոցով երկրի նոր նախագահ ընտրել: Ընդ որում՝ այդ ընտրություններին ես չեմ միջամտելու, դրանք անցկացնելու է Ազգային ժողովի նախագահը: Երեք տարին ինձ անհրաժեշտ է Ավգյան ախոռները մաքրելու և պետությունը նորմալ հիմքերի վրա դնելու համար: Իսկ պետությունը նորմալ հիմքերի վրա դնելը ես հասկանում եմ որպես միջոցառումների մի լայն ծրագիր, որը ձեզ կհերկայացնեմ իմ հետագա ելույթներում և հրատարակումներում:

Ինչպես սասում են, ես խաղում եմ բաց ֆառետրով՝ առանց կոնսպիրացիայի և գաղտնի պայմանավորվածությունների: Քաղաքական ուժերի

նեո իմ ունեցած բոլոր հանդիպումներում ես որեւէ սակարկության չեմ գնացել: Պարզապես շարադրել եմ իմ տեսակետները՝ ներկա իրավիճակից դուրս գալու անհրաժեշտության և բոլորայնական ռեժիմի վերադարձման վտանգը կանխելու մասին: Թե՛ Ստեփան Կեմալյանի, թե՛ Հրանտ Մարգարյանի, Վազգեն Մանուկյանի, Բաբիկ Հովհաննիսյանի, Արտաշես Գեղամյանի, Արթուր Բաղդասարյանի, Լուդմիլա Մարգարյանի նեո հանդիպումներում ես նշել եմ, որ առաջիկա ընտրաշավում իմ միակ թիրախը լինելու է ներկա իշխանությունների ներկայացուցիչը: Մյուս թեկնածուների հետ ես բանավեճի մեջ չեմ մտնելու, չեմ պատասխանելու նրանց բննադատություններին և հարձակումներին:

Իսկ այժմ, անվանապես դիմելով վերը քվարկված ֆողանկան գործիչներին (բացի Ստեփան Կեմալյանից եւ Լուդմիլա Մարգարյանից, որոնք արդեն արտահայտել են իրենց դիրքորոշումը), դիմելով նաև նախագահի մնացյալ բոլոր հնարավոր թեկնածուներին, այս հանրահավաքի անունից կոչ եմ անում միանալ բոլորայնական-սերժական ավագակազմության դեմ ձևավորվող համաժողովրդական շարժմանը: Մենք, այսինքն՝ անձամբ ես եւ իմ կողմնակիցները, մեզ ամբողջովին դնում ենք ձեր տրամադրության տակ: Մեզ պարզապես օգտագործե՛մ որպես գործիք՝ հանցավոր վարչախմբից ազատվելու և իշխանության ձգտման ձեր օրինական իրավունքն իրացնելու նպատակով, ինչի համար ձեզանից ընդամենը պահանջվում է համբերել երե՛մ տարի, գուցե և ավելի էլ:

Եթե այս կոչն էլ մեն «ձայն բարբառոյ յանապատի», եւ եթե ընդդիմությունն ընտրություններին մասնակցի տրոհված շաբեթով, ապա դա կծառայի միայն Սերժ Մարգարյանի շահերին: Կոչին շարձագանկելու պարագայում, ձեր տված ոչ մի հիմնավորում ու բացատրություն երբեւէ հասկացողություն չի գտնի ժողովրդի սրտերում: Այդ պարագայում, բնականաբար, չեղյալ կհայտարարվի նաև վերը նշված իմ առաջարկի եռամյա պայմանաժամկետը: Իմ հաստատակամությունն ամենեւին կախված չէ ձեր դրական կամ բացասական պատասխանից: Ես արդեն մտել եմ շուրջ եւ քրջվելուց չեմ վախենում, արդեն նետել եմ ձեռնոցը, և առանց աչուձախ նայելու, գնալու եմ մինչև վերջ: Ուստի՝ Պայմա՛ր, պայմա՛ր մինչև վերջ:

Իսկ այժմ ուզում եմ խորին շնորհակալություն հայտնել հանրահավաք վարող Նիկոլ Փաշինյանին և հանրահավաքի անցկացման ժամանակ ոստիկանության ներկայացուցիչ նշանակված, Երևանի փոխտնօրինակնապետ Ալեհասնդր Աֆյանին՝ իր պարտականությունները բարեխիղճ կերպով կատարելու համար:

Բարի գիշեր:

«Հայք», «Հայրենական ժամանակ», «Ժամանակ Երևան», «Առավոտ», 17 նոյեմբերի, 2007թ.: «168 ժամ», 19 նոյեմբերի, 2007թ.: Հրատարակված նաեւ հայերեն, անգլերեն եւ ռուսերեն առսևին գրքով-ներով, «Բարեխաղաղական գրուց», Երևան, 2007թ. – “A Friendly Talk”, Yerevan-2007 – “Дружеская беседа”, Ереван-2007.

**ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ,
ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**
(Ելույթ 2007թ. դեկտեմբերի 8-ի հանրահավաքում)

Միեդի հայրենակիցներ,

Այսօրվա ելույթում ես կանդիդատանամ երեք քեմայի՝ առաջինը (Երկու զլխով)՝ նվիրված պատմության, երկրորդը գաղափարախոսության, իսկ երրորդը՝ պետական համակարգերի տիպաբանության հարցերին:

Հայաստանի «արդյունաբերության ֆայֆայտմը»

Ռոբերտ Քոչարյանը վերջերս իր բարձր հեղինակությամբ վավերացրեց մեր հասարակության մեջ բազմիցս կրկնված այն միտքը, թե նախկին իշխանությունները ֆայֆայեցին Խորհրդային Հայաստանի ծաղկուն արդյունաբերությունը: Այս պնդումը թե՛ իրականություն է, թե՛ մի՛թ: Իրականություն է այն առումով, որ այդ արդյունաբերությունն այսօր գոյություն չունի, ինչպես վաղուց գոյություն չունի Քոչարյանի ղեկավարած Ստեփանակերտի մետախի գործարանը, իր լեզվով՝ «Կարշոլի ֆաբրիկան»: Իսկ մի՛թ կամ առասպել է, որովհետև Խորհրդային Միությունը լիովին զուրկ էր ժամանակի պահանջներին եւ տեխնոլոգիական նվաճումներին համապատասխան արդյունաբերությունից: Բացի հումից եւ մասամբ ռազմական տեխնիկայից, ԽՍՀՄ արդյունաբերությունն ի վիճակի չէր միջազգային ասպարեզ դուրս բերել որեւէ մրցունակ ապրանք: Այս հարցում ԽՍՀՄ-ը խայտառակ կերպով զիջում էր անգամ Արեւելյան Եւրոպայի կոմունիստական երկրներին: Հիշե՛ք, թե

ինչպիսի հերքեր կին գոյանում չէիական, լեհական, հունգարական, արեւելագերմանական ապրանքներ ձեռքբերելու համար՝ սկսած հագուստից ու կոշիկից, վերջացրած զարեջրով ու խոհանոցային սալիկներով: Իսկ չէիական բյուրեղապակյա անոթներն ու շահերը, լեհական կանոպյն ու օժանկիմը, արեւելագերմանական գրամֆենաններն ու եւնապակյա սպասները ուղղակի հրաշք էր երազանքի առարկա կին խորհրդային հաղափայտների համար:

Խորհրդային տնտեսությունը համաշխարհային շուկայից լիովին մեկուսացած, փակ, բանտային կամ, ավելի ճիշտ, լազերային տնտեսություն էր: Ինչպես նախնադարի բնատնտեսական համայնքներում, ցանկացած մեկուսի էր փակ համակարգ ընդունակ է ստեղծել էիչ թե շատ կենսունակ տնտեսություն: Անձնական փորձից ինձ համար դրա ամենաուսանելի օրինակը Մոսկվայի «Մատրոսկայա տիշինա» մեկուսարանի իմ բանտախոցն է: Կարճ ժամանակում, մասնավորապես փորձառու դատապարտյալների շնորհիվ, այդ խցում ստեղծվեց հիրավի լայնածավալ արդյունաբերություն, որի մասնակիցը դարձա նաև ես: Կենտանակալից այդ արդյունաբերությունը, սեփական սպառման նպատակով, արտադրում էր առաջին անհրաժեշտության հետևյալ ապրանքները. թրջված հացի շինուկից պատրաստված բաժնորսակ սոսիսն՝ զրանակներ փաթաթելու համար, ծխախոտատուփերից ձեռքով զունագարդ խաղափաթեթ, հացի խմորից ձուլված հրաշալի շախմատի ֆաբեր, ցելոֆանե տոպրակներից ստացված վառելանյութ՝ բորբոսնած եռչիլը հականեխելու համար, շեռուցման մարտկոցների վրա շորացված պամսիմատ, թաշկինակից ծալված աշխակապ, սրբիշից փաթաթված վզնոց եւ այլն: Բանտակիցներիս վկայությամբ՝ շատ ավելի լայն ասորտիմենտ էր ընդգրկում ուղղիչ-աշխատանքային զարուբների արդյունաբերությունը:

Խորհրդային Միությունն, անհ, մի այդպիսի բանտախոց էր, որում արգելափակված 250 միլիոն հաղափայտները պարտավոր էին արտադրել, օգտագործել, ուտել, հագնել այն ապրանքները, որոնք կահմաններ ամենագոր Պետպլանը: Այդ բարձրագույն առյանն էր որոշում, թե ո՞վ, ի՞նչ եւ որ՞ան պետք է արտադրի, ո՞ւմ եւ ի՞նչ գնով պետք է վաճառի: Հունվարի 1-ի դրությամբ արդեն նրա կողմից վաճառված էր այդ տարվա դեռևս չարտադրված ապրանքը: Տարեկանից արդեն հայտնի

էր, թե ուր են առավելու հոսուով Հարությունյանի դեռևս չկարված կրծկալները՝ Միշին Ասիա, թե՛ Մոնղոլիա, որտեղ եւ ինչ քանակով է սպառվելու Լենինականի ֆարիկաներում արտադրվելիք տրիկոտաժեղները՝ Կալուզայում, Նախիջևանում, թե՛ Ցակոտակում: Դրանք (ուղղիչն) ընդամենը փոխանակման պայմանական միավոր էր, որի բուն գործառույթը բարտերային առևտրի սպասարկման եւ հաշվապահության ապահովումն էր:

Հայաստանի արդյունաբերությունն այդ լազերային տնտեսության մի հատվածն էր, եւ իսկապես համարվում էր Խորհրդային Միության ամենագարգացած արդյունաբերություններից մեկը: Սակայն տեսնեմք, թե իրականում ինչպիսին էր այդ արդյունաբերությունը: Բացի թեթև եւ սննդի արդյունաբերության ոլորտներից, որոնց հումքը մատակարարվում էր հիմնականում դրսից, Հայաստանի տնտեսությունն, ըստ էության, վերջնական ապրանք չէր արտադրում: Ծանր արդյունաբերության բնագավառում Հայաստանը թողարկում էր ընդամենը մի քանի վերջնական արտադրանք՝ հաստոցներ, կէկտրատեխնիկական սարավորումներ, «Արագած» սառնարանը, «Երագ» ավտոմեքենան եւ այլն: Ի դեպ, 1980-ական թվականների սկզբին, խոտանի անթույլատրելի ծավալների պատճառով, ԽՍՀՄ Միենխորհրդի խորհրդի որոշմամբ, սառնարանը հանվեց արտադրությունից: Իսկ ինչ վերաբերում է «Երագին», սպա այն իր բացառիկ անորակության շնորհիվ, «Հայկական ուղիոյի» անեկոյոտների կողմից, դարձավ խորհրդային ժողովուրդների զվարճության առարկան: Հայաստանի ծանր արդյունաբերության հիմնական զանգվածը զուտ կոմպլեկտավորող արդյունաբերություն էր, այսինքն՝ մեզ մոտ արտադրվում էին միայն առանձին դետալներ, սարավորումներ, ագրեգատներ, որոնք մոնտաժվում եւ վերջնական արտադրանք էին դառնում Խորհրդային Միության տարբեր հաղաներում, գլխավորապես ռազմական արդյունաբերության բնագավառում: Հայաստանի արտաքին կոոպերացիան կազմում էր շուրջ 95 տոկոս, այսինքն՝ ավելի, քան Խորհրդային Միության որեւէ այլ հանրապետությունում:

Բնական է, որ Խորհրդային կայսրության փլուզմամբ, պիտի փլուզվեր նաև կենտրոնացած եւ օրգանապես փոխկապակցված այդ արդյունաբերությունը: Ձեռավորող շուկայական հարաբերությունների պայմաններում, այն այլևս չէր կարող ապահովել մատակարարումն-

րի կանոնավորությունը և դիմանալ ազատ մրցակցությանը: Պատահական չէ, որ Խորհրդային Միության փլուզումից տասնվեց տարի հետո կ'ոչ մի նախկին խորհրդային հանրապետություն դեռևս միջազգային շուկա չի հանել որևէ մրցունակ ապրանք՝ հումքից բացի: Ամենուրեք էի թե շատ զարգանում են միայն սննդի արտադրության, սպասարկման, շինարարության ոլորտները և հատկապես հանրադրույնաբերությունը, որի անխնա ինտենսիվացումը կարող է հետագայում լուրջ խնդիրների առաջ կանգնեցնել այդ երկրների բնականոն զարգացումը: Նույնիսկ Ռուսաստանի ռազմական արդյունաբերությունը, որը ժամանակին համարվում էր աշխարհի լավագույն արդյունաբերություններից մեկը, այսօր աշխատում է իր կարողությունների 30 տոկոսի չափով, այն էլ շնորհիվ պետական ղուտացիաների:

Այն, ինչ սովորաբար Խորհրդային Միության մասին, հավասարապես վերաբերում է նախկին սոցիալիստական լազերի բոլոր պետություններին: Դրա ամենավաղ սպացույցը Արևելյան Գերմանիայի օրինակն է: Գերմանական Դեմոկրատական Հանրապետությունը սոցիալիստական համարի ամենազարգացած արդյունաբերական պետությունն էր, որի կենսամակարդակը շոքս անգամ գերազանցում էր Խորհրդային Միության կենսամակարդակը: Պատկերացում տալու համար, թե դա ինչ է նշանակում, պատմեմ ինձնակենսագրական մի դրվագ: 1950 թվականին ես, տիկնոջս հետ, մեկ ամիս եղա Արևելյան Գերմանիայում: Եթե այդ ժամանակ խորհրդային ֆաղափանցումը հիմնական հոգսը կոչիկ, կարագ, սուրճ կամ եռչիկ ճարելն էր, ապա ԳԴՀ-ի ֆաղափանցումներին հուզում էր երեք այլ հարց՝ ինչպե՞ս ավտոմեքենա ձեռք բերել, ֆաղափից որ-՜հա՞ն հեռու «գրաչա» կառուցել, և որևէ՞ ոչ անցկացնել ամառային հանգիստը՝ Վառնայում, թե՛ Մոչիում (արևմտյան երկրներ նրանց մոտով արկելված էր): Ձնայած այս ամենին, սակայն, Գերմանիայի միավորումից հետո արևելյան երկրամասերի ողջ արդյունաբերությունը, կարելի է ասել, բուլդոզերներով հավասարեցրին հողին: Անցած 18 տարիների ընթացքում նախկին Գերմանական Դեմոկրատական Հանրապետության տարածքում ներդրվեց ավելի քան 500 միլիարդ դոլար: Այնուամենայնիվ, մասնագետների գնահատմամբ, դեռևս 50 տարի է պետք, որ պետքի Արևելյան Գերմանիայի տնտեսության մակարդակը հավասարվի Արևմտյան Գերմանիայի մակարդակին:

Այսպիսով, խորհրդային արդյունաբերությունը հզոր, կենսունակ ու ինժեներավոր էր բովում աշխարհից մեկուսացած, ժամանակակից տեխնոլոգիաներից զուրկ, փակ, լազերային համակարգում: Այդպիսի համակարգի փլուզումն, ինժեներաբար, չէր կարող չհանգեցնել արդյունաբերության անխուսափելի վախճանի, ինչը այս կամ այն չափով տեղի ունեցավ Միության բոլոր նախկին հանրապետություններում: Ընդ որում, Խորհրդային տնտեսության ֆալսիտն սկսվել էր կայսրության փլուզումից էլ առաջ: 1988–1991 թվականներին արդեն իսկ լրջագույն խնդիրներ էին ծագել ձեռնարկությունների փոխադարձ պարտավորությունների կատարման, հումքի, պահեստամասերի, կոմպլեկտավորող սարքերի մատակարարման բնագավառներում, ձեռնարկությունների միջև կուտակվել էին հսկայական փոխադարձ պարտեր, բյուջեի տարեկան ենդրվածքը կազմում էր 400–500 միլիարդ ռուբլի, լիովին սպառվել էին պետության ոսկու պահուստները: Պավլովի վարչապետության օրոք ստեղծվել էին խնայարևկերում տեղադրված ավանդները, զոլարի համեմատ ռուբլին արժեզրկվել էր մոտ հիսուն անգամ, սկսվել էր օր օրի սաստկացող սղանը, որը շուտով պիտի հասներ ահռելի չափերի և այլն: Խորհրդային ժողովուն տնտեսության մասին խոսողները, չլիռես ինչու, նաև մոռացության են մատնում խանութների դատարկ ցուցափեղկերն ու դարակները, կլիմառահանց հեղբերը, մսի, կարագի, սուրճի, բրնձի, ձավարեղենի, ծխախոտի կտրոնները, էլ չխոսած այն մասին, որ նոր տարվա նախօրյակին ջերմուկ, լիմոնադ և բրվախե հայրաքյերը հավասարազոր էր սխրանքի:

Վերջվերջո ժամանակն է հասկանալ, որ Խորհրդային Միությունը փլուզվեց զլխավորապես 1950-ական թվականների առաջին կեսից սկսված տնտեսական զահալիժման պատճառով: Ո՛չ մի «Լարաբաղ կոմիտե», ո՛չ մի Բաբրյան ժողովրդական նակատ, ո՛չ մի Մախարովյան դեմոկրատական շարժում չէր կարող կայսրությունը կործանել, եթե այն ժողովուն տնտեսություն ունենար: Այդ տնտեսության էությունը լիովին բմրոնելու համար, կարդացնել եզոր Գայդարի համաշխարհային նախաձեռն արժանացած գրքերը:

Խորհրդային Միության բոլոր նախկին հանրապետություններին բաժին ընկած ողբալի վիճակը Հայաստանում ծանրանում էր չորս հավելյալ և առանձնահատուկ գործոնների՝ Աղետի գոտու, 300 հազար

փախստականների, շրջափակումների և պատերազմի առկայությամբ: Կենի՛ք այդ պայմանների մեջ որևէ այլ պետություն, և կոտանե՛իք, քե ինչպես կրասավորվե՛ր նրա բախտը: Ես չեմ ուզում ծանրանալ բազմիցս շաշրկված այս գործոնների վրա, այլ կբավարարվեմ հետևյալ հաստատումով.

Ձնայած այս լրացուցիչ դժվարություններին, Հայաստանը Անկախ պետությունների համագործակցության անդամ-երկրներից առաջինն էր, որ 1994 թվականին ոչ միայն հաղթահարեց տնտեսության անկումը, այլև սկսեց ապահովել կայուն տնտեսական աճ, որը, ինչպես նշեցինք նախորդ հանրահավաքի կայքում, ժամանակին զնահատել է նաև Ռոբերտ Քոչարյանը: Եթե սրան ավելացնենք, որ այդ նույն թվականին հաղթանակով ավարտվեց նաև Արցախյան պատերազմը, ապա դժվար է չհամաձայնել, որ դա մի այնպիսի սխառն էր, որն իր նախադեպը չունի հայ ժողովրդի նորագույն պատմության մեջ:

Երևույթները «Կարշուկի ֆաբրիկայի» պարտումի կամ Կեուրովի օգնականի տեսանկյունից զնահատողների համար, իհարկե, անհնար է ընկալել այս ամենը: Տարածելով հորհրդային Հայաստանի ծաղկուն արդյունաբերության ֆայնյաման միֆը, Ռոբերտ Քոչարյանն ու Սերժ Սարգսյանը ձեզանից ուզում են խլել, ահա, այդ սխառնը, ռոմանտել ձեր արժանապատվությունը, ինչպես ֆոլիորաբար ռոմանտել են այս երկրի բոլոր սրբությունները:

«Վայրենի սեփականաշնորհում»

Սեփականաշնորհումը կամ մասնավորեցումը ցանկացած պետության ամենացավոտ խնդիրներից մեկն է: Աշխարհում դեռ չի եղել դեպք, որ սեփականության վերաբաշխման որևէ լայնածավալ կամ թեկուզ մասնակի միջոցառում հասարակական շերտերում կատարվեր, դժգոհություններ և նույնիսկ հուզումներ չառաջացնի: Ուստի ես ամենայն հանդարտությամբ եմ վերաբերվում իրեւ-թե մեր օրոք իրականացած «վայրենի սեփականաշնորհմանն» առնչվող խոսակցություններին, քանի որ, միեւնույն է, ամենաիդեալական սեփականաշնորհման պարագայում անգամ հնարավոր չէ լինի խուսափել այդ տիպի խոսակցություններից: Միշտ էլ կզտնվեին մարդիկ, ովքեր բաժին չստանա-

յով սեփականաշնորհման արդյունքներից, չէին հավատա իշխանությունների ազնվությանը, էլ չեմ խոսում ֆաղափական շահարկումների մասին:

Այսօր, կարծում եմ, ամենահարմար ժամանակն է ներկայացնելու սեփականաշնորհման բնագավառում նախկին և ներկա իշխանությունների գործունեության հաշվեկշիռը: Առդ, ի՞նչ է սեփականաշնորհվել նախկին իշխանությունների օրոք.

– Գյուղատնտեսական նշանակության ողջ հողատարածքը, անասնադառնականը և գյուղտնիկական, բացի հողի 20%-ը կազմող պետական պահուստից, որը նախատեսված էր անող և նոր ձեւավորող բնտանիքների համար:

– Ողջ պետական բնակարանային ֆոնդը, որը անվճար տրամադրվեց հաղահներում և ավաններում գրանցված բոլոր բնտանիքներին:

– Հանրապետության բոլոր ոչ ստրատեգիական ձեռնարկությունների սեփականության 20 տոկոսը, որը անհատուց շնորհվեց այդ ձեռնարկությունների կոլեկտիվներին:

– Սեփականաշնորհման 1994–1995թթ. առաջին ծրագրում ընդգրկված ձեռնարկությունների 60 միլիարդ դրամի ընդհանուր արժողությամբ գույքը, որը 20-հազարական դրամի վաուչերներով հավասարաչափ բաշխվեց ողջ բնակչությանը:

– Շուրջ 5000 փոքր ձեռնարկություններ՝ կրպակներ, խանութներ, վարսավիրանոցներ, արհեստանոցներ և այլն, որոնք վաճառվեցին ֆաղահներին՝ կոլեկտիվների համար վերապահված գնման առաջնությունային իրավունքով:

– Սենդի ու քերեի արդյունաբերության մոտ 1250 միջին և խոշոր ձեռնարկություններ (առ 01.01.1998թ.), որոնք քեւս թվով կազմում էին Հայաստանի այդ մասշտաբի ձեռնարկությունների 60 տոկոսը, բայց ստրատեգիական ծավալով՝ միայն շուրջ 40 տոկոսը, այն էլ՝ ընդգրկելով ստրատեգիական նշանակության ոչ մի ձեռնարկություն, բացառությամբ Հայտուսգազարդի գործարհի, որի մասին կխոսվի ստորև:

Առանձնահատուկ խոսակցության առարկա է նախկին իշխանությունների իրականացած հողի սեփականաշնորհումը կամ ագրարային ռեֆորմը: Հայաստանը միտքենական հանրապետություններից առաջինն էր, որ դեռեա 1991 թվականին, հորհրդային կայսրության

գոյության պայմաններում, կյանքի կոչեց այդ բարեփոխումը՝ երկիրն, առանց շափազանցության, փրկելով սովից: Դա պարզվեց մասնավանդ այն բանից հետո, երբ 1992թ. օգոստոսին փակվեց Աբխազական երկաթուղին, և Հայաստանի շրջափակումը լիակատար դարձավ: Ստեղծվել էր այնպիսի մի վիճակ, երբ արտասահմանում գնված սննդամթերքի բեռներ ունենալու պարագայում անգամ, Հայաստանը, հաղորդակցության նաևապարհների բացակայության պատճառով, ի վիճակի չէր ներկրել դրանք: Մեզ հաջողվեց մասամբ հաղթահարել շրջափակումը և Քուրիայի նաևապարհով Հայաստան փոխադրել ավելի քան 50 հազար տոննա ցորեն, բայց դա ընդամենը երկու ամսվա պաշար էր: 1993-ի մարտին, Քելբաշարի գրավումից հետո, փակվեց նաև Քուրիայի նաևապարհը, և մենք հարկադրված եղանք մեր կարիքների գոնե մի մասը բավարարել Փոքրի նավահանգստի և համարյա անգործության մատնված Վրացական երկաթուղու հնարավորությունների օգտագործման միջոցով: 1992-1994 թվականներին երկիրը համարյա ամբողջությամբ մնաց գյուղացու ճոյսին, որը, թեևրզ գուտ մկանների հաշվին, էիջ թե շատ կերակրեց ոչ միայն իրեն, այլև հաղահներում քնակվող իր հարագատներին: Նրե ժամանակին չիրակնացվե հողի սեփականաշնորհումը, ապա գյուղական նուներկատուրան թալանած կլիներ կոլխոզներն ու սովխոզների սեփականությունը (ինչպես տեղի ուներգավ այլ հանրապետություններում), և Հայաստանը ցրտից ու մրից բացի անխուսափելիորեն կմատնվե նաև սովի: Այդ պարագայում, ինքնըստինքյան հասկանալի է, ոչ միայն կվտանգվե մեր երկրի գոյությունը, այլև անհնար կդառնար թե՛ պատերազմի հաղթական ավարտը, թե՛ Արցախի ազատագրումը: Ուստի, եթե այսօր Հայաստանը կանգուն է, եթե այսօր Արցախն ազատ է, ապա դրա համար մենք առաջին հերթին պարտական ենք սեփականատեր հայ գյուղացու առաջիմ չզնհանսված սխրանքին:

Իսկ այժմ տեսնենք, թե ի՞նչ է սեփականաշնորհվել ներկա իշխանությունների օրոք.

– Մանր արդյունաբերության շուրջ 750 միլիոն ևս խոշոր ձեռնարկություններ, որոնք, ինչպես վերը նշվեց, կազմում էին Հայաստանի արտադրական ծավալների մոտ 60 տոկոսը: Դրանց թվում ընդգրկված էին նաև ստրատեգիական նշանակության համարյա բոլոր ձեռնարկու-

թյունները, ինչպես, օրինակ, հիդրոէլեկտրակայանները, էներգետիկ ցանցը, Զանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատը, հաղահացիական ավիացիան, Արմենթելը, Կոնյակի գործարանը և այլն:

– Հայաստանի համարյա բոլոր շահագործվող և նույնիսկ միայն հետազոտված հանքերը, որոնք շնչին գներով վաճառվել են հիմնականում երկրի բարձրաստիճան պաշտոնյաներին, իսկ մասամբ օտարերկրյա սեփականատերերի:

– Հանրապետության գյուղատնտեսական նշանակության հողատարածքի 20 տոկոսը կազմող պետական պահուստը, որը նույնպես սիմվոլիկ գնով բաշխվել է պետական պաշտոնյաների միջև:

– Քաղաքների, մասնավորապես Երևանի՝ շինարարական աշխատանքների համար պիտանի բոլոր տարածքները, ներառյալ զբոսայգիներն ու կանաչ գոտիները:

– Պետական և համայնային սեփականություն հանգիստացող համարյա բոլոր շինություններն ու հողատարածքները, բացի մի հանրապետական վարչական շենքերից, որոնք առայժմ չեն հանվել վաճառքի:

– Հանրապետության հանգստի գոտիների, մասնավորապես Մաղկաձորի, Սեանի ավազանի, Դիլիջանի, Հանգավանի, Աղվերանի անտառներն ու անտառտնտեսության պատկանող գույքն ու շինությունները և այլն:

– Այս ամենին պետք է գումարել նաև «գույք պարտի դիմաց» հայտնի գործարքը, որով Հայաստանը Ռուսաստանին հանձնեց «Մարա» արտադրական միավորումը, «Մերգեյան» ինստիտուտն ու գործարանը, Հրազդանի ՋէԿ-ի անավարտ բլոկը և Նյութաբանության գիտաարտադրական ձեռնարկությունը՝ հետագայում, այլ դրոպապատնառներով դրանց թվում ընդգրկելով նաև Սեան-Հրազդան կասկադը և Արմավիրի ատոմակայանի ֆինանսական կառավարման իրավունքը: 100 միլիոն դոլարի պարտք այն գումարը չէ, որի վճարման հարցը հնարավոր չլինե տուել Ռուսաստանի հետ: Տվյալ գործարքում Ռուսաստանը որևէ մեղք չունի, և միանգամայն անտեղի են նրա հասցեին ուղղվող տարբեր տիպի դժգոհությունները: Ինչպես հայտարարել է Ռուսաստանի նախագահ Վլադիմիր Պուտինը, գործարքի նախաձեռնողները եղել են Հայաստանի իշխանությունները: Նրանց այդ հայլին մղվել է, ըստ երևույթին, ռուսական պարտի տուլուները վճարելու հոգ-

սից ազատվելու և իրենց գործը նեղուսացնելու միտումը՝ հաշվի չառնելով այն հանգամանքը, թե այդ անհետատես ու անպատասխանատու հայրով ինչպիսի վնաս են հասցրել հայ-ռուսական բարեկամական հարաբերություններին:

Հարկ է հատուկ կանգ առնել նաև «Հայրուսգագարդի» գործարքի վրա, որը թեև կնկվել է նախկին իշխանությունների օրոք, բայց նեուսացայում, Քոչարյանի տերմինով, ունեցել է որչ «նետաբեր» զարգացումներ: 1997 թվականին ստորագրված պայմանագրի համաձայն՝ «Ռուսգագարդին» բաժին էր ընկել համատեղ ընկերության կապիտալի 45 տոկոսը, «ԻՏԵՐԱ»-ին՝ 10 տոկոսը, իսկ հայկական կողմին՝ մնացյալ 45 տոկոսը, ի դիմաց նախկին «Հայգազի» գույքի արժեքի: Ռուսական կողմն էր մասնաբաժինը պարտավորվել էր վճարել գազով, որը չորս տարի պիտի ձեռք բերեր մատակարարվելու Հայաստանին: Հանրապետության ներկա իշխանություններն այդ գազանաակն սպառեցին երկու տարում, որից նետո Ռոբերտ Քոչարյանը կառավարության նիստերից մեկում զայրացած բարձրացրեց այն հարցը, թե ուր է Հայաստանում վաճառված գազից ստացված 148 միլիոն դոլարը: Դրանից նետուում է, որ ձեռք բերված գազը երկու տարի վաճառվել է հանրապետության բնակիչներին ու ձեռնարկություններին, իսկ վաճառքի դիմաց առաջացած անուկի գումարը՝ գրպանվել իրեն-թե Քոչարյանին անհայտ մարդկանց կողմից: Սակայն նախագանի բարձրացրած հարցը մնաց հուսք, ևսնի որ դրանով չզբաղվեց ո՛չ ֆինանսների նախարարության վերահսկողական վարչությունը, ո՛չ էլ դատախազությունը: Եւ այդպես էլ մինչև օրս անհայտ է, թե ինչ ավարտ ունեցավ այդ շարաբաստիկ 148 միլիոն դոլարի պատմությունը: Ուստի կարծում եմ, այժմ արդեն մեր հերթն է հարց տալու. «Պարոն նախագան, ո՞ւր է այդ 148 միլիոն դոլարը»: 2006 թվականին, երբ գազի գնի շեշտակի բարձրացումից նետո Հայաստանն սկսեց նոր պարտեր կուտակել «Ռուսգագարդի» մատակարարումների դիմաց, մեր իշխանությունները, կրկին իրենց գործը նեղուսացնելու համար, համաձայնեցին վերանայել «Հայրուսգագարդի» մասնաբաժինները: Այժմ այդ ընկերությունում «Ռուսգագարդեն» արդեն ունի 57,59 տոկոս, «ԻՏԵՐԱ»-ն՝ 7,7 տոկոս, իսկ հայկական կողմը 34,7 տոկոս: Սակայն անգամ այս պայմաններում գազի գնման դիմաց Հայաստանի պարտերը շարունակում են կուտակվել, որոնք բնակա-

նաբար մնալու են հաշորդ կառավարությունների, իսկ վերջին հաշվով, ժողովրդի ուտերին:

Սեփականաշնորհման բնագավառում ներկա իշխանությունների կատարած ամենամեծ հանցանքը տնտեսության համարյա լիակատար մոնոպոլիզացիան է, ինչի պատճառով գրեթե վերացման կզրին է հասել փոքր բիզնեսը: Միջին խավը ներկայացնող ձեռնարկատերերի և գործարարների մեծ մասը, վաղուց արդեն կորցնելով իր անկախությունը, ընկել է մեծածախ առևտրով զբաղվող մենաշնորհային ընկերությունների ցանցը: Խանութներ, բեռզայակայանների, սպասարկման դուրսի հիմնարկների շուրջ 70 տոկոսի իրական տերերն արդեն մայր ընկերություններն են: Սերժ Սարգսյանի գլխավորած կառավարությունը որոշել է հանրապետության միջին խավին հասցնել վերջին կործանիչ հարվածը՝ 2008թ. հունվարի 1-ից դադարեցնելով «Պարզեցված հարկի օրենքի» գործողությունը, որը տարածվում էր մոտ 30 հազար ձեռնարկությունների վրա: Անկախ այն բանից, թե տնտեսագիտորեն որքանով է հիմնավորված այդ որոշումը, տվյալ իրավիճակում դրա կիրառման անմիջական դրդապատճառն ակնհայտ է, այն է՝ ավելի ծանրացնել միջին խավին պատկանող ձեռնարկությունների հարկային բեռը, իսկ խոշոր հարկատուների անօրինական մուծումները ծառայեցնել նախընտրական նպատակներին: Թե ինչ աղետալի նետուանքներ կարող է ունենալ այս կամայականությունը, կառավարությանն այսօր բոլորովին չի հուզում:

Ինչպես տեսանք, նկատի ունենալով արդյունաբերության և պետական գույքի բնագավառները, Հայաստանի ներկա իշխանությունները շուրջ երկու անգամ ավելի ունեցվածք են սեփականաշնորհել, ևս նախկինները: Այստեղ, ի դեպ, որևէ կրիմինալ չկա: Ընդհակառակը, ներկա իշխանությունները դրվատանքի են արժանի՝ սեփականաշնորհման գործընթացը ավարտին հասցնելու համար: Կրիմինալը ջրի երես է դուրս գալու այն ժամանակ, երբ հնում էմ, թե ինչպես է իրականացել այդ սեփականաշնորհումը, որքանով է այն համապատասխանել օրենքի տալին, ի՞նչ գնով են վաճառվել ձեռնարկությունները, որքան թափանցիկ և օրինական են եղել անօրոգները, սեփականաշնորհումից ստացված գումարների ո՞ր մասն է մտել պետական բյուջե, սեփականաշնորհման գործընթացում ի՞նչ դեր է խաղացել հովանավորությունը և այլն:

Հեռու շքնալու համար՝ փորձե՛ք հիշել կամ պարզել, թե ինչպիսի՜ անուղղների միջոցով և ի՛նչ զեռով են վաճառվել Հայաստանի ձեռնարկությունները, կամ ո՛ւմ են պատկանում, ասե՛նք, Զանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատը, Արարատի և Էրզրանի ցեմենտի գործարանները, Հայկական ավիացիան, Արզիսիմվեստբանկը, Խնայքաները, հանրապետության էլեկտրացանցերը, «Կապույտ Սեան» հանգստարանը, «Վեչկոմիսիա» և «Սուրբ Աստվածամայր» հիվանդանոցները, Սևանի «Սերֆինգ կլուբ» հյուրանոցային համալիրը, երկրի համարյա բոլոր սեփականաշնորհված վարչական շենքերը, Երևանի ամենաարժեավոր հողատարածքները, Բաղախային և միջբաղախային երթուղային գծերը և այլն:

Փորձե՛ք հիշել կամ պարզել նաև, թե ո՛ր կենդանակերպի նշանի տակ ծնված երջանիկին են պատկանում քեկուզ Խորհրդային Հայաստանի վարչական միավորներից մեկի՝ Արտաշատի շրջանի հետեյալ ձեռնարկությունները. Արտաշատի գինու գործարանը, նույն Բաղախի մեխանիկական գործարանը, Շահումյան գյուղի շարժական մեմենայացված շարսայանը, այդ գյուղում տեղակայված գյուղիչին 5-րդ տրեստի ավտոպարկը, Արտաշատի «Միրիս» գործարանը, Արտաշատի կենցաղսպասարկման շենքը՝ վերածված կազինոյի, «Արտաշատ» գաստրոնոմը, Արտաշատի հին բաղնիքը, նույն Բաղախի հյուրանոցի ռեստորանը, Միսյան գյուղի գինու գործարանը, շրջանի բոլոր գալացակայանները, Միսյանի ավտոձեռնարկությունը, Միսյանի բեռոնի գործարանը, Արախ գետի երե՛ս ավազահաներ, հագարավոր հեկտար կազմող հողատարածքներ ու համեմակայրեր՝ Նարեկ, Քաղցրաշեն, Ուրցանո, Գոռավան գյուղերում և Արարատի մարզի այլ բնակավայրերում:

Փորձե՛ք պարզել այս ամենը, ինչպես նաև բյուրավոր նման դեպքեր, և ձեզ համար շոշափելի կդառնա, թե իրենից ինչ է ներկայացնում Իշորայանական սեփականաշնորհումը, և թե որհան «բարեկիրք» է այն՝ նախկինների օրոք իրականացված «վայրենի» սեփականաշնորհման համեմատ: Ի դեպ՝ ավելորդ չէ նշել, որ նախկին իշխանությունների օրոք իրականացված սեփականաշնորհման հետ կապված համարյա ոչ մի գործարք կամ որոշում չի վերանայվել կամ չեղյալ հայտարարվել ներկա իշխանություններին ենթակա դատարանների կողմից: «Վայրե-

նի» սեփականաշնորհման առասպելի ավելի սպառիչ հերոս՝ դժվար է պատկերացնել:

Հայոց ցեղասպանության վերաիմաստավորման անհրաժեշտության մասին

Պատասխան չգտնելով իմ նախորդ ելույթների դրույքների դեմ, Ռոբերտ Քոչարյանը և Սերժ Սարգսյանը օրերս հայտնաբերել են ինձ ոչնչացնելու ամենաարդյունավետ միջոցը, այն է՝ ինձ «քրամետ» հռչակելու մահացու խարանը: Նրանց քվում է, թե ինձ հասցրել են քնդանոցի հարված, որից հետո ժողովուրդն ինձ պիտի հռչակի, կամ որից ես երբևէ ուշի չեմ գալու: Ավելի մեծ հանույժ պատճառելու համար իմ նախկին ընկերներին, ստորև կփորձե՛մ չոր ցցնել նրանց ջրազացին և բազմաթիվ նոր ապացույցներ մատակարարել իմ «քրամետության» մասին: Մինչ այդ, սակայն, չեմ կարող չհիշեցնել, որ «քրամետության» մասին խոսում են մարդիկ, ովքեր իրենց գիտակցական կյանքի տեսական մի հանգրվանում ստորաբարչորեն ծառայել են քուրճերին:

Ախտն նրանից, որ հանրահավաքի մասնակիցներից շատերի նման՝ ես ևս Հայոց ցեղասպանությունը վերապրածների շտապիղ եմ: Պապս մասնակցել է Մուսա-լեռան հերոսամարտին: Յոթնամյա հայրս ուտելիք և չոր է կրել դիրքեր: Իսկ մայրս այդ օրերին ծնվել է Կարենավում: Երե ֆրանսիական նավատորմը պատանաբար շանցներ Մուսա-լեռան ավերով, ապա ես գոյություն չէի ունենա և, ի հրեվանա Ռոբերտ Քոչարյանի ու Սերժ Սարգսյանի, այսօր չէի խոսի այս հարթակից: Իմ գերդաստանի երե՛ս սերունդ այս կամ այն կերպ պայմարել է քուրճերի դեմ: Ասվեց արդեն, որ պապս մասնակցություն է ունեցել Մուսա-լեռան հերոսամարտին: Ավելի վաղ, 1896 թվականին, Զեյթունի ապստամբությունից հետո, նա վեց ամիս անցկացրել է քուրճական բանտերում: Հայրս 1939-ին գլխավորել է Ալեքսանդրեթի սանջակ Թուրքիային հանձնելու ծրագրի դեմ ուղղված հայկական շարժումը: Իսկ ես 1966-ին, Յեղասպանության տարեդարձի առթիվ կազմակերպված ցույցի ժամանակ, ձերբակալվել եմ շուրջ մեկ շաբաթ բանտարկվել եմ Երևանի բերդում, երբ Քոչարյանն ու Սարգսյանը ցեղասպանություն բառն անգամ չէին լսել:

Ինձ «բեմախառն» են անվանում այն պատճառով, որ իմ նախագահության օրոք ես բազմիցս պնդել եմ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման անհրաժեշտությունը եւ, որ իր երբեւէ չեմ բարձրացրել Յեղասպանության ճանաչման հարցը: Փաստերից առաջինը ստույգ է, քանի որ իսկապես պնդել եմ եւ այսօր կ'կարեւորում եմ հայ-թուրքական հարաբերությունների շուտափույթ կարգավորումը, իսկ երկրորդը, մեղմ ասած, չի համապատասխանում իրականությանը: Իմ իշխանության օրոք է կառուցվել Յեղասպանության երեսանի քանգառանը: Առաջին անգամ Հայաստանում ե'ս եմ կազմակերպել Յեղասպանությանը նվիրված հեղինակավոր միջազգային գիտաժողով, որը տեղի է ունեցել 1995 թվականին, եւ որին մասնակցել են համաշխարհային ճանաչում ունեցող բազմաթիվ մասնագետներ: Սկսած Հայաստանի առաջին հանրապետությունից մինչեւ օրս, ե'ս եմ եղել մեր երկրի միակ գործող ղեկավարը, որը, քեւն սեղմ, բայց համակողմանի փառաբանական գնահատական է տվել Յեղասպանությանը (Լ. Տեր-Պետրոսյան, Ընտրանի, Երեւան, 2006, էջ 477-481):

Ճիշտ է, սակայն, որ այս ամենով հանդերձ, Յեղասպանության ճանաչումը ես չեմ դրել Հայաստանի արտաքին փառաբանության հիմքում, դա համարելով անժամանակ ու վտանգավոր, ինչը կփորձեմ հիմնավորել էլի հետո: Ի տարբերություն ինձ, Հայաստանի երկրորդ նախագահը այդ հարցն անմիջապես դարձրեց հանրապետության արտաքին փառաբանության անկյունաքարը եւ իշխանավարության առաջին ինն օրվանից սկսեց հետեւողական փայլե կատարել այդ ուղղությամբ: Ո'րն էր այս նոր փառաբանության տրամաբանությունը: Դա պարզաբանելու համար ես կրկին ստիպված եմ դիմելու հուշապատումի օգնությանը: 1997 թվականին, երբ ես վարչապետ Քոչարյանին առաջարկեցի գլխավորել «Հայաստան-Սփյուռք հարաբերությունների համակարգման պետական խորհուրդը», նա հրաժարվեց՝ պատճառ բերելով այն հանգամանքը, որ խորհրդի գործունեության ծրագրում բացակայում է Յեղասպանության ճանաչման վերաբերյալ կետը: Երբ ես, «Հայաստան համահայկական հիմնադրամի» տնօրեն Մանուշակ Պետրոսյանի ներկայությամբ, խնդրեցի հիմնավորել իր տեսակետը, Քոչարյանն ասաց բառացիորեն հետեւյալը. «Ես չգիտեմ, քե ինչ բան է ճեղասպանությունը, բայց հաստատ գիտեմ, որ դա պետք է Սփյուռքին: Եթե մենք

մտցնենք այս կետը, ապա Սփյուռքը կզգետնվի եւ ավելի մեծ նյութական օժանդակություն կցուցաբերի Հայաստանին: Ավելին, եթե Հայաստանը պաշտոնապես ներկայացնի Յեղասպանության ճանաչման պահանջը, ապա Քուրդիան տեղի կտա եւ մեկ տարուց կբացի հայ-թուրքական սահմանը: Բացի այդ, նա ավելի անկողմնակալ դիրք կգրավի Դաւաթայան հակամարտության կարգավորման գործընթացում եւ այլես շանասիրաբար չի պաշտպանի Արդեշանի դիրքառնությունը»:

1998 թվականի սեպտեմբերին Ռոբերտ Քոչարյանը ՄԱԿ-ի ամբիոնից բարձրացրեց Յեղասպանության ճանաչման հարցը, ինչը քեւն պաշտական ներողագիտելու կողմից զննատվեց որպես աննախադեպ փառաբանություն, բայց այդպես էլ մնաց որպես մեղապարանոց եւ անհետեւանք հայտարարություն: Եթե նշված եղեիմ ու պրիմիտիվ փառաբանական հաշվարկներն էին ընկած Քոչարյանի որդեգրած դիրքորոշման հիմքում, ապա դա կարող է նշանակել միայն մեկ բան, այն է՝ տրտել, պղծել մեր ազգային մեծագույն ողբերգությունը, այն դարձնել անպարկեշտ սակարկությունների առարկա, մասնավոր, եթե նկատի ունենանք, որ Հայաստանի նախագահի վերոնիշյալ կանխատեսումներից ոչ մեկը մինչեւ օրս այդպես էլ իրականություն չի դարձել: Որ ՄԱԿ-ում Հայոց ճեղասպանության ճանաչման հարցի հնչեցումը սուկ ներքին սպառնալու կարիքները բավարարելու, այսինքն՝ հայության աչքում հերոս երեսալուն միտված տղայամտություն էր, պարզ է դառնում նրանից, որ Քոչարյանի հայտարարությանը չհետեւեց ոչ մի գործնական հայ: Ավելի լուրջ մտադրություններ ունենալու պարագայում Քոչարյանն ու Օսկանյանը պարտավոր էին, ՄԱԿ-ի կանոնադրությամբ սահմանված արարողակարգով, ճեղասպանության ճանաչման նպատակով կոնկրետ գործընթաց սկսել, որի արդյունքը պետք է հանդիսանար այդ կազմակերպության կողմից ընդունված համապատասխան բանաձեռը: Որպես ՄԱԿ-ի լիիրավ անդամ, Հայաստանն ուներ այդ իրավունքը, բայց, չգիտես ինչու, չօգտվեց դրանից, բավարարվելով ընդամենը հարցի արձարձման պարզունակ խիտացիայով: ՄԱԿ-ը մասնովի ակումբ չէ, որ գնում են հայտարարություններ անելու, այլ հեղինակավոր իրավա-փառաբանական առյան, որտեղ պետությունները կոնկրետ հարցեր են լուծում:

Եւ ընդհանրապէս, Հայաստանի ներկա իշխանությունները գործնական հաղահակահանդուրներ չեն տարբերում հայտարարություններից ու հոխորտանքներից, մտանալով, որ հաղահակահանդուրներն ոչ թէ խոսք է, այլ նախեստառջ ու միայնումբայն՝ գործ: Երբ ազդարարում են, որ Ղարաբաղը մերն է, նրանց թվում է, թե հարցն արդեն լուծված է: Երբ պնդում են, որ Ղարա-Ախաբալաբ երկարալիսն չպիտի կառուցվի, նրանք կարծում են, թե այդպէս էլ պիտի լինի: Երբ պահանջում են, որ ամերիկյան կոնգրեսը նանաչի Հայոց ցեղասպանությունը, համոզված են, որ այդ մարմինը պիտի կատարի իրենց պահանջը: Երբ Քուրբանյան թելադրում են բացել հայ-թուրքական սահմանը, կասկած չունեն, որ մեր հարեանը պիտի ենթարկվի այդ քկադրանքին: Երբ Աղբրեջանին հորդորում են գերծ մնալ միլիտարիստական ոխտորիկայից, մտածում են, որ վերջինս կանսա իրենց հորդորին:

Վերջին տաս տարում Հայաստանի արտաքին հաղահակահանդուրներն, անհա, այսպիսի դատարկ, գալիստական, անիմաստ հայտարարությունների մի շարան է: Իշխանությունները չեն իսկ անդրադառնում, թե դրանով ինչպիսի ծիծաղելի վիճակի մեջ են դնում թե՛ իրենց, թե՛ մեր երկիրը: Տպավորություն է ստեղծվում, թե նրանք պետությունը շփոթում են Ստեփանակերտի ժէ՛հ-ի կամ Բուրջ-Համնուղի թաղապետարանի հետ: Երբ իրենց հայտարարությունների ձեռքը կրակն ընկած Ռոբերտ Քոչարյանն ու Վարդան Սևակյանը հայտնվում են անհարմար վիճակներում, պատենտարանում են, թե նիշտ չեն հասկացվել, կամ իրենց խոսքերը սխալ են թարգմանվել: Ո՛վ է երբևէ, անհողաբաշխ բարբառանքներից ու հոխորտալից հայտարարություններից բացի, նրանց շուրթերից որևէ կշռադատված, տրամաբանական վերլուծություն կամ ծրագրից ելույթ էլոյսք լսել արտաքին հաղահակահանդուրները վերաբերող խնդիրների մասին: Ե՛րբ են նրանք իրենց հստակ տեսակետը ներկայացրել արտաքին հաղահակահանդուրյան այնպիսի կենսական եւ հրատապ հարցերի վերաբերյալ, ինչպիսիք են, ասենք, Ղարաբաղյան հակամարտության լուծումը, Հայաստանի հաղահակահանդուրն եւ տնտեսական մեկուսացման հաղթահարումը, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը եւ քեկուզ Ցեղասպանության նանաչման խնդրի հետապնդումը, որի նպատակը հայտնի չէ ո՛չ ժողովրդին, ո՛չ էլ նույնիսկ իրենց:

Ազնիվ լինելու դեպքում ներկա իշխանությունները պետ է ընդունին, որ մեր արտաքին հաղահակահանդուրները վերջին տաս տարում լիակատար ձախողման կամ կրախի է մատնվել: Ամերիկյան կոնգրեսից պահանջում կին ուժի մեջ թողնել Աղբրեջանի դեմ կիրառված պատժամիջոցներին վերաբերող 907 բանաններ, բայց կոնգրեսը չեղյալ հայտարարեց այն: Նույն մարմնին պաշտոնապէս կոչ կին անում նանաչել Հայոց ցեղասպանությունը, եւ տեսանք, թե դա ինչ արդյունք ունենցավ: Քուրբանյան հորդորում կին մեզ հետ հարաբերությունները չպայմանավորել հայ-աղբրեջանական հակամարտության գործոնով ու բացել ընդհանուր սահմանը, սակայն ոչինչ չստացվեց: Սկզբնապէս Քուրբանյանի առջև պայման կին դնում նանաչել Ցեղասպանությունը, բայց հետո հրաժարվեցին դրանից, համաձայնելով՝ այդ երկրի հետ հարաբերությունները կարգավորել առանց նախապայմանների: Համաշխարհային հանրությանը թելադրում կին թույլ չտալ Ղարա-Ախաբալաբ երկաթուղու կառուցումը, բայց դա արդեն իրակահանդուրն է դառնում: Ընդդիմանում կին Ախաբալաբում տեղակայված ռուսական բազայի դուրսբերումը, սակայն այդ բազան այլևս գոյություն չունի: Հոխորտում կին, թե Հայաստանը դեռ 100 տարի էլ կարող է գարգանալ շրջափակման պայմաններում, բայց շարունակ բողոքում են շրջափակումներից: Պնդում կին, որ հայերն ու աղբրեջանցիներն օրգանապէս անհամատեղելի ազգեր են, բայց գիշեր-ցերեկ խոսում են հաշտությունից: Հայտարարում կին, որ Ղարաբաղի հարցը մեզ համար արդեն լուծված է, բայց, չգիտես ինչու, չեն հրաժարվում բանակցություններից: Փորձում կին խափանել ՆԱԷԿ գագաթնաժողովի անցկացումը Ստամբուլում, բայց գլխկոր մասնակցեցին այդ գագաթնաժողովին, ու դեռ ավելին, ստորագրեցին նրա ընդունած հայտնի խարտիան, այդպիսով պետական մակարդակով նանաչելով Աղբրեջանի տարածքային ամբողջակահանդուրները: Մի խոսքով, դիվանագիտական խայտառակ պարտությունների մի ամբողջ շարան, որոնք խոստովանելու կամ նույնիսկ ըմբռնելու ունակությունը դուրս է Քոչարյանի եւ Սևակյանի կարողության սահմաններից:

Ի՛նչ կարիք կար ներաշլկ գործընթացների մեջ, որոնք կախված չեն Հայաստանի կամից, կամ հավակնել դերակատարումների, որոնք վեր են նրա հնարավորություններից: Այդպիսի անխոնեմության ամենավառ օրինակն է մեր միջամտությունը եւրոմիության եւ Քուրբանյանի

հարաբերությունների կառուցման գործընթացին: Մի՞քե հասկանալի չէ, որ Հայաստանը ո՛չ կարող է նպաստել, ո՛չ էլ խոչընդոտել Քուրդիայի անդամակցությանը եւրոպական Միությանը: Մեր ի՞նչ գործն էր, ուրեմն, նամակներ հղել Բյուսեկ՝ պահանջելով չակետ եւրոմիություն-Քուրդիա բանակցությունները կամ վերջինիս առջև նախապայման դնել՝ ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը: Մեզ համար ո՞րն է գլխավոր՝ պատշաճ կերպով չձեռնարկված մի սկզբունք, թե՛ Հայաստանի կոնկրետ պետական շահը: Եւրոպան, եթե ցանկանար, այդ նախապայմանը կդնէր առանց մեր խնդրանքի, եւ հավատացած եղեմ, այդպես էլ վարվել է: Եթե եւրոմիությունն այսօր տարբեր պատրվակներով ձգձգում է Քուրդիայի հետ բանակցությունները եւ նորանոր պայմաններ առաջարկում նրան, դա ընդամենը նշանակում է, որ առայժմ պատրաստ չէ իր կազմում ընդգրկել այդ երկիրը: Երբ պատրաստ լինի, կրավարածվի Քուրդիայի բացատրություններով եւ մի կողմ կզինի սուր տարածայնությունները, այդ րվում Ցեղասպանության հարցը:

Հայաստանի իշխանությունների՝ անմեղաւակության հասնող պահվածքն այս հարցում տարօրինակ է նաև մեկ այլ առումով: Մի կողմից կեաբերան հայտարարելով, թե համաձայն են Քուրդիայի անդամակցությանը եւրոմիությանը, մյուս կողմից նրանք, ինչպես տեսնանք, անուս են ամեն ինչ՝ դա վիժեցնելու համար: Ինչո՞վ բացատրել այս երկակի խաղը: Մի՞քե ակնհայտ չէ, որ Քուրդիայի անդամակցությունը եւրոմիությանը՝ Հայաստանին ձեռնտու է բոլոր առումներով՝ թե՛ տնտեսական, թե՛ ֆաղաֆական, թե՛ ապահովական: Ո՞րն է ավելի վտանգավոր՝ եւրոմիության անդամ Քուրդիան, թե՛ Արեւմուտքից մերժված, հայացքը դեպի Արեւել՝ շրջած Քուրդիան: Կամ ո՞րն է ավելի նախընտրելի՝ Արեւմուտքից մեկուսացած Հայաստանը, թե՛ եւրոմիությանը սահմանակից Հայաստանը: Մեր երկրի արտաքին ֆաղաֆակեւությունը սահմանակից Հայաստանը: Մեր երկրի արտաքին ֆաղաֆակեւությունը սահմանակից Հայաստանը: Մեր երկրի արտաքին ֆաղաֆակեւությունը սահմանակից Հայաստանը: Մեր երկրի արտաքին ֆաղաֆակեւությունը սահմանակից Հայաստանը: Մեր երկրի արտաքին ֆաղաֆակեւությունը սահմանակից Հայաստանը: Մեր երկրի արտաքին ֆաղաֆակեւությունը սահմանակից Հայաստանը: Մեր երկրի արտաքին ֆաղաֆակեւությունը սահմանակից Հայաստանը: Մեր երկրի արտաքին ֆաղաֆակեւությունը սահմանակից Հայաստանը: Մեր երկրի արտաքին ֆաղաֆակեւությունը սահմանակից Հայաստանը:

Ի՞նչ պիտի անեն ինչպե՛ս Հայաստանի իշխանությունները՝ եւրոմիությանը Քուրդիայի անդամակցությանը խոչընդոտելու փոխարեն: Պիտի անեն իրենց արածի՞ ճիշտ հակառակը: Այսինքն՝ պետք է բարի կամք դրսեւ-

ուին եւ ոչ մի կերպ չխանգարին այդ գործընթացին: Ավելին, պետք է Բյուսեկից պահանջեն շահարկել Ցեղասպանության ճանաչման հարցը՝ հայ-քուրդական հարաբերությունների այդ բարդ կնճի լուծումը բողոքելով կողմերին: Ժամանակն է վերջապես հասկանալ, որ վերջնագրեր ներկայացնելով կամ անկյուն սեղմելով, ոչ ոք չի կարող Քուրդիային պարտադրել՝ ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը: Բոլորովին չեմ կասկածում, որ Քուրդիան վաղ թե ոչ ապագայում կստանա իր իրավունքները, որ Քուրդիան վաղ թե ոչ կարող է իր իրավունքները իրականացնելու համար: Երբ քուրդական հարաբերությունների կարգավորումից առաջ, այլ մեր երկրների միջև բարեգրացության, համագործակցության եւ վստահության մթնոլորտի ձեւավորումից հետո: Հետևաբար, զգացմունքներ մի կողմ բողոքելով, այդ հարաբերությունները պետք է կառուցել մեկնելով այն իրողությունից, որ 1915 թվականի իրադարձությունները Հայաստանը համարում է Ցեղասպանություն, իսկ Քուրդիան՝ ոչ: Մեզ համար անընդունելի եւ վիրավորական է հայ եւ քուրդ պատմաբանների հանձնախումբ ստեղծելու մասին արված հայտնի առաջարկը, քանի որ դա նախ՝ կասկածի տակ է դնում մեր համագրացին համագումար, եւ երկրորդ՝ բազմաթիվ երկրների խորհրդարանների կողմից Ցեղասպանության ճանաչման հարցում փաստն այլևս ավելորդ ու ժամանակավերջ է դարձնում նման հանձնախումբի ստեղծումը:

Այն ամենն, ինչ սովորական է Հայաստանի մասին, բոլորովին չի վերաբերում Սփյուռքին: Ցեղասպանության ճանաչման, հայ-քուրդական հարաբերությունների կարգավորման հարցում Հայաստանն ունի իր ըմբռնումն ու օրակարգը, Սփյուռքն՝ իրենը: Հայաստանը չի կարող եւ իրավունք չունի Սփյուռքին թելադրել իր ըմբռնումն ու օրակարգը: Աշխարհացրիվ հայ ժողովրդի գավակները, որպես տարբեր երկրների ֆաղաֆակ, հարկատու եւ ընտրող, իրավունք ունեն ենչում բանեցնելու իրենց կառավարությունների վրա եւ նրանցից պահանջելու՝ ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը: Այդ երկրների ներքին գործն է՝ արձագանքել կամ չարձագանքել իրենց ֆաղաֆակների պահանջներին: Քուրդիան նախ՝ չպետք է Հայաստանը շփոթի Սփյուռքի հետ, եւ երկրորդ՝ չպետք է զժգոնի վերջինիս պահվածքից, քանի որ Սփյուռքը Ցեղասպանության հետևանքն է թող Ցեղասպանություն չաներ՝ Սփյուռք չէ լինի:

Մենք իրավունք չունենք այլևս կրկնել 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի հայ հաղահական մտքի հակատագրական սխալը և հայրուհական հարաբերություններում ապավինել երբորոգ ուժի: Այդպիսի հաղահականության ոլորեզական հետևանքները հայտնի են բոլորին: Դա հաղահականություն էլ չէ, այլ խեղճի, որքի, անգործի հոգեբանություն: Երբ ուժ չունես պատժելու և հակառակորդին, հրեմվում ես, որ նրան պատժում են ուրիշները: Ոգևորվում ես, որ տաքեր երկրներ Քուրիային վերաբերող աննպաստ որոշումներ են կայացնում: Ես վերջապես, ցնծում ես, որ Քուրիայի ֆուտբոլի հավանականը պարտվում է մի այլ հավանականի: Մեզանից յուրաքանչյուր մանուկ հասակում ապրած պետ է լինի այդ հոգեվիճակը: Երբ մեզ ծեծում էին, ու դու անգործ էիր, ուրախանում էիր, որ մի ուրիշը ծեծում է մեզ ծեծողին: Երեխան՝ հասկացանք, հասարակ մարդը՝ հասկացանք, իսկ մի՞թե պետական այրն իրավունք ունի առաջնորդվել այս հոգեբանությամբ:

Շատ ժողովուրդներ ու պետություններ տարբեր հանգամանքներում ու տարբեր պատճառներով հայտնվել են համազգային աղետի առջև: Հայերն ու հուեաները ենթարկվել են ցեղասպանության: Գերմանիան ու Ճապոնիան շախմատի պարտություն կրելով, հիմնահատակ ավերվել են: Օսմանյան Քուրիան, Բրիտանիան և Ռուսաստանը կորցրել են իրենց հզորագույն կայսրությունները: Նրանցից յուրաքանչյուրն իր ոլորեզոգությունը համարում է եզակի. ինչպես արտահայտվել է Տոլստոյը՝ «Երջանիկները նման են իրար, իսկ դժբախտները՝ դժբախտ յուրովի»: Մակայն համազգային ոլորեզոգություն ապրած համաշխարհային ժողովուրդներն ու պետություններն էլ այդ ոլորեզոգությունը դարձրել են ոչ թե հուսալուծության կամ բերածեմության, այլ ապավինման ու հզորացման գործոն: Նրանք իրենց մեջ ուժ են գտել ոչ միայն ամուրի իրենց վերերը, ազատվելու պատմական բարոյությունից, այլև վերածնունդ ապրելու ու դասվելու աշխարհի ամենակենսունակ ու ծաղկուն պետությունների շարք: Ի՞նչ է մեզ խանգարում շարունակ ողբալու, աշխարհից դժգոհելու և արդարություն մուտալու փոխարեն, հետևել այդ ազգերի օրինակին: Մինչև չհաղթահարենք գոնի հոգեբանությունը, մինչև չազատվենք անցյալի բարոյություններից, մինչև չհայեմք դեպի ապագա՝ մենք ժամանակակից ու կենսունակ ազգ չենք կարող դառնալ: Այդ հոգեբանությունը հաղթահարելու միակ միջոցը Հայաստան երկրի շենա-

ցումն ու հզորացումն է՝ երկիր, որն այսօր գտնվում է բուռնիների ձեռնում: Պատմությունը հպարտության աղբյուր է շատ ազգերի համար, բայց պատմական բեռը՝ անցանկալի կապանք:

Այս կտրվածքը հետո կլ. առանց դույզն իսկ կասկածի, կցտնվեն մարդիկ, ովքեր իմ խոսքերը կտրելով կոնտեստից կամ պարզապես ազավաղելով դրանք, գյուտարարի հրեմվանով ինձ կվերագրեն մտեր, որոնք իրականության հետ կսպ չունեն: Ես պատասխանատու եմ միայն իմ մտքերի, իմ խոսքերի համար, և մտադիր չեմ երբևէ անորոշաունակ այդ տիպի անպարտություններին: Ողջ պատմության ընթացքում հայ ժողովուրդը գլխավորապես տուժել է իր կառավարիչների տգիտությունից, անհետախոսությունից ու արկածախնդրությունից: Մինչդեռ ողջամտությունը երբեք նրան վնաս չի բերել: Ես հավատում եմ ձեր ողջամտությանը և կասկած չունեմ, որ դու՛ք ինձ ճիշտ կընկալե՛ք՝ նույնիսկ նախընտրական տրամաբանությամբ ինձ դիվիդենտներ չբերող այս գզգայուն հարցում:

Քաբար-մոնղոլական խանություն

Հոկտեմբերի 26-ի հանրահավաքին ներկայացրած կայքում, բնութագրելով Քոչարյան-սերժական վարչախմբի ձեռավորած տնտեսական համակարգի էությունը, ես նշել էի, որ այն որևէ կապ չունի ո՛չ սոցիալիզմի, ո՛չ ֆեոդալիզմի, ո՛չ իսկ անվանապես հռչակված կապիտալիզմի հետ, և ավելի շատ հիշեցնում է քաբար-մոնղոլական տիպի խանության համակարգ: Միանգամից գզոչացնեմ, որ սա կրնիական բնութագրում չէ, այլ գուտ գիտական հասկացություն՝ հիմնավորապես ուսումնասիրված և մշակված համաշխարհային ճանաչում ունեցող ականավոր պատմաբանների, մասնավորապես ռուս արեելագետների՝ Բարտոլդի, Վլադիմիրովի, Գրեկովի, Յակուբովսկու կողմից:

Ո՞րն է, արդ, քաբար-մոնղոլական խանության էությունը: Ինչպես հայտնի է, 13-14-րդ դարերում մոնղոլները, Չինգիզ-խանի և նրա ժառանգորդների գլխավորությամբ, ստեղծել էին մարդկության պատմության ամենաընդարձակ ցամաքային կայսրությունը: Նրանց աշխարհակալական կամ տիեզերակալական գաղափարախոսության հիմքում ընկած էր «երկնում մեկ Աստված, և երկրում մեկ տիրակալ» սկզբունք-

բը: Մոնղոլների իշխանությունն, բառ այդմ, երկնապարզեւ էր, եւ նրանք Աստծու կողմից կոչված էին տիրելու ողջ աշխարհին: Մյուս ազգերը պարտավոր էին հնազանդվել նրանց, իսկ դիմադրելու պարագայում ենթակա էին բնաջնջման: Այդպիսի պատկերացման շրջանակներում չէր տեղավորվում ոչ միայն բշնամական, այլեւ նույնիսկ դաշնակից պետությունների գոյությունը, հանի որ դաշինքը կողմերի հավասարություն էր ենթադրում:

Մոնղոլական կայսրության ողջ տարածքը, բովանդակ շարժական եւ անշարժ գույքով համարվում էր խանի ու նրա գերդաստանի սեփականությունը: Ըստ այդմ, խանական տոհմի սեփականություն էին հանդիսանում ոչ միայն հողն ու նրա վրա կառուցված շինությունները, այդ բովում նկղեղցիներն ու մզկիթները, այլեւ ողջ ազգաբնակչությունը՝ սոլամարդիկ, կանայք, երեխաները, ինչպես նաեւ՝ նրանց պատկանող անասուններն ու աշխատանքային գործիքները: Մոնղոլական Մեծ խանը կամ խանանը կայսրության հողերը բաժանում էր իր որդիների եւ եղբայրների միջեւ՝ նրանց օժտելով ժառանգական սեփականության եւ իշխանավարության լայն լիազորություններով: Սակայն առ ի չգոյէ բավարար մարդկային եւ պրոֆեսիոնալ ռեսուրսների՝ մոնղոլները նվաճված երկրների եւ վասալ-պետությունների կառավարման հոգսը սովորաբար դնում էին տեղական բազավորների, իշխանների, սուլթանների եւ էմիրների վրա: Խաների կողմից վերջիններս շնորհվում էին սեփականության եւ վարձակալության որոշ իրավունքներ, որոնք, սակայն, ժառանգաբար չէին փոխանցվում: Իրենց արտոնություններն ու առանձնաշնորհումները պահպանելու համար՝ սեղանական կառավարիչները հյուրենազանդ կատարում էին մոնղոլների կամքը՝ կեղեկելով ու հարստահարելով սեփական ժողովուրդներին: Անհնազանդներն ու սպասամբները, բնականաբար, իսկույն ոչնչացվում էին: Ձգտելով շահել իրենց տերերի բարեհաճությունը՝ վասալ-իշխանավորները եւ նրանց սպասարկող մտավորականներն ու հոգևորականները ներթողներ էին ձոնում մոնղոլ խաներին ու նրանց պաշտոնյաներին, ինչը որոշ չափով նպաստում էր սեփական ժողովուրդների կենսունակությունն ու անվտանգությունն ապահովելու գործին:

Քաղաք-մոնղոլների բնորոշ հատկանիշներից էր նաեւ այն, որ նրանք, ի տարբերություն արաբների, չստեղծեցին իրենց ընդարձակ

կայսրությունը միավորող գաղափարախոսություն, ինչը շուտով պիտի դառնար այդ կայսրության վաղահաս կործանման գլխավոր պատճառներից մեկը: Մինչդեռ իսլամն, իր միավորիչ առաքելությամբ, արդեն շուրջ 1400 տարի է, ինչ ապացուցում է իր կենսունակությունը եւ այսօր կ շարունակում է մնալ համաշխարհային գործընթացները պայմանավորող ծանրակշիռ գործոններից մեկը: Մոնղոլներն ընդհանուր առմամբ անտարբեր կամ հանդուրժող էին նվաճված ժողովուրդների կրոնների ու դավանությունների նկատմամբ: Ի սկզբանե ազգովին լիենկով շամանիզմի հետետորդներ՝ երբ որ պետ էր, նրանք դառնում էին բուդդայական, իսկ երբ հարմար էին գտնում ընդունում էին մահմեդականություն կամ հիստոնություն:

Այժմ գուզանեռ անցկացնելով մեր իրականության հետ՝ տեսնեմ, րե ինչով է Քոչարյանա-սերժական իշխանապետությունը տարբերվում քաղաք-մոնղոլական խանությունից: Նմանությունը, իսկ ավելի ճիշտ՝ նույնությունը պարզապես ապշեցուցիչ է եւ չափազանց ուսանելի՝ պատմաբանների ու ֆաղաֆագետների համար: Քաղաք-մոնղոլական խաների նման՝ Ռոբերտ Քոչարյանը եւ Սեռ Սարգսյանը նույնպես Հայաստանը համարում են իրենց սեփական կալվածք՝ այն բաժանելով իրենց հարազատների, մտա ու հեռու ազգականների, խնամիների, փեսաների, քավորների ու սանիկների միջև: Դարաբաղում գործից ազատված յուրաքանչյուր պաշտոնյա անմիջապես պաշտոն է ստանում Հայաստանում: Աստիճանաբար, բայց հաստատուն քայլերով, դարաբաղցիները տեղ են զբաղեցնում նաեւ մեր երկրի բիզնեսի ոլորտում՝ դառնալով ներկա իշխանությունների հուսալի հենարանը: Իմիջիայոց, այս, մեղմ ասած, կարեւտես, բայց իրականում դավաճանական ֆաղանակնության պատճառով Քոչարյանա-սերժական գույզը լուրջ վտանգի տակ է դնում Դարաբաղի գոյությունը՝ խթանելով նրա դատարկելու եւ նպաստելով նրա մարդկային ռեսուրսների նվազմանը, ինչն արդեն իսկ ազդում է վիճակագրության վրա, եւ ինչը մի օր մեզ կարող է կանգնեցնել ազգային աղետի՝ կատաստրոֆայի առաջ: Դսցույց է տալիս, որ նրանց չի հետա՛մբրում Դարաբաղի ճակատագիրն անգամ: Նրանք վաղուց իրենց ընտանիքների բոլոր անդամներին, ազգականներին, խնամիներին ու քավորսանիկներին տեղափոխել են

է այն հարցը, թե որքան ժամանակ պիտի հանդուրժեմ այս դրությունը, մինչև երբ պիտի մնամ ստուրկի անպատվաբեր վիճակում: Գու՛մ, որ պիտի լինեիք՝ տնտեսության զարգացման առաջամարտիկները՝ ստանձնելով բարբառ-մոնղոլական խանության ստորաբաշխված վասալների դերը, դարձել եմ զարգացման գլխավոր խոչընդոտը: Մինչդեռ գործելով օրենքի դաշտում, դո՛ւմ կարող եմ վերագտնել ձեր արժանապատվությունը, հարգվել հասարակության կողմից, և նույնիսկ ընդլայնել ձեր թիզնեսն ու բազմապատկել ձեր եկամուտները: Եթե շարունակեմ պատվազրկությամբ ծառայել ներկա իշխանություններին, ապա նրանք ցանկացած պահի ձեզ կոչնչացնեն առանձին-առանձին: Իսկ եթե միահամուռ կերպով ընդդիմանամ նրանց, ապա մեկ ու անգամ չեմ դիմանա:

Հայաստանի ներկա իշխանությունները բարբառ մոնղոլներին նույնանում են նաև գաղափարախոսության բնագավառում դրսևորած անկուրջ և ոչ հետևողական վարագծով: Ռոբերտ Քոչարյանն ու Սերժ Սարգսյանը մինչև 1990 թվականը կոմունիստ էին, այն էլ ոչ ռաբալյին: Հետո դարձան ՀՀԾ-ական. Քոչարյանը նույնիսկ ընտրվեց ՀՀԾ-ի վարչության կազմում, իսկ Սարգսյանն առաջադրվեց, բայց չհավանեց դրս համար անհրաժեշտ ձայները: Այնուհետև Քոչարյանը, թեև ոչ ֆորմալ, հակվեց դեպի Դաշնակցություն և Հայ դատ, իսկ Սարգսյանը գլխավորեց Նժդեհ-գեղակոն կուսակցությունը: Եթե պետք լինի, վաղը նրանք կդառնան մուսավաթական:

Ասվեց արդեն, որ մոնղոլական խանության պարտադիր ատրիբուտներից մեկն էլ նվաճված ժողովուրդների ծոցից ծնված ներքողագիրների առկայությունն էր: Հետևաբար, արտառոց չէ, որ Հայաստանի ներկա իշխանություններին սպասարկող նոմենկլատուրային մտավորականության ներկայացուցիչներն ու, այսպես կոչված, պատասխանատու լրատվամիջոցների աշխատակիցները, միջնադարյան մատենագիրների ու եկեղեցականների նման, գիշերուզօր ներքողներ են ձուլում մերօրյա խաներին: Անուններ չեմ ուզում տալ, նախ՝ չպղծելու համար այս սուրբ հրապարակը, և ապա՝ քանի որ դրանք հայտնի են բոլորին: Անունները նշանակություն էլ չունեն, որովհետև այդպիսի ներքողագիրներ 1937-ին էլ կային, երբ նրանց գործընկերները՝ Եղիշե Ջառենցը, Ալսևի Բակունցը, Վահան Թոթովենցը, Զապել Եսայանը, Մկրտիչ Զանանը, Թադևոս Ավդալբեգյանը գնդակահարվում էին Երևանի գնդան-

ներում, իսկ Գուրգեն Մահարին, Վահրամ Ալազանը, Վաղարշակ Նորենցը, Մկրտիչ Արմենը, Վալտեր Արամյանը, Աշոտ Հովհաննիսյանը և շատ ուրիշներ փոտում էին սիրիլյան նամբարներում:

Այդպիսի կային նաև բեթմեյան ժամանակներում, երբ բազմաթիվ այլախոհներ, իսկական հայրենասերներ, մարդու իրավունների պաշտպաններ արգելափակված էին հորհրդային Միության տարբեր բանտերում, գաղութներում և հոգեբուժարաններում: Եթե մոնղոլ խաներին հանդուրժող և ներքողներ ձուլող միջնադարյան մատենագիրներն ու եկեղեցականները գոնե արդարացում ունեին, քանի որ նրանց նպատակը խաների դաժանությունը մեղմելն ու ժողովրդի վիճակը թեթևացնելն էր, ապա մերօրյա պալատական ներքողագիրներին առաջնորդում է բացառապես անձնական շահը և պատիվների ու շխանչանքների արժանանալու տենչը: Ձեմ պատկերացնում, թե նրանք ինչպես պետք է իրենց հայացքը փախցնեն թուրքիկ տարածելու համար ոստիկանատներ տարվող ու ձեծի ենթարկվող իրենց ուսանողներին:

Ինչպես նշեցիք, մոնղոլների սևփականությունն էր համարվում նաև նվաճված երկրների ողջ ազգաբնակչությունը, որը ոչ միայն պարտավոր էր հյուրհանգանդ կատարել տերերի կամքը, այլև երախտագիրություն արտահայտել նրանց ցուցաբերած ողորմածության համար: Խույսն էլ Հայաստանի ներկա իշխանությունների պարագայում: Ռոբերտ Քոչարյանն ու Սերժ Սարգսյանն անկեղծորեն չեն հասկանում, թե ինչո՞ւ Հայաստանի բաղաձայնները պիտի դժգոհեն իրենցից, առավել ես՝ առեն իրենց: Ձեն ընկալում, թե ինչո՞ւ ժողովուրդը չի գնահատում իրենց ողորմածությունն ու զբաստությունը: Ձեն ըմբռնում, թե ինչո՞ւ մարդիկ գիշերուզօր չեն փառաբանում իրենց և չեն աղոթում իրենց արեւշատության համար: Ձէ՛՛ որ նրանք սնվում, շնչում, երեխաներ են ծնում իրենց բարեմտության շնորհիվ: Ձէ՛՛ որ, եթե կամենային, կարող էին նրանց գրկել ոչ միայն հացից, ջրից, օդից ու երեխաներից, այլև կյանքից: Ուստի, ի նենդկա այդ երախտամոռ ժողովրդի, նրանք պիտի անաղունաց բաղաձայններին: Քոչարյանն ու Սարգսյանն, այսպիսով, չեն տարբերվում ոչ միայն մոնղոլ աշխարհակալներից, այլև իրենց ամմիշական նախնիներից՝ Փանահ-խանից ու Մելիք-Շահնազարից:

P. S. – Հնագրություն

Ես չեմ ուզում այս երեկո ձեզ հրաժեշտ տալ մեր երկրի տխուր իրականությունից ստացած մտայլ տրամադրությամբ: Ուստի կփորձեմ ձեզ զվարեացնել մի քանի անեկզատատիպ պատմություններով:

* * *

Օրեր առաջ, ամբողջացնելով Հայաստանի ավագակապետության դարաբաշտյան բուրջը, Ռոբերտ Քոչարյան – Սերժ Սարգսյան երկվորյակին միացավ հաշահամբավ Սամվել Բաբայանը: Այդ բախտին արժանանալու համար վերջինս, քնականաբար, կամխավհար պիտի մտժեռ: Իսկ կանխավհար հայտնի է՝ ամենամեծին խոստերով հայցելու Հայաստանի նախկին իշխանություններին և, որհան հնարավոր է լուսամենք թափել իմ հասցեյին: Որպեսզի ձեզ համար պարզ դառնա Բաբայանի բարոյական կերպարը, հարկադրված եմ ներկայացնել, թե ինչպես է նա ինձ գնահատել ընդամենը երեք տարի առաջ. «Մեծարգո Աստուծո Հակոբի, ընդունեցե՛ք իմ ջերմ շնորհավորանքները: Ձեր ծննդյան 60-ամյակի առթիվ: Բարձր եմ գնահատում Ձեր տեսական ավանդը ինչպես արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի կազմակերպման ու նրա համակողմանի նվաճումների ապահովման ասպարեզում, այնպես էլ՝ Հայաստանի ու Արցախի տարածներում Հայոց պետականության վերականգնման ու ամրապնդման պատմաշիտ գործում: Կրկին կարեւորելով նորանկախ Հայաստանի առաջին նախագահիդ նշանակալից հուրեյանը՝ որպես կախան մի շրջափուլ ոչ միայն Ձեր, այլև ընդհանրապես հայրենի հասարակական-հաղափական կյանքում, ի սրտե մաղթում եմ Ձեզ արցախյան արեւշատություն, անձնական երջանկություն և հարաճուն հաջողություններ, Արցախի հերոս, զենեւալ-լելտեմանտ Սամվել Բաբայան, 2005թ. հունվարի 9» (ՀՀ Առաջին նախագահի արխիվ, 09.01.2005թ.): Կարի՛ չկա ավելացնելու, որ հերոս-զենեւալի արտասանած որեւէ այլ խոսք, որ կհակասի այս գնահատականին, զբոյժ արժե՛ր չունի:

* * *

Վերջին շրջանում մի քանի լրատվամիջոցներ ինձ բացահայտել են մի նոր դավանանքության մեջ, թե իբր ես, դիմելով օտարներին, նրանց

դրոյում եմ միջանտել մեր երկրի ներքին գործերին: Սա ներելի բյուրիմացություն է, քանի որ այդպես կարծողներն, ըստ երեւոյքին, գրագիտության պակասի պատճառով, չեն գիտակցում, որ Եւրոխորհուրդը, նրա հորհրդարանական վեճածողովը և ԵԱՀԿ-ն մեր սեփական կազմակերպություններն են, և ոչ թե օտար մարմիններ: Ձեռն գիտակցում նաև, որ Հայաստանը, լինելով այդ կառույցների լիիրավ անդամ, պարտավորություններ է ստանձնել նրանց առջև: Հետեւաբար, մենք մեր իսկ կառույցներից ընդամենը պահանջում ենք վերահսկել այդ պարտավորությունների կատարումը: Պահանջը հիմնված է այն ակնհայտ իրողության վրա, որ եթե մեր պետությունը պարտավորություններ է ստանձնել այդ կազմակերպությունների առջև, ապա դա նշանակում է, որ այդ կազմակերպություններն էլ պարտավորություններ են ստանձնել մեր ժողովրդի առջև: Այս ամենից հետևում է, որ նշված կառույցներն օտար համարելու ղեպքում Հայաստանն, ընդհանրապես, տեղ չպետ է ունենա որեւէ միջազգային կազմակերպությունում:

* * *

Ռոբերտ Քոչարյանն ու Սերժ Սարգսյանն այս օրերին իրենց մկիբարում են, թե Տեր-Պետրոսյանի փամփուշտներն արդեն սպառվել են, և նա իրենց մասին այլևս նոր ասելիք չունի: Խորապես ցավում եմ, բայց կրկին պիտի հիասթափեցնեմ նրանց: Նախ՝ մինչ այժմ արձակված փամփուշտները դեռ սլանում են, և, հագար տարի էլ անցնի, նրանք չեն ազատվելու ավագակապետի պիտակից: Եւ երկրորդ, ինչպես ակնհայտորեն հետևում է այս էլոյթից, իմ փամփուշտներն անսպառ են, որհան անսպառ են անբաժան զույգի դեռևս մի՞նչու վերջ չբացահայտված օրինագանցությունները:

* * *

Ռոջ լրագրողներ և նույնիսկ համակիր հաղափական գործիչներ ինձ համարում են Սերժ Սարգսյանի միակ կամ ամենալուրջ այլընտրանքը: Եթե նրանք կարծում են, թե դրանով ինձ պատիվ են մատուցում, ապա չարաչար սխալվում են: Օրինական ընտրություններ անցկացնելու պարագայում Հայաստանի Հանրապետության ցանկացած հաղափացի կա-

րող է հաղթել նախագահացու վարչապետին: Այնպես որ Սերժ Սարգսյանն իրականում այլընտրանք չունի: Իսկ եթե, այնուամենայնիվ, ունի, ապա այդ այլընտրանքը Մաշին է կամ Քոխմախի Մեներ:

* * *

Ի դեպ, Քոխմախի, կամ ավելի նիշտ, Բոշի-մայլի Մեների մասին: Մտքի այդ տիտանը վերջերս անզգուշություն ունեցավ կատարելու երեք սայրաբում, առաջին՝ Երեւանի երկու բարեհամբավ, բայց անանուն քաղապետերից մեկի անձում հանաչեց իրեն, երկրորդ՝ մատնեց կամ զրպարտեց իր գործընկերոջը, եւ երրորդ՝ իր վրա փեռական հողված վերցրեց, խոստովանելով, որ 1996 թվականին կոպիտ ընտրախախտումներ է բոլլ տվել: Թող, ուրեմն, չկասկածի, որ երեք ամիս հետո նա դատվելու է հենց 1996-ին կատարած ընտրախախտումների համար:

* * *

Նոյեմբերի 29-ին, քաղային տիրահոչակ ոստիկանապետերից մեկը բերման է ենթարկել մի հաղաբացու եւ «բարեկամաբար» հուղորել ետ կանգնել ինձ սատարելու մտքից՝ միաժամանակ սպառնալով, որ հակառակ դեպքում նրանից կխլի իր խանութը: Երբ հաղաբացին առարկել է ասելով, թե՛ «ո՞նց կխլես իմ սեփականությունը», ոստիկանապետը պատասխանել է. «Էս երկիրն է Ռոբի ու Սերժիկի սեփականությունն է, բա դո՞ւմ ո՞նց եմ ուզում խլել նրանց ձեռից», ավելացնելով նաեւ, որ «ուստ տարի Սերժիկն է նստելու նախագահ, դրանից հետո էլ՝ Ռոբի տղեն»: Կարելի է ուղղակի հիանալ այս հիրավի տաղանդավոր ոստիկանապետի խորաբախանցուքայամբ, որն ապշեցուցիչ ճշգրտությամբ է ընկալել Հայաստանում հիմնադրված բաբար-մոնղոլական խանութայան էությունը:

* * *

Այս օրերին մամուլում հրապարակումներ եղան այն մասին, որ Հանրապետության նախագահի համար, 45 միլիոն դոլարով գնվել է «Էյբրա Ա-319» մակնիշի մի շրեղ իմենաթիռ: Կարծում եմ, մեր երկիրն այսօր այն վիճակում չէ, որ իրեն շոալլություն բոլլ տա 45 միլիոն դո-

լարի արժողությամբ իմենաթիռ գնել: Այդ գումարը կրավականացնեւ առնվազն 200 դպրոց վերանորոգել կամ, Սփյուռից տարեկան 4-5 միլիոն դոլար մուսալու փոխարեն, կառուցել Ղարաբաղի բոլոր նախապարհները: Ուստի պաշտոնապես հայտարարում եմ նախագահ դատարարի դեպքում եւ կկարգադրեմ անմիջապես վաճառել այդ իմենաթիռը եւ գումարը մուտքագրել պետական բյուջե:

* * *

Ավարտելով ելույթս, այս անգամ ուզում եմ խորին շնորհակալություն հայտնել Ռոբերտ Քոչարյանին եւ Սերժ Սարգսյանին, որոնց հանձարեղ մտքերն ու ոսկեղենիկ արտահայտությունները մեծապես նպաստում են իմ ֆարգաբաբային: Նրանց յուրաքանչյուր խոսք, յուրաքանչյուր դիմախաղ, յուրաքանչյուր կեղծ ժպիտ անսանձանորեն հզորացնում է ձեր շարժումը: Ուստի մի՛ գանգատվեմ, մի՛ բողոքեմ նրանցից, այլ գոհացեմ, որ Աստված ձեզ այդպիսի անհարակ մրցակիցներ է պարզել: Նրանք այսօր ամենաօգտակար գործիքն են՝ մեր ընդհանուր նպատակի իրականացմանը ծառայեցնելու համար:

Շնորհակալություն ուշադրության եւ համբերության համար:
Քարի գիշեր:

«Պայք», «Չայկալան ժամանակ», «Ժամանակ երեան» (հատվածաբար), 11 դեկտեմբերի, 2007թ.: «168 ժամ», 12 դեկտեմբերի, 2007թ.: Գրատարակված Նաեւ հայերեն, անգլերեն եւ ռուսերեն առանձին գրքովկերով, «Պատմություն. Գաղափարախոսություն. Տիպաբանություն», Երեւան, 2007թ. – “History, Ideology, Typology”, Yerevan-2007 – “История, Идеология, Типология”, Ереван-2007.

ԵՂՈՒՅՔԻ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՐԳԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԱՌԱՋԻՆ
ԿՈՆԳՐԵՍՈՒՄ
(22 դեկտեմբերի, 2007թ.)

Հարգելի գործընկերներ,

Ինձ սատարող ֆաղափական ուժերի և համաժողովրդական նոր Շարժման ակտիվիստների այս հավաքը կոչված է ամփոփելու նախընտրական գործընթացի առաջին փուլի արդյունքները և ուրվագծելու մեր հետագա գործունեության խնդիրները: Քեես սա զուտ աշխատանքային հանդիպում է, որը թեկուզ տակտիկական առումով ենթադրում է որոշակի գաղտնապահություն, սակայն ես, հավատարիմ մնալով քափանցիկ, հրապարակային ֆաղափականության մեր որդեգրած սկզբունքին, կնախընտրեի այս ամենի մասին արտահայտվել բացեիքաց՝ խոսման ուղղելով ոչ միայն իմ կողմնակիցներին, այլև մեր ողջ ժողովրդին: Մոլորությունների մեջ շրնկնելու և իրավիճակը նիշտ զնահատելու համար, կարծում եմ, հարկ է նախեսառաջ հստակ պատկերացում ունենալ նախընտրական պայմարի մեջ ներգրավված ուժերի հարաբերակցության և վերադարձության ձգտող ներկա հանցավոր վարչախմբի կարողականության (պոտենցիալի) մասին:

Ներկա վարչախմբի ռեսուրսները

Ի տարբերություն մեզ, Հայաստանի գործող իշխանությունները ընտրական գործընթացում որդեգրել են պայմարի ընդհատակյա, ինտրիգային սկզբունք՝ հիմնվելով գլխավորապես վարչական, տեղեկատվական, ֆինանսական, ռեպրեսիվ և քրեական ռեսուրսների վրա,

որոնցից յուրաճանշարին նպատակահարմար եմ գտնում անդրադառնալ առանձին-առանձին:

1. **Վարչական ռեսուրս.** դրա տակ ենթադրվում է ողջ պետական մեկնանա՝ նախագահական ապարատը, կառավարությունը, նախարարությունները, մարզպետարանները, քաղաքապետարանները, գյուղապետարանները, ինչպես նաև բյուջետային հիմնարկները՝ բուհերը, ակադեմիական ինստիտուտները, հիվանդանոցները, դպրոցները, մանկապարտեզները և այլն: Այդ կառույցների բարձրաստիճանն պաշտոնյաներից շատերը շանսիստաբար, իսկ ոմանք աշխատանքը կորցնելու վախից, հյուսնազանդ կատարում են իրենց տեղերի նրամանները և սեփական ազդեցության ոլորտներում փորձում կանխել վարչախմբին անհանդիման աշխատողության ցանկացած դրսևտում: Վերջին շրջանում նրանց գործունեությունը հիմնականում ուղղված էր իրենց աշխատակիցներին և ժողովրդական զանգվածներին ընդդիմության հանրահավանքից հեռու պահելու խնդրին, ընդ որում, խտրություն չդնելով միջոցների միջև՝ սկսած «բարեկամական» գրույցներից ու հորդորներից, վերջացրած անարեկտիվներով ու տարբեր տիպի սպառնալիքներով: Իսկ եթե նկատի ունենանք նաև, որ հիմնականում բյուջետային հիմնարկների աշխատակիցներն են ձեռավորում ընտրական հանձնաժողովները, ապա դժվար չէ պատկերացնել, թե ինչ հսկայական ղերակատարություն է նրանց վերապահված ապագա ընտրություններում:

2. **Տեղեկատվական ռեսուրս.** Ինչպես հայտնի է, բացի «Ազատություն» ռադիոկայանից և «Երկիր-Մեդիա» ու «ԳԱԱ» հեռուստակայաններից, Հայաստանի կեկտրոնային լրատվամիջոցների ողջ համակարգը գտնվում է ներկա իշխանությունների լիակատար վերահսկողության տակ, ինչը նրանց անարգել թույլ է տալիս իրականացնել միակողմանի ֆարոզություն, կոչված ծառայելու մի կողմից՝ վարչախմբի թեկնածուի դրվատման, մյուս կողմից՝ ընդդիմության ներկայացուցիչների վարկաբեկման խնդրին: «Երևանի մամուլի ակումբի» անցկացրած անկախ դիտարկման տվյալներով՝ Հայաստանի յոթ գլխավոր հեռուստակայանները և հանրային ռադիոն հոկտեմբեր – նոյեմբեր

ամիսներին արձակել են Սերժ Սարգսյանին վերաբերող 218 դրական, 16 բացասական և 1504 չեզոք, իսկ ինձ հիշատակող՝ 16 դրական, 404 բացասական և 468 չեզոք հաղորդագրություն: Վարչախմբի վերահսկողության տակ գտնվող լրատվամիջոցների կողմնակալության ավելի վառ ապացույց դժվար է պատկերացնել: Մենք, բառ էության, գործ ունենք պետության կողմից տեղեկատվական դաշտի լիակատար մոնոպոլիզացիայի հետ, ինչը բնորոշ է ամբողջատիական համակարգերին կամ երրորդ աշխարհի բռնապետական ռեժիմներին: Նման պայմաններում մեր երկրում օրինական ընտրությունների անցկացումը պարզապես ծաղրոծանակի է հավասարագուր:

3. **Ֆինանսական ռեսուրս.** Մեր հասարակության համար գաղտնիք չէ, որ 1998, 2003 և 2007 թվականներին անցկացված ընտրություններում կարևոր տեղ է զբաղեցրել իշխանությունների կողմից բաժանված բնտրակաշառքը, ինչն արձանագրված է նաև միջազգային դիտողական կազմակերպությունների գեկույցներում: Եթե ինչ-որ մեկը հույս է վայելալում, թե առաջիկա նախագահական ընտրություններում իշխանությունները հրաժարվելու են այդ սրակտիկայից, ապա նա շարաշար սխալվում է: Ավելին, հիմքեր կան պնդելու, որ բնտրակաշառքը դառնալու է 2008-ի ընտրություններում նրանց հաջողության հասնելու հիմնական գրավականը: Այնքան ակնհայտ է իշխանությունը պահելու մոլուցքը, որ վարչախումբը պատրաստ է այդ նպատակին հատկացնել թեկուզ կես միլիարդ դոլար՝ շխորչելով ոչ միայն հարկային գերավճարներ գանձելուց ու «Պարզեցված հարկի մասին օրենքի» գործողությունը դադարեցնելուց, այլև պետական բյուջեի ու Կենտրոնական բանկի պահուստների օգտագործումից: Ընտրակաշառքի համար նախատեսված գումարի առյուծի բաժինը, սակայն, ինչպես միշտ, հասնելու է ոչ թե բուն Բվեարկողին, այլ միջին օղակների պետական պաշտոնյաներին, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, ոստիկանության, անվտանգության, հարկային ծառայությունների ղեկավարներին, ընտրական հանձնաժողովների նախագահներին, ինչպես նաև քաղաքի նեղիմակություններին և Բրեսկան տարրերին:

4. **Ռեպրեսիվ ռեսուրս.** Խոսքը վերաբերում է առաջին հերթին, իրավապահ մարմիններին՝ ոստիկանությանը, անվտանգության ծառայություններ, դատարաններին, դատախազությանը, մասամբ նաև՝ հարկային տեսչությանը, որոնք վերջին շրջանում ամբողջությամբ ներհանված են հաղահանուրայան ոլորտ: Բարձրորդի մասնած իրենց բուն գործառույթները, այս կառույցները, արդեն երեք ամիս է, ինչ գրաված են բացառապես իմ կողմնակիցների նկատմամբ իրականացվող անօրինական գործողություններով: Հազարների է հասնում այն հաղահանուրայանների թիվը, ովքեր կանչվել են ոստիկանատներ և նշումների ենթարկվել ինձ աշակցելու, մասնավորապես, իմ կազմակերպած հանրահավաքներին մասնակցելու համար: Սպառնալիքները, անհրեկումները, բռուցիկներ պոկելը, խաղաղ երթերի խափանումը, ապօրինի գաղտնալսումներն ու խուզարկությունները, ֆիզիկական ուժի կիրառումը դարձել են ոստիկանության և անվտանգության ծառայության, եթե ոչ միակ, ապա զլխավոր գործելակերպը: Գործի են դրվել նաև հարկային տեսչության և դատական համակարգի բոլոր լծակները՝ Շարժման ակտիվիստների հաղահանուր գործունեությունը կաշկանդելու նպատակով: Ռեպրեսիվ ռեսուրսի օգտագործման ամենացցուն օրինակներն են՝ հոկտեմբերի 23-ի ոստիկանական պրովոկացիան, Նարեկ Գալստյանի դեմ կիրառված բռնությունը, «Սիլ-գրուպ» ընկերությունում և «ԳԱԱ» հեռուստակայանում սանձազերծված հարկային տեսուրն ու դատական հաշիվակը, «Չորրորդ իշխանություն» քերթի խմբագրատան պայթեցումը, ինչպես նաև մարդկանց ստիպողաբար աշխատանքից ազատելու արդեն իսկ արձանագրված տասնյակ դեպքեր:

5. **Քրեական ռեսուրս.** Ինչպես նախորդ ընտրությունների ընթացքում, Բոչայանա-սերժական ռեժիմը այս անգամ ես չի խորշում քաղային հեղինակությունների և քրեական տարրերի կարողությունների օգտագործումից: Առկա ռեսուրսը, բերես, բավարար չամարելով, իշխանություններն անցած ամիսներին բանտերից վաղաժամկետ ազատել են բազմաթիվ մեղադրյալների ու դատապարտյալների, որոնք այդ շնորհը, բնականաբար, պիտի հատուցեն առաջիկա ընտրությունների ընթացքում մատուցելիք համապատասխան ծառայություններով: Քրեական տարրերին սովորաբար վստահվում են ընդդիմության ներ-

կայացուցիչների և հանրային միջոցառումների դեմ ուղղված ամենակելտոտ գործերը՝ սկսած անհրեկումներից ու բռնաբարձներից, վերջացած պրովոկացիաներով ու զանգվածային անկարգություններով: Իրանց վրա է դրված նաև մեկուսաբաններում ու կալանավայրերում գտնվող մարդկանց միջոցով վերջիններիս հարազատների վրա ազդելու ու հաղահանուրայան «կողմնորոշելու» պատասխանատվությունը: Քաղային հեղինակություններին ու քրեական տարրերին զգալի դերակատարություն է վերապահված նաև ընտրությունների վերահսկան փուլում, մասնավորապես, հաղահանուրայանների կազմակերպված կերպով ընտրատեղամասեր տեղափոխելու և նրանց ձայնը հարկադրամով կամ կաշառով կորզելու գործում:

6. **Պառակտոզական ռեսուրս.** Այս հասկացության տակ ես նկատի ունեմ իշխանությունների կողմից ընդդիմության շարժերը շլատելուն ուղղված, թեև պարզունակ, բայց վտանգավոր քայլեր, մասնավորապես, շինծու կամ դրածո թեկնածուների առաջադրումը: Նախընտրական այս տեխնոլոգիան հետապնդում է երկու ակնհայտ նպատակ. առաջին՝ պաշտոնական հարցաշարի կանոնակարգով այդ թեկնածուներին հատկացված եթերաժամերն օգտագործել ի նպաստ իշխանության ներկայացուցչի, և երկրորդ՝ հնարավորության սահմաններում ցույց ընդդիմության ստացած ձայները՝ ընտրակեղծիքները քաղցնելու և հիմնական մրցակցի հաղթանակը թույլ չտալու համար: Դրածո թեկնածուների շարժում ես ամենեկին նկատի չունեմ Հայ Հեղափոխական Դաշնակցության և «Օրինաց երկիր» կուսակցության ներկայացուցիչներին, որոնք, ունենալով իրենց կայուն ընտրազանգվածը, պայմարի են ելել հստակ գաղափարական նպատակներով: Խոսքը, ինքնըստինքյան հասկանալի է, վերաբերում է որոշ տխրահույս անձնավորությունների, ովքեր նույնպիսի շարաքստիկ դերակատարություն են ունեցել մասնավորապես 1998 և 2003 թվականների ընտրություններում, ակնհայտորեն գործելով հաղթող թեկնածուներ Կարեն և Ստեփան Գեղարյանների դեմ, և վերջին հաշվով, նպաստելով Հայաստանի ներկա հանցավոր վաշախմբի կայացմանն ու ամրապնդմանը: Կարծում եմ, մեր հասարակությունը հաշվի կառնի այդ դառը փորձը և այլևս չի խաբվի

նման մարդկանց հաղահական անպարարություններից, ինչպիսի ամբողջավարական հնարներով է հողարկված լինեն դրանք:

7. Ապատեղեկատվական ռեսուրս. Հայաստանի իշխանությունները վերջին շրջանում, միջոցներ չլինալելով, հարցումներ են պատվիրում արտասահմանյան սոցիոլոգիական կենտրոններին և հրեզում դրանց արդյունքներով, որոնց համաձայն՝ Սերժ Մարգարյանին իբր պատրաստ է ծայն տալու հարցվածների շուրջ 30 տոկոսը, իսկ ինձ՝ ընդամենը 2 թե 6 տոկոսը: Ես հիմքեր չունեմ կասկածելու արտասահմանյան այդ հաստատությունների անաչտությունը, սակայն չեմ կարող չեղել տարակուսանք անաչացնող երկու հանգամանք: Առաջին. հարցվածները մոտ 60 տոկոսը հրաժարվում կամ վախենում է արտահայտել իր կարծիքը, ինչը նշանակում է, որ նրանք մտադիր չեն փնտրելու Սերժ Մարգարյանի օգտին, այլապես վախենալու պատճառ չպիտի ունենային: Եւ երկրորդ. եթե Մարգարյանի և իմ վարկանիշներն իսկապես համապատասխանում են իրականությանը, ապա բոլորովին հասկանալի չէ, թե ինչով պետ է բացատրել իշխանությունների սանձազերծած անզուսպ ու տենդագին ֆարոգարչավն իմ դեմ, ինչպես նաեւ իմ կողմնակիցների նկատմամբ կիրառվող անօրինական գործողություններն ու բռնաարհները, հանրահավանքը խոչընդոտելու կոպիտ փորձերը, մեր գործունեության լիակատար տեղեկատվական շրջափակումը, եւ վերջապես, ռստիկանությանը բուսցիկներ պոկելու նվաստացմանը ենթարկելու ու ծաղրուծանակի առարկա դարձնելու փաստը: Մի՞թե պարզ չէ, որ հրապարակված վարկանիշների իսկության պարագայում նման զղածությունների կարիք չպետ է զգացվեր, եւ Սերժ Մարգարյանն ընտրությունների պիտի գնար դեմոկրատայի ու փողային նվազախմբի ուղեկցությամբ: Այս ամենից միանշանակորեն հետեւում է միայն մեկ բան, այն է՝ վաշախումբը չի հավատում իր իսկ պատվիրած սոցիոլոգիական հարցումների արդյունքներին, ինչից էլ, ահա, նրա նյարդային վիճակն ու խուճապահար պահվածքը: Սակայն, չնայած դրան, իշխանություններն, այնուամենայնիվ, մեծ հույսեր են կապում այդ հարցումների հետ՝ դրանք դիտելով որպես արտասահմանյան հաստատությունների հեղինակությանը իրենց ծրագրած ընտրակեղծիքներն արդարացնելու վստահելի միջոց:

Համաժողովրդական Շարժման Ռեսուրսները

Ի տարբերություն իշխանությունների, որոնց բոլոր թվարկված ռեսուրսների օգտագործման իրողությունն, անխախտ, օրենքի կոպիտ ռսնահարման տարր է պարունակում, Հայաստանում ձեւավորված նոր համաժողովրդական Շարժումը որդեգրել է բաց, հրապարակային գործունեության մարտավարություն՝ հիմնված իրավազիտակցության, ժողովրդավարության և հաղահացիական հասարակության համընդհանուր սկզբունքների վրա: Շարժման սոցիալական բազան ժողովրդական լայն զանգվածներն են, մասնավորապես, հասարակության ընչազուրկ հատվածը, գյուղացիությունը, միջին խավը ներկայացնող գործարարներն ու մտավորականները, ինչպես նաեւ ստորին օղակների պետական պաշտոնեությունը, մի խոսքով՝ վաշախմբից դժգոհ ողջ ընտրագանգվածը: Մեր խնդիրն է, արդ, առավելագույնս մոբիլիզացնել այդ ուժերը՝ Հայաստանի ներկա ավազակապետական ռեժիմի վերադարձությունը վիճեցնելու նպատակով:

Ընտրական գործընթացի առաջին փուլում, սեպտեմբերի 21-ից մինչ օրս, մեզ հաշողվեց այդ ուղղությանը հսկայական աշխատանք կատարել և հասնել այնպիսի տպավորիչ արդյունքների, որոնք անակնկալ էին մեր ողջ հասարակության համար: Հարկ եմ համարում հատկապես կանց առնել դրանցից հետեւյալ շարքի վրա.

1. Աշակից ուժերի համախմբումը. Շարժման ամենամեծ նվաճումն, անտարակույս, բազմաթիվ հաղահական կուսակցությունների և հասարակական կազմակերպությունների համախմբումն է իմ թեկնածության շուրջ: Ինչպես արդեն առիթ ունեցել եմ նշելու, նրանց միավորում է ոչ թե իմ անձի նկատմամբ տածած անվերապահ վստահությունը, այլ Հայաստանի ներկա ավազակապետական վարչախմբի լուծը բորսափելու և երկրի սահմանագրական կարգը վերականգնելու հրամայականը: Ինձ ստատորդ հաղահական ուժերի կորիզը կազմում են՝ Ստեփան Գեմիրեյանի առաջնորդած «Հայաստանի ժողովրդական կուսակցությունը», Արամ Մարգարյանի գլխավորած «Հանրապետություն կուսակցությունը» և Արարատ Զուրաբյանի ղեկավարած «Հայոց համագգային շարժումը»: Համաժողովրդական նոր Շարժմանը միացած մյուս հաղահական

կան ուժերն են՝ «Սոցիալ-դեմոկրատական Հնչակյան կուսակցությունը» (ղեկավար՝ Լյուդմիլա Սարգսյան), «Ժողովրդական ուղի կուսակցությունը» (նախագահ՝ Մանուկ Գասպարյան), «Հայաստանի մարմատական կուսակցությունը» (նախագահ՝ Գավիթ Հակոբյան), «Պահպանողական կուսակցությունը» (նախագահ՝ Միհայել Հայրապետյան), «Ազատություն կուսակցությունը» (նախագահ՝ Հրանտ Բագրատյան), «Ժողովրդավարական ճայրենիք կուսակցությունը» (նախագահ՝ Պետրոս Մակեյան), «Հայաստանի առաջադիմական ազատական կուսակցությունը» (նախագահ՝ Հովհաննես Հովհաննիսյան), «Քրիստոնեա-ժողովրդավարական վերածնունդ կուսակցությունը» (նախագահ՝ Մկրտիչ (Սոս) Գիմիշյան), «Հայոց հայրենիք կուսակցությունը» (նախագահ՝ Առյուծ Բակկայան), «Մարդու իրավունքներ-96 կուսակցությունը» (նախագահ՝ Ռուբեն Թորոսյան), «Ներքող հանրապետություն կուսակցությունը» (նախագահ՝ Կարեն Գավրյան), «Հայրենիք եւ պատիվ կուսակցությունը» (նախագահ՝ Գառնիկ Մարգարյան) եւ «Այլընտրանք հասարակական-հաղափական նախաձեռնությունը» (համակարգող՝ Նիկոլ Փաշինյան):

Բացի այդ, իմ թեկնածությունը պաշտպանելու վերաբերյալ պաշտոնական հայտարարություններով հանդես են եկել նաեւ հետեւյալ հասարակական կազմակերպությունները՝ «Ազատության փարոս» (նախագահ՝ Սամվել Ավետիսյան), «Համաձայնություն» (նախագահ՝ Գավիթ Շահնազարյան), «21-րդ դարի առաջնորդների ֆորում» (նախագահ՝ Գայանե Սարգսյան), «Ներիտաստեղ պահպանողականներ» (նախագահ՝ Տիգրան Խաչատրյան), «Հասարակությունն ընդդեմ անաբեկչության» (նախագահ՝ Տիգրան Հակոբյան), «Իրավունքի եւ ազատության կենտրոն» (նախագահ՝ Վարդան Հարությունյան), «Համագործակցություն եւ ժողովրդավարություն» (նախագահ՝ Գագիկ Ավագյան), «Քազմակարծիքային կենտրոն» (նախագահ՝ Ռուբեն Թորոսյան) եւ «Գործարար կին» (նախագահ՝ Անահիտ Սարգսյան): Շարժմանն իրենց անվերապահ աջակցությունն են հայտնել նաեւ հազարավոր ազատամարտիկներ եւ «Ներկրապահ կամավորականների միության» տասնյակ տեղական կառույցներ:

Ոչ մի այլ թեկնածուի շուրջ այսօրվա թագմանակ եւ այսօրվա ազդեցիկ ուժեր չեն համախմբվել, ինչը թույլ է տալիս խոսել երբ ոչ ան-

գամ ընդդիմության միասնական թեկնածուի, ապա առնվազն վարչախմբին հակադիր հատակ բևեռի ձեւավորման մասին: Միանգամայն ակնհայտ է, որ առաջիկա նախագահական ընտրություններում հիմնական պայմանը ընթանալու է Սերժ Սարգսյանի եւ իմ միջեւ: Այս տեսակետն, ի դեպ, արդեն իսկ տիրապետող է ինչպես ներհանրապետական, այնպես էլ արտասահմանյան հաղափազեցությունների հրապարակումներում: Վարչախմբին հակադիր բևեռի ձեւավորումն, ըստ այդմ, պետք է համարել ընտրական գործընթացի անցած փուլի ամենանշանակալից հաղափական արդյունք:

2. Զանգվածային հանրահավաքների անցկացումը. Կարճ ժամանակահատվածում համաժողովրդական Շարժմանը հաջողվեց երեսնի Ազատության հրապարակում կազմակերպել երեք զանգվածային հանրահավաք, որոնց իրենց մասնակցությունը թերեցին ինչպես մայրաքաղաքի, այնպես էլ հանրապետության մարզերի բազմահազար բնակիչներ: Ըստ ամենահամետ զեմահատականների՝ հոկտեմբերի 26-ի, նոյեմբերի 16-ի եւ դեկտեմբերի 8-ի հանրահավաքներին ներկա են գտնվել համապատասխանաբար՝ վարսուն, ուրսուն եւ իննսուն հազար հաղափառներ: Պետական մարմինները, բնականաբար, շատ ավելի նվազ թվեր հայտարարեցին, իսկ իշխանությունների վերահսկողության տակ գտնվող էլեկտրոնային լրատվամիջոցները կա՛մ ընդհանրապես լռեցին, կա՛մ էլ հաղավաղված ու ստահող լուրեր արձակեցին այդ հանրահավաքների մասին: Ոչ ոք չմիտնեց, սակայն, որ դրանք 2003թ. ընտրություններից հետո ընդդիմության կազմակերպած ամենահուժեղ փառահաղափարական միջոցառումներն էին: Ինքնուրույն հասկանալի է, որ վերջին տարիների համար աննախադեպ այդ հաղափառական ակտիվությունը չէ կարող չանհանգստացնել իշխանություններին: Ուստի հանրահավաքները խափանելու կամ զոնն դրանց մասնակիցների թիվը նվազեցնելու նպատակով նրանք, շխտելով ոչ մի միջոցից, դիմեցին բացահայտ օրինազանցությունների ու բռնաբարբոսների: Շուրջ երկու ամիս հանրապետության ոստիկանությունը, անվտանգության ծառայությունը եւ տեղական ինքնակառավարման մարմինները զբաղված էին բացառապես հանրահավաքների իրազեկմանը խոչընդոտելու, բողոքիկներ պոկելու, Շարժման ակտիվիստների նկատմամբ ճնշումներ

ու բռնություններ կիրառելու ապօրինի գործով: Այս ամենով հանդերձ, իշխանությունները չհասան իրենց ակնկալած նպատակին: Մարդիկ շահաբեկվեցին, շքերկեցին բիրտ ուժի առջև: Ընդհակառակը, քեռես նաև ի հակազդեցություն դրա, ցուցարարների շարերը հանրահավա-
րից հանրահավա՞վ ավելի ստվարացան: Սա միանշանակ կերպով ցույց է տալիս, որ ժողովրդի համբերության բաժակն արդեն լցված է և, որ Հայաստանի հաղահացիների մի զգալի մասը վերջնականապես հազ-
քահաբեկ է երկրում տիրող վախի մթնոլորտը: Հետևաբար, մենք ակա-
նատեսն ենք մի այնպիսի հուսադրյալ իրողության, որն ընտրություննե-
րի միջոցով իշխանական ավագակախմբից ազատվելու ամենաանհրա-
ժեշտ գրավականն է:

3. Տեղեկատվական շրջափակման հաղթահարումը. Կասկած չկա, որ մինչև 2008թ. հունվարի 20-ը մեզ համար այդպես էլ փակ են մնա-
լու Հայաստանի կեկտրոնային լրատվամիջոցների գրահապատ դռնե-
րը, որոնց ետևում բարիկազավորված են վարչախմբի աշայուրջ պա-
հապանները: Կասկած չկա նաև, որ այդ ընթացքում ողջ պետական
մեհենան միեռնույն կամ, գուցե, ավելի մեծ թափով շարունակելու է
զերկայան ավանդույթների վրա հիմնված իր հարողությունն ու հակա-
հարողությունը: Այնուամենայնիվ, վիճակն այնքան էլ անմխիթարական
չէ, որքան թվում է առաջին հայացքից: Շարժման ղեկավարության
հմտության եւ ակտիվիստների ջանասիրության շնորհիվ մեզ, ըստ էու-
բյան, հաջողվել է հաղթահարել տեղեկատվական այդ շրջափակումը,
և վարչախմբի գոեմիկ հարողությունը հակադրել մեր անհամեմատ
ավելի արդյունավետ հարողությունը: Ես նկատի ունեմ, առաջին հեր-
թին, հանրահավա՞վներում հնչած էլոյթների տեսասկավառակների
բազմացումն ու տարածումը, որոնց ընդհանուր տպահանակն անցնում
է 100 հազարից: Շարժման հազարավոր անդամների կողմից այդ տե-
սասկավառակները կազմակերպված կերպով ցրվում են ողջ հանրապե-
տությունով մեկ՝ հասանելի դառնալով ավելի քան կես միլիոն մարդու:
Տվյալ միջոցով մենք փաստորեն ստեղծել ենք մեր սեփական հեռուս-
տատեսությունը, ինչի համար երախտապարտ պետք է լինենք Քիլ
Գեյքսին: Բացի դրանից, մասնավորապես իմ էլոյթների հայերեն
բնագրերն ու նրանց անգլերեն եւ ռուսերեն թարգմանությունները

գրույկների տեսով տպագրվում են տասնյակ հազարների հասնող
տպահանակով՝ նույնպես արագորեն տարածվելով հասարակության
բոլոր շերտերում: Եթե սրան գումարենք նաև Շարժման գաղափարա-
կիր կամ համակիր քերթերի՝ «Հայկական ժամանակի», «Հայֆի», «Ձոր-
հող իշխանության», «Ժամանակ երևանի» և «Տարեգրի» հրապարա-
կումները, ինչպես նաև իմ անունով բացված ինտերնետային կայքի
նյութերը, ապա ղո՞վար է ասել ով ում պիտի նախանձի՝ իշխանություն-
նե՞րը մեզ, թե՞ մենք իշխանություններին: Դրա հետ մեկտեղ, հասկա-
նալի է, որ մենք չպետք է բավարարվենք ձեռք բերվածով, այլ ընդհակա-
ռակը, պետք է ավելի ես լաբենք մեր շաները՝ վերջ նշված հարողա-
կան հնարավորություններն առավելագույնս օգտագործելու ուղղու-
թյամբ, քանի որ բացի հանրահավա՞վներից, տեսասկավառակներից,
գրույկներից ու քերթերի հրապարակումներից, մենք առայժմ ժողովրդի
հետ անմխիթակա՞նորեն հաղորդակցվելու այլ միջոց չունենք:

4. Ավագակապետական համակարգի մերկացումը. Քեռե վերջին
տաս տարիների ընթացքում շատ քննադատություն է հնչել Հայաստանի
ներկա իշխանությունների հասցեին, սակայն մինչև այս աշուն, նրանց
ձեռավորած ավագակապետական համակարգի էությունը չէր բացա-
հայտվել, եւ մեր հասարակությունը փաստորեն լիովին անտեղյակ էր,
թե ինչպիսի երկրում է ապրում: Մարդիկ ղո՞գտում էին ամեն ինչից՝
սոցիալական վիճակից, գների անից, դպարի կուրսի անկումից, շղաղա-
րող արտագաղթից, խոսքի ազատության սահմանափակումներից, մար-
դու իրավունքների խախտումներից, պետական պաշտոնյաների կա-
մայականություններից, կաշտակերությունից, հովանավորությունից,
մահապին եւ հարկային ծառայությունների սանձարձակությունից,
նստիկանության ապօրինի գործողություններից, դատարանների եւ դա-
տախանության կողմնակալությունից, քեռե հանցագործությունների
անից եւ այլն, բայց ըստ էության, չէին ըմբռնում, թե որն է այդ արտա-
վոր երեւույթների պատճառը: Ընդ որում, օբյեկտիվորեն չէին էլ կարող
դա ըմբռնել, որովհետեւ պետության լիակատար վերահսկողության
տակ գտնվող կեկտրոնային լրատվամիջոցները, որոնք հասարակական
կարծիքի ձեռավորման ամենաազդեցիկ գործիքներն են, տարբ տարի շա-
րունակ գրեթե բացարձակապես անտեսել են նշված երեւույթները եւ

ժողովրդին իրականության բոլորովին այլ պատկեր ներկայացրեց: Եթե դատելու լինենք մեր հեռուստատեսությունից, ապա մենք ապրում ենք ծաղկուն, բարգավաճող, լուրջ տնտեսական նվաճումներ արձանագրող, իրավական, ժողովրդավարական, հաղահակիրք մի երկրում, որի հոգսերով տատապող պետական պաշտոնյաները գիշեր-ցերեկ մտածում են ժողովրդի բարօրության մասին՝ ձեռքի հետ կ ժապավեններ կտրում, շֆանշաններ բաժանում, տոնախմբություններ ու համերգներ կազմակերպում, ստեղծելով իրախնամքի, լավատեսության ու անհոգության երազային մի մրցույթ:

Ընդամենը երեք զանգվածային հանրահավաքների հետեանմով, որոնցում լիովին բացահայտվեց Հայաստանի ներկա ավազակապետական համակարգի էությունը, իշխանական Բարոզամեհենայի տասը տարվա աշխատանքը, կարելի է ասել, մեկ օրում չուր բափկեց: Ժողովուրդն առաջին անգամ հնարավորություն ստացավ ծանոթանալու ողջ նշմարտությանը, այդպիսով որոշ շափով հագեցնելով իր երկարամյա տեղեկատվական փաղցը: Հանրահավաքների, ինչպես նաև մեր տարածած գրույկների և տեսակավառակների նկատմամբ առկա արտատվոր հետաքրքրությունը մասամբ պետք է բացատրել, անհ, այդ տեղեկատվական փաղցով: Հասարակական կարծիքի ձևավորման այս նոր մրցույթի ազդեցությամբ՝ պետական Բարոզամեհենան հայտնվեց կարբվածահար վիճակում, որի բացահայտ ախտանիշներն են նրա անկազմակերպ, հախտն ու գոեհիկ հեռաճակումները: Ստի, կեղծիքի, ապատեղեկատվության վրա հիմնված Բարոզությունն այլ վախճան չէր կարող ունենալ: Վերջին հաշվով, ավազակապետական համակարգի մերկացումն էր այն գլխավոր գործոնը, որն առաջացրեց հասարակական կարծիքի վեհորոշ բեկումը:

Ամփոփելով կարեատես շրջանում Շարժման անդամների կատարած հսկայածափայ աշխատանքը, կարծում եմ, լուրջ հիմքեր կան պնդելու, որ ընտրական գործընթացի առաջին փուլն ավարտվեց վարչախմբի ղեկ տարած մեր փայլուն հաղթանակով: Դրա անմխտելի վկայությունը ուժերի հարաբերակցության կտրուկ փոփոխության վրա հիմնված Բաղափական այն նոր իրավիճակն է, որն անհնար էր պատկերացնել թեկուզ երեք ամիս առաջ: Տվյալ իրավիճակը միաժամանակ

այն հուսալի հենակետն է, որի վրա պետք է խարսխվի բազմապատիկ ավելի արդյունավետ մեր հետագա աշխատանքը:

Ընտրական գործընթացի հաշորդ փուլի խնդիրները

Կարելի է ասել, այսօրվանից սկսվում է ընտրական գործընթացի հաշորդ՝ վեհական փուլը, որի խնդիրների հատակեցմանն է նվիրված է, անհ, սույն ներկայացուցչական համաժողովը: Դրանք, բնականաբար, իրենց բնույթով որոշակիորեն տարբերվելու են առաջին փուլում իրականացված խնդիրներից, հանքի որ թելադրված են բոլորովին այլ պահանջներով ու մարտահրավերներով: Եթե առաջին փուլում մեր աշխատանքը սահմանափակվում էր հանրահավաքների կազմակերպմամբ և դրանց տպագիր ու տեսաձայնավազային նյութերի տարածմամբ, նպատակ հետապնդելով համապատասխան հասարակական կարծիք ձևավորել, ապա առաջիկայում, կարծում եմ, հստակ ուղարդություն պետք է դարձնել կազմակերպչական հարցերի և Բարոզական դաշտի ընդլայնման վրա: Կազմակերպչականի տակ ես, առաջին հերթին, նկատի ունեմ հետևյալ հրատապ խնդիրները.

1. **Կենտրոնական նախընտրական շտաբի ստեղծումը.** Շարժման ակտիվիստների գործունեությունը կազմակերպելու և համակարգելու կոչված այդ մարմինը ձևավորվելու է օրենքով սահմանված ժամկետներում ունենալով մոտավորապես հետևյալ կառուցվածքը.

– **Շտաբի պետ,** որի նշանակումը գտնվում է իմ իրավասությունների շրջանակում, ըստ այդմ, կենտրոնան ենթակա չէ, ինչը չի նշանակում, անշուշտ, որ ես բացառում եմ դրա հետ կապված խորհրդակցությունների անցկացում:

– **Քաղաքական խորհուրդ,** որի կազմում ընդգրկվելու են իմ թեկնածուության պաշտպանությամբ հանդես եկած կուսակցությունների առաջնորդները կամ նրանց ներկայացուցիչները: Խորհրդի իրավասությունը նախընտրական Բարոզաշաղի ընդհանուր ռազմավարության մշակումն ու ինն սատարող ուժերի գործունեության համակարգումն է: Քաղաքական խորհրդի նիստերը հրավիրելու և վարելու է նախընտրական շտաբի պետը:

– Գործադիր մարմին՝ կազմված գլխավորապես առայսօր գործող «Տեր-Պետրոսյանի առաջադրման Բաղաճախական նախաձեռնության գրասենյակի» աշխատակիցներից, որոնց ուսերին էր դրված ընտրական գործընթացի առաջին փուլի բոլոր միջոցառումների կազմակերպումը՝ պարտականություն, որ նրանք կատարեցին փայլուն կերպով: Դա հիմք է տալիս նրանց օտնելու նաև մեր Շարժման հետագա գործողությունները ղեկավարելու լայն լիազորություններով:

– Աշխատանքային բաժանմունքներ, որոնցում, բնա ունակությունների և նպատակահարմարության, ներկայացված են լինելու համաժողովրդական Շարժման մեջ ընդգրկված բոլոր կուսակցությունների և հասարակական կազմակերպությունների անդամները, ինչպես նաև պրոֆեսիոնալ նիմունքներով ընտրված բազմաթիվ մասնագետներ: Նախատեսվում է, մասնավորապես, ստեղծել հետեյալ բաժանմունքները՝ լրատվական, ինտերնետային, ֆարոգչական, վերլուծական, հրատարակչական, արտաին կապերի և այլն:

Քանի դեռ Կենտրոնական շտաբը ստեղծված չէ, մեր գործունեության մեջ զգացվելու է աշխատանքների կազմակերպման ու համակարգման որոշակի պակաս, ծագելու են ինչ-ինչ անհամաձայնություններ ու բյուրիմացություններ, որոնք, սակայն, վստահ եմ, լիովին կվերանան, եթե այդ կարևոր կառույցը, վերջապես, սկսի գործել:

2. Տարածային գրասենյակների ձևավորումը. Մենք ծրագրել ենք այդպիսի գրասենյակներ բացել Երևանի բոլոր համայնքներում, Գյումրիում, Վանաձորում, ինչպես նաև Հայաստանի նախկին շրջանային կենտրոններում ու Բաղաճախի պակասներում: Քեև այդ ուղղությամբ աշխատանքը վաղուց սկսվել է, և շուրջ մեկ տասնյակ այդպիսի գրասենյակներ արդեն իսկ գործում են, սակայն տվյալ բնագավառում ձեռքբերված արդյունքներն առայժմ գոհացուցիչ չեն կարող համարվել: Ուստի Շարժումն իր առաջնաներք խնդիրը պետք է համարի մինչև նոր տարի ավարտին հասցնել այդ կարևորագույն գործը:

Տարածային գրասենյակները կոչված են իրականացնելու հետեյալ հիմնական գործառույթները.

– Կենտրոնական շտաբից ստացված հրահանգների, ազդագրերի, հրատարակությունների, տեսանյութերի, մամուլի հրապարակումների

արագ և կազմակերպված տարածումը՝ այն հաշվով, որ Հայաստանի ոչ մի Բաղաճախի անտեղյակ չմեն մեր գաղափարներին ու ծրագրերին.

– Շարժման մասնակից բոլոր Բաղաճախական կուսակցությունների և հասարակական կազմակերպությունների տեղական կառույցների ողջ ներուժի օգտագործումը.

– Ամենօրյա Բարոզության և գյուղից-գյուղ, շենից-շենք, տնից-տուն այցելությունների միջոցով Շարժման կողմնակիցների և համակիրների շրջանակի ընդլայնումը.

– Ցուրաֆանչյուր գյուղում, յուրաֆանչյուր փողոցում, յուրաֆանչյուր շենքում Բարոզիների և համակիրների բջիջների ստեղծումը.

– Ակտիվ մասնակցությունը ընտրացուցակների կազմման և նշգրտման գործում.

– Իշխանությունների կողմից ընտրական օրենքի խախտումների և այլ օրինազանցությունների արձանագրումն ու դրանց հիման վրա կազմված տեղեկանքների ներկայացումը Կենտրոնական շտաբ.

– Քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանությունը ոստիկանության, անվտանգության ծառայության, հարկային տեսչության, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, քաղաքի հեղինակությունների և Իրեական տարրերի ոտնձգություններից.

– Եւ վերջապես, ընտրությունների օրը տեղամասերում ընդհանուր վերահսկողության և դիտորդական առաքելության իրականացումը:

Տարածային գրասենյակներին կարևոր դեր է վերապահված նաև վստահված անձանց ինստիտուտի ձևավորման, ինչպես նաև մարզային, շրջանային, համայնային հանրահավաքների և Բարոզական այլ միջոցառումների կազմակերպման գործում:

3. Մարզային հանրահավաքների կազմակերպումը. Առաջիկա երկու ամիսների ընթացքում եւ ծրագրել եմ հատուկ ժամանակացույցով այցելել հանրապետության մարզեր և նրանցից յուրաֆանչյուրում առնվազն մեկական խոշոր հանրահավաք կամ դահլիճային հանդիպում անցկացնել: Նույնպիսի միջոցառումներ են նախատեսված նաև մարաֆաղափ բոլոր համայնքներում: Բացի այդ, եւ կաշխատեմ նաև՝ Շարժման ղեկավարության ուղեկցությամբ եւ Բարոզական սովորերքերով, լինել որման հնարավոր է շատ գյուղական բնակավայրերում

շնորհման, անուղիների և տեղերների կազմակերպման, արտահանման և ներմուծման բվտաների սահմանման, ընդհուպ մինչև լիցենզիաների տրամադրման և հողահատկացումների ու շինարարական աշխատանքների թույլտվության հարցերը: Հայաստանի տնտեսության ամենակործանարար խեղումը նրա համատարած մոնոպոլիզացիան է, ինչի պատճառով երկրի հարստության կեսից ավելին հայտնվել է շուրջ 40 ընտանիքի ձեռում: Ընդ որում, մոնոպոլիզացիան առաջացել է ոչ թե բնական ճանապարհով, այլ հովանավորության առաջացել է ոչ միայն գործարարների համար անհավասար պայմաններ ստեղծելու հետևանքով, ինչն այլ կերպ, քան դիտավորյալ հանցագործություն չի կարելի որակել:

Եւ վերջապես, երրորդ նկատելի պատճառը երկրի ներկա վարչախմբի իրականացրած, մեղմ ասած, տարօրինակ, իսկ խստորեն արտահայտված, աննարակ արտախին քաղաքականությունն է: Տասը տարի շարունակ Հայաստանի նախագահն ու արտախին գործերի նախարարը ընդհանուր դատարկաբանություններից, հախտուն, կցկտուր, հակասական հայտարարություններից բացի, ժողովրդին արտախին քաղաքականության վերաբերյալ որևէ հստակ վերլուծություն կամ փաստարկված ծրագիր չեն ներկայացրել: Ըստ էության, որևէ առաջընթաց չի արձանագրվել, իսկ որոշ դեպքերում եղբրբաց է տեղի ունեցել արտախին քաղաքականության այնպիսի կենսական և հրատապ խնդիրների լուծման գործում, ինչպիսիք են՝ Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը, երկրի քաղաքական և տնտեսական մեկուսացման հաղթահարումը, հաղորդակցության ուղիների շրջափակման վերացումը, Հայաստանի ներգրավումը միջազգային և տարածաշրջանային տնտեսական ծրագրերում, հայ-թուրքական հարաբերությունների կառուցումը և այլն: Տպավորություն է ստեղծվում, որ միջազգային հարաբերությունների բնագավառում Հայաստանի իշխանություններն, իրենց անպատասխանատու վարքով, ավելի շատ խնդիրներ են հարուցել, քան փորձել հարթել դրանք:

* * *

2. Քարոզչության ընթացքում ժողովրդի հետ պետք է խոսել պարզ, մատչելի, նրան հասկանալի լեզվով՝ խոսափելով տեսական դատողություններից, մասնագիտական տերմինոլոգիայից և ընդհանրական գնահատականներից: Իշխանություններին հասցնագրված քննադատությունը հիմնված պետք է լինի ոչ թե մերկապարանոց հայտարարությունների և հնչել որակումների, այլ կոնկրետ փաստերի և հիմնավորված մեղադրանքների վրա: Նկատի ունենալով, որ հասարակության համար ամենամահադուրծելի երևույթը կոռուպցիան է, սպա դրա դեմ պայքարը պետք է կարեւորագույն տեղ զբաղեցնի մեր նախընտրական քաղաքականության մեջ: Մարդկանց ուշադրությունն անհրաժեշտ է սեռելով հատկապես պետական մասշտաբի խարդախությունների և ֆինանսական շարաշահումների վրա, որոնց պատճառած վնասը հասնում է մի քանի միլիարդ դոլարի՝ ամեն տարի գերազանցելով պետական բյուջեի հայտարարված եկամուտները: Նախորդ ելույթներում ես հիշատակեցի երեք այդպիսի աղաղակող մեխանիզմներ, որոնց կրկին հարկադրված եմ անդրադառնալ, քանի որ պետական մարմինները որևէ կերպ չարձագանքեցին իմ բերած փաստերին: Եւ այսպես.

– «Հայոտագագարդ» ընկերության հիմնադրման պայմանագրով ոռոսական կողմն իր 55% կազմող մասնաբաժինը պարտավորվել էր վճարել գազով, որը չորս տարվա ընթացքում պիտի ձեռնարկարարվեր Հայաստանին՝ վաճառելու համար հանրապետության բնակիչներին ու ձեռնարկություններին: Հանրապետության ներկա իշխանություններն այդ գազամանակն սպառեցին երկու տարում, 1998–1999 թվականներին, իսկ նրա վաճառքի դիմաց գոյացած 148 միլիոն դոլարը, նախագահ Քոչարյանի վկայությամբ, պարզապես անհետացավ: Եւ մինչ օրս էլ ոչ ոքի հայտնի չէ, թե ում գրպանում հայտնվեց, նույնիսկ ամենահարուստ երկրների չափանիշներով պատկառելի համավորդայր գումարը:

– Պաշտոնական վիճակագրության տվյալներով՝ 2002 թվականից սկսած, Հայաստան ներմուծվող բենզինի ամսական ծավալները կազմում են 12.000 – 15.000 տոննա, մինչդեռ հայտնի է, որ 1997 թվականի աշնանն արդեն ներկրվում էր ամսական 30.000 տոննա: Ինչո՞վ բա-

ցատրել հանրապետությունում բենզինի սպառման այս շեշտակի անկումը: Ձև՝ որ մեր երկրում արձանագրվող «աննախադեպ տնտեսական զարգացման» և ավտոմեքենաների թվի անընդհատ անի պայմաններում բենզինի պահանջարկը ոչ թե պիտի նվազեր, այլ ավելանար: Իրականում, մասնագետների գնահատմամբ, 2002 թվականից ի վեր, Հայաստանը ներմուծել է ամսական ավելի քան 50.000, թերևս, անգամ 60.000 տոննա բենզին: Գա նշանակում է, որ վեց տարվա կտրվածով, պաշտոնական վիճակագրությունը չի հաշվառել շուրջ երեք միլիոն տոննա բենզին, որը, բնականաբար, դուրս է մնացել հարկման դաշտից: Թե ինչ անոնի չգանձված պետական եկամուտների մասին է խոսքը, ցանկացած տնտեսագետ կարող է հետադարձաբար հաշվել:

– Նույնպիսի արտաոց մի մեկնայություն է կապված է դազախական գազի խոշոր ծավալների ներմուծման հետ, որն ընդհանրապես արտացոլված չէ Հայաստանի վիճակագրական պաշտոնագրերում: Այդ փաստն ինձ հաշդովեց բացահայտել միայն Ղազախստանի պաշտոնական վիճակագրությանը ծանոթանալու շնորհիվ, ըստ որի՝ այդ երկիրը 2006 թվականին Հայաստան է արտահանել շուրջ 1 միլիարդ 200 միլիոն խորանարդ մետր գազ, որի արժեքը կազմում է 157 միլիոն դոլար: Մնում է գուշակել, թե ում բանկային հաշվի վրա է նստել այդ գազախանակի վանառվից գոյացած գումարը: Ի դեպ, բացառված չէ, որ այդ գործարքը շարունակվում է նաև այս տարի, սակայն քանի որ 2007 թվականի վիճակագրական տվյալները դեռևս հրապարակված չեն՝ դա չեն կարող պնդել:

– Թեև ոչ իմ ելույթում, այլ մամուլում վերջերս հրապարակումներ եղան ներկա վարչախմբի հանցավոր էությունը բացահայտող ես մի աներեւակայելի փաստի մասին: Խոսքը վերաբերում է 2004 թվականին Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսների նախարարության վերահսկողության վարչության կողմից Արարատյան մարտահանք կատարված ստուգումներին: Այդ ստուգումների հիման վրա կազմվել է Թ. 223 պատը, որը ստորագրել են՝ վերահսկողության վարչության կողմից Ն. Գրիգորյանը, Գ. Հարությունյանը, Ա. Բարաշանյանը և Ա. Հարությունյանը, իսկ մահատան կողմից՝ Ա. Ստեփանյանը, Ս. Ավետիսյանը, Ա. Հարությունյանը և Լ. Պողոսյանը: Ստուգումների արդյունքում պարզվել է, որ 2001–2003 թվականների ժամանակամիջոցում մահատան

տան աշխատակիցների անփութության կամ չարաշահումների պատճառով պետական բյուջե չի մտադրվել ավելի քան 12 միլիարդ դրամ (մոտ 20 միլիոն դոլար): Թեև սա վերոհիշյալ դեպքերի համեմատ մեծ գումար չի կազմում, սակայն տվյալ պարագայում մենք գործ ունենք բոլորովին այլ բնույթի մի ապօրինության հետ: Ստուգման ակտը ինչ որ մեկի հրամանով անհետացել է, իսկ ֆինանսների նախարարության վերահսկողության ծառայության պետը՝ հայտնվել բանտում:

Թեև իշխանությունները չափազանց բուռն արձագանքեցին իմ ելույթներին, բայց զարմանալիորեն նրանք բոլորովին չըշանցեցին «Հայրուսագագարդի» մատակարարած գազի գումարին, հանրապետություն մտնող բենզինի ծավալներին և զազախական գազի ներմուծմանը վերաբերող հարցերը: Այդ մասին քառ լուրյուն պահպանեցին թե՛ հանրապետության պերեպիտո նախագահը, թե՛ համետափայլ վարչապետը: Լեցին նաև խորհրդարանի պատվավոր անդամները, օրինապաշտ գլխավոր դատախազը և անգամ՝ նախագահի թեկնածուները: Ի՞նչ է, արդ, այս տոտալ համոթության պատճառը: Ո՞չ արդյոք այն, որ մենք խփել ենք հիշու նշանակետին, և իշխանություններին ներկայացրել այնպիսի կոնկրետ ու ծանրագույն մեղադրանքներ, որոնց պատասխանը նրանք չունեն: Մի՞թե ավելի համովիչ փաստարկ է պետք Հայաստանում առկա կոռուպցիայի աստիճանը պատկերացնելու և ներկա վարչախմբի հանցավորությունն ապացուցելու համար: Բերված փաստերի շուրջ լուրյուն պահպանելով, իշխանությունները թերևս հույս են փայփայում, որ ժողովուրդը դրանք չի նկատի կամ արագ կմոռանա: Մեր խնդիրն է, ըստ այդմ, ի դերև հանել նրանց հույսերը, և ամենույա հիշեցումով այդ փաստերը հասցնել Հայաստանի յուրահանչուր հաղահացու ականջին:

* * *

3. Իշխանություններն անարձագանք են բողոնում ոչ միայն կոռուպցիայի կոնկրետ, թեկուզ աղաղակող, դեպքերին վերաբերող մեղադրանքները, այլև մակրոտնտեսական նշանակություն ունեցող անհոմալ ու չափազանց մտահոգիչ երևույթների բնադատությունները:

Դրանցից մեկը Հայաստանի տնտեսագետների եւ միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների փորձագետների կողմից առաջ հաշված այն սկզբունքային հարցադրումն է, թե ինչու տնտեսական աճի երկնիչ տարեկան ցուցանիշների կամ վազրային բոխիչների պայմաններում բնակչության կենսամակարդակի որակական փոփոխություն չի աճանագրվում: Պարադոքսի բանալին, իմ կարծիքով, տվել են Արժույթի միջազգային ճիմնադրամի փորձագետները, բայց դրա վրա առայժմ ոչ ոք լուրջ ուշադրություն չի դարձրել: Ես նկատի ունեմ նրանց մատնանշած այն ուշադրավ փաստը, որ Հայաստանի բյուջեն կազմում է համախառն ներքին արդյունքի 14 տոկոսը, մինչդեռ աշխարհի մնացյալ երկրներում, սովորաբար, այն հասնում է ՀՆԱ-ի մոտ 30-45 տոկոսին: Դա կարող է ունենալ երեք ակնհայտ բացատրություն՝ կա՛մ Հայաստանի համախառն ներքին արդյունքի ցուցանիշներն ուռնացված են, կա՛մ բյուջեի իրական եկամուտները քաղցված են, կա՛մ էլ միաժամանակ տեղի է ունեցել թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը: Սա նշանակում է, որ բոլոր դեպքերում մենք գործ ունենեմ ծանրագույն հանցագործության, կամ այլ կերպ ասած, պետական մասշտաբի տնտեսական խարդախության մի անավոր դրսևորման հետ, որի համար, առաջին հերթին, պատասխանատու են հանրապետության նախագահը, վարչապետը եւ Կենտրոնական բանկի նախագահը: Ավելորդ չեմ համարում այս առիթով կրկնել նախորդ էլոյքներից մեկում իմ արած պատասխանատու հայտարարություններից մեկը, այն է՝ համատարած կողոպուտի եւ պետական ռեկտի պատճառով Հայաստանում գոյանում է երկու բյուջե՝ մեկը պաշտոնապես հայտարարվածը, մյուսը՝ իշխանությունների գրպանում հայտնվածը, ընդ որում, դատկով հաշվարկներից, երկրորդ բյուջեն անհամեմատ ավելի մեծ է առաջինից:

Իշխանությունների կողմից համարյա լիակատար անուշադրության է մատնված մակրոտնտեսական առումով նույնպիսի աղետալի հետեաններ ունեցող մի այլ վտանգավոր երեւոյթ՝ այսպես կոչված, դրամի արժևորման շղաղարող գործընթացը: «Այսպես կոչված» արտահայտությունը ես օգտագործում եմ, նկատի ունենալով այն հանգամանք, որ «դրամի արժևորումը» սխալ տեւմին է, քանի որ այն տեղի է ունենում ոչ միայն համաշխարհային ֆինանսական շուկաներում դոլարի կուրսի անկման, այլեւ տնտեսապես չճիմնավորված արհեստա-

կան պատճառներով: Սակայն սա ընդամենը հարցի ձեւական կամ արտաին կողմն է: Ինչ վերաբերում է նրա էությունը, ապա կարեւոր է պահել, թե դրամի «արժևորման» այդ գործընթացը ինչպիսի բացասական ազդեցություն է գործում երկրի տնտեսության եւ բնակչության սոցիալական վիճակի վրա:

Անգեւն աշխու իսկ նկատելի է, որ դրանից, առաջին հերթին, տուժում է արտերկրից կատարված դրամական փոխանցումների հաշվին ապրող Հայաստանի բնակչության զգալի մի հատվածը, որի եկամուտները, փաստորեն, նվազել են շուրջ 40 տոկոսով: Այնպես որ, դրամական փոխանցումների տարեցտարի անող ծավալներն ամենեւին բնակչության կենսամակարդակի բարելավում չեն նշանակում:

Տվյալ գործընթացը լուրջ սոցիալական խնդիրներ է հարուցում նաեւ այլ առումներով: Մասնավորապես, այն խթանում է, առանց այդ էլ, վտանգավոր շափերի հասած արտագաղթը: Դրամի շեշտակի «արժևորման» պատճառով, մանավանդ ուղեկցված ապրանքների անընդհատ քանկացումով, արտագնա աշխատանքի մեկնած մարդկանց համար ավելի հեշտ է իրենց ընտանիքները պահել արտասահմանում, քան Հայաստանում:

Տնտեսական առումով՝ այդ անվերահսկելի, կամ շահաղիտաբար կարգավորվող, գործընթացն ամենամեծ հարվածն է հասցնում Հայաստանի նորաբողբոջ արտահանող արդյունաբերությանը, որի արտադրած ապրանքները, դրամի «արժևորման» հետեանով անաշացած ինքնարժեքի բարձրացման պատճառով, միջազգային շուկայում կորցնում են իրենց մրցունակությունը: Դրամի «արժևորումը» բացասաբար է անդրադառնում նաեւ ներքին սպառման համար նախատեսված ապրանքների եւ գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության վրա, քանի որ դրանց ներմուծումն ավելի ձեւնտու է դառնում, քան արտադրումը:

Սակայն չի կարելի ասել, որ դրամի «արժևորումից» Հայաստանում կան միայն տուժողներ: Այդ անհասկանալի գործընթացի զաղտնիքը, թերեւս, կայանում է հենց նրանում, որ, ակնհայտորեն, կան նաեւ շահողներ: Այլապես, դրամի կուրսի արհեստական բարձրացումը կամ նրա հանկարծակի փոփոխությունները բացատրություն չէին կարող ունենալ: Շահողներ ասելով, ես նկատի ունեմ ոչ այնքան փոխարժեքի տատանումների վրա սպեկուլյացիա անողներին, որքան ներմուծման բնագավառում մենաշնորհային դիրքեր ունեցող գործարարներին,

որոնք սուկ դրամի «արժևորման» շնորհիվ, փաստորեն առանց վաստակի, ահուկի գերշահույթներ են ստանում: Այդ գերշահույթների առյուծի բաժինը նրանք, բնականաբար, հատկացնում են իրենց հովանավորող իշխանության ներկայացուցիչներին:

Քանի որ իշխանությունները մինչև օրս հասարակությանը որեւէ հիմնավորված բացատրություն կամ մասնագիտական վերլուծություն չեն ներկայացրել դրամի «արժևորման» և նրա աղետալի հետևանքների մասին, ապա դա պետք է դառնա մեր ամենօրյա քաղաքական գլխավոր բեմաներից մեկը:

* * *

4. Այսպիսով, այսօրվանից մենք մտնում ենք ամենօրյա տրամաշան աշխատանք պահանջող պայմարի վճարական փուլ, որի գերագույն խնդիրն է ոչ միայն պահպանել Շարժման արդեն իսկ ձեռքբերված հաջողությունները, այլև բազմապատկելով դրանք, փետրվար ամսին հասնել ընտրագանգվածի համախմբման բարձրակետին: Գիտակցում ենք, որ իշխանություններն անելու են ամեն ինչ՝ քաղաքական շրջափակման, ահարեկումների, տնտեսական նեղումների, կաշառավորության և, վերջապես, գանգվածային ընտրակեղծիքների միջոցով պահպանելու երկրի ներկա ավազակապետական համակարգը: Մենք պետք է կարողանանք ժողովրդին համոզել, որ այդ համակարգի վերադարձը նշանակում է ես տաս տարվա ստրկություն, թշվառություն և ազգային նվաստացում: Մեր իշխանություններն ավելի անհաղթահարելի չեն, քան Խորհրդային Միության իշխանությունները: Եթե մենք կարողացանք հաղթել Գորբաչովին, ապա ի՞նչն է մեզ խանգարում հաղթել Ռոբերտ Քոչարյանին և Սերժ Սարգսյանին: Ճիշտ է, Խորհրդային Միության ղեմ մղված պայման ավելի հեշտ էր, քանի որ այն, լինելով ազգային-ազատագրական պայմար, միավորում էր մեր ողջ ժողովրդին: Մինչդեռ այժմ պատկերն արտաբնական այլ է թվում, որովհետև մենք, կարծես-քե, գործ ունենք զուտ ներազգային դիմադարձության հետ: Սակայն նկատի ունենալով այն ակնհայտ իրողությունը, որ Հայաստանի ներկա իշխանությունները սեփական ժողովրդին վերաբերվում են օտարի պես, ոտնահարելով նրա բոլոր սրբություններն ու արժանա-

պատվությունը, ապա այդպիսի իշխանությունների ղեմ մղված պայմարը նույնպես ազգային-ազատագրական պայմարի բնույթ է ստանում: Հետևաբար, այս գիտակցությունը սերմանելու ղեպքում, վստահ եմ, դժվար չի լինելու ժողովրդական ուժերի մեծամասնության համախմբումը վարչախմբից ազատվելու միավորող գաղափարի շուրջ:

Վերջում շեմ կարող չենք մի խորհրդանշական հանգամանք: Այս ամբիոնից է հուշակվել Հայաստանի Հանրապետության անկախությունը: Եւ այս ամբիոնին է վիճակված մեր նոր հաղթարշավի սկզբնավորման ազդարարումը:

Շնորհակալություն ուշադրության համար:

«Շաք», «Չայխանյան ժամանակ», «Ժամանակ Երեւան», 25 դեկտեմբերի, 2007թ.: Դրատարակված ևստի առանձին գրքովով, «Երույթ Դանաժողովրդական շարժման կրթչետում», Երեւան, 2008թ.:

ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ԾՐԱԳԻՐ ԿԱՄ
ՀԱՆԴԱՐՏ ԽՈՂՆԵՐ
(6 հունվարի, 2008թ.)

Նախընտրական ծրագրերը, մանավանդ ետխորհրդային տարածքի երկրներում, ունեն իրենց ստանդարտ կառուցվածքն ու բովանդակությունը, որոշ առումով նմանվելով պաշտոնական հրովարտակների: Դրանք, որպես կանոն, ընդգրկում են հասարակական, բաղաձայն, տնտեսական բնագավառներին վերաբերող այն միջոցառումների և վերափոխումների կատարողը, որոնք խոստանում է իրականացնել ընտրողների ֆվեն հայցող ցանկացած թեկնածու: Նախընտրական ծրագրերի շարադրանքում, սովորաբար, տիրապետող դիրք է զբաղեցնում ամենագոր անորոշ դերբայը՝ «ավելացնել», «բարձրացնել», «զարկ տալ», «էլ ավելի զարգացնել», «ամրապնդել», «ընդլայնել», «խորացնել», «հոգ տանել», «ուշադրություն դարձնել», «նետևողական պայքար մղել», «արմատախիլ անել» և այլն: Սակայն այդ դերբայները որևան անորոշ են ձեռով, այնքան էլ՝ դժբախտաբար, բովանդակությամբ: Այդ է պատճառը, որ հասարակ ընտրողներն, ընդհանուր պես, ի վիճակի չեն ոչ միայն խորամուխ լինել բազմազան ծրագրերի մանրամասների մեջ, այլև ընկալել թեկուզ նրանց էական տարբերությունները: Հետեաբար, նրանց համար ավելի առաջնային են դառնում թեկնածուների անձնական հատկանիշները՝ կենսագրությունը, խաղիզման, բարոյական նկարագիրը, մասնագիտական ունակությունները, փորձը և այլն: Իսկ երբեմն նույնիսկ սրանք էլ ավելորդ են. բավական է արտաքին տեսքը, հմայքը, պերճախոսությունը:

Նախընտրական ծրագրերի մյուս պարտադիր ատրիբուտը կամ բնորոշ կողմը ամբոխանանության՝ պոպուլիզմի առատությունն է: Մեկը մյուսից անաջ բնկնելով, թեկնածուները, սովորաբար, մրցում են իրար հետ, թե ով ավելի շատ և գեղեցիկ խոստումներ կտա ժողովրդին, բոլորովին հոգ չտանելով այն մասին, թե որքան իրատեսական, հիմնավորված կամ իրականանալի են այդ խոստումները: Նպատակը կարճատև և կփակտ ստանալն ու ընտրությունները շահելն է, փոքր չէ, թե տրված խոստումները հետագայում չեն կատարվի ևս իրենք, եթե ամօրի զգացումը դեռևս չեն կորցրել, կարծելու առիթներ կուենենան: Պոպուլիստական խարկանը կամ հիպոսուր, բազմիցս փորձարկված ու արժեզրկված լինելով հանդերձ, ամենուրեք՝ նույնիսկ աշխարհի ամենագարգացած երկրներում, շարունակում է մնալ հասարակության զարգացման ամենավտանգավոր շարիքներից կամ խոչընդոտներից մեկը: Հակառակ դրան, հիասթափվելով մի պոպուլիստից, ժողովուրդն ամեն անգամ բնկնում է հերթական պոպուլիստի գիրկը՝ ամենեկին դաս չհաղելով իր նախորդ հուսախաբություններից: Արտաժառանգ անմեղ թվացող այդ մոլորությունն իրականում փակում է իրատես, պատասխանատու և պրագմատիկ մարդկանց մոտքը հաղափականություն: Պետության կյանքում դա հանգեցնում է հաղափական, տնտեսական, սոցիալական ամենեկին ոչ պարտադիր վերիվարումների, վերջին հաշվով, դանդաղեցնելով հասարակության զարգացման բնականոն ընթացքը:

Հավատացած եղեք, որ, անկախ մանրամասներից, թե՛ անորոշ դերբայների օգտագործման հակումով, թե՛ պոպուլիստական խոստումների առատությամբ, ընթացիկ ընտրաշավին մասնակցող թեկնածուների նախընտրական ծրագրերն իրարից էականորեն չեն տարբերվելու: Մինչդեռ ես, շեղվելով ընդհանուր ստանդարտից և քառացած ավանդույթից, պիտի փորձեմ ժողովրդի հետ խոսել պարզ, մատչելի, մարդկային լեզվով, ամենեկին չհավակնելով նորարարի կամ վերին աստիանի նշմարտություններ հրապարակողի դերի:

«Կորուսյալ դրախտի» հուշը

Մեկնելով ներկա անմիաբար իրականությունից, մեր հասարակությանը գրեթե միլոնյան «կորուսյալ դրախտ» է բժում ոչ հեռավոր

անցյալը, և որքան էլ ցավալի է, այդ զգացողության մեջ նշմարտության որոշ հատիկ կա: Չնայած վերջին հարյուր տարիների ընթացքում հայ ժողովրդի կրած բազում տառապանքների ու փորձությունների՝ եղևոն, գաղթ, հայրենիքի կորուստ, հեղափոխություն, հաղահայրական պատերազմ, կոլեկտիվացում, սով, ստալինյան տեռոր, համաշխարհային պատերազմ և այլն, այնուամենայնիվ անմխտելի է, որ այդ ժամանակամիջոցում մեր երկիրն ապրել է նաև ազգային իղձերի իրականացման, ապահովության, խաղաղության և բարօրության երկարատև տարիներ:

Ազգային իղձերի իրականացում ասելով, ես նկատի ունեմ, նախևառաջ, Հայաստանի առաջին հանրապետության ստեղծումը և նրա շուրջ երեքամյա գոյությունը: Մեզ շվինակվեց, Լեհաստանի և Ֆինլանդիայի նման, մեկանգամընդմիջտ ազատագրվել Ռուսական կայսրությունից, կամ արժանանալ թեկուզ Բալթյան երկրների բախտին, որոնց անկախությունը տեղեց քան տարի, ինչը միանգամայն բավարար էր ազգային-ժողովրդավարական ոգով մի ամբողջ սերունդ զաստիարակելու և պետականության կայուն ավանդույթներ ձևավորելու համար: Բալթյան ժողովուրդների տարբերությունը Խորհրդային Միության մյուս ժողովուրդներից, ինչպես նաև պետականության կերտման ճանապարհին նրանց արձանագրած այսօրվա նվաճումները, պետք է բացատրել, առաջին հերթին, հենց այդ հանգամանով: Ինչու, առաջին հանրապետությունը, այդուհանդերձ, վճռորոշ դեր խաղաց հայ ժողովրդի հաղափական կյանքում, որովհետև եթե այն գոյություն չունենար, ապա գոյություն չէր ունենա նաև Խորհրդային Հայաստանը, իսկ վերջին հաշվով, նաև ներկայիս անկախ Հայաստանի Հանրապետությունը: Համենայն դեպս, վերջին 90 տարիների կտրվածիվ, մենք գործ ունենք եթե ոչ լիարժեք պետական շարունակականության, ապա առնվազն օրոշակի ինքնիշխանության ժառանգականության փաստի հետ, որի պատմական արժեքը դժվար է գերազանահատել:

Ապահովության և խաղաղության իմաստով Խորհրդային իշխանության տարիները եղան հայ ժողովրդի 3000-ամյա պատմության, քեռես, ամենահազվադեպ ժամանակաշրջաններից մեկը: Թեև հազարացիական պատերազմը (1921թ.), կոլեկտիվացումն ու սովը (1928–1933թթ.), ստալինյան տեռորը (1937–1938թթ.) շատ կյանքեր խլեցին

ու բազմահազար ընտանիքներ ղոբախառցրին, իսկ համաշխարհային պատերազմը (1941–1945թթ.), դրա հետ մեկտեղ, ունեցավ նաև յուրզ դեմոգրաֆիական հետեանմներ, այնուամենայնիվ, փաստ է, որ վերջին 90 տարիների ընթացքում բջնամին ոտմ չի դրկ ներկա Հայաստանի հողին: Բավական է թեկուզ նշել, որ եւրոպական համաւայա ոչ մի երկիր չի կարողացել խուսափել նման ողբերգությունից:

Ինչ վերաբերում է բարօրությանը, ապա Հայաստանի հաղափայտների միջին եւ ավագ սերունդը դրա տակ հասկանում է 1960–1970-ական թվականների կյանքը, երբ էիջ թե շատ ապահովված էր բնակչության նվազագույն կենսամակարդակը, զբաղվածության խնդիր գոյություն չուներ, մարդիկ ստանում էին թեև ցածր, բայց կայուն եւ երաշխավորված աշխատավարձ, օգտվում ձրի կրթությունից եւ առողջապահությունից, մտահոգ չէին վաղվա օրվա նկատմամբ եւ այլն: Թեև ավտոմեկնանան, ամառանոցը, սեփական առանձնատունը, արտասահմանյան հագուստն ու կահույքը դեռևս նոխություն էին դիտվում, սակայն հեռուստացույցը, սառնարանը եւ լվացի մեկենան արդեն լայնորեն մտել էին կենցաղ: Որոշակի առումով բավարարված էր նաև հայ ժողովրդի ազգային հպարտությունը՝ շնորհիվ աշխարհահանաչ հայ գիտնականների, գորավարների, գրողների, արվեստի գործիչների, մարզիկների նվաճումների: Վիկտոր Համբարձումյանի, Աբրահամ Ալիխանովի, Նուրայր Սիսակյանի, Աբել Աղանբեգյանի, Հովհաննես Բաղրամյանի, Համագասպ Բարաշանյանի, Հովհաննես Իսակովի, Մարտիրոս Սարյանի, Արամ Խաչատրյանի, Սհան Դուրյանի, Առնո Բարաշանյանի, էղվարդ Միրզոյանի, Ալեխանդր Հարությունյանի, Ավետ Տերտերյանի, Հրանտ Մարտոսյանի, Սերգեյ Փարաշանովի, Արտավազդ Փելեշյանի միութեական եւ միջազգային համբավը, ինչպես նաև Տիգրան Պետրոսյանի, Յուրի Վարդանյանի, «Արարատ» ֆուտբոլային ակումբի հաջողությունները ուրախության անսպառ աղբյուր էին հանդիսանում հայ ժողովրդի համար, միաժամանակ շոյելով նրա հայրենասիրական զգացումներն ու ազգային արժանապատվությունը: Մի խոմով, ստեղծված էր հարմարավետության (կոմֆորտի) ինչ-որ մի մթնոլորտ, որը, ներկայիս համեմատ, երբ ոչ իսկ «կորուսյալ դրախտ», ապա գոնե հաղթ հուշեր արքնացնող ժամանակ պիտի մնա իմ եւ ավելի ավագ սերնդի մարդկանց համար: Զպետմ է անտեսել նաև հոգեբանական մի գործոն.

մարդիկ հակված են պատանեկության եւ երիտասարդության տարիներ համարել իրենց կյանքի լավագույն շրջանը: Եւ քանի որ իմ նշած սերնդի պատանեկությունը եւ երիտասարդությունը համընկնում են հենց 60–70-ական թվականներին, ապա պատահական չէ, որ այդ շրջանը մինչև այժմ Հայաստանում որոշակի կարոտախառ է առաջացնում:

Նեոտ, 1970-ական թվականների կեսերից, եկան, այսպես կոչված, լնացման տարիները: Սպառազինությունների մրցավազքի, նավթի գնեւի անկման եւ համակարգային բնույթի արատների հետեանհով Խորհրդային Միությունն ընկավ խոր ճգնաժամի մեջ: Սկսեցին գոյանալ անվերջ հերքերը, ահռելի չափերի հասավ ապրանքների դեֆիցիտը, դատարկվեցին խանութների դարակներն ու ցուցափեղկերը, հայտնվեցին մսի, կարագի, սուրճի, շաքարի, բրնձի կտրոնները եւ այլն: Ո՛չ Անդրոպովի կիրառած խիստ վարչական միջոցները, ո՛չ էլ Գորբաչովի տնտեսական բարեփոխումներն ի վիճակի չեղան կատեցնել Խորհրդային Միության գահավիժումը, եւ կայսրությունը, հանրապետություններում առաջացած ժողովրդավարական շարժումների հարվածների տակ, կործանվեց, ընդ որում, ոչ միայն հաղափականապես, այլեւ տնտեսապես: Ի դեպ, Խորհրդային տնտեսության հայհայումն սկսվել էր կայսրության փլուզումից էլ առաջ: 1988–1991 թվականներին արդեն իսկ լրջագույն խնդիրներ էին ծագել ձեռնարկությունների փոխադարձ պարտավորությունների կատարման, հումքի, պահեստամասերի, կոմպլեկտավորող սարքերի մատակարարման բնագավառներում, ձեռնարկությունների միջեւ կուտակվել էին հսկայական փոխադարձ պարտեր, բյուջեի տարեկան նեղվածքը կազմում էր 400–500 միլիարդ ռուբլի, իրովին սպառվել էին պետության ոսկու պահուստները, ստուցվել էին խնայարկներում տեղադրված ավանդները, դոլարի համեմատ ռուբլին արժեզրկվել էր մոտ հիսուն անգամ, սկսվել էր օր-օրի սաստկացող սղանը, որը շուտով պիտի հասներ ահռելի չափերի եւ այլն:

Գերկենտրոնացած, անխզելիորեն փոխկապակցված եւ աշխարհից մեկուսացած Խորհրդային տնտեսական համակարգի փլուզումը չէր կարող չհանգեցնել արդյունաբերության անխուսափելի վախճանի, ինչն այս կամ այն չափով տեղի ունեցավ Միության բոլոր նախկին հանրապետություններում: Բոլոր նորանկախ պետությունները, գրեթե միանգամից կորցնելով իրենց նախկին տնտեսական կապերն ու

ավանդական շուկաները, հայտնվեցին անելանելի թվացող վիճակում: Տեխնոլոգիական հետամնացության և տնտեսական ինֆնուրյունության բացակայության պատճառով նրանցից ոչ մեկն ի վիճակի չէր անմիջապես միջազգային շուկա դուրս բերել որևէ մրցունակ ապրանք: Քիչ թե շատ բարենաչող դասավորվեց միայն հումք արտահանող երկրների կյանքը: Հումքագուրկ երկրները հարկադրված էին ճգնաժամը հաղթահարել արմատական տնտեսական բարեփոխումների իրականացման, այն է՝ շուկայական հարաբերությունների ձևավորման նախապահով: Խորհրդային Միության բոլոր նախկին հանրապետություններին բաժին բեկած ճգնաժամային վիճակը Հայաստանում ծանրանում էր չորս հավելյալ և առանձնահատուկ գործոնների՝ Աղետի գոտու, 300 հազար փախստականների, շրջափակումների և պատերազմի առկայությամբ: Չնայած այս լրացուցիչ ղոճվարություններին, Հայաստանը Անկախ պետությունների համագործակցության անդամ-երկրներից առաջինն էր, որ համակարգային բարեփոխումների շնորհիվ արդեն 1994 թվականին ոչ միայն կասեցրեց տնտեսական անկումը, այլև սկսեց արձանագրել կայուն տնտեսական աճ, մեկ տարի անց հաղթահարելով նաև էներգետիկ ճգնաժամը: Եթե սրան ավելացնենք, որ այդ ընթացքում հաղթանակով ավարտվեց նաև Արցախյան պատերազմը, ապա ղոճվար է չհամաձայնել, որ դա մի այնպիսի սխրանք էր, որն իր նախադեպը չունի հայ ժողովրդի նորագույն պատմության մեջ:

Այնուամենայնիվ, անցյալի էլի թե շատ ապահով կյանքի համեմատ, բնակչության սոցիալական վիճակի շեշտակի վատթարացման գործոնը չէր կարող անհետևանք մնալ և համապատասխան հոգեբանական մթնոլորտ չառաջացնել: Այստեղից էլ, ահա, մարդկանց բնական և հասկանալի ղոճոհությունն ու մերժողական վերաբերումները իշխանությունների իրականացրած «շոկային» տնտեսական բարեփոխումների նկատմամբ, որոնց զրական հետևանքները պետք է զգացվեին միայն տարիներ անց, ինչը, սակայն, չափազանց ղոճվար էր բացատրել հասարակությանը: Երբ մարդն այսօր ավելի վատ է ապրում, քան երեկ, ոչ մի տրամաբանական բացատրություն չի կարող գոհացնել նրան: Հետևաբար, ինչպիսի առարկայական և բանական փաստարկներ էլ բերվեն իրականության փոփոխության անխուսափելիության մասին, միեւնոյն է, «կորուսյալ դրախտի» հուշը կամ պատրանքը

դեռ երկար դրոշմված է մնալու մեր հաղահացիներից շատերի մտապատկերում: Սա այն ծանր, բայց միաժամանակ պատվավոր խաչն է, որ հավերժ կրելու են Հայաստանի Հանրապետության հիմնադիր և բարեփոխիչ առաջնորդները:

«Վերագայալ դրախտի» երազանքը

Այսօր մենք ունենք համաշխարհային զարգացման մայրուղուց շեղված, բարզավանման հեռանկարից զուրկ մի երկիր և քշվառ գոյության դատապարտված, հոգեկան անդորրը կորցրած ժողովուրդ: Դա, ինչպես արդեն վերը նշվեց, արդյունք է մի կողմից՝ Խորհրդային Միության ֆալսիմանը հետևած անխուսափելի հաղահանակ, տնտեսական և սոցիալական ցնցումների, մյուս կողմից՝ Հայաստանի ներկա վարչախմբի հանցավոր և, ի բնե, հակազգային գործունեության: Վարչախումբը գիշերուզօր թմրկահարում է երկրի անօրինակ տնտեսական նվաճումները և ժողովրդին կերակրում պայծառ ապագայի վարդագույն հույսերով, ինչպես Խորհրդային իշխանությունները յոթանասուն տարի սեփական հաղահացիներին կերակրում էին կոմունիզմի ուրվականով: Այնինչ ժողովրդի մեծամասնության համար օրվա հրամայականը ոչ թե պայծառ ապագան է, որքան էլ վարդագույն այն լինի, այլ այսօր եւեթ գոնե նորմալ երկիր ունենալը: Ի՞նչ է պատկերացնում հայ մարդը՝ նորմալ երկիր ասելով, կամ ինչի՞ մասին է նա գրեթե անզոր երազում: Ռեֆան էլ տխուր է, ո՛չ ամենեւին հարստության, ճեխության, պերեանքի կամ նամփոթություն, այլ մարդկային ամենատարական կարիքների բավարարման մասին: Մարդիկ այսօր Հայաստանում ընդամենը երազում են.

– Ունենալ մշտական աշխատանք, սեփական բոփոխով վաստակել իրենց հանապազօրյա հացը, արժանապատվությամբ հոգալ իրենց ընտանիքների ապրուստը, պատշաճ կերպով սնել և հագցնել իրենց երեխաներին, նրանց կանոնավոր կրթություն տալ և շնտահոգվել նրանց ապագայի անորոշությամբ.

– Հարկադրված շինել արտագնա աշխատանքի մեկնելու՝ թեկուզ ժամանակավորապես լինել իրենց ընտանիքները. – չանհանգստանալ պանդխտածնների նակատագրով, շտառապել կարոտախտով, ինչը

հատկապես բացասաբար է անդրադառնում երկխոսների հոգեբանության և դաստիարակության վրա.

– Չվախենալ, որ բանակում ծառայող իրենց զավակներին, մի հարբեցող և կաշառակեր հրամանատարի մեղքով, կարող է դժբախտություն պատանի կամ, զինված ուժերում առկա «ոչ կանոնադրական հարաբերությունների» պատճառով, նարահառայալ չմտածել ծառայությունից խուսափելու մասին.

– Չնեքարկվել բյուրոկրատական ֆաշիզմների, չնվաստագվել պաշտոնյաների կողմից, պետական մարմինների աշխատանքյակներում չհանդիպել կոպիտ վերաբերմունքի, օրենքով իրենց հասանելի փաստաթղթերն ստանալու համար ստիպված չլինել միջնորդ-ծանոթներ փնտրել կամ կաշառք տալ.

– Միջոցների սղության պատճառով գուրկ չմնալ մարդկային փոքր հանույներից՝ ընթերցանությունից, քառորոն կամ սրճարան հանախելուց, երկխոսներին թեկուզ էժանագին նվերներ մատուցելուց, ընկերական հանդիպումներից ու ազգականներին այցելելուց, զբոսանքից ու հանգստից.

– Հպարտանալ հայրենիքի հաջողություններով և միջազգային ապարդեզում վայելած վարկով, շամաչել սեփական իշխանավորների տգիտության կամ անպարկեշտ պանվածքի համար, շրադյուրավորվել ու շրենկնել հոռետեսության կամ անտարբերության զիրկը, հարզել իրենց և հարզված լինել ուրիշների կողմից:

Մի խոսքով, Հայաստանի Հանրապետության ֆաղաֆցիները պարզապես երազում են ապրել ֆիչ թե շատ նորմալ երկրում, որի մասին նրանց պատկերացումներն, ընդհանուր առմամբ, հանգում են հետևյալին.

– Որ իշխանությունը կենտրոնացած չլինի մեկ-երկու մարդու ձեռքում, այլ լիովին ապահովվի նրա օրենսդիր, գործադիր և դատական նյութերի անկախությունը, այսինքն՝ ստեղծվի մի վիճակ, որում հանրապետության նախագահը, վարչապետը, Խորհրդարանը, դատավորները, ինչպես նաև դատախազությունը, նախարարություններն ու պետական մյուս կառույցները գործեն միայն Սահմանադրությամբ և օրենքով իրենց տրված իրավասությունների շրջանակում.

– Որ պետության մեջ չգործեն չզրված օրենքներ, տնտեսական հարաբերությունները չկարգավորվեն ֆրեական աշխարհի կանոններով և վերջ տրվի աղետալի մակարդակի հասած կոռուպցիային, որը ոչ միայն ժողովրդից կորզում է ազգային հարստության մի զգալի մասը, այլև լքորեն խոչընդոտում երկրի բնականոն տնտեսական զարգացմանը, շխտած այդ երեւոյքի պատճառած բարոյական վնասների մասին.

– Որ ուժային մարմինները՝ ռադիկալությունը, անվտանգության ծառայությունը, ազգային բանակը չներառվեն ֆաղաֆակալության կամ տնտեսական գործունեության մեջ, այլ զբաղվեն բացառապես հանցագործությունների դեմ պայքարելու, հասարակական կարգը պահպանելու և երկրի անվտանգությունն ու պաշտպանությունն ապահովելու իրենց բուն գործառույթներով.

– Որ մարդիկ չվախենան ռադիկալից, դատավորից կամ դատախազից, այլ ընդհակառակը, նրանց մեջ տեսնեն իրենց պաշտպաններին, և չնեքարկվեն հարկային տեսչների ու մահալին ծառայության աշխատակիցների կամայակալություններին, շարաշահումներին ու խտրական վերաբերմունքին.

– Որ գործարարության և ձեռնարկատիրության բնագավառներում զեր շխաղան կաշառակերությունը, հովանավորչությունը, կողմնակալությունը, և բոլորի համար ստեղծվեն հավասար պայմաններ՝ թույլ չտալու համար ամենակալ մոնոպոլիաների ձեւավորումը.

– Որ իշխանությունները ժողովրդին կողոպտելու և անհամար հարստություններ դիզելու փոխարեն, պատասխանատվությամբ վերաբերվեն ֆաղաֆցիների հանդեպ իրենց ստանձնած պարտավորությունների կատարմանը, մասնավորապես, հստակ ժամանակացույցով և պատշաճ փոխարժեքով հատուցեն բնակչության՝ խնայքանկերում ստեղծված ամառները. միայն երկու տարում նրանց կողմից հափշտակված գումարը լիովին բավարար էր սոցիալական լուրջ լարվածություն առաջացնող այդ շարաբաստիկ հարցը լուծելու համար.

– Որ պետական աստիճանակարգում, ծանոթության կամ հավատարմության հիմունքներով, չհայտնվեն կիսագրագետ, ապաշնորհ, անբարեկիք անձնավորություններ, առավել եւս հանցավոր ու ֆրեական տարրեր, այլ պաշտոնյաները նշանակվեն ու առաջ ֆաշվեն զուտ

իրենց մասնագիտական ունակությունների և մարդկային արժանիքների շնորհիվ.

– Որ հասարակության գիտակցության մեջ արժեւորվեն մարդու հիմնական առաքինությունները՝ բարոյականությունը, ազնվությունը, այլասիրությունը, անձնագոհությունը, իսկ ԲՃՆԱՄԻՐ, ստորաբաշխությունը, խարդախությունը, կարիերիզմը ոչ թե ընդօրինակման առարկա դառնան, այլ արժանանան միանամուտ պարտավանքի.

– Որ պետությունը, վերջապես, ձգտի բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատել իր բոլոր հարևանների հետ՝ ազգային շահերին համապատասխան կարգավորելով առկա տարածայնություններն ու նանապահի հարթելով տարածաշրջանի երկրների սերտ և համակողմանի համագործակցության համար:

Ահա, ընդհանուր գծերով, հայ ժողովրդի ամենօրյա հոգսերի ու մտատանջությունների ամբողջությունը կամ, այլ կերպ, նրա երգած «վերագայտյալ դրախտի» մոտավոր պատկերը: Միայն այն պարագան, որ աշխարհի շատ երկրների համար սովորական այս իրողությունները այդքան հեռու ու ցանկալի են թվում մեր հաղահացիներին, բավական է ցույց տալու, թե ինչպիսի անմխիթարական վիճակում է գտնվում իր անկախ գոյության տասնվեց տարին բոլորած Հայաստանի Հանրապետությունը: Տասնվեց տարին, մանավանդ 1994 թվականին հաջորդած խաղաղության երկարատև շրջանը, Բիշ ժամանակ չէր նշված խնդիրներից շատերը լուծելու և ժողովրդի հոգսերի գոնե մի մասը բերեացնելու համար: Բայց ցավալին միայն այն չէ, որ այդ խնդիրները մինչ օրս լուծված չեն: Ավելի ցավալի է դրանց լուծման հեռանկարի բացակայությունը և մարդկանց պատած հուսափրությունը: Դա հատուկ է ոչ միայն ժողովրդական լայն զանգվածներին, այլև նյութապես Բիշ թե շատ ապահով խավերին, որոնց նույնպես չի լիում անհուսության և անպաշտպանության զգացողությունը: Այնպես որ, «վերագայտյալ դրախտի» երգաճանի իրականացումն առայժմ շարունակում է մնալ որպես անհնարին թվացող հրաշ՜ կամ ուտոպիա:

Հայաստանը նամիաբաժանի առջև

2008 թվականի նախագահական ընտրությունները հայ ժողովրդին ներառվորություն են ընձեռում ընտրություն կատարել իր ապագայի

կերտման երկու տեսանկյնի նաճապարհների միջև: Դրանցից մեկը Հայաստանի վերից վար կոռուպացված ներկա ավազակապետական համակարգի վերադարձության մղձավանջային հեռանկարն է: 1999թ. հոկտեմբերի 27-ի անաբեկչության արդյունքում ձեռավորված ավազակախումբը, աստիճանաբար վերացնելով իր գոյությանն սպառնացող բոլոր հակակշիռները, իր ձեռնում է կենտրոնացրել ոչ միայն գործադիր, այլև օրենսդիր և դատական իշխանությունները՝ Հայաստանը վերածելով թաքար-մոնղոլական տիպի խանության, որը կառավարվում է ոչ թե Մանամանդրոյանը և օրենիներով, այլ բացարձակ միապետի անստարկելի կամով և Բեռական աշխարհի կանոններով:

– Ավազակախմբի շուրջ տասնամյա հանցավոր և հակաժողովրդական գործունեության արդյունքում Հայաստանը շեղվել է համաշխարհային գործընթացների գլխավոր մայրուղուց, դատապարտվել լիակատար ֆաղափական և տնտեսական մեկուսացման, դուրս մնացել տարածաշրջանային զարգացման բոլոր ծրագրերից և հայտնվել երրորդ աշխարհի հետամնաց երկրների շարքում:

– Համակարգն իր գոյության իմաստն է դարձրել իշխանական բուրգի և նրա սպասավորների զերհարստացման սպահովումը՝ ի հաշիվ օտար զանգված դիտվող ժողովրդի բարեկեցության և արժանապատիվ կյանքի: Իշխանության անսահմանափակ կենտրոնացումը պետությունն իրենց սեփական կարվածքը համարող մարդկանց ձեռնում ոչ միայն խարխուլում է արդի տնտեսագիտության, ժողովրդավարության, սոցիալական արդարության հիմքերը, այլև վտանգում երկրի ապագան անգամ:

– Իշխանությունների վարած արատավոր տնտեսական ֆաղափականության հետևանքով հիմնովին խախտված են շուկայական տնտեսության երեք ամենազվխավոր սկզբունքները՝ հավասար հնարավորությունների ընձեռումը, ազատ մրցակցության ապահովումը և սեփականության անձնունմխելիության երաշխավորումը: Տնտեսական բնագավառում Հայաստանում ամեն ինչ կարգավորվում է ոչ թե շուկայական հարաբերությունների տրամաբանությամբ, այլ իշխանությունը բռնազավթած փոխաբով անձանց հրահանգներով, որոնք բոլորն էլ, առանց բացառության, հանցագործության տարբ են պարունակում:

– Հայաստանի տնտեսության ամենակործանաբար խեղումը նրա համատարած մոնոպոլիզացիան է, որի պատճառով երկրի հարստու-

քյան կեսից ավելին հայտնվել է շուրջ 40 ընտանիքի ձեռքում: Ընդ որում, մոնոպոլիզացումն առաջացել է ոչ թե բնական ճանապարհով, այլ ավազակախմբի կիրառած ապօրինի մեթոդների՝ հովանավորչության, հրահանգավորման, գործարարների համար անհավասար պայմաններ ստեղծելու հետևանքով, ինչը բնականաբար, առանց շահադիտության չէր կարող տեղի ունենալ: Բացի տնտեսականից, այս երևույթն ունի նաև բաղաձայն նշանակություն, որովհետև 40 գերհարուստ ընտանիք կարող է վճել ողջ հայ ժողովրդի բախտը:

– Մենաշնորհային ընկերությունների համար ստեղծված արտոնյալ պայմանները հանգեցրել են նաև մի այլ բացասական հետևանքի, այն է՝ հարկային բեռի անհավասար բաշխման: Ստաբիլիտետ փորձագետների գնահատմամբ՝ այսօրվա վիճակով պետական բյուջեի հարկային եկամուտների միայն 22%-ն է վճարվում խոշոր ձեռներեցների կողմից, մինչդեռ պետք է կազմեր դրանց 75%-ը: Դա նշանակում է, որ հարկային բեռը հիմնականում ընկնում է մանր և միջին ձեռնարկատերերի ու գործարարների ուսերին: Իսկ խոշոր հարկատուների կողմից չվճարված եկամուտներից Հայաստանում գոյանում է մի երկրորդ՝ բողոքված բյուջե, որը հանգրվանում է իշխանավորների զբաղման, և որն անհամեմատ ավելի մեծ է, քան պաշտոնապես հայտարարված պետական բյուջեն:

– «Պարզեցված հարկի մասին օրենքի» գործողության փաստացի դադարեցումն սպառնում է ավելի եւս ծանրացնել միջին խավի հարկային բեռը, որի վիճակն, առանց այդ էլ, վերջին շրջանում բարդացել է մի շարք գործոնների ազդեցությամբ. – բնակչության թվաքանակի նվազման պատճառով փոքրացել է սպառողների ներքին շուկան. – դրամի արհեստական «արժեւորման» հետևանքով բարձրացել է Հայաստանում արտադրվող ապրանքների ինֆլացիոն – նույն երևույթը ծանր հարված է հասցրել արտահանող արդյունաբերությանը. – մանր ու միջին ձեռնարկատերերը կախման մեջ են ընկել ներմուծման բնագավառում մենաշնորհային արտոնություններ ունեցող ընկերություններից, իսկ շատերը, կորցնելով իրենց ինֆորմացիայությունը, արդեն հայտնվել են նրանց ամենակոպ համակարգում:

– Բնակչության ցածր կենսամակարդակը, իշխանությունների թմրկահարած տնտեսական անի երկնիչ ցուցանիշների և երեսանի կենտրոնի տպավորիչ կառուցապատման իրողություններին հակառակ, շարունակում է մնալ Հայաստանի առջև ծառայած ամենամտահոգիչ սոցիալական խնդիրը: Առավել անհանգստացնող է մանավանդ այն հանգամանքը, որ սոցիալական բևեռացումը ոչ թե մղմամբ, այլ գնալով խորանում է այսինքն՝ հարուստներն ավելի են հարստանում, իսկ աղքատները՝ ավելի աղքատանում: Չնայած աշխատավարձերը, բոջակները և նպաստները ժամանակ առ ժամանակ բարձրացվում են, բայց վերջին տարիների ընթացքում արձանագրված սղանի պատճառով ժողովրդի դրամական եկամուտների մեծացման էֆեկտը հավասարվում է զրոյի: Այսօր Հայաստանում 100 դոլարն ունի նույն գնողունակությունը, ինչ տասը տարի առաջվա 20–25 դոլարը: Անգամ պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ արտագաղթը ոչ միայն չի դադարում, այլև շարունակում է պահպանվել տարեկան շուրջ 25.000 մարդու սահմաններում: Վերացել է մարդկանց բնական կապվածությունը հայրենի հողին: Հայրենիքը, տունը, նույնիսկ ընտանիքը լքելու երևույթը դարձել է ստորյա ու սովորական:

– Սոցիալական դրությունը ծանր է մանավանդ մարզային հաղափներում և գյուղական վայրերում, որոնց բնակչությունը մատնված է լիակատար թշվառության ու ամենօրյա գոյապայքարի: Մեր Շարժումը ձեռնարկել է վիճակագրական մի լայնածավալ միջոցառում՝ պարզելու համար 1997–2007թթ. միջև ընկած ժամանակահատվածում մարզերի բնակչության և աշակերտության թվաքանակի փոփոխությունները՝ տվյալներ, որպիսիք ընդհանրապես բացակայում են պաշտոնական վիճակագրության մեջ: Քայքայման անազնացող միտումի մասին պատկերացում տալու համար, արժե ներկայացնել այդ տվյալներից պատահականորեն ընտրված մի փոքրիկ փունջ.

ա. Սյունիքի մարզի բնակչությունը 1997-ին կազմել է 163.426, իսկ 2007-ին՝ 133.000 մարդ, աշակերտությունը՝ համապատասխանաբար 27.500 և 17.875. բացի այդ, մարզում դատարկ է շուրջ 2.000 տուն, այդ թվում՝ Տաթև գյուղում՝ 58, Շինունայրում՝ 80, Խոզնավարում՝ 29 և այլն.

բ. Շիրակի մարզի բնակչության թիվը 1997-ին եղել է 362.000, իսկ 2007-ին՝ դարձել 281.000. նույն բովանակների միջև աշակերտների թիվը 58.000-ից իջել է 44.000-ի:

գ. Արարատի մարզի բնակչությունը 1997-ին կազմել է 275.000, իսկ 2007-ին՝ 183.000 մարդ, աշակերտների թիվը 53.500-ից իջել է 38.900-ի. մարզում դատարկ տների թիվը 1997-ին եղել է 2.000, իսկ այժմ հասել 5.000-ի:

դ. Լոռու մարզի աշակերտների թիվը 1997-ին եղել է մոտ 60.000, իսկ 2007-ին կազմում է 38.758.

ե. Արմավիրի մարզում 1997 թվականին կար 45.000 աշակերտ, իսկ 2007-ին առկա է 39.000.

զ. Դրությունն ավելի ողբալի է պատկերաձևում առանձին բնակավայրերի կտրվածձով. այսպես, 1997–2007թթ. միջև էշմիաթին հազարում բնակչությունը նվազել է 10.700 մարդով, իսկ աշակերտությունը՝ 3.742-ով, Արմավիրի մարզի գյուղերից Քաղրամյանում համապատասխանաբար 612-ով և 142-ով, Փարակերտում՝ 600-ով և 286-ով, Շենիկում՝ 160-ով և 44-ով, Գալարիկում՝ 600-ով և 140-ով և այլն: Մի խոսքով, կիսադատարկ գյուղեր, լվված տներ, ցամուցրիվ ընտանիքներ, վերացող դպրոցներ, ահա սա է հոշարյանա-սերժական շրջանի Հայաստանի իրական պատկերը, և ոչ թե երեսանի կենտրոնի շքեղ խանութները, ճոխ ռեստորանները և ժամանակակից բնակարանները, որոնցից օգտվում է բնակչության ոչ ավելի, քան ճիճ գ տոկոսը:

– Եթե Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակը որոշ առումով պայմանավորված է օբյեկտիվ գործոններով, այն է՝ շրջափակումներով, միջազգային շուկայում նավթի գների անընդհատ բարձրացմամբ և դոլարի կուրսի շարունակվող արժեզրկմամբ, ապա գլխավորապես այն արդյունք է կառավարման արատավորության, ներկա իշխանությունների վարած սխալ տնտեսական հաղափակության և համատարած կոռուպցիայի, որը կրում է համակարգային բնույթ և կառավարվում վարչախմբի պարագլուխների կողմից: Ընդ որում, ժողովրդի կեղևումն ու հարստահարումը տեղի է ունենում ոչ միայն համակարգավորված և անթափանցիկ մեխանիզմների, այլև պետական մասշտաբի բացահայտ հանցագործությունների միջոցով, ինչպիսիք են՝ «Հայոսգազարդի» մատակարարած գազի գումարի անհե-

տացումը, հանրապետություն ներկրվող բենզինի ծավալների և դազախական գազի նետ կապված վիճակագրական մեխանիզմները, հանքերի, պանոստային հողերի, հաղափային բնակավայրերի հողատարածների, պետական գույքի սեփականաշնորհման ապօրինի գործարարներ և այլն:

– Վարչախմբի գործունեությունը համարյա նույնքան խոցելի և վնասակար է նաև արտաքին հաղափակության բնագավառում: Անցած տասը տարիների ընթացքում միջազգային հանրությունը և տարածաշրջանի երկրները Հայաստանից չեն ստացել ոչ մի դրական ազդակ: Ըստ էության, որևէ առաջընթաց չի արձանագրվել, իսկ որոշ դեպքերում ետընթաց է տեղի ունեցել արտաքին հաղափակության այնպիսի կենսական և հրատապ խնդիրների լուծման գործում, ինչպիսիք են՝ Դարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը, երկրի հազարական և տնտեսական մեկուսացման հաղթահարումը, հաղորդակցության ուղիների շրջափակման վերացումը, Հայաստանի ներգրավումը միջազգային և տարածաշրջանային տնտեսական ծրագրերում, հայ-թուրքական հարաբերությունների կառուցումը և այլն: Հայաստանի արտաքին հաղափակությանը բնորոշ են անպատասխանատվությունը, իրավիճակայնությունը, անհետևողականությունը և համակարգավորվածության բացակայությունը: Արտաքին գործերի նախարարությունը, փաստորեն, վերածվել է միջազգային ասպարեզում վարչախմբի հարուզույթյան առաքելությամբ օժտված գովազդային ընկերության:

Երկրի «գարգաման» ճանապարհներից մեկն, ահա, իշխանություն կոչված այս բռնական համակարգի վերատարությունն է, ինչը հավասարազոր է ազգային աղետի: Եթե վարչախմբին հաջողվի բռնությամբ, ընտրակեղծիքներով և կաշառատվությամբ ես տասը տարի երկարածվել իր գոյությունը, ապա պետության կորուստներն այլևս անհատուցանելի կարող են դառնալ: Իր ապագա գործունեության վերաբերյալ ինչպիսի նախընտրական խոստումներ էլ տա նախագահի պաշտոնին հավակնող իշխանական թեկնածուն, միեւնոյն է, գործող հանցավոր համակարգի ճարտարապետներից մեկը լինելու նրա հանգամանքը հավատ չի կարող ներշնչել այդ խոստումների նկատմամբ: Փոխպարտավորվածության և հանցակցության բազմաթիվ թելերով կապված լինելով ավագակապետական համակարգի բոլոր դերակատարների

հետ, նա, ամենամեծ ցանկության ղեպնում անգամ, չի կարող սամամանագատվել այդ համակարգից, առավել եւ՝ վերափոխել այն, քանի որ կամա թե ակամա դարձել է նրա պատանդը: Ուստի այս նախապարհը անխուսափելի կործանման նախապահն է:

* * *

Մյուս նախապարհը կամ այլընտրանքը մեկն է՝ վստահել այնպիսի իշխանության, որը երկիրն առաջնորդի հակառակ ուղղությամբ, այսինքն՝ դեմով շրջվի դեպի մարդը, քաղաքացին եւ ժողովուրդը: Հետևաբար, Հայաստանի հաջող նախագահի համար գործունեության ուղեցույց պիտի ծառայի հայ ժողովրդի մտահոգությունների, բողոքների, նյութական եւ հոգեւոր պահանջումների այն փաթեթը կամ նրա երագած «վերագոյալ դրախտի» այն պատկերը, որը եւ փորձեցի ներկայացնել նախորդ գլխում, եւ որը, վերջին հաշվով, հանգում է Հայաստանը նորմալ երկրի վերածելու պարզ գաղափարին: Իմ ծրագրերը նիշտ ընկալելու համար կառաջարկելի վերընթերցել այդ ոչ այնքան ծավալուն զլովսը եւ մտապահել այն բոլոր հարցերը, որոնց լուծումը ժողովուրդն ակնկալում է իշխանություններից:

Ձեռն կարծում, թե հիմներ կան ժողովրդի համեստագույն ակնկալիքների իրականացման հույսերը կապելու ներկա իշխանությունների հետ, քանի որ նրանք անցած տասը տարիների ընթացքում ոչ միայն այդ ուղղությամբ որեւէ հայլ չնեղմարկեցին, այլեւ, ընդհակառակը, ժողովրդին դատապարտեցին կատաղյալ ստրկության՝ ոտնահարելով արժանապատիվ կյանքի նրա բնական իրավունքը եւ պղծելով նրա բոլոր սրբություններն ու բարոյական սկզբունքները: Համոզված եմ նաեւ, որ ժողովուրդն այլեւ չի գայթակղվի նրանց խոստումներով կամ ընտրակաշառով, եւ թույլ չի տա նրանց վերադարձնելու: Հետևաբար, «վերագոյալ դրախտի» երագանքի իրականացման կամ նորմալ պետության կայացման հիմքերը դնելու պատասխանատվությունը կրելու են Հայաստանի Հանրապետության նոր իշխանությունները:

Ցավալի է նշել, որ անկախության 17-րդ տարում Հայաստանի հասարակությունը հարկադրված է վերադառնալ քաղաքական եւ սոցիալ-տնտեսական բնույթի այնպիսի խնդիրների արժարժմանը, որոնք վա-

դուց պետք է գտած լինեին իրենց լուծումը: Խոսքը վերաբերում է Անկախության շարժման գաղափարախոսության եւ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության հիմքում դրված հիմնարար սկզբունքներին, այն է՝ իշխանության նյութերի հավասարակշռություն, օրենքի գերակայություն, ժողովրդավարական ազատությունների ապահովում, մարդու եւ քաղաքացու իրավունքների պաշտպանություն, շուկայական տնտեսակարգի արմատավորում, քաղաքացիական հասարակության ձևավորում եւ այլն: Թեև այս ամենը հստակորեն ամրագրված է Հայաստանի Հանրապետության Հիմնական օրենքում, սակայն իրականությունը դեռեւս շատ հեռու է արդիական պետության նրա հուշակած գաղափարախոսությունից: Ուստի գարմանալի չպետք է թվա, որ նախագահի պաշտոնում իմ գործունեության ծրագրի առաջնահերթությունները, մանրամասնություններով հանդերձ, հանգելու են վերը նշված հիմնարար սկզբունքների վերահաստատմանը: Դրա անհրաժեշտությունը բխում է նրանից, որ այդ սկզբունքների կիրառումը, դժբախտաբար, նույնքան այժմեական եւ հրատապ է այսօր, որքան տասնյոթ տարի առաջ:

Նորմալ երկրի ուղիները՝ քաղաքական լեզվով

1. **Ներքին քաղաքականության բնագավառում** Հայաստանի Հանրապետության ապագա նախագահի իրականացնելիք առաջնահերթ խնդիրներն են.

- Սահմանադրական կարգի վերականգնումը, այն է՝ իշխանության ձևավորումը բացառապես ազատ ընտրությունների միջոցով.
- Ներկա բրգածեւ ավազակապետական համակարգի կազմալուծումը, օրենսդիր, գործադիր եւ դատական իշխանությունների անկախության եւ հավասարակշռության ապահովումը.
- Կիսրժեւ ժողովրդավարության հաստատումը, խոսքի, մամուլի, խղհի ազատության երաշխավորումը, բազմակուսակցականության եւ պաղպամենտարիզմի վերջնական արմատավորումը.
- Քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների, արմիությունների, ստեղծագործական միությունների, ոչ կառավարական կազմակերպությունների ամրապնդումը.

– Իրավապան մարմինների և բանակի՝ ֆաղափականության մեջ ներֆալածության գոյություն ունեցող պրակտիկայի բացառումը.

– Վաշաղկապ ավելորդ օդակների վերացումը և վերջին տասը տարիների ընթացքում անհարկի ուղևացած պետական ապարատի կրեատումը:

2. Արտաֆին ֆաղափականության ոլորտում Հայաստանի նոր իշխանությունների առջև կանգնած խնդիրների շարքում իրենց կարևորությամբ առանձնանում են.

– Ազգային շահերի վրա հիմնված հավասարակշիռ և կառուցողական դիվանագիտության վերականգնումը, աշխարհի բոլոր երկրների հետ բարեկամության և փոխշահավետ համագործակցության ձգտումը.

– Միջազգային կազմակերպությունների առջև ստանձնած պարտավորությունների կատարումը, նախկինում կնքված միջպետական բոլոր պայմանագրերի նկատմամբ հավատարմության վերահավաստումը.

– Բարեգրացիական հարաբերությունների ամրապնդումն ու խորացումը անմիջական հարեանների՝ Ռուսաստանի, Վրաստանի, Իրանի հետ, կառուցողական ջանքերի գործադրումը Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ.

– Հայաստանի ֆաղափական և տնտեսական մեկուսացման հաղթահարումը, միջազգային և տարածաշրջանային տնտեսական համակարգերում երկրի ներգրավվածության աստիճանի բարձրացումը.

– Կեռնային Կարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործում ֆաղափական կամֆի դրսևորումը, հանդես գալով արցախահայության ինֆորմացիոն իրավունքի պաշտպանության և հարցի լուծման փոխափշումային տարբերակի որոնման դիրքերից:

3. Օրինականության վերականգնման ասպարեզում ծրագրվում է իրականացնել իրավական պետության կայացմանն ու երկրի բարոյահոգեբանական մթնոլորտի առողջացմանն ուղղված հետևյալ հրատապ միջոցառումները.

– Օրենքի առջև մարդկանց հավասարության և դատարանների լիակատար անկախության ապահովումը բացառելով իշխանության մյուս թերերի կողմից դատավորների վրա գործադրվող որևէ ճնշում.

– Մարզու իրավունքների պաշտպանի իրավասությունների ընդլայնում՝ նպատակ հետապնդելով այդ ինստիտուտը վերածելու պետական հաստատությունների, մասնավորապես, իրավապան մարմինների իրական և արդյունավետ հակակշռի.

– Անգիջում պայքար կոռուպցիայի, պաշտոնեական շարաշահումների, կաշտակերության, դրամաշրթության, վիճակագրական կեղծարարությունների, Բեական և տնտեսական հանցագործությունների դեմ.

– Բնակչության ձեռքում զանվող ապօրինի զենքի և զինամթերքի կարգավորված ազգավում, կազմակերպված հանցագործություններին, մանավանդ զինված ավազակախմբերի գործունեությանը վերաբերող օրենսդրության խստացում.

– Առանձնահատուկ վերաբերմունքի դրսևորում անցյալում կատարված աղմկոտ հանցագործությունների՝ 1999թ. հոկտեմբերի 27-ի անբեկչության, ֆաղափական մյուս սպանությունների, բենգինի և զազի ներկրման հետ կապված մեղսնայությունների, սեփականաշնորհման բնագավորում տեղի ունեցած շարաշահումների բացահայտման նկատմամբ.

– Հետևողական աշխատանք ներկա իշխանությունների և նրանց հովանավորությունը վայելող որոշ ընկերությունների կողմից ժողովրդից հափշտակված գումարները պետական զանձարան վերադարձնելու և դրանք գլխավորապես բնակչության սոցիալական կարիքների բավարարմանը ծառայեցնելու ուղղությամբ.

– Ակտիվ մասնակցություն տեղորդմի, բմրաբիզնեսի, փողի լվացման, մարդկանց ապօրինի առևտրի (քաֆիկինգ) դեմ միջազգային հանրության կողմից հայտարարված անհաշտ պայքարին.

– Տնտեսական հանցագործությունների բացահայտման ընթացքում օրինականության լիարժեք գործադրում, վիուկների որսի և սեփականության վերաբաշխման միավածության խստա բացառում.

– Ոստիկանության, Անվտանգության ծառայության, Դատախազության, Հարկային տեսչության, Մամալային վաշության աշխատակիցներին և դատավորների աշխատավարձի կտրուկ հավելում նրանց աշխատանքի արդյունավտությունը բարձրացնելու և ապօրինի եկամտներ ստանալու գայքակղությունից զերծ պանելու նպատակով:

4. Տնտեսական բնագավառում Հայաստանի հաջորդ իշխանությունների առջև կանգնած գլխավոր մարտահրավերը արդյունաբերության զարգացման խթանումն ու բնակչության կենսամակարդակի որակական փոփոխության ապահովումն է, ինչին նախատեսվում է հասնել հետևյալ սկզբունքային միջոցառումների իրականացման շնորհիվ.

– Կառավարման բարելավում, օրինականության հաստատում, բարեփոխումների նոր փաթեթի ընդունում, ստվերայնության կրճատում կամ, ավելի ճիշտ, պետական ռեկեսի վերացում.

– Շուկայական տնտեսության երեք հիմնական սկզբունքների հետևողական գործադրում, ինչը ենթադրում է տնտեսավարող սուբյեկտներին հավասար հնարավորությունների ընձեռում, ազատ մրցակցության ապահովում և սեփականության անձնամասնավորության երաշխավորում.

– Օրինականության և լիակատար բափանցիկության ապահովում սեփականաշնորհման, պետական գույքի և հողի վաճառքի, աճուրդների և տենդերների կազմակերպման, լիցենզիաների տրամադրման և շինարարական աշխատանքների քույրվորության հարցերում.

– Հարկային օրենսդրության կատարելագործում, հարկման բազայի ընդլայնում, հարկային բեռի հավասարաչափ բաշխում, խոշոր ձեռնեղենների անխտիր ընդգրկում հարկման դաշտ, «Պարզեցված հարկի մասին օրենքի» գործադրման շարունակում, պետության կողմից հարկային կանխավճարների և ավելացված արժեքի հարկի վերադարձման երաշխավորում.

– Հակամենաշնորհային ֆաղմակաձուլության հետևողական իրագործում, ներմուծվող ապրանքների շուկայում փոտանների բաշխման և մենաշնորհային դիրքի առաջացման անբույլատրելիություն, ոչ բարեխիղճ մրցակցության կամ մենաշնորհային գործելակերպի պարագայում օրենքով նախատեսված խիստ պատժամիջոցների կիրառում.

– Արտադրության խթանմանն ուղղված անհրաժեշտ միջոցառումների իրականացում, նկատի ունենալով, մասնավորապես, հիմնական կապիտալում ներդրվող միջոցների հաշվառումը արտադրանքի ինվենարժեքի կազմում և դրանց ազատումը շահութահարկից, ինչպես նաև շահութահարկից կանխավճարներ մուծելու պրակտիկայի զգալի բացումը և ներքին արտադրողի շահերի հավասարեցումը ներմուծողի նկատմամբ.

– Պետական աշակցության ցուցաբերում բարձր տեխնոլոգիաների վրա հիմնված արդյունաբերության, մասնավորապես, ինֆորմացիոն և տեխնոլոգիկայի բնագավառներում գործող արտադրությունների և մատուցվող ծառայությունների զարգացման, ինչպես նաև՝ արագագործ և մատչելի ինտերնետային ցանցի համատարած ներդրման գործում.

– Գյուղացիական տնտեսությունների սպասարկման ենթակառուցվածքների ստեղծում, որոնց տակ ենթադրվում են՝ այդ տնտեսությունների ֆինանսավորման կազմակերպման, ագրոսպասարկման, ռոդման, գյուղմթերքների վերամշակման և իրացման համակարգերը, որպես գյուղատնտեսության զարգացմանն ուղղված լրացուցիչ միջոցներ նախատեսվում են՝ պետության մասնակցությամբ գյուղացիական տնտեսությունների բերքի պարտադիր ապահովագրումը, ներմուծվող սերմնացույի վրա ավելացված արժեքի հարկի տարածման վերացումը և դիվելյային վառելիքի ազատումը ակցիզային հարկից, ինչպես նաև՝ պետության կողմից պարբերական աշակցության ցուցաբերումը սերմնացույի, պարարտանյութերի, տոհմային հոտի ձեռքբերման գործում.

– Բանկային գործունեության վերաբերող օրենսդրության վերանայում, մասնավորապես, Կենտրոնական բանկի խորհրդի իրավասությունների ընդլայնում ի հաշիվ նրա նախագահին վերապահված անհամաչափ լիազորությունների, նոր բանկերի զբաղման պահանջների մեղմացում, ներդրումային հիմնադրամների, ֆոնդային բորսայի, վարկային կազմակերպությունների գործունեության խթանում:

5. Սոցիալական ոլորտում Հայաստանի նոր իշխանությունների գործունեության հիմնում ընկած են լինելու ազգատության վերացման, կրավածության և ճնշիկության խթանման խնդիրները, որոնց լուծման համար, առաջին հերթին, ծրագրվում է իրականացնել հետևյալ անհետանգելի միջոցառումները.

– Բնակչության իրական եկամուտների անշեղ աճի ապահովում միջին աշխատավարձի գծով՝ տարեկան շուրջ 20, իսկ թոշակների գծով՝ շուրջ 30-40 տոկոսի չափով, ինչպես նաև՝ պետության կողմից մասնավոր կենսաթոշակային հիմնադրամների գործունեության երաշխավորում.

– Երեխաների ծննդյան համար մայրերին տրվող միանվագ նպաստների կտրուկ հավելում՝ 2008 թվականից եւթ դրամ սահմանելով՝

500.000, երրորդ երեխայից սկսած՝ 1.000.000, իսկ հինգերորդ երեխայից սկսած՝ 1.500.000 դրամի չափով:

– Բնակչության խորհրդային ավանդների ձեռակերպումը որպես պետական պարտատոմսեր՝ դրանք մարելով կրկնակի անգամ ավելի արագ եւ կրկնակի անգամ ավելի մեծ ծավալներով, քան նախատեսված է 2005 թվականին ընդունված օրենքով:

– Ի տարբերություն, այսպես կոչված, կլիտա շինարարության խթանմանը, պետության կողմից սոցիալական բնակարանային շինարարության լայնածավալ ծրագրի իրականացում, որի խնդիրն է երիտասարդ կամ բնակարանագուրկ ընտանիքներին անվարձ տրվող բնակարաններով ապահովումը:

– Առ 1-ը հունվարի 2005թ. դրությամբ զինվորական ծառայությունից խուսափած եւ արտասահմանում ապաստանած շուրջ քսան հազար երիտասարդների նկատմամբ համաներման կիրառում, իսկ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման պարագայում զինված ուժերի զգալի կրճատում եւ աստիճանական անցում պայմանագրային ծառայության:

– Առողջապահության, կրթության, գիտության ոլորտներում պետական ծրագրերի դերի եւ տեսակարար կշռի մեծացում, հավաստագրային եւ հասցեագրված ֆինանսավորման համակարգերի ներդրում, մասնավոր կապիտալի ներգրավվածության ընդլայնում, ապահովագրական եւ հիպոթեկային հիմնադրամների հնարավորությունների լիարժեք օգտագործում, բուժական ուսման վարձերի ձեռավորումը կանոնակարգող եւ դրանց անը զսպող մեխանիզմների կիրառում, Հայաստանի բուհերի օժտված ուսանողների կրթությունն արտասահմանում կազմակերպելու նպատակով պետական հատուկ հիմնադրամի ստեղծում:

Այսպիսով, ամենահամեստ հաշվարկներով, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման ներկայացվող ծրագրի համաձայն նախատեսվում է՝ 2008–2012թթ. ընթացքում կրկնապատկել երկրի համախառն ներքին արդյունքը, եռապատկել պետական բյուջեն ու միջին աշխատավարձը եւ հառապատկել միջին կենսաթոշակը: Ինքնըստիճեյան հասկանալի է, որ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման, շրջափակումների վերացման եւ հայ-թուրքական

սահմանի բացման պարագայում սպասելի են շատ ավելի տպավորիչ արդյունքներ:

* * *

Ցանկացած ընտրություն երևի ոչ անպայման պատակտում, ապա որոշակի լարվածություն է առաջացնում հասարակության մեջ: Ուստի ապագա նախագահից պահանջվում է իր գործունեության առաջին իսկ օրվանից յուրջ հայեր ձեռնարկել այդ լարվածությունը մեղմելու եւ հանդուրժողականության ու ազգային համախմբման մթնոլորտ ստեղծելու ուղղությամբ: Վստահեցնում եմ, որ հաղթանակի պարագայում եւ անշեղորեն առաջնորդվելու եմ այդ գիտակցությամբ:

«Հայք», «Հայկական ժամանակ», «168 ժամ», 8 հունվարի, 2007թ.:
Ֆրատարակված նաև հայերեն, անգլերեն եւ ռուսերեն առանձին զրոյակներով. «Նախընտրական ծրագիր կամ հանդարտ խոհեր», երեւան, 2008թ. – “Election Program, or Sober Reflections”, Yerevan, 2007 – “Предвыборная программа или неспешные раздумья”, Ереван, 2007.

ՄԱՄԼՈ ԱՍՈՒԿԻՍ
(11 հունվարի, 2008թ.)

ԱՐՄԱՆ ՄՈՒԿԻՆՅԱՆ (Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական շտաբի մամլո քարտուղար)։ – Տիկնայք եւ պարոնայք, շնորհակալություն, որ ընդունել եք Հանրապետության առաջին նախագահի հրավերը։ Սա 1997 թվականի սեպտեմբերի 26-ից հետո Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի առաջին հրապարակային հանդիպումն է զանգվածային լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների հետ։ Բնականաբար, այս տարիներին բազմաթիվ հարցեր են կուտակվել։ Ասուլիսը սկսելուց առաջ, ես կլիսդրեմ մեկ ըրոպե լուրջամբ հարգել մեր զինակից-ընկեր, «Ժողովրդավարական ուղի» կուսակցության նախագահ Մանուկ Գասպարյանի հիշատակը (հոտնկայս լուրջուն)։ Իսկ այժմ, խնդրեմ, տվեք ձեր հարցերը։

ՅՈՒՅԱՆՆԵՍ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ, «ԱրմԻՆֆո» գործակալություն, – Պարոն Տեր-Պետրոսյան, Դուք տասը տարի լուրջուն պահպանեցիք, ես կուզեի մատնանշեք՝ ինչը Ձեզ ստիպեց, այնուամենայնիվ, խախտել այդ լուրջունը եւ մասնակցել առաջիկա ընտրություններին։

– Ձեր հարցն ինձ շատերն են տալիս, երբեմն նաև դրա մեջ փառանկան բովանդակություն դնելով։ Բացատրեմ. նորմալ երկրում, երբ ամեն ինչ կարգին է, երբ ընտրությունների միջոցով, կանոնավոր կերպով, օրինական ճանապարհով, առդի են ունենում իշխանության փոփոխություններ, նախկին նախագահն ընդհանրապես փառանկանությամբ չպետք է զբաղվի։ Պետք է զբաղվի գիտությամբ, այդեզործությամբ, բոռներով, որեւէ ձեռով չպետք է մեկնարանի իր հաջորդների գործունեությունը։ Նախկին նախագահը փառանկանության մեջ ինչ-որ պիտի աներ, ինչ-որ պիտի ապացուցեր, ինչ խորհուրդներ որ պիտի տար, ար-

դեն պիտի արած լիներ իր իշխանության շրջանում: Ես երջանիկ կլինեի, որ այդպիսի երկրում ապրեինք, ես ես այլևս երբեմ չմիջամտեի Բաղա-
 ֆականությանը: Հիմա հարցնում են՝ ինչու եմ տասը տարի լռել, ես ին-
 չու եմ հանկարծ սկսել խոսել, կամ վերադարձել Բաղաֆականություն:
 2003 թվականի նախագահական ընտրությունների ժամանակ էլ եղել
 են այսպիսի խոսակցություններ, նույնիսկ փորձել են հիմնավորել, քե
 անհրաժեշտ է, որ ես մասնակցեմ այդ ընտրություններին: Բայց ես
 կտրականապես մերժել եմ, հասկանալով, որ դեռ իմ ժամանակը չէ:
 2003-ը Ստեփան Դեմիրճյանի աստեղային ժամն էր: Եթե ես առաջա-
 դրվեի էլ, այդ ընտրություններում հաղթելու որևէ շանս չլի ունենա,
 առավել ես՝ կլիանգարեի Ստեփան Դեմիրճյանին, ինչը բացառականա-
 պես սխալ կլիներ ե՛ւ ինձ համար, ե՛ւ մեր երկրի համար: Կհարցնեմ
 ի՞նչ է փոխվել հիմա: Հիմա որոշ բան փոխվել է. նախորդ տարվա
 խորհրդարանական ընտրություններից հետո հայտնի դարձավ, որ ընդ-
 դիմությունը, չէի սաի հուսալովել, բարոյավել, բայց կորցրել է Բաղա-
 ֆական գործունի այն դերը, որ մինչ այդ ուներ: Չէի սաի ամայացել էր
 Բաղաֆական դաշտը, գուցե դա խաբուսիկ էր, բայց առնվազն չէր
 երևում այն ուժը, այն քեկնածուն, որը կկարողանար հաղթահարել
 ներկա իշխանություններին ես թույլ չտալ նրանց վերադարձությունը:
 Ահա, սա է իմ վերադարձի պատճառներից մեկը: Անկեղծ ասած, անն-
 ականատես ասումով ես դրանից որևէ ակնկալիմ կամ Բաղաֆական հա-
 վակնություն (ամբիգիա) չունեմ: Ես լիովին բավարարված, ինձնարքով
 մարդ եմ: Մինչև 1988 թվականն էլ այդպիսին եմ եղել, զբաղվել եմ գի-
 տությունը: Ինչ ինձ մեծագույն հաճույք է պատճառել: Չէի սաի մեծ
 գյուտեր, հայտնագործություններ եմ կատարել, բայց իմ բնագավառում
 եղել եմ միջազգային մակարդակի պրոֆեսիոնալ: Դեռես 80-ական
 թվականներին գրեթե ես հողվածներ եմ հրապարակել արտասահմա-
 նում՝ Քեյզիայում, Իտալիայում, Ֆրանսիայում: Այսինքն, ես լրիվ բավա-
 րարված մարդ եմ եղել գիտության մեջ, ես Բաղաֆականությունը թողնե-
 լուց հետո կրկին զբաղվել եմ իմ սիրած գործով ու մեծագույն ստեղծա-
 գործական հաճույք ստացել: Վերջին տասը տարիներն անձնական
 առումով ինձ համար եղել են ամենաերջանիկ ես ամենաազատ տարի-
 ները, երբ ո՛չ աշխատանքային պլաններն էին ինձ խեղդում, ո՛չ «Դրավ-
 լիստն» ու հրատարակչություններն էին խոչընդոտներ առաջացնում: Ինչ

ուզում, երբ ուզում՝ գրում ես հրատարակում էի, առանց որևէ արգելի-
 քեթ իմ վերադարձի պատճառներից մեկը, ինչպես նշեցի, ներկա վար-
 չախմբին հաղթահարելու ունակ ուժի բացակայությունն էր, ապա մյուս
 պատճառը՝ պարտի գիտակցությունն էր, մասնավորապես նրանց
 լով, որ ես կ'որոշակի մեղք ունեմ այդ վարչախմբի կայացման գործում:
 Վերջին հաշվով, ես եմ այդ մարդկանց հրավիրել Հայաստան: Թեև
 պատասխանատու չեմ, քե դրանից հետո նրանք ինչպիսի պաշտոններ
 են զբաղեցրել՝ ընտրվել կամ չեն ընտրվել հանրապետության նախա-
 գահ, բայց փաստ է, որ եթե ես նրանց չհրավիրեի, նրանք այսօր մեր
 ղյխին նստած չլինեին: Կարծում եմ, ես կկարողանամ համոզել մեր
 ժողովրդին, ձեզ, մեր հասարակությանը, որ այս իշխանությունները չա-
 բիմ են, ես որ միայն մղձավանջային երազներում կարելի է պատկե-
 րացնել ներկա վարչախմբի ես տասը տարվա իշխանավարությունը:
 Չեմ ուզում ապոկալիպտիկ տեսարաններ նկարագրել, բայց որ շատ
 դժբախտությունների ու բազում փորձությունների են հանդիպելու այդ
 պարագայում, բացառականապես չեմ կասկածում:

*ՍԱՐԻԵՏԱ ՍԱԿԱՐՅԱՆ, «Ազգ» օրաթերթ. – Պարոն Տեր-Պետրոսյան,
 ո՞րն է լինելու Ձեր առաջին հրամանագիրը:*

– Իմ առաջին գործը պետք է լինի կառավարության ձեռավորումը,
 Բանի որ նոր նախագահի ընտրության դեպքում նախորդ կառավարու-
 րությունը զազարեցնում է իր լիազորությունները: Այստեղ, հասկանալի է,
 որ որոշակի խնդիրներ են ծագելու, որովհետև մենք խորհրդարանում
 մեծամասնություն չունենք: Հետաքրքիր, պիտի կարողանանք աշխատել
 գոյություն ունեցող մեծամասնության հետ: Ես արդեն բացատրել եմ,
 որ խորհրդարանը քեև այսօր չի արտահայտում մեր հասարակության
 ես Բաղաֆական դաշտի ուժերի իրական հարաբերակցությունը, բայց
 հարկադրված ենք աշխատել նրա հետ: Չեմ կարծում, քե լուրջ բարդու-
 րություններ կլինեն. կառավարությունը սահուն կձեռավորվի, կհշանակվի
 վարչապետ, որից հետո իմ նախընտրական ծրագրի հիմնադրույթներին
 հիման վրա կներկայացվի կառավարության ծրագիրը:

*ԵՄՍԱ ԳԱՐԻԵԼՅԱՆ, «Ժամանակ Երեսան» օրաթերթ. – Պարոն Ես-
 խագահ, կուզեի իմանալ, արդյո՞ք կա այն թիմը, որը կկազմի ապագա
 կառավարությունը Ձեր նախագահի դառնալու դեպքում, ես եթե այո,*

Դուք հնարավոր եք համարում գործող իշխանությունների ներկայացուցիչներից ոմանց այստեղ ընդգրկվելը:

– Ով է լինելու իմ բիւնում. այստեղ ոչ մի գաղտնի չկա: Կարևոր չեն կոնկրետ անձերն ու նրանց հետագայում գրադեցնելիմ պաշտոնները: Ցանկացած քեկեմաժուի բնութարարով, որ ինչ-որ ձևով վերածվում է հազմական շարժման, ունենում է իր առաջնորդները: Դրանք այսօր ձեր աչքի առջև են: Իշխանության են գալու այն ուժերը, որոնք կանգնած են իմ կողմին: Խոսքը վերաբերում է բոլոր այն կուսակցություններին, հասարակական կազմակերպություններին, որոնք սատարում են ինձ կամ պաշտպանում իմ բեկեմաժությունը: Իշխանության մեջ տեղ գրադեցնելու սկզբունքը լինելու է հետևյալը. յուրամանչուրը պիտի հատուցվի և պետական աստիճանակարգում համապատասխան պաշտոնների արժանանա մեր Շարժման և հաղթանակի մեջ ներդրած ջանքերի ու վաստակի չափով: Ինչ վերաբերում է այն հարցին, քե գործող իշխանություններից ինչ-որ մարդիկ կշարունակեն «ն աշխատել» իհարկե, կշարունակեն: Երբ մենք 1990 թվականին եկանք իշխանության, պետական ապարատում շատ բիչ փոփոխություն տեղի ունեցավ: Մենք դեռևս փորձ չունեինք, կադրեր չունեինք, ուստի համարյա ամբողջությամբ պահպանեցինք կոմունիստական պետական ապարատը: Անկախության շրջանի առաջին կառավարության մեջ նախկին կոմունիստական կառավարության անդամները կազմում էին մոտ 80 տոկոս: Հետո կամաց-կամաց մեր կադրերը փորձ ձեռք բերեցին, հմտություն ստացան և փոխարինեցին նրանց: Այսօր վիճակն, իհարկե, մի-փոքր այլ է. մենք ուր տարի իշխանության գլուխ ենք եղել, ունենք քե՝ փորձ, քե՝ կադրեր: Բայց չեմ կասկածում, որ ներկա իշխանությունների կազմում կան բավականին արհեստավարժ մասնագետներ, ովքեր պիտի շարունակեն իրենց գործունեությունը, մասնավոր՝ միջին և ստորին օղակների ապարատում: Նրանք անհանգստանալու խնդիր չունեն:

ԿԱՐՄԵՆ ԴԱՎԹՅԱՆ, «Իրավունք» շաբաթաթերթ. – Պարոն նախագահ, իշխանության գալու և նախագահ դառնալու դեպքում դարբաղյան բանակցային գործընթացը սկսելու եք 98-ից, այսօր սեղանին դրված, ըստ համանախագահների՝ տրամաբանական լուծումից, քե բոլորովին նոր բանակցային գործընթաց եք ծավալելու:

– Իհարկե, 1998-ից չեմ սկսելու: Դարաբաղյան բանակցությունների գործընթացը մի համակարգ է, որը սկսվել է 1992 թվականից, ունեցել իր տարբեր աստիճանները, և այսօր գտնվում է բոլորովին այլ աստիճանի վրա, քան ե՛ր՝ 98-ին: Այսօր կա մի նոր, գրավոր առաջարկ: Սա, ի դեպ, նորություն է համանախագահների կողմից վերջին գրավոր առաջարկը եղել է ընդհանուր պետությանը վերաբերող առաջարկը (1998թ.): Դրանից հետո համանախագահները կողմերին որեւէ գրավոր առաջարկ չեն ներկայացրել: Այսինքն, վերականգնվում է նախկին ավանդույթը: Այս հանգամանքն, ինձ բվում է, ավելի լրջացնում է գործընթացը: Ընտրվելու դեպքում ես, բնականաբար, պիտի կողմնորոշվեմ ըստ վերջին առաջարկի: Ի դեպ, ես ունեմ դրա բնագիրը, բայց քանի որ այն պետական գաղտնի է, ես էլ պետական պաշտոն չեմ գրադեցնում, իրավունք չունեմ այդ առթիվ որեւէ վերաբերմունք արտահայտել: Բովանդակությունը մոտավորապես ձեզ ներկայացրել եմ իմ հանրահավաքային ելույթներից մեկում: Ըստ էության, դա նույն փուլային տարբերակն է (թող ոչ մի անպարարություն չանեն), գումարած ընդամենը մեկ նոր տարր, այն է՝ մի հակիրճ ձևակերպում Լեոնային Դարբաղի կարգավիճակի վերաբերյալ անորոշ ապագայում ինչ-որ չկանոնակարգված հանրավե, ժողովրդական հարցում, կամ պլեբիսցիտ անցկացնելու մասին: Ուրեմն, հետագա բանակցությունների հիմքը կարող է լինել բանակցային գործընթացի այսօրվա վիճակի, եթե ոչ անգամ ֆորմալ արտահայտությունը (գրավոր առաջարկը), ապա հաստատապես՝ նրա տրամաբանությունը:

ՆՈՐԱ ՍԱՐԴԱՐՅԱՆ, «Հայաստանի շրուցակից» շաբաթաթերթ. – Պարոն Տեր-Պետրոսյան, Ձեր ծրագիրն ավելի շատ քաղաքագետների համար կազմված գրագետ փաստաթուղթ է: Բայց Ձեզ պետք է լսի ամբողջ հանրությունը, ժողովուրդը, որը հակված է լսելու ավելի շատ բարձրագույն խոսքեր, իր երազների մասին խոսակցություններ, Դուք ինչո՞ւ չեք ցանկացել օգտագործել քաղաքական այդ սնունդը:

– Ես Ձեզ հետ չիի համաձայնի, քե իմ ծրագիրը բաղաձայնների համար է գրված: Բացարձակապես: Ես հենց ժողովրդի հետ եմ գրուցում: Դուք խոսում եք ծրագրի միայն վերջին գլխի մասին, որը կազմում է ընդամենը նրա 25 տոկոսը: Առաջին երեք գլուխը՝ 75 տոկոսը, ժողովրդի

հետ զրույց է, որում ներկայացված են իմ դատողությունները նրա երազանքների կամ պատկերացումների մասին: Ես բացարձակապես չեմ կասկածում, որ երբ ծրագիրը տարածվի նաև տեսասկավառակների միջոցով, ժողովուրդը շատ ավելի լավ կհասկանա այն, քան Բաղաբազեաններից կամ Բաղաբազեան գործիչներից շատերը: Ինչ վերաբերում է ամպագողության խոստումներին, դա իմ ոճը չէ: Այդպիսի հակում ունեցող քննաձուներ շատ կան, եթե նրանք հանելի են ժողովրդին, բոլ գնան նրանց ետևից, ես խնդիր չունեմ: Իմ ծրագիրը սկսվում է հենց այն հավաստումից, որ նրանում պոպուլիզմ չի լինելու (առաջին էջում է գրված): Մնացածը չկա որևէ դրույք, որի տակ շինեն կոնկրետ տնտեսագիտական կամ Բաղաբազեան հաշվարկներ: Ընդ որում, ներկայացված են միայն ամենահիմնական, հայեցակարգային դրույթները, որոնց հիմքում ընկած է օրևնդրական փոփոխությունների, տնտեսական հարաբերությունների, Բաղաբազեան մտածելակերպի վերանայման մի ողջ համակարգ:

ՏԱԹԵԻԿ ԼԱԼԲԱՆԴՅԱՆ, «Յայլուր». – *Պարոն Տեր-Պետրոսյան, քիչ առաջ Ղուբ խոսեցիք, որ և որովայ երկրում իշխանափոխությունը տեղի է ունենում օրինական ճանապարհով: Լախագահի մյուս թեկնածուն՝ Վազգեն Մանուկյանը համոզված պնդում է, որ 96 թվին իշխանություններն են կեղծել ընտրությունները, ընդ որում, հակադրվելով Ձեզ, երբ Ղուբ դա վերագրեցիք հանձնաժողովականներին:*

– Ես այդպիսի վերագրում չեմ արել:

ՏԱԹԵԻԿ ԼԱԼԲԱՆԴՅԱՆ. – *Շատ լավ, ես ինքը որպես ապացույց բերում է Վանոյի խոսքերը, որ իշխանություններն են կեղծել ընտրությունները եւ կարծում է, որ Ղուբ դեռ պարտք ունիք վերադարձնելու ժողովրդին եւ չե՞ք պատրաստվում, արդյոք, այդ պարտքը վերադարձնելու համար, հենց Վազգեն Մանուկյանի օգտին հանել Ձեր թեկնածությունը կամ նրան պաշտպանել ընտրություններում: Եւ մի փոքրիկ հարց, մի փոքր անհարմարավետության զգացում չե՞ք ունենում, երբ Ձեզ դիմում են «պարոն Լախագահ» բառերով:*

– Նախ, «պարոն Լախագահ» բառերով դիմում են բոլոր նախկին Լախագահներին: Եթե դու՞մ գիտես, դա միջազգային արարողակարգ է: Եթե մեկը նախկինում նախարար է եղել, նա մինչև մահ կոչվում է «պարոն Լախարար»: Եթե դեպքում է եղել՝ «պարոն դեպքում», եթե պորֆեսոր է

եղի՝ «պարոն պորֆեսոր» եւ այլն: Մյուս հարցը քեւ ծավալում է, բայց շատ ուրախ եմ, որ այն տվեցիք: Որ Վազգեն Մանուկյանը համոզված է եւ կարծում է, քե 1996 թվականին իմիք ընտրվել է նախագահ, ես հարգում եմ նրա համոզումները եւ կարծիքը: Քող այդպես էլ համոզված մնա ու կարծիք: Բայց Բաղաբազեանությունը կարծիք չէ, համոզումն է չէ: Քաղաքականությունը պետության կենսագործունեության հետ կապված իրավական պրոցես է: Վազգեն Մանուկյանը 96 թվականի ընտրություններից հետո դիմել է Սահմանադրական դատարան, ներկայացրել 1000-ից ավելի արձանագրություն տեղամասերից՝ համոզված լինելով, որ այդ արձանագրություններով ապացուցվում է, որ ընտրությունները կեղծվել են: Ներկայացված շուրջ 1030 կամ ավելի արձանագրություններից (ընդհանուր թիվը՝ մոտ 1600) ընդամենը մի քանի տասնյակում են միայն հայտնաբերվել թվական անհշուտություններ, այն էլ կապված ոչ թե քեւ եւ դեմ ձայների, այլ հանձնաժողովների անփութության պատճառով կատարված թվաբանական հաշվարկների հետ (այդպիսի անհշուտություններ բոլոր ընտրություններում լինում են հազարներով): Այսինքն, իմ մրցակիցը որևէ ապացույց չի կարողացել բերել, որ այդ ընտրությունները կեղծված են. սա մեկ: Ավելին, մրցակցիս ներկայացրած փաստաթղթերի հիման վրա Սահմանադրական դատարանում հաշվարկներ կատարվեցին, եւ իմ ստացած ձայները 0,25 տոկոսով ավելացան: Ես շնորհակալ եմ Վազգեն Մանուկյանին, որ ավելացրեց իմ ստացած փվները: Մի խոսքով, սա իրավական պրոցես է, սա իմ եւ Մանուկյանի լուծելիք խնդիրը չէ, համոզումներին, կարծիքներին հետ կապված չէ: Իրավական գործընթաց է տեղի ունեցել, ԿԸՀ-ն կայացրել է իր որոշումը, Սահմանադրական դատարանն՝ իրենը: Միջազգային դիտորդական կազմակերպությունները, այո՞, նշել են անհշուտություններ, նշել են թերություններ, նշել են կեղծիքներ ինչ-որ հանձնաժողովներում, բայց ընդունել են ընտրությունների արդյունքները: Եղել է երկու դեպք, երբ միջազգային հանրությունը չի ընդունել ընտրությունների արդյունքները՝ մի անգամ Ալբանիայում, մի անգամ Քլաուսում: Այսպիսի բան 96 թվականի ընտրությունների նկատմամբ տեղի չի ունեցել: Ես ավելին չեմ ուզում ասել: Իսկ որ իմ հարցելի մրցակիցը, նախկինում մտերիմ ընկերը, շարունակելու է այդպես մտածել, բոլ մտածի:

ԿԱՐԻՆԵ ԲԱՆԱԼԹԱՐՅԱՆ, «Ազատություն» ռադիոկայան. – Պարոն Տեր-Պետրոսյան, Ղուբ ասացիք, որ պիտի փորձեք համոզել մեր ժողովրդին, որ այս իշխանությունները չարիք են: Այդ հարցում Ձեզ երևի կօգնեն մյուս ընդդիմադիր թեկնածուները ես, իսկ կկարողանա՞ք արդյոք համոզել, որ այդ չարիքից ազատողը հենց Ղուբ եք լինելու:

– Այդ հարցի պատասխանը Գոմ կստանամ փետրվարի 19-ին: Եթե հաղթեմ, ուրեմն, կարողացել եմ համոզել: Եթե չհաղթեմ, չեմ համոզել:

ՄԱՐԻԵՏԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, «Ազգ» օրաթերթ. – Որեւէ նախագահի թեկնածու պետք է սթափ գնահատի իր հնարավորությունները: Ղուբ սթափ գնահատե՛լ եք Ձեր հնարավորությունները ժողովրդի մեջ եւ այս պահին Ձեր վարկանիշը որքա՛ն է Ձեր գնահատմամբ: Եւ Ղուբ ասացիք, որ մեծամասնության հետ աշխատելու եք, այստեղ հակասություն կա՞: Այդ մեծամասնության հետ Ղուբ ինչպես եք աշխատելու, երբ դրա մեջ մտնում է, օրինակ, Դաշնակցությունը եւ արդյոք լուծարելո՞ւ եք խորհրդարանը, թե ոչ:

– Ես այդ հարցին արդեն մի քանի անգամ պատասխանել եմ: Բոլոր խորհրդարանները մեծամասնություն ունեն, խորհրդարանի էությունը հենց նրա մեծամասնությունն է՝ այսինքն. պատգամավորների այն մասը, որը կարող է վճիռներ կայացնել: Նախագահը աշխատում է վճիռներ կայացնող մարմնի հետ: Թե այստեղ որ կուսակցությունն ինչ դեր է խաղում, ոչ մի նշանակություն չունի: Երկրորդ՝ ես այն մարդը չեմ, որ ասեմ անպայման հաղթելու եմ, այսինքն՝ կասկածներ չունեմ: Թե որքան է իմ վարկանիշը, դա մի կողմ դնեմ. բայց որ այսօրվա իշխանություններին հակադիր միակ ռեալ ուժը ես եմ եւ մեր Շարժումը, դա, կարծում եմ, փաստ է: Ինչ վերաբերում է իմ համոզմունքը ժողովրդին հասցնելուն, ես կհասցնեմ: Մի՛ վախեցե՛ք, Հայաստանում չի լինի որեւէ փառակազմի, որն իմ տեսակետներին շանթաբանա: Ես արդեն խոսել եմ կես միլիոն մարդու հետ. իմ բոլոր ելույթները, գրեպլյեների և տեսասկավառակների տեսքով, հասնում են մարդկանց: Այդպիսի լսարան ոչ մի թեկնածու չունի՝ ոչ իսկ իշխանության թեկնածուն, որը 15 հեռուստակայանով իբր քե խոսում է ժողովրդի հետ: Նրան չեն լսում, չեն տեսնում: Իսկական լսարանն այդ կես միլիոնն է, որը դեռ պիտի ավելանա: Վստահ եղե՛ք, մինչև փետրվարի 19-ը Հայաստանի Հանրապե-

տությունում չի լինի որեւէ փառակազմի, որը շանթաբան իմ ծրագրերին, իմ ելույթներին, իմ պլատֆորմին: Ի դեպ, չպետք է մտածել, որ իմ ծրագիրը միայն այն է, ինչ ես մի քանի օր առաջ հրապարակեցի: Իմ ծրագիրը սեպտեմբերի 21-ից ի վեր ունեցած բոլոր ելույթներն են. իմ պլատֆորմը, աշխարհայացքը, փառակազմի դատադրությունները, մտնեցումները արտահայտված են այդ հրապարակային ելույթներում, որոնք չի կարելի իրարից անջատել: Այսպես, նախընտրական ծրագրում ես Դարաբաղի մասին ընդամենը հինգ տող եմ խոսում, բայց իմ ելույթներից մեկում այդ հարցը ներկայացրել եմ մի ամբողջ գլխով: Նույնը վերաբերում է նաև այլ հարցերի, ինչպես, օրինակ, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորմանը եւ այլն: Այնպես որ, չպետք է խորմալ մտենալ իմ նախընտրական ծրագրին:

ԹԱԳՈՒԴԻ ՅԱԿՈՐՅԱՆ, «Տարեգիր». – Պարոն նախագահ, ի՞նչ հետաքրքրում է հետևյալ հարցը. Սահմանադրության փոփոխությունները Ձեր շուրջը համախմբված ուժերի կողմից ժամանակին դատապարտվել են բազմիցս, եւ բուն հանրաքվեն էլ որակվել է որպես ուրվականների հանրաքվե: Վերընտրվելու դեպքում, Ղուբ պատրաստվո՞ւմ եք նորից փոփոխությունների ենթարկել Սահմանադրությանը, թե պատրաստվում եք աշխատել այդ Սահմանադրությամբ: Եւ կուզե՞ի Ձեր կարծիքը իմանալ գործող Սահմանադրության մասին:

– Ես գիտեմ, այո՛, որ 2005 թվականին յուրջ դիմադրություն կար Սահմանադրության փոփոխությունների նկատմամբ, բայց չեմ ուզում խոսել, թե ինչ տեղի ունեցավ, ինչպես անցկացվեց հանրաքվեն: Հիմա մենք ունենք այն, ինչ ունենք: Մենք ունենք մեկ Սահմանադրություն, որը 1995 թվականի Սահմանադրությունն է՝ 2005-ին ընդունված փոփոխություններով: Ես ընտրապայքարի մեջ եմ մտել հիմնվելով այս Սահմանադրության վրա, եւ որպես նախագահ, աշխատելու եմ այս Սահմանադրությամբ՝ ինչպիսի վերապահումներ էլ ունենամ, ինչպիսի թեություններ էլ երանում տեսնեմ: Մեկ հիմնական թեություն կարող եմ նշել, չտեսնելով մանրամասների մեջ: 1995 թվականի Սահմանադրությունը մի համակարգ էր, որը ներքին հակասություններ չունեւ: Անկախ այն բանից, թե ինչպես կվերաբերվե՞ր դրան, դա պետական իշխանության մի համակարգ էր, որը զերծ էր ներքին հակասություններից: 2005

թվականին եղան որոշ դրական փոփոխություններ, չեմ ժխտում: Մասնավորապես, լուծվեց վարչապետի ինֆորմությունային խնդիրը, քեւ ոչ այն ձեւով, ինչպես պետք էր, քանի որ ընդունված տարբերակը հետագայում գործադիր իշխանության մեջ եզնաժամային իրավիճակներ ստեղծելու վտանգներ է պարունակում: Մահմանադրական դատարանի հարցում դրական փոփոխություններ եղան, մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը հաստատվեց: Դրականի հետ մեկտեղ, սակայն, խախտվեց 1995 թվականի Մահմանադրության մոդելը կամ համակարգը և շփոխարինվեց նոր համակարգով: Փոփոխված Մահմանադրության մեջ կան նեղեր, կան հակասություններ, որոնք հանգիստ հաղափական զարգացումների դեպքում կարող են նկատելի կամ վտանգավոր շլինել, բայց եզնաժամային պահերին կարող են սահմանադրական անլուծանելիության վիճակներ ստեղծել: Հիշո՞ւմ եմ, որքան էին բննադատում 1995-ի Մահմանադրությունը, բայց 1998 թվականի իշխանափոխությունից և 1999 թվականի անարելությունից հետո նայելիս նրա հակառակորդներն ասում էին՝ Մահմանադրությունն ապացուցեց իր կենսունակությունը, ապացուցեց, որ մենք ունենք մի այնպիսի Մահմանադրություն, որը մեզ չի կանգնեցնում եզնաժամային վիճակների առաջ: Սա բոլորն ընդունեցին, հակառակորդները նույնիսկ: Ես կնախընտրեի, որ Մահմանադրությունը շփոխվեր: Մահմանադրություններն, ընդհանրապես, մեկ անգամ պետք է ընդունվեն: Այն այնքան հիմնավոր պիտի լինի, որ Սուրբ Գրքի նման բան դառնա պետության, ժողովրդի համար: Որքան անսասանելի, անփոփոխելի լինի Մահմանադրությունը, նշանակում է դա այնքան լավ Մահմանադրություն է: Նշանակում է, որ այդ Մահմանադրությունն արդեն ստեղծել է պետական կայուն ավանդույթներ, որոնց, քեկուզ ենթագիտակցորեն, հետևում են մարդիկ: Մահմանադրությունը էիջ պետք է փոփոխվի: Չեմ բացառում, իհարկե, որ աշխատանքի ընթացքում, հետագա հինգ տարիներին, եթե ծագեն ինչ-որ հարցեր, մենք կարող ենք անդրադառնալ որոշ փոփոխությունների: Բայց դրանք չեն լինի 2005-ին կատարված փոփոխությունների նման: Ի դեպ, ամենասարսափելին և վտանգավորը փոփոխությունների անցկացման եղանակն էր. փոփոխություններ անվան տակ հանրաժողովի դրվեց ամբողջ Մահմանադրությունը: Այդպես չի կարելի: Փոփոխությունը պետք է հստակ առանձնացվի,

կոնկրետ պետք է նշվի, թե որ հոդվածներն են փոխվում, հանրաժողով պետք է դրվի առավելագույնը երկու-երեք փոփոխություն: Միացյալ Նահանգներում կան սահմանադրական փոփոխությունների առաջարկներ, որոնք սկիզբ են առնում դեռևս 30-ական թվականներից, բայց մինչև օրս չեն ընդունվել: Այնտեղ խիստ սահմանափակումներ կան, Նահանգների 2/3-ը պետք է համաձայնի, որ այդ փոփոխությունները տեղ գտնեն Մահմանադրության մեջ (ի դեպ, կենսական, անհրաժեշտ փոփոխություններ), բայց դա չի հաջողվում: Այդուհանդերձ, դա ավելի նախընտրելի է, քան ամեն օր Մահմանադրությունը նսեղը, փոփոխելը և այլն:

ԹԱԹՈՒՆ ՅԱՎՈՐՅԱՆ, «Արմինիզն Ռիփորթըր». – Պարոն Նախագահ, երկու օր առաջ ես հեռավոր շրջաններից մեկում էի եւ ինձ համար գարմանալիորեն, Ձեր վարկանիշը բավականաչափ, չեմ ուզում այլ բան օգտագործել՝ բարձր էր: Ինձ հետաքրքրում է, թե ինչպես եք անելու, որպեսզի ամսի 20-ին այդ ձայների տերը լինեք: Այս հարցը տալիս եմ, ելնելով այն իրողությունից, որ գոնե ժողովրդի մեջ կա մի կարծիք, որ 96-ից, Ձեր քնտրությունների ժամանակ էլ, քնտրությունները կեղծվում են և իշխանության չեն գալիս մարդիկ, որոնց իրենք էին քնտրել:

– Ես այդ հարցը ընդհանրապես չեմ հասկանում, ուզակի չեմ հասկանում: Դա, որպես շատ լուրջ հարց, արդեն տասը տարի հնչում է բոլոր հեռուստակայանների, բոլոր լուրջ լրագրողների անունից, այն է՝ ինչպես եմ տեղ կանգնելու ձեր ձայներին: Ֆանտաստիկ հարց: Այդ հարցը տվողն ինքը պետք է տեղ կանգնի իր տված ձայնին, և ոչ թե պահանջի, որ ես տեղ կանգնեմ: Կա պետություն, կա Մահմանադրական դատարան, կա դատախազություն, կա ԿԸՀ: Նրանց գործն ի՞նչն է: Հենց նրանց գործն է՝ տեղ կանգնել ժողովրդի ձայներին: Մինչև այդ գիտակցությունը չլինի, մեր երկրում ոչինչ չի փոխվի: Ինչ վերաբերում է ինձ, թե ինչ եմ անելու, եթե տեսեմ, որ փետրվարի 20-ին ընտրությունները կեղծվել են, սպա անելու եմ այն, ինչ անում եմ մինչև հիմա: Գիտակցելով իմ իրավունքները, շատ լավ ծանոթ լինելով մեր Մահմանադրությանը, օրենքներին, միջազգային օրենսդրությանը, ես անելու եմ դրանցից ընտրելով բոլոր հայերի՝ ցույցեր, երթեր, պիկետներ, դատաւարություններ և այլն: Սա է լինելու իմ ճանապարհը: Ես Ձեր ակնարկած մարդու նման ցանկապատեր չեմ կոտրելու, չեմ կոտրելու չեմ գրավելու, խորհրդարանի նախագահ

նի գլուխը չեմ շարժելու: Եւ, ի դեպ, իմացեմ, նախագահի տվյալ թեկնածուն կործանվեց հենց այդ պատճառով: 1996 թվականին ես ուներ 41–42 տոկոս ձայն, հաջորդ ընտրություններում (1998թ.) ստացավ 13 տոկոս, 2003-ին՝ 0.9 տոկոս: Սա է ժողովրդի վերաբերմունքը 1996 թվականին պետության դեմ երա կատարած անավոր հարվածի նկատմամբ: Ուրիշ ոչ մի պատճառ չկա: Ժողովուրդը բնազդաբար չի ընդունում այդպիսի ֆաղափական գործելակերպը: Եւ դա իմ կողմից երբեմ տեղի չի ունենա: Մենացածր ձեզնից է կախված: Ուրեմն ես պիտի պայքարեմ իմ ձայների համար, նույնքան դուր պիտի պայքարեմ, եւ ոչ թե բավարարվեմ հարց տալով: Ինձնից էլ առաջ պիտի ընկնեմ, քանի որ դա ոչ թե ինձ համար, այլ ձեզ համար եմ անելու՝ նույնիսկ ինձ չսիրողները: «Փակագծի» խմբագիրը պետք է ինձն առաջինը կանգնի ԿԸՀ-ի առջև եւ բողոքի, որ ինձնից ձայներ են խլել, այլապես ես չեմ հավատա, որ ուզում եմ նորմալ պետություն ունենալ:

ԿՐԻՆ ԴԱՅՐՅԱՆ, «Յանրային ռադիո». – *Նոսովեց ժողովրդավարության բերելու մասին, հարցս վերաբերում է ժողովրդավարության բաղադրիչներից մեկին: Կան լուրեր, որ Դուք «Ազատություն» ո/կ խմբագրակազմի հետ հանդիպման ժամանակ ասել եք, որ ժամանակին Ձեր կողմից ռադիոկայանի փակումը ճիշտ քայլ էր, եւ վերջերս մասնույժում հրապարակում եղավ, որ «ժամանակ երեւան» օրաթերթի խմբագիր Արմինե Օհանյանը հրաժարական է տվել Ձեր եւ Ձեր թիմի ճշմարտ, նրովհետեւ փորձել եք գրաքննություն հաստատել այդ թերթում:*

– Դուք երկու հարց տվեցիք, երկուսին էլ սիրով կպատասխանեմ: Երկրորդ խնդրի՝ «ժամանակ երեւան» թերթի խմբագրությունում տեղի ունեցած փոփոխության հետ ես որեւէ կապ չունեմ: Սա հայտարարում եմ ամենայն պատասխանատվությամբ, եւ այդպիսի լուրեր տարածողների խղճին եմ բողոքում, թե ինչու են այդ բանն անում: Սա մեկ: Ինչ վերաբերում է «Ազատություն» ռադիոկայանին, Դուք մի քիչ աղավաղված ներկայացրեցիք իրականությունը: Ես եմ ներկա եղել «Ազատությունում» կայացած հանդիպմանը: Դուք չեմ էլ եղել. կային սիրուն աղջիկներ եւ մի չորս տղա, որոնցից մեկը Դուք չէիք: Ինձ հարց են տվել, եւ խոսակցության ժամանակ ես իսկապես ասել եմ, որ երջանիկ կլինեի, եթե «Ազատություն» ռադիոկայանը չլիներ: Ի՞նչ նկատի ունեի: Ես ընդ-

հանրապես դեմ եմ, երբ ժողովրդավարությունը հաստատվում է դրսից: Մեր երկրում մենք պիտի հաստատենք ժողովրդավարությունը: Դրսից հաստատված ուրեմ գաղափարախոսություն մեր ազգին օգուտ չի կարող բերել: Այդպիսի գաղափարախոսություններ եղել են. մեկը կոմունիզմն էր, եւ տեսանք դրա արդյունքը: Դա դրսից պարտադրված, մեր վզին փաթարված գաղափարախոսություն էր: Մինչև ժողովրդավարությունը չլինի մերը, չբխի մեր սրտից, չզիտակցենք, որ դա առաջին հերթին մեր երեխաներին, մեր պետությանը, մեր ապագային է անհրաժեշտ, այդ ժողովրդավարությունը մեզ պետք չէ: Ուրեմն, ես երջանիկ կլինեմ, երբ Հայաստանում այնպիսի ժողովրդավարություն հաստատվի, որ «Ազատություն» ռադիոկայանի կարիք չզգացվի, ինչպես արդեն չի զգացվում Արեւելյան Եւրոպայի եւ Բալթյան երկրներում: Այդ երկրների լեզուներով հաղորդումները արդեն վաղուց դադարեցվել են: Այն օրը, երբ որ դադարեցվեն «Ազատություն» ռադիոկայանի հաղորդումները Հայաստանում, մենք իրար պիտի շնորհավորենք այն առիթով, որ մեզ մոտ արդեն իսկական ժողովրդավարություն է հաստատվել:

ԳՈՐ ԱՐԿԱՅԱՅԱՆ, «Ուրբաթ Ռիփորթըր». – *Պարոն Նախագահ, Դուք Ձեր ելույթներից մեկում Նշեցիք, որ 1996 թվականից հետո չի եղել մի ընտրություն, որը չի կեղծվել:*

– Ոչ, ոչ, կլինիր եւ ուշադիր լինել: Ձեր հարցի մեջ կեղծիք է պարունակվում: Ես ասել եմ 96 թվականից մինչեւ այսօր չեն եղել անադմուկ ընտրություններ, բոլոր ընտրությունները եղել են ազմուտ: Եւ բացատրել եմ, թե ինչու: Բացատրել եմ, որ դա գալիս է ընտրական հանձնաժողովների ձեւավորման սկզբունքից: Ինչպիսի ընտրություններ էլ լինեն, եթե հանձնաժողովները ձեւավորված են բազմակուսակցական սկզբունքով, անադմուկ ընտրություն Հայաստանում չի կարող տեղի ունենալ: Այդ հարցը հանեմ, այլ ձեռով ձեւակերպեմ:

ԳՈՐ ԱՐԿԱՅԱՅԱՆ. – *Այդ դեպքում, որն է լինելու անադմուկ ընտրությունների երաշխիքը սրանից հետո:*

– Արդեն ասացի. պետությունը պետք է անցկացնի ընտրությունները, պետությունը, եւ ոչ թե բազմակուսակցական հանձնաժողովները:

ՉՈՅԱ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, «Արմենպրես» գործակալություն. – *Իմ հարցը վերաբերում է Ձեր ծրագրի արտաքին բաղաբաղանություն հատվածին, որտեղ*

կա հետեւյալ դրույթը՝ «կառուցողական ջանքերի գործադրում թուրքիայի եւ Ադրբեջանի հետ հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ»: Կինդրեի մանրամասնել սա, եւ ո՛րն եք համարում կառուցողական, բացի առանց նախապայմանների հարաբերությունների հաստատումից: Եւ որպէս այս հարցի շարունակություն կինդրեի Ձեր վերաբերմունքը արդրեջանական եւ թուրքական մամուլում եղած անթաքուց ուրախության վերաբերյալ Ձեր հնարավոր վերադարձի նկատմամբ, որով ակնկալվում է Լեռնային Դարարաղի հարցի շտապօրէնք լուծում հոգուտ Ադրբեջանի: Մասնավորապես նման հրապարակում կար «Չերկալո» օրաթերթում:

– Ես բիշ առաջ ասացի, որ իմ ծրագիրը միայն սա չէ, այս համառոտ դրույթները չեն: Ձեր բարձրացած հարցերի մասին ես շատ ընդարձակ խոսել եմ իմ վերջին ելույթներում: «Կառուցողական ջանքերի գործադրում Ադրբեջանի եւ թուրքիայի հետ հարաբերությունները կարգավորելու հարցում» ասելով, ես, առաջին հերթին, նկատի ունեմ Դարարաղի հարցի լուծումը: Կառուցողական այն է, որ ոչ կառուցողական չէ: Մինչև հիմա տարվել է ոչ կառուցողական բաղաձայնություն, այս-ինքն՝ մեր իշխանությունների կողմից ոչինչ չի արվել այդ հարցը լուծելու ուղղությամբ, անկախ այն բանից՝ ի նպաստ մեզ, թե՛ ի նպաստ Ադրբեջանի: Տասը տարի մեր իշխանությունները որեւէ բայլ չեն ձեռնարկել: Հակառակ ուղղությամբ են գործել, այն է՝ շլուծել հարցը, վիճեցնել բանակցությունները՝ ստատուս-ֆվոն պահպանելու նպատակով: Իմ ամբողջ տասը տարվա հայեցակարգային պայքարն այս իշխանությունների դեմ սրա շուրջն է ընթացել: Ազնիվ լինելու պարագայում իշխանությունները մեր ժողովրդին պետք է ասելին՝ մենք չենք լուծելու այս հարցը, ձգե՛ք ձեր գոտիները, համբերե՛ք՝ ես տասը, երեսուն, բառասուն տարի, մենք պիտի ապրենք շրջափակումների մեջ, պիտի զրկանանք կրե՛նք: Թող ազնիվ լինեն, ասեն այս ամենը: Ոչ սա են ասում, ոչ էլ հարցի լուծման ուղղությամբ որեւէ բայլ ձեռնարկում: Ուրեմն, կառուցողականն այս գործընթացում հարցի կարգավորման փիլիսոփայության փոփոխությունն է: Այսինքն՝ հարցի լուծումը վիճեցնելու փիլիսոփայությունն է պետք է անցում կատարել հարցի լուծման փիլիսոփայության: Թուրքիայի հետ հարաբերությունների կարգավորման խնդրում ես որեւէ զաղտնիք չեմ տեսնում: Այդ հարաբերությունները կկարգավորվեն միայնումիայն Դարարաղի հարցի լուծումից հետո: Դրանից առաջ որեւէ

բան սպասելն անիմաստ է: Մինչև Դարարաղի հարցը շլուծվի, թուրքիայի սահմանը մեզ համար փակ կմնա: Խոսքը նույնիսկ չի վերաբերում վերջնական լուծմանը: Համոզված եմ կարգավորման գործընթացում թեկուզ լուրջ առաջընթաց արձանագրվելու պարագայում, թուրքիան կբացի սահմանը՝ դրանով իր նպաստը բերելով վերջնական լուծման գործին: Ինչ վերաբերում է այն հարցին, թե Ադրբեջանում կամ թուրքիայում ի՞նչ են մտածում իմ հաղթանակի մասին, դա իրենց գործն է: Մենք մեր խնդիրն ենք լուծում, մեր ժողովուրդն է ինձ ընտրում, ոչ թե քուրդերը կամ արդրեջանցիները: Ես Ձեզ հետ համաձայն էլ չեմ, Ադրբեջանում տասնյակ ավելի շատ հրապարակումներ են եղել, որոնցում ցանկություն է հայտնվել, որ Սերժ Սարգսյանը դառնա Հայաստանի Հանրապետության նախագահ, տասնյակ ավելի շատ, քան ինձնով ուրախացող: Ես այդպիսիք անգամ չեմ էլ տեսել, գոցեց կան, չեմ առարկում: Մի պահ պատկերացրե՛ք, եթե թուրքիայում, Իրանում, Ռուսաստանում, Ֆրանսիայում Հայաստանի բաղաձայնությունները մասին պատկերացում կազմեն մեր մամուլի հրապարակումներից, որքան լուրջ կընդունվի դա: Ձեմ ասում մերը վատ մամուլ է, ո՛չ, շատ էլ լավ մամուլ է, բայց նրանում այնքան ձայն կա, այնպիսի անեկոյտատիպ սենսացիաներ եւ ննարովի լուրեր, որ դրանից ոչ ոք զրույս չի հանի: Ուստի մամուլի այդպիսի հրապարակումների վրա հիմնվելով՝ բաղաձայն լուրջ եզրակացություններ անելը, կարծում եմ այնքան էլ ճիշտ չի լինի:

ԼԻԼԻՔ ՊՐՈՂՈՍՅԱՆ, «Հայոց Աշխարհ». – Եթե ընտրություններում պարտվեք, իսկ միջազգային դիտորդական կազմակերպությունների գնահատականը եղավ բարենպաստ մեր ժողովրդի համար, մեր երկրի համար:

– Ի՞նչ է նշանակում բարենպաստ երկրի համար, Դոմ նկատի ունե՞ք բարենպաստ Սերժի՞ համար:

ԼԻԼԻՔ ՊՐՈՂՈՍՅԱՆ. – Այսինքն՝ գնահատականը լինի որակաւ: Ինչպիսի՞ն կլինեն Ձեր հետագա քայլերը, եթե Դուք լինեք երկրորդ տեղում, երրորդ, չորրորդ կամ հինգերորդ տեղում:

– Կենեմ, բայց այդ հարցին ես բիշ առաջ պատասխանեցի, ընդամենը 15 րոպե առաջ: Եթե կուգե՛ք տասներորդ տեղին էլ համաձայն եմ, ես խնդիր չունեմ: Միջազգային դիտորդներն էլ ինչ կասեն, չեն ասի՝ նրանք

վերին ատյան չեն, այլ ընդամենը մի հանձնաժողով, որը կարծիք է արտահայտում: Ես կարող եմ ունենալ իմ կարծիքը, նույնիսկ իրենցը: Գու՞մ գիտեմ, հրաշալի կարծիքներ կային սահմանադրական համրավիճիկ եւ անցյալ տարվա խորհրդարանական ընտրությունների մասին: Գնացե՛ք փողոց եւ ժողովրդին հարցրե՛ք, թե ինչ «կարծիք» ունի նա այդ կարծիքների մասին: Մեր խնդիրները մենք լուծելու ենք մեր պետության մեջ: Ինձ համար նշանակություն չի ունենա, թե ինչ կասեն միջազգային ատյանները: Մեր հարցերը պիտի լուծենք մեր երկրի օրենսդրությամբ, մեր ունեցած քննարկ փոփոխական ազատությունների սահմաններում:

ՍՈՒՄԱՆԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, «Նոյան տապան». – Պարոն Նախագահ, Դուք երկար ընդմիջումից հետո վերադարձաք քաղաքականություն, եւ երեւի հաշվարկել եք Ձեր քայլերը, եւ կուզեսայի Ձեր կարծիքը եւ գնահատականը իմանալ այն իրավիճակի մասին, որ տիրում է այսօրվա վերնախավում, նկատի ունեմ ե՛ւ տնտեսական, ե՛ւ գիտելորական վերնախավում, ե՛ւ պետական պաշտոնյաների շրջանում:

– Հաշվարկներ, իհարկե, բոլորն էլ անում են, բայց մի մասը ճիշտ է դուրս գալիս իր հաշվարկներում, մի մասը՝ սխալ: Ինչ վերաբերում է վերնախավին, ես չհասկացա, թե ինչ նկատի ունեմ:

ՍՈՒՄԱՆԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ. – Ձեր գնահատականը:

– Այս էլ երեւ մաիս է՝ միայն դրանով եմ զբաղված, գիշեր-ցերեկ գնահատում եմ, նույնիսկ թվանշաններ դնելով. մեկին 5, մյուսին՝ 5-ից հաճած եւ այլն: Բազմիցս ասել եմ, որ Հայաստանի ներկա իշխանական համակարգը, առանց անձնավորելու, ազգակործան համակարգ է, եւ դրա բոլոր պատասխանատուները պետք է համապատասխանաբար գնահատվեն: Այսօր՝ ֆաղաֆակն լեզվով, վաղը՝ իրավական լեզվով, այսինքն՝ դատարաններում:

ԳԱՅՆԱ ԱՌՈՒՍԱՍՅԱՆ, «Տարեգիր». – Դատելով Ձեր հիմնական մրցակցին՝ Սերժ Սարգսյանին սատարող ուժերի հայտարարություններից, արդեն ձեւավորվում է ընտրությունների պատկերը: Անկախ ընտրությունների իրական ելքից, արդեն հայտարարվում է, որ Սերժ Սարգսյանին կվերագրվի ծայրերի 50 տոկոսից ավելին, եւ 2-րդ փուլի տարբերակով Նրա մրցակիցը կլինի իրենց շատ ավելի հարմար թեկնածու, քան Դուք եք: Որո՞նք են լինելու Ձեր կոնկրետ քայլերը այս պարա-

գայում, ունե՞ք մշակած մեխանիզմներ եւ եթե ոչ, որոնք են լինելու Ձեր հետագա քայլերը: Այսինքն, կոնկրետ ո՞ր ատյան եք դիմելու եւ ինչի՞ց եք սկսելու:

– Ես Սերժ Սարգսյանի սցենարները չեմ մեկնաբանելու: Ես ունեմ իմ սցենարը, եւ իրականացնելու եմ այն: Համոզված եմ, որ իմ սցենարը հաջողվում է: Եւ եթե մյուսներն ասում են՝ հաղթելու եմ, ես ասում եմ՝ արդեն հաղթած եմ:

ՆԱԻՐԱ ՄԱՍԻԿՈՆՅԱՆ, «Առավոտ» օրաթերթ. – Պարոն Նախագահ, սեպտեմբերի 21-ին այս Նույն դաշիճում Դուք հայտարարեցիք, որ դեռ քաղաքականություն վերադառնալու, առավել եւս առաջադրվելու որոշում չունեք, որ Ձեր նման որոշումը լինելու է քաղաքական, առանց էնցիսիվների: Եւ ասացիք որ մինչեւ համոզված չլինեք Ձեր քայլերի արդյունավետության մեջ՝ չեք անի: Լաեւ ասացիք, որ մթնոլորտի փոփոխության կոնդիցիա պետք է լինի: Ձեր առաջադրման պահին այդպիսի կոնդիցիա կա՞ր, եւ ի՞նչ քաղաքական հաշվարկներ էին պետք Ձեր վերադարձի որոշման մեջ: Օրերս Վարդան Օսկանյանը, անդրադառնալով Ձեր Նախընտրական ժրագրի արտաքին քաղաքականությանը վերաբերող հատվածին, ասաց, որ դրա մեջ տրոփություն չկար, ինչպես ևաեւ ասաց, որ խնդրի կարգավորման Ձեր տարբերակում խոսք չկար Լեոնային Դարաբաղի ինքնորոշման մասին, իսկ ներկա տարբերակում այն առաջնային է կիսնդրի Ձեր մեկնաբանությունը:

– Եթե ես Սերժին չեմ մեկնաբանում, Վարդան Օսկանյանին, հարյուր տարի էլ անցնի, չեմ մեկնաբանի: Ես արտահայտել եմ իմ տեսակետը, ներկայացրել իմ գնահատականները Հայաստանի Հանրապետության արտաքին ֆաղաֆակության մասին: Ինձն էլ ներկայացրել է իր գնահատականները: Թող ժողովուրդն ընտրի, թե օրն է ճիշտը: Ես որեւէ հավակնություն չունեմ վերին նշանակություններ արտահայտած լինելու: Ժողովրդավարության իմաստը ոչ թե բանավիճելն է, այլ ժողովրդին տեսակետներ ներկայացնելը: Դատավոր, ժուրի՞ն՝ մանավանդ ընտրությունների ընթացում, ժողովուրդն է, ֆաղաֆակն, ուրիշ ոչ ոք: Ձեմ ուզում ծավալվել. թե Գարաբաղի հարցում ես ինչ եմ ասել, ինչ չեմ ասել: Ձեմ էլ ուզում մանրամալ: Կարող էի հուշեր պատմել, թե ինչ դեր է ունեցել Վարդան Օսկանյանը հենց փուլային տարբերակի մշակման

գործում, թե ինչպես է նա եղել այդ տարբերակի հայրերից կամ նա-տարապետներից մեկը, գլխավոր բանակցողը Հայաստանի կողմից, մեր բոլոր պատասխանների հեղինակը համանախագահների առա-ջակներին: 1998 թվականի հունվարի անվտանգության խորհրդի նիս-տում ներկա իշխանությանը մաս կազմող միակ մարդը, որը կոծմով մինչև վերջ պաշտպանում էր փոպային տարրերակը, նույն Վարդան Օսկանյանն էր: Իսկ այժմ, վերադառնալով Ձեր այն հարցին, թե ինչն ինձ օգնեց կողմնորոշվել իմ առաջադրման հարցում, հարկ եմ համա-րում նշել հետևյալը: Առաջին հանրահավաքում ես դեռևս չէի ուզում հայտարարել, որ առաջադրում եմ իմ քեկնածությունը: Մեկ հանրահա-վաք կողմնորոշվելու համար դեռ միչ էր: Այդտեղ կարող էր հնցիդնալ պան լինել, իսկ ես չէի ուզում հենվել էմոցիաների վրա: Հետամոխու-րյան պան կարող էր լինել, մարդիկ տաք տառի ինձ չէին տեսել, կա-րող է մտածում էին՝ գանձ, տեսնեմ, ինչ է ասելու: Եթե եկել էին, դա դեռ չէր նշանակում, որ ես նրանց համոզել եմ, կամ որ նրանք իմ կողմ-նակիցն են: Ո՛չ, մեկ հանրահավաքով դա չէր կարելի հաշվարկել: Ձե՛ք ուզում այդ ժամանակ հայտարարել, բայց հարկադրված էի, քանի որ տեսա, թե ինչպես իշխանություններն արձագանցեցին այդ հանրահա-վաքի կազմակերպմանը, ինչ վայրագություններ գործեցին իմ համա-կիրների նկատմամբ: Նրանց նպատակն այն էր, որ ինձ վախեցնեն, ես ես ընդհանրապես հրաժարվեմ առաջադրվելու մտքից: Նրանք ընկան իրենց լարած թակարդը և արագացրին իմ որոշումը: Ուստի ես անմի-ջապես հայտարարեցի իմ առաջադրման մասին, որպեսզի նրանք դա-դարեցնեն այդ վայրագությունները: Ես հետագայում, որիսն էլ զարմա-նակ է, դրանք բավականին նվազեցրին: Ավելի են նվազելու: Դա վերա-նայու է: Ուժային կառույցները՝ ոստիկանությունը, անվտանգության ծառայությունը, հարկային տեսչությունը 10–20 օր հետո բացարձակա-պես չեն ենթարկվելու Մեր Մարզայանին և Ռոբերտ Քոչարյանին: Ան-գամ Հանրային հեռուստատեսության համակարգում հայտնվելու են դիսիդենտներ, կտեսնե՛ք: 10–20 օր հետո նույնպիսի մարդիկ են հայտնվե-լու նաեւ «Հայոց աշխարհում»:

ՄԱՐԻՆԱ ԲՐՈՒՏՅԱՆ, «Ռեզնում». – Պարոն Նախագահ, Ձեր ընտրվելու դեպքում: Ձեր ընտրվելու դեպքում ինչպե՛ս եք կառուցելու Ձեր հարա-

բերությունները Ռուսաստանի հետ եւ արդյոք պատրաստվում եք միևնույն Նախագահական ընտրությունները այցելել այդ երկիր:

– Երե քույր տա՛մ, ես կղիժմ եմ ռամկական հայերենի օգնությանը: Ո՛չ մի պարագայում ես որեւէ տեղից տղա չեմ բերելու: Դա մտացե՛մ, դա իմ սրտն է: Ո՛չ Ռուսաստանին կղիժմ օգնության խնդրանքով, ո՛չ Ամերի-ոսը չէ: Ո՛չ Ռուսաստանին կղիժմ այն մեկը: Ես դո՛ւքի աշակցության կարի-կային, ո՛չ Եւրոպային, ո՛չ էլ որեւէ այլ մեկը: Ես դո՛ւքի աշակցության կարի-կային եմ: Դրսից տրված իշխանություն մատուցեն Ռուսաստանից, Ամերիկայից կամ անգամ ինձ իշխանություն մատուցեն Ռուսաստանից, Ամերիկայից կամ որեւէ այլ երկրից, ես այդ սկստեղը, մի ծաղիկ էլ վրան ավելացրած, կվե-րացարձանեմ իրենց: Ինձ պիտի ընտրի իմ ժողովուրդը, եւ աշխարհը պիտի հաշվի նստի իմ ժողովրդի ընտրության հետ: Ռուսաստանին ապացուցե-լու եւ ոչինչ չունեմ: Ուր տարվա իշխանավարության ընթացքում մե՛նք Ռու-սաստանի հետ ունեցել եմ ամենահավասարակշիռ, արժանապատիվ, կոռուկտ, պարոնյորական հարաբերություններ, մեր միջև չի եղել վասա-լի եւ սյուզերենի հարաբերություն: Կարող եմ շեշտել նույնիսկ, որ մեր լի եւ սյուզերենի հարաբերություն: Կարող եմ շեշտել նույնիսկ, որ մեր իրեն ամենակոռուկտ, պարկեշտ, փոխադարձ հարգանքի վրա հիմնված հարաբերությունները եղել են հենց Ռուսաստանի հետ, եւ դրանից շա-նել են թե՛ Հայաստանը, թե՛ Ռուսաստանը: Հարաբերություններն ան-կեղծ, պարկեշտ եւ փոխադարձ հարգանքի վրա են հիմնված լինում միայն այն դեպքում, երբ դրանցից շահում են երկուսը: Ես բացարձակա-պես չեմ կասկածում, որ իմ իշխանության վերադառնալու պարագայում նշված ավանդույթը ոչ միայն կշարունակվի, այլև ավելի կխորանան:

ԴԻՍԱ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ, «Ա1+». – Վերջին տասը տարում բոլոր քաղաքա-կան ուժերը, այդ թվում նաեւ այսօրվա Նախագահի թեկնածուները, խոսում են կոռուպցիայի դեմ պայքարի մասին: Դրա անհրաժեշտու-թյան մասին խոսում է նաեւ Ձեր քաղաքական հակամակորդը: Կուզե՞ի ավելի առարկայական նշեք այն մեթոդները, որոնցով պատրաստվում եք պայքարել Ձեր խոսքերով վերջի վար կոռումպացված համակարգի հետ: Եւ երկրորդ հարց. գործող իշխանության վերեսխառվել այսօր պատռում է միջին եւ ստորին օղակների ծառայողներին, որ Ձեր իշ-խանության գալու դեպքում, նրանք բոլորը կմասնաճկվեն գործազուրկ: Խանութային գալու դեպքում, նրանք բոլորը կմասնաճկվեն գործազուրկ: Խնդրում եմ՝ կամ փարատեք, կամ հաստատեք նրանց սպառնալիքը:

– Երկրորդ հարցին էլի առաջ պատասխանեցի, ես ասացի, որ պետության ժառանգականությունը պետք է պահպանվի: Իսկ պետական ժառանգականության ամենակարևոր ատրիբուտներից մեկը բյուրոկրատիան է, առանց որի պետություն չկա: Ինչ վերաբերում է կոռուպցիայի դեմ պայքարին, ապա դա, հաղափական բովանդակությամբ հանդերձ, առաջին հերթին իրավական պայքար է: Կոռուպցիայի դեմ պետք է պայքարեն նախևառաջ իրավապահ մարմինները, ինչի՞ համար է դատախազությունը, ինչի՞ համար են ոստիկանությունը, անվտանգության ծառայությունը, ինչի՞ են նրանք այսօր գբաղված: Մի մասն իրենք կոռուպցիոն համակարգի սյուներից են, հատկապես այդ կառույցների վերահսխավը: Մինչդեռ իրավապահ մարմինների հազարավոր ցածր-աստիճան աշխատակիցներ նույնքան զրկված եւ նույնքան նվաստացած են, որքան այս դահլիճում նստածներից շատերը: Ավելին, նրանք մեզանից ավելի շոշափելի են տեսնում համատարած կոռուպցիան: Մենք դրան տեղեկանում ենք քերթերից կամ մեր բարեկամների պատմածներից, իսկ նրանք ամեն օր իրենց մաշկի վրա են զգում դա: Ոստիկանությունում տեսնում են, թե ինչպես են ապրում իրենց պետերը կամ համակարգի պարագլուխները, եւ ինչպես են ապրում իրենք: Նույնը՝ անվտանգության համակարգում, դատախազությունում, նախարարություններում, ամենուրեք: Նրանք մեր Շարժման ավելի համոզված կողմնակիցներ են, քան շատ ուրիշներ: Որովհետեւ այն երեւոյթները, որ մեզ միայն ցավ են պատճառում կամ հաղափականության խնդիրներ են, նրանց համար կյանքի, առօրյայի խնդիրներ են: Իմ ծրագրում ասված է, որ կոռուպցիայի դեմ պայքարի ընթացում վեոկների օրս չպետք է լինի, սեփականության վերաբաշխում չպետք է տեղի ունենա: Դրանք դատարկ խոսքեր չեն, այլ ենթադրում են որոշակի մեխանիզմներ: Հակակոռուպցիոն պայքարն, առաջին հերթին, պետք է ուղղված լինի պետական պաշտոնյաների դեմ: Եթե որեւէ նախարար իր գործունեության ընթացում ինչ-որ բնկերությունում բաժին է ձեռքբերել, կամ ինքը բնկերություն հիմնել, կամ էլ լուրջ սեփականության տիրել, ուրեմն, այդ նախարարը ոչ միայն իրավունք չպետք է ունենա աշխատելու, այլեւ անպայման դատվելու է: Դառնանք ձեռնարկատերերին եւ գործարարներին, որոնց պարագայում հակակոռուպցիոն պայքարի հիմնական խնդիրը լինելու է նրանց հարկային պարտավորությունների կատար-

ման ապահովումը: Եթե որեւէ գործարար կամ ձեռնարկատեր անօրինական գործարքի հիման վրա տիրել է ինչ-որ սեփականության, ապա հիմնական պատիժը, դատական կարգով, պետք է կրեն ոչ թե նրանք, այլ այն պետական պաշտոնյաները, որոնք թույլ են տվել այդ գործարքը՝ հաղափայտ լինի, նախարար լինի, միեւնոյն է: Վստահեմ ինձ, եւ երկու տարի հետո կունենա՞մ ուրիշ պետություն, որում այսպիսի կոռուպցիոն համակարգ չի լինի: Եւ ոչ միայն իմ պարագայում, որեւէ այլ նախագահի պարագայում եւս, չի լինի այն, ինչ գոյություն է ունեցել վերջին տասը տարիների ընթացում: Սա մի ազգային արեւ է, որի նմանն այս կամ այն չափով, այս կամ այն կերպ ապրել են համարյա բոլոր ազգերը: Ռուսաստանն ապրել է ստալինիզմի շրջան, Գերմանիան ապրել է հիտլերիզմի շրջան, մենք ապրում ենք որբերասերժիզմի շրջան. սա էլ է անցնելու:

ԱՆՈՒՇ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, «Երրորդ Ուժ». – Դարձն նախագահ, ուժեղ երկրի բաղադրիչներից մեկը բանակն է: Դուք համամիտ եք, որ մեր բանակը տարածաշրջանի ամենահզոր, մարտունակ բանակն է, եւ ընտրվելու դեպքում ի՞նչ փոփոխություններ, բարեփոխումներ եք անցկացնելու բանակում: Մեզ պէ՞տք է վարձու բանակ:

– Իմ ծրագրում այդ մասին հստակ է գրված: Անկեղծ խոսեմ, եթե շլիներ դարաբաշխում պատերազմը, կամ Վարաբաղի հարցն արդեն կարգավորված լիներ, մեզ այսպիսի բանակ պետք չէ: Սա մի այնպիսի մեծարիվ բանակ է, որ աշխարհի շատ ավելի հարուստ, մեծ, հզոր պետություններ չունեն: Ես չեմ ուզում կոնկրետ քվեր նշել, դա պետական գաղտնիք է: Էստոնիան ունի հինգ հազարանոց բանակ, Բալթյան մյուս երկրները՝ տաս հազարանոց: Հայաստանն այն երկիրը չէ, որ մեծ սեւտուսներ կարողանա տրամադրել բանակին: Ուրեմն, մենք ինչպես ենք պատկերացնում լուծումը. նախևառաջ՝ հաշտ ու խաղաղ ապրել մեր հարևանների հետ: Մեր ապահովության մեծագույն երաշխիքը ոչ թե միջազգային անվտանգության կամ պաշտպանական համակարգերին՝ ՆԱՏՕ-ին, կամ Հավաքական անվտանգության պայմանագրին անդամակցելն է, այլ մեր չորս հարեւանների հետ նորմալ հարաբերությունների հաստատումը: Ես երազում եմ այն ժամանակի մասին, երբ Հայաստանը կունենա տասը հազարանոց բանակ: Մեր զինված ուժերի այս-

օրվա Բվաճանակի պարագայում անիմաստ է խոսել պրոֆեսիոնալ կամ պայմանագրային բանակի մասին: Եթե երկրի ողջ ռեսուրսներն անգամ տրամադրենք, մենք չենք կարող այդ բանակը պահել: Պրոֆեսիոնալ բանակ, պայմանագրային ճիմունքներով զինվորական ծառայություն կարող է լինել միայն Կարաբաղի հարցի կարգավորումից հետո:

ՍՄՐԻՎԱԾ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, «Երկիր մեդիա». – *Չնայած այս ընթացքում ժողովրդին բազմիցս դիմելուն, ամեն դեպքում, կարելի է ենթադրել, որ Ձեզ համար ժողովրդին դիմելու շատ ավելի մեծ հնարավորություն լինելու է նախընտրական քարոզարշավի ընթացքում եթերի ազատ լինելը, կամ քաղաքական գովազդից օգտվելու հնարավորությունը: Արդեն հստակեցվել է, թե հատկապես առաջին հնարավորությունը, առաջին ելույթը ինչ շեշտադրում է ունենալու, արդյոք հնարավոր է լինելու գերծ մնալ մոնոսոնալ շեշտադրումներից: Եւ երկրորդ հարցը. ասացիք, որ 2003 թվականը Ստեփան Դեմիրճյանի աստեղային ժամն էր, քանի՞ աստեղային ժամ կարող է ունենալ քաղաքական գործիչը, գուցե Ձերը եղել է 1988 թվականը:*

– Բազմիցս իմ առաջին աստեղային ժամը եղել է 88–91-ին, իսկ երկրորդը՝ ճիմն է: Ինչ վերաբերում է նախորդ հարցին, ապա չեմ կարող կոնկրետ պատասխանել: Կա ժամանակացույց, որի վրա իմ թիմն աշխատում է: Նախատեսված է, որ հունվարի 21-ին, Բարոզարշավի առաջին օրը, ես պետք է հանդես գամ մի հակիրճ, 4–5 րոպեանոց, կոշով ուղղված մեր ժողովրդին: Եթե ես այսօր բացահայտեմ բովանդակությունը, այդ կոշը հետագայում իր ազդեցությունը չի գործի: Թույլ տվե՛ք այդ փոքրիկ ներքին զաղտնիքը պահպանել:

ԱՐՄԱՆ ԳԱԼՈՅԱՆ, «Պայք». – *Ի՞նչ եք պատրաստվում անել ընտրվելուց հետո սահմանափակումներ և բարձր-լեռնային գոտիների բնակչության սոցիալ-տնտեսական խնդիրները թեթևացնելու նպատակով: Եւ ապա՝ հասարակական տրամադրությունների մեջ արմատացած է այն կարծիքը, որ հանրապետության նախագահի ընտրվելու վրա մեծ ազդեցություն ունի դրսի գործողը:*

– Գերտերությունների ազդեցությունը շատերը չափազանցում են, ասում են՝ ոտսները, ամերիկացիները ում ուզեն, Հայաստանում նախագահ կնշանակեն: Նման բան գոյություն չունի: Ո՛չ Ռուսաստանը, ո՛չ Միացյալ Նահանգները չեն կարող Հայաստանում նախագահ նշանա-

կել կամ ընտրել, եթե այդ թեկնածուն արդեն ռեալ ուժ չէ: Սահակաշվիլուն և Յուշենկոյիչին Միացյալ Նահանգները չեն նշանակել կամ ընտրել: Սյուրմանդերձ, գերտերությունների վերաբերմունքը կարող է որոշ ազդեցություն ունենալ, բայց այդ ազդեցությունը 4–5 տոկոսից ավելին չի կարող լինել: Ոչնչից նախագահ հնարավոր չէ ստեղծել: Երբ կա լուրջ պայմանագրային կարող են, որոշակի փարզական մեխանիզմների կիրառմամբ, փոխել թեկնածուների վարկանիշների հարաբերակցությունը, բայց, միևնույն է, 4–5 տոկոսից ոչ ավելի: Իսկ ինչ վերաբերում է առաջին հարցին՝ սահմանափակում և բարձր-լեռնային շրջանների վիճակին, ապա ես Հայաստանում չեմ տեսնում որևէ ոլորտ, որի խնդիրները հնարավոր լինի լուծել առանձին վերջած: Մինչև շատոգուսան պետական համակարգը, մինչև նորմալ ճիմների վրա չդրվեն մոնետարական հարաբերությունները, չվերականգնվի օրինակաչությունը՝ ինչ էլ ասեմ Ձեր ակնարկած ոլորտի մասին, սուս կլինի: Ենդիքը շատ ավելի լայն պետք է դնել, շատ ավելի համակարգային լուծումներից բխեցնելով:

ՍՈՆԱ ՂԱՆԻԵԼՅԱՆ, «Մարդիկ» վերլուծական կենտրոն. – *Իմ հարցը թիուս է Ձեր ընտրած կարգախոսից. «Իմաստավորելով անցյալը՝ դեպի ապագա»: Ձեր իշխանության տարիներին գործող քաղաքական ուժ է փակվել, եւ պատճառաբանությունները ծանրագույն մեղադրանքներ էին պարունակում ահաբեկչություն, պետական անվտանգության սպառնալիքներ, նարկոթիվներ եւ այլն: Իմաստավորել էք անցյալը այդ քաղաքական ուժի հետ կապված, թե՛, ինչպես քիչ առաջ կնքեցիք, եթե նախագահն ամեն ինչ հիշի, այդ դեպքում նախագահ չի դառնա: Ձեր հրաժարականի ելույթում Դուք կնքեցիք, որ հրաժարականը ներկայացվել է հայտնի ուժերի կողմից, կարո՞ղ եք այսօր կոնկրետ կնքե՞ք, որ հայտնի ուժերն էին դրանք:*

– Նախ՛ առաջին հարցի մասին. ես շատ սիրով դրան կպատասխանեմ: Ինձ ներկայացվող ամենաճիմնական մեղադրանքներից մեկն, իրոք, եղել է այն, որ իմ իշխանության օրոք կուսակցություն է փակվել, քերթեր են փակվել, դատավարություններ են տեղի ունեցել: Ամեն ինչ ճիշտ է փակվել են, դատավարություններ են տեղի ունեցել: Սակայն այս փաստը դեռևս հանցագործություն կամ ռեպրեսիություն չի

նշանակում: Պետք է պարզել, թե ինչի համար են փակվել, եւ օրենքն՝վ են փակվել, թե ոչ: Աշխարհի բոլոր պետություններում կան օրենքներ կուսակցությունների գործունեության մասին, որտեղ նախատեսված են դեպքեր նրանց գործունեությունը դադարեցնելու վերաբերյալ: Շատ երկրներում այդ օրենքները նաեւ բազմիցս գործադրվել են, ինչպես Իսպանիայում, Ռուսաստանում եւ այլն: Գերմանիայում ընդհանրապես արգելված է կոմունիստական կամ նացիստական գաղափարախոսություն կրող կուսակցությունների գործունեությունը: Բայց ոչ ոքի մտով չի անցնում ասել, թե դրանք ժողովրդավարական երկրներ չեն, կամ նրանց իշխանությունները հանցագործություն են կատարել: Եթե կա օրենք, ուրեմն այն կարող է գործադրվել: Հայաստանի օրենսդրությամբ ես՝ երեւ կուսակցությունը խախտում է օրենքը, կարող է փակվել: Այստեղ ստեղծված էր որոշ շփոթ էլ կա: Դաշնակցությունը չի փակվել, այլ ընդամենը ժամանակավորապես դադարեցվել է նրա գործունեությունը: Տրվել է վեց ամիս ժամանակ՝ կուսակցության գործունեությունը Հայաստանի գործող օրենքին համապատասխանեցնելու համար: Հարցը շատ պարզ էր. ըստ մեր օրենքի՝ կուսակցությունների ղեկավարությունը չի կարող կազմված լինել օտարերկրացիներից: Դաշնակցության ղեկավար մարմինների՝ բյուրոյի եւ համագումարի մեծ մասը սփյուռփահայեր էին. սա էր խնդիրը: Դատարանն այդ կուսակցությանը ո՛չ ներկայից էր, ո՛չ անարեկչության մեղադրանք չի ներկայացրել: Ձգիտես ինչու մարդիկ ականա պատմությունը խառնում, շփոթում են, տպավորություն, մթնոլորտ ստեղծում եւ հետո վերագրում են անում: Դաշնակցությանը ներկայացվել է մեկ մեղադրանք՝ պահանջելով շտկել կանոնադրական անկարգությունը: Նրա գործունեությունը նախ ժամանակավորապես դադարեցվել է նախագահի հրամանագրով, ապա՝ դատարանի որոշմամբ: Իմ հրամանագրի գործողությունն, այդպիսով, տեսել է տասը-տասնինը օր: Ես այդ իրավունքն ունեի. այդ ժամանակ թեւս դեռեւս սահմանադրություն չկար, բայց կար Հայաստանի նախագահի մասին սահմանադրական օրենք: Նախագահին տրված էր իրավունք՝ պետության համար վտանգ պարունակող իրադրություններում կիրառել սահմանադրական ազատությունների որոշ սահմանափակումներ: Հրամանագրին, ինչպես ասվեց, հետեւել է երկրորդ իրավական ակտը՝ դատարանի վեճի, որում կուսակցության առջեւ պահանջ

է դրվել իր գործունեությունը վեց ամսվա ընթացքում համապատասխանեցնել Հայաստանի օրենքին: Սակայն այդ պահանջը Դաշնակցության կողմից ժամանակին չի կատարվել: 1997 թվականին ես իմեմ առդեն, իմ անձնական նախաձեռնությամբ, բանակցություններ եմ սկսել Դաշնակցության հետ՝ այդ հարցը լուծելու համար: Տեղի է ունեցել բանակցությունների երեք ուսունը: Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում Հայաստանի Հանրապետության դեսպան Շուգարյանն իմ հանձնարարությամբ եւ իմ անունից դիմել է Դաշնակցության բյուրոյին՝ կուսակցությունը վերաբացելու վերաբերյալ բանակցություններ սկսելու առաջարկով: Խնդրո առարկան եղել են ոչ թե քաղաքական հանոյախոսություններ, այլ Դաշնակցության գործունեությունը Հայաստանում վերականգնելու իրավական լուծումներ: Բանակցությունների առաջին ուսունը, այսպիսով, Վաշինգտոնում է տեղի ունեցել. երկրորդը՝ Երեւանում, որին մեր կողմից մասնակցել են Բարկեն Արարցյանը, Ալեքսանդր Արզումանյանը եւ Շահեն Կարամանուկյանը, իսկ երրորդը՝ Ամստերդամում, որը վարել է Ալեքսանդր Արզումանյանը: Դժբախտաբար, իշխանափոխության պատճառով այդ գործընթացը չունեցավ իր ավարտը: Բայց ես գտնում եմ, որ այն, վերջին հաշվով, ունեցավ իր արդյունքը: Այսօր Դաշնակցությունը իր կանոնադրությունն իսկապես համապատասխանեցրել է Հայաստանի օրենքին: Դա Գերագույն մարմնի ստեղծումն է, որը գոյություն չունեւ Դաշնակցության 120 տարվա գործունեության մեջ: Սա այն իրավական լուծումն էր, որ գտնվեց պետության եւ Դաշնակցության համատեղ ջանքերով լուծում, որում մենք էլ ավանդ ունեմք: Ինչ վերաբերում է այն գնահատականներին եւ մեղադրանքներին, որոնք հնչել են մեր իշխանության եւ Դաշնակցության հարաբերությունների առնչությամբ, ապա դրանք զուտ քաղաքական հարաբերության վրա են: Միևնույն խնդիր պետ է դիտարկել իրավական հարաբերության վրա, քանի որ նախագահի հրամանագիր եւ դատական վեճիները իրավական ակտեր են: Ի դեպ, «Իրոյի» գործով դատավարության վերաբերյալ ասում են, թե դատարանը չապացուցեց Դաշնակցության մեղքը: Դաշնակցության նկատմամբ թե՛ նախաճնությունը, թե՛ դատավարությունը որեւէ մեղադրանք չի ներկայացրել: Մեղադրանքները ներկայացվել են կոնկրետ անհատների նկատմամբ, կոնկրետ հանցագործությունների համար: Դաշնակցության դատ չի եղել Հայաս-

տանում: Ուրեմն, քանի որ խոսքը վերաբերում է զուտ իրավական ակտերի, ապա դրանց օրինականության վերաբերյալ գոյություն ունեցող հարցերը պիտի լուծվեն միայնումիայն իրավական նախապահով: Եթե մարդիկ գտնում են, որ դատարանի վեճը սխալ էր, ուրեմն նորից պիտի դիմեն դատարան՝ վերանայման կամ արդարացման վեճի ստանալու: Ուրիշ նախապահի չկա: Ես վերջերս եմ իմացել, որ Ռոբերտ Քոչարյանը չեղյալ է հայտարարել 1994 թվականի դեկտեմբերի իմ հրամանագիրը: Բայց դրա կարիքը չկա: Այդ հրամանագիրն ուժը կորցրած էր դատական վճիռի կայացման պահից: Այսինքն, ընդամենը տասնհինգ օր հետո այդ հրամանագիրն այլևս գործողության ուժ չունեւ: Իրավական հարթության վրա գտնվող ցանկացած հարցում (այդ թվում 96-ի ընտրությունների վերաբերյալ) իմ մտնեցումն, ամա, սա է: Իրավական խնդիրներին վերաբերող վեճերը հարթվում են բացառապես իրավական պրոցեսներով: Եթե լինեն այդպիսի պրոցեսներ, միայն ուրախ կլինեն: Երկրորդ հարցի կապակցությամբ՝ կապատե՛ք իմ հուշերին:

«Չայք», 16 հունվարի, 2008թ.: «Չայկական ժամանակ», 16 հունվարի, 2008թ.: «Ժամանակ Երեան», (Խառվածաբար), 12 հունվարի, 2008թ.:

ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ՌԻՎԵՐՁ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆԵՐԻՆ
 (21 հունվարի, 2008թ.)

Սիրելի հայրենակիցներ,

Փետրվարի 19-ին դուք կանգնելու եմ ձեր ապագան սեփական ձեռքով կերտելու լրջագույն պատասխանատվության առջև:

Մերժ Սարգսյանի ընտրության պարագայում մեր երկրում որևէ դրական տեղաշարժ չի լինելու, այլ ընդհակառակը, ավելի են ծավալվելու այն բոլոր արատավոր երևույթները, որոնք առկա էին Ռոբերտ Քոչարյանի նախագահության օրոք, այսինքն.

- Շարունակվելու է ժողովրդի անխնա կեղեքումը եւ ազգային հարստության կուտակումը փոքրաթիվ մարդկանց ձեռքում.
- Խորանալու է հասարակության բեռնացումը, հարուստներն ավելի են հարստանալու, իսկ աղքատներն՝ ավելի աղքատանալու.
- Տնտեսության անազնացող մոնոպոլիզացումը վերջնականապես սպառնալու է միջին եւ մանր գործարարության գոյությանը.
- Չեն դադարելու իրավապահ մարմինների, հարկային տեսչության, մաքսային վարչության կամայականություններն ու օրինազանցությունները.
- Արտագաղթի շարունակվող գործընթացը վերածվելու է դեմոգրաֆիական աղետի.
- Վիժեցվելու է աննախադեպ հանցագործությունների՝ 1999-ի հոկտեմբերի 27-ի ահաբեկչության, քաղաքական մյուս սպանությունների, բենզինի ու գազի ներկրման հետ կապված մեքենայությունների բացահայտումը.

– Զի հաղթանարվելու Հայաստանի հաղափական եւ տնտեսական մեկուսացումը, մեծանայու է Լեոնային Ղարաբաղում պատերազմի վերականգնման վտանգը:

Մինչդեռ իմ ընտրության պարագայում տեղի է ունենալու նշված փակուղային զարգացումների նիշտ հակառակը, այն է՝ ավազակապետական համակարգի կազմափոխում, սահմանադրական կարգի վերականգնում, ժողովրդավարական ազատությունների կենսագործում, օրինականության հաստատում, տնտեսավարողների համար հավասար հնարավորությունների ստեղծում, ազատ մրցակցության ապահովում, սեփականության անձեռնմխելիության երաշխավորում, կառուցողական արտաքին հաղափականության իրականացում եւ այլն: Գուհարած՝ ժողովրդի սցիալական վիճակի կտրուկ բարելավմանն ուղղված այն բոլոր միջոցառումները, որոնք արտացոլված են իմ ծրագրում: Դրանք են.

- Առաջիկա հինգ տարիների ընթացքում միջին աշխատավարձի եռակի եւ միջին կենսաբոլորական բաժանի բարձրացումը.
- Պետական պարտատոմսերի թողարկման միջոցով հաղափայլների խորհրդային ավանդների հատուցման արագացումը.
- Երեխաների ծննդյան համար մայրերին տրվող միանվագ նպաստների զգալի հավելումը.
- Զինվորական ծառայությունից խուսափած երիտասարդների նկատմամբ համաներման կիրառումը.
- Բուհական ուսման վարձերի ձեւավորման կանոնակարգումը եւ դրանց անը զսպող մեխանիզմների մշակումը.
- Պետության կողմից սցիալական շինարարության լայնածավալ ծրագրի իրականացումը, եւ այլն:

Ընտրությունն, այսպիսով, կայանալու է ոչ թե անհատների, այլ երկրի զարգացման երկու հնարավոր համապարհների միջեւ, որոնցից մեկը անխուսափելի կործանման, մյուսը՝ փրկության համապարհն է: Այլ կերպ ասած՝ մեկը ներկա ավազակապետական վարչախմբի եւ տասը տարվա տիրապետության մղձավանջն է, մյուսը՝ նորմալ պետություն կառուցելու հեռանկարը:

Ամեն ինչ կախված է ձեր կամից ու վճռականությունից, ձեր հաղափայական պարտքը կատարելու պատրաստակամությունից, երկրի ապագայի կերտումը ձեր սեփական գործը համարելու գիտակցությունից:

Կատարե՛ք ձեր պարտքը, եւ ոչ մի դաժանաբարո ուժ, ոչ մի բռնություն, ոչ մի ընտրակեղծիք չի կարող կասեցնել մեր ընդհանուր հաղթանակը:

«Թող ո՛չ մի գոն չպահանջվի ինձնից բացի, Ուրիշ ոտներ կախաղանին թո՛ղ մոտ չգան»:

«Դայք», 29 հունվարի, 2008թ.:

ՈՒՐ ԲԱՆՔՆ ՍՊԱՌԻՆ, ԵՒ ԳՈՐԾՔՆ ԹԱԳԱՒՈՐԵՆ
(Ելույթ 2008թ. հունվարի 22-ի հանրահավաքում)

Սիրելի հայրենակիցներ,

1. Իմ բազմաթիվ սխալների շարժում ամենամեծը, քերես, այն էր, որ ես հրաժարական տվեցի փետրվարի 3-ին, ինչի պատճառով ընտրաշավը համընկնում է այսօրվա ցուրտ շրջանի. եթե իշխանությունից հրաժարվեի ապրիլին կամ մայիսին, ապա ձեր վիճակը շատ ավելի բարվո՛ր կլիներ: Մեզս մասնակիորեն ֆավելու համար այսօր ձեզ չեմ ձանձրացնի երկարաշունչ ելույթով՝ բավարարվելով ընդամենը մի ֆանի հակիրճ դատողություններով:

2. Այսօրվանից մեր պայքարը մտնում է մի նոր հանգրվան, որի նշանաբանը դեռես 13-րդ դարում ձեռակերպել է տաղանդավոր պատմիչ Ստեփանոս Օրբելյանը. «Ուր բանքն սպառին, եւ գործն քաղաւորեն», այսինքն, մենք հասել ենք մի շրջադարձային կետի, «որտեղ խոսքերն ավարտվում, եւ տիրում են գործերը»:

3. Այն, ինչ պիտի ասվեր Հայաստանի ներկա վարչախմբի էություն, նրա վերարտադրման կործանարար հեռանկարի եւ դրանից խուսափելու անհրաժեշտության մասին, արդեն ասվել է: Երեւ ամիս շարունակ, իմ ուժերի ներածին չափով, ես փորձել եմ ձեզ ապացուցել, որ Ռոբերտ Քոչարյանի եւ Սերժ Սարգսյանի գլխավորած իշխանությունը զոդ, ավագակ, հակաժողովրդական իշխանություն է, որի հանցավոր գործունեության հետեւանմով Հայաստանը թե՛ ֆաղսական, թե՛ տնտեսական, եւ թե՛ սոցիալական առումներով մատնվել է քվառագույն վիճակի: Փորձել եմ ապացուցել նաեւ, որ նրա վերարտադրությունը մեր երկիրը տանելու է անխուսափելի կործանման: Եւ վերջապես, փորձել

եմ ապացուցել, որ այսօր կա՝ այդպիսի տխուր հեռանկարից խուսափելու և նորմալ պետություն կառուցելու ռևալ հնարավորություն:

4. Այդ հնարավորությունը խառնված է այն ակնհայտ իրողության վրա, որ Բոչարյան-սերժանյան վարչախումբը ժողովրդի համար ատելի, անհարգատ, օտար իշխանություն է, որի դավաճանած բարոյական արժեքները որևէ կապ չունեն ո՛չ մեր ազգային հոգեբանության, ո՛չ էլ Հայաստանի և անգամ Արցախի իրական շահերի հետ: Եսակներտուն այդ վարչախմբի գոյության միակ իմաստը իշխանական բուրգի և նրա սպասավորների գերհարստացումն է՝ ի հաշիվ օտար զանգված դիտվող ժողովրդի բարեկեցության և արժանապատիվ կյանքի:

5. Սերժ Սարգսյանը Հայաստանում որևէ հենարան կամ ընտրազանգված չունի: Իր ամբողջ հույսը նա դրել է վարչական լծակների, ընտրակեղծիքների, բռնարարների և ընտրակաշառփի վրա: Բայց դրանք, որքան էլ դժվարին թվացող, այնուամենայնիվ միանգամայն հաղթահարելի խոչընդոտներ են: Ամեն ինչ կախված է նրանից, թե ինչպիսի կամ, ինչպիսի վճռականություն, անձնագոհության ինչպիսի պատրաստակամություն կդրսևտրի ձեզանից յուրամանչուրը: Անձամբ ես ևս իմ տասնյակ հազարավոր կողմնակիցները պատաստ եմ մատուցել մեր անմնացորդ ծառայությունը ազգային-ազատագրական պայքարի նվիրական գործին: Պատրաստ եմ, հանուն Հայաստանի լուսավոր ապագայի, լարել մեր ողջ ուժերը, ներդնել մեր բոլոր ջանքերը, ենթարկվել ցանկացած զրկանքի ու զոհողության՝ ներշնչված ֆաներեխմայն մի հաննարեղ բանաստեղծի աստվածային ֆնարեզոլությամբ.

Որպես լվված քավչուրակի ձգված մի լար՝
Դողում է սիրտս կարոտով մի անարկու,
Կարոտներես գազաթն է այն՝ վերջին ֆնար. –
Մի պիրկ պարան ու երկնուղեչ փայտեր երկու:
Որպես բախտիս մոպ Բամահրանքը, կամ որպես
Մի հին խոստում, որ անկատար, դրժած թողի –
Կախաղանի փայտերն անա Բաղափ մեջ
Կանգնել են, սեզ, ու սպասում են կախվողի:
Կանգնել են, լուռ, իրար կհամ, փայտեր երկու,
Ու մեջտեղում դողում է, մեզկ ու երեւում,

Մի գորշ պարան, ինչպես տխուր այս օրերում
Անբոց մորմոխը նախյան իմ ո՛րբ հոգու:
Իջել է շուրջը մի անհուր իրիկնածամ,
Ու լուրջուն մի անսովեր, անդուռ, անդող,
Ինչպես մորմոխը օրերի, ինչպես դածան
Մահվան թախիծը՝ իմ անլուր սիրտը բանտող:
Ու խանութները, գորշ կհամ, ու այն մարդիկ,
Որ հավանվել են փայտերի շուրջը հիմա,
Մահվան բեկուն այդ ֆնարին այդքան մոտիկ –
Ի՞նչ են ուզում այդքան տխուր ու ակամա:
Եւ արդյո՞ք ո՞վ է երազել այդքան դածան –
Ու լուսավոր առավոտները իմ հոգու
Ո՞վ դարձրեց – մի անկրակ իրիկնածամ,
Ու գորշ պարան, ու երկնուղեչ փայտեր երկու:
Գուցե այդ է՛ս եմ, որ սրտով իմ լուսնահար
Ո՛չ մի կրակ հեռուններից ձեզ չբերի,
Ու ցանկացա, որ չօհնեղեզ ո՛չ մի ֆնար
Լուսապսակ, պայծառ գալիքը Նախիր...
Երբամ հիմա: Ու կարոտով անմխիթար,
Իմ երգիչի երազներով ու հերեով,
Անհրապույր իմ օրերի երգով մթար
Ու նախյան իմ երազի վերջին սիրով, –
Երբամ մարդ ու մարմուղ իրիկվա մեջ,
Որպես ուրու հալածական, որպես տեսիլ –
Տա՛մ պարանոցս կարոտին այն երկնուղեչ
Ու օրորվեմ եղերական ու անբասիր...
Թող ո՛չ մի զոհ չպահանջվի ինձնից բացի,
Ուրիշ ոտներ կախաղանին թող մոտ չգան.
Եւ թող տեսնեն ի՛մ աչքերի մեջ կախվածի
Իմ բո՛րբ երկիր, լուսապսակ Բո սպագան:
Թող դուրս ընկած իմ աչքերի մեջ կախվածի
Նո՛հա տեսնեն պայծառ օրերը ապագա, –
Թող ո՛չ մի զոհ չպահանջվի ինձնից բացի,
Ո՛չ մի սովեր կախաղանին թող մոտ չգա...

Հայոց ֆնարեզույթյան այս անգերազանցելի զլովագործոցը, որն արժանի է անցիր արտարելելու յուրաքանչյուր հայի շուրթերից, հեղինակել է անմահ նահատակ եղիշե Ջարենցը դեռևս 1920 թվականին: Եթե Շարժման նվիրյալներից բացի, ինքնագոհության շարենցյան ոգին համակի նաև մեր ողջ ժողովրդին, ապա ոչ մի ամբարիշտ ուժ, ոչ մի արգել՝ չի կարող կասեցնել մեր հաղթական երթը, եւ Բաշայանասերժական ողորմելի վարչախումբը կնեավի պատմության աղբանոցը:

Կեցցե իր արժանապատվությունը վերանվանելու ելած հայ ժողովուրդը:

Կեցցե մեր արդար եւ սրբազան պայքարը:

Աստված մեզ օգնական:

«Հայք», «Հայկական ժամանակ», «Ժամանակ Երեւան», 23 հունվարի, 2008թ.:

ՈՒՂԵՐՉ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱՑԻՆԵՐԻՆ

(17 փետրվարի, 2008թ.)

Սիրելի հայրենակիցներ.

փետրվարի 19-ին դոմ հնարավորություն եմ ունենալու ձեր կամքի ազատ արտահայտությամբ ազատվելու Հայաստանի ներկա ավագակապետական վարչախմբից եւ դառնալու երկրի իրական եւ արժանապատիվ տեր:

Դրա համար անհրաժեշտ է ընդամենը կատարել ձեր Բաղաճախական պարտքը եւ միահամուտ կերպով մասնակցել ընտրություններին: Ձեր անտարբերությունը կամ հոռետեսությունը, հեշտացնելով վարչախմբի կողմից կիրառվելիք ընտրախախտումներն ու կեղծիքները, կարող են ձախողել համաժողովրդական շարժման բախտորոշ գործը: Որքան ավելի շատ մարդ մասնակցի ընտրություններին, այնքան ժողովրդի հաղթանակն ավելի երաշխավորված կլինի: Ձեր ակտիվության պարագայում այն, ինչ չհաջողվեց 1998 եւ 2003 թվականներին, այս անգամ անպայման հաջողվելու է:

Դիմելով իմ աշակիցներին, համակիրներին, ինձ սատարող բոլոր Բաղաճախական ուժերին, հասարակական կազմակերպություններին, իմ ընտրաշավային կառույցներում ընտրված տասնյակ հազարավոր ակտիվիստներին, վստահված անձանց եւ դիտորդներին՝ կոչ եմ անում. աշարուշ կերպով հետևել Բվեարկության ողջ ընթացքին՝ սկսած ընտրացուցակների ճշտումից մինչև ձայների հաշվառումն ու ամփոփումը, օրենքի համապատասխան՝ տեղում կանխել ցանկացած ընտրախախտում կամ ընտրողների կամքի բռնադատման յուրաքանչյուր փորձ, ան-

միջապես բողոմարկել և արձանագրել բոլոր նման դեպքերը, իսկ Բվեարկության ամփոփումից հետո իսկույն պահանջել տեղամասային հանձնաժողովների կազմած արձանագրությունները:

Հարկ եւ համարում կոչով դիմել նաեւ բոլոր մարզպետներին, Բաղնայետներին, քաղապետներին, գյուղապետներին, ոստիկանապետներին, ընտրական հանձնաժողովների նախագահներին և բոլոր անդամներին.

– Ձեր խնդիրն ու պարտականությունն է ապահովել լիովին օրինական, ազատ և արդար ընտրությունների անցկացում, ինչը կնպաստի քե մեր երկրի հասարակական մթնոլորտի առողջացմանը, և քե նրա միջազգային վարկի բարձրացմանը: Ընտրությունների ընթացքում ձեր կողմից քույլ տրված ցանկացած օրինազանցություն յուրաքանչյուրիդ համար կունենան լուրջ իրավական հետևանքներ: Ձեմ կասկածում, որ ձեզանից շատերը կգտնվեն իրենց Բաղնացիական պարտի և պաշտոնական պարտականության գիտակցության բարձրության վրա և չեն խանգարի ժողովրդի ազատ կամքի արտահայտմանը:

Փետրվարի 19-ը նշանավորելու է հակաժողովրդական, Բրեական վարչախմբի դեմ Կարեն Դեմիրճյանի ու Վազգեն Մարգարյանի սկսած, Ստեփան Դեմիրճյանի, Արամ Մարգարյանի ու նրանց համախոհների կողմից շարունակված տասնամյա պայքարի հաղթական ավարտը՝ դառնալով հայ ժողովրդի, Հայաստանի Բաղնացիների արժանապատվության վերականգնման, ազատության երաշխավորման և բարգավաճման ապահովման բախտորոշ մեկնակետը: Ավագակախումբն արդեն պարտված է, իսկ ժողովուրդը՝ հաղթանակած: Փետրվարի 19-ին մնում է միայն իրավականորեն ձեւակերպել այդ հաղթանակը:

Հաղթանակ:

«Հայր», 17 փետրվարի, 2008թ.:

ԵԼՈՒՅԹ՝ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ԳՍԱՐԱՆՈՒՄ

(5 մարտի, 2008թ.)

Սահմանադրական դատարանի մեծարգո նախագահ, Սահմանադրական դատարանի մեծարգո անդամներ,

Ես միանգամից պետք է ասեմ, որ զերծ կմնամ իրադրության Բաղնացիական զեմանտականից և կանց կառնեմ մի Բանի զուտ իրավական շեշտադրումների վրա: Թեև իմ իրավաբանական թիմը դրանց անդրադարձել է, սակայն ես անհրաժեշտ եմ համարում անել դա: Այնուամենայնիվ, Բանի որ սա իմ առաջին հրապարակային ելույթն է մարտի 1-ի առավոտյան ժամը 6,30-ից հետո, և ուզում եմ առիթից օգտվելով խորին ափսոսանք արտահայտել մարտի 1-ի ողբերգության առթիվ և խորապես ցավակցել բոլոր զոհվածների ընտանիքներին:

Իսկ այժմ իմ բուն ելույթը.

Ուզում եմ ուշադրություն հրավիրել Ընտրական օրենսգրքի 78 հոդվածի վրա. «Գրանցման պահից ՀՀ նախագահի այն թեկնածուները, ովքեր գտնվում են պետական ծառայության մեջ կամ աշխատում են տեղական ինքնակառավարման մարմիններում, ընտրությունների ընթացքում ազատվում են իրենց աշխատանքային պարտականությունները կատարելուց և իրավունք չունեն օգտագործելու իրենց պաշտոնական դիրքի առավելությունները: Հանրապետության նախագահը կամ Սահմանադրության համաձայն՝ հանրապետության նախագահի պաշտոնակատարը՝ Աժ նախագահը կամ վարչապետը հանրապետության նախագահի թեկնածու առաջարկելու դեպքում շարունակում է իրենց լիազորությունների կատարումը, սակայն չպետք է օգտագործեն իրենց պաշտոնական դիրքի առավելությունները»: Այս հոդվածը չափազանց

հատակ է և իմպերատիվ: Իմպերատիվ հողվածները մեկնաբանության ենթակա չեն: Գործող վարչապետը միայն մեկ հանգամանում կարող էր առաջադրվել ու գրանցվել, եթե նա գրադեցներ ՀՀ նախագահի պաշտոնակատարի կարգավիճակը: Այդպիսի կարգավիճակ գործող վարչապետը չունի: Ես համարում եմ, որ նրա գրանցումն ի բնե եղել է անօրինական, նետևաբար՝ ոչ լեգիտիմ:

Երկրորդ՝ Սահմանադրության 53.1 հոդվածը. «Ռազմական և արտակարգ դրության ժամանակ հանրապետության նախագահի ընտրություն չի անցկացվում և հանրապետության նախագահը շարունակում է իր լիազորությունների իրականացումը»: Նախագահի ընտրություն նշանակում է ընտրական ողջ գործընթացը՝ սկսած առաջադրումից, մինչև բողոքարկման համար սահմանված ժամկետի ավարտը, այն է՝ ՍԳ վճիռը: Այս պահին մենք գտնվում ենք ընտրությունների պրոցեսի մեջ: Հետևաբար, քանի որ հիմա արտակարգ դրություն է, այս ընտրությունները վավերական կամ օրինական չեն կարող համարվել:

Երրորդ՝ անհասկանալի է ՍԳ-ի գործընթացի միակողմանի լուսաբանման փաստը: Գիմոզ կողմը հնարավորություն չունի լուսաբանելու ՍԳ նիստերի ընթացքը: Խախտված է հավասարության սկզբունքը: Բացի այդ, դատավարության ընթացքում պահանջվող վկաներից շատերը, որոնք մեր շարժման համակիրներն են, կողմնակիցները և իմ նախընտրական շտաբների ակտիվիստները, ձերբակալված են: Գրանցման ամենակարևոր վկաներն են:

Հետևաբար այս իրադրության մեջ ՍԳ-ի ցանկացած որոշում, բացի ընտրություններն անվավեր հանաչելուց, կառաջացնի լեգիտիմության դեֆիցիտ, ինչը վտանգավոր է և երկրի ապագայի համար, և ՍԳ հեղինակության համար: Ես չեմ պատկերացնում, թե այս պայմաններում ՍԳ կայացրած որևէ վճիռ ինչպես կընդունվի իմ դիմողիս կողմից, ժողովրդի կողմից և միջազգային հանրության կողմից: Այսինքն՝ Հայաստանի Հանրապետության գլխին մշտապես կախված է լինելու ոչ լեգիտիմ իշխանություն ունենալու վիճակը:

Ելքը ես համարում եմ եՄ՝ նախագահության երեկվա հայտարարության առաջարկները, որը ես ձեզ կներկայացնեմ և կխնդրեմ կցել գործին: Ես ամբողջությամբ ընդունում եմ այդ առաջարկները՝ դրանք հա-

մարելով ՍԳ-ի այս գործընթացում մեր գործելակերպի ծրագիրը, պատճառով: Դրանք են նետևյալ կետերը.

– դադարեցնել արտակարգ դրության վիճակը, ազատ արձակել բոլոր ձերբակալվածներին, ապահովել ինֆորմացիոն հավասար հնարավորություններ, իրականացնել մարտի 1-ի իրադարձությունների միջազգային անկախ նետաճնություն և սկսել երկխոսություն իշխանությունների հետ:

Այդ բոլոր կետերը ես ընդունում եմ և, ինչպես ասացի, համարում եմ մեր գործունեության հիմքը ինչպես ՍԳ-ում, այնպես էլ հրապարակայնորեն:

Շնորհակալություն ուղարկության համար:

«ժամանակ էրեսան», 6 մարտի, 2008թ.:

ԼՌՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆԳԵՊ
(«Վաշինգտոն Պոստ», 5 մարտի, 2008թ.)

Հայաստանի նախորդ ամսվա նախագահական ընտրություններում ես ներկայիս վարչապետ Սերժ Սարգսյանին ընդդիմադիր հիմնական թեկնածուն էի: Ընտրություններն անցան տխրահռչակ սցենարով. ուժիմը հալածեց ընդդիմության ներկայացուցիչներին, կաշառեց եւ անաբեկեց ընտրողներին, լցոնեց փետատուփերը եւ համակարգված ձևով իրականացրեց ձայների սխալ հաշվառում: Իհարկե, արդյունների կեղծումը շեղ սկսվել փետրվարի 19-ին: Նախընտրական ֆառգարշավի ընթացքում երկրի հեռահաղորդակցության հիմնական միջոցը՝ հեռուստատեսությունը, խտտիվ հսկվելով ուժիմի կողմից, նախաձեռնեց մի պրոպագանդա, որը կտիպեր բրեժնեվյան ժամանակների սովետական պրոպագանդիստներին ամոքից կարմրել:

Մենք ընդդիմադիրներս, գայրացած էինք այս ամենից, բայց ոչ զարմացած: Մեզ զարմացրեց եւ տագնապեցրեց Արեւմուտի խլացնող լուսությունը: Մեզ հատկապես հիասթափեցրեց եԱՀԿ-ի Գիտորդական առաքելության տեխնիկական զեկույցը, որը մեխանիկորեն դակեց Սարգսյանի ֆարսի նմանվող պնդումները հաղթանակի մասին:

Հայաստանի ժողովուրդը, ի տարբերություն եԱՀԿ դիտորդների, նախընտրեց տեսնել այն, ինչ կատարվել էր ընտրատեղամասերում: Քնակա-նարար, նրանք մերժեցին Սարգսյանի պնդումները եւ հավաքվեցին, որ պահանջեն արդյունների անվավերությունը: Նրանք ելան անժամկետ հան-րահավաքների Օպերայի հրապարակում, որոնք դարձան ազատության շեղագույն տոնախմբություն, եւ որոնք կարող են ուսուցանող լինել՝ որպես անօրեն ուժիմի դեմ խաղաղ եւ օրինական դիմադրության օրինակ:

Մտահոգվելով հանրաճանաչման մասնակիցների շարունակ անող քվով՝ ուժիմը որոշեց շարք առավոտյան անցնել ուժային գործողությունների: Ոստիկանության հատուկ զորերին հրամայվեց ցրել մարդկանց բազմությունը, ձեռքակալել ընդդիմության ներկայացուցիչներին և տնային կարճակամ սանձանակ իմ նկատմամբ: Դրանից մի քանի ժամ հետո հազմագինները հավաքվեցին մեկ այլ տեղ՝ իրենց առաջնորդներին տեսնելու պահանջով, սակայն հանդիպեցին հատուկ զորերի ավելի մեծ ֆանակի, որն էլ ավելի ուշ համարվեց Հայկական բանակի զորերով, որոնց հրամայվեց շարժել բողոմավորներին: Նվազագույնը 8 մարդ մահացավ անցած շաբաթվա վերջին, և հայտարարվեց արտակարգ իրավիճակ:

Ինչպե՞ս մենք հասանք սրան: Ինչո՞ւ հեռացող նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի և «ընտրված նախագահ» Սերժ Սարգսյանի գլխավորած ուժիմը մտածեց, որ իր սեփական ժողովրդի դեմ ուժի կիրառումը կվարակի: Անշուշտ, այս երկու անձինք ունեին իրենց պատճառաբանությունները, սակայն դրանցից ամենակարևորը Արեւմուտքի՝ քելուզ ոչ մտադրված այն ազգանշանն էր, որ իրենք անհանգստանյու ոչինչ չունեն նիշագրային խիստ արձագանքի առումով:

Մենք Հայաստանում փորձում էինք հասկանալ Քոչարյան և Սարգսյան ուժիմի կողմից մեր ժողովրդավարության բռնաբարման նկատմամբ գոյություն ունեցող այս անտարբերության արժանաբերը: Առկա ապացույցները երկու բացատրություն են առաջարկում: Առաջին՝ Արեւմուտքի և հատկապես Եւրոպայի որոշ ազդեցիկ կազմակերպություններ և գործիչներ միամտորեն կաշռած են դրական գնահատականներ տալու միջոցով արդյունքի հասնելու գաղափարին: Նրանց քվով է, որ խոշոր բերությունները բննադատելու փոխարեն փոքր բարեկամները զովաբանելով՝ ստեղծում են լավ վարագոյի համար խթաններ: Սակայն, ամեն ոք, ով լավ է ուսումնասիրել այս ուժիմը, գիտի նման մտածեցման անհեթեթությունը:

Երկրորդ և քերես առավել կարևոր բացատրությունն այն հանախ շրջանավազի գիտարկումն է, որ միակ անձինք, ովքեր ունակ են լուծել Հայաստանի երկարատև խնդիրը՝ կապված դարաբաղյան հակամարտության հետ, դարաբաղյան ծագում ունեցող ղեկավարներն են, ինչպիսիք Քոչարյանն ու Սարգսյանն են, որոնք և երկրի ներսում հայտնի են որպես կոշտ դիմադրող ունեցողներ: Սա նման է՝ «միայն Նիխոնը

կարող էր գնալ Չինաստան»՝ տրամաբանությամբ: Խնդիրն այն է, որ չնայած նախորդ 10 տարիների ընթացքում ունեցած իշխանությանը՝ Քոչարյանն ու Սարգսյանը շատ քիչ բան են արել բանակցային գործընթացի առաջընթացի գործում: Առավել կարևոր է այն, որ բարդ և արդյունավետ որոշումներ կայացնող առաջնորդը պետք է ունենա իր ժողովրդի վստահությունը: Սարգսյանը չունի այդ վստահությունը: Մարտի 1-ին իր և Քոչարյանի կողմից իրականացրածից հետո նա չի կարողանա այստեղ կառավարել, ուր մնաց՝ բարդ որոշումներ կայացնել:

Եւ այսպես, ի՞նչ է պետք անել: Ի՞նչ սպասելիքներ ունի Հայաստանի ժողովուրդը Արեւմուտքից և հատկապես Միացյալ Նահանգներից: Նվազագույնը մենք ակնկալում ենք մարտի 1-ի բռնությունների հզոր և աներկբա դատապարտում այն գիտակցությամբ, որ իշխանությունն է, և ոչ թե ընդդիմությունը, կրում պատասխանատվությունը: Այս դատապարտումը պետք է ուղեկցվի խիստ գզուշացմամբ՝ ընդդիմության և ընդդիմադիր լիդերների հանդեպ աննախադեպ չափերի հասնող և չդադարող հետապնդումների դադարեցման, ինչպես նաև մամուլի նկատմամբ սանձանափակումները վերացնելու և ազատ հանրահավաքներ անելու և անկողմնակալ լրատվություն ստանալու մարդկանց իրավունքը վերականգնելու պահանջով: Մենք նաև սպասում ենք ընտրությունների անցկացման վերաբերյալ նոր գնահատականի: Ցանկացած լուրջ գնահատական անխուսափելիորեն կրելի այն եզրահանգմանը, որ պետք է անցկացվեն նոր ընտրություններ:

Եթե այս փայլերը չձեռնարկվեն, հայերը կհանգեն երկու խիստ անցանկալի եզրակացությունների. որ հաղափական պայմարի խաղաղ և օրինական միջոցներ անարդյունավետ են ու անիրատես, և որ Արեւմուտքը հոգում է ժողովրդավարության մասին, միայն երբ դա իրեն հաղափականացնա նպատակահարմար է: Արեւմուտքը պետք է անի հնարավոր ամեն ինչ, որպեսզի Հայաստանի հաղափայտներին հետ պահի այս եզրակացություններից:

"The Washington post" ("Silence on Armenia"), 5 մարտի, 2008թ.:
«Ժամանակ երեսնակ» («Լուրջուն Հայաստանի մասին»), 6
մարտի, 2008թ.:

4

**ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԸ ԱԿԱՆԱՊԱՏԵՑ ՍԵՐԺ
ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ԼԵԳԻՏԻՄՈՒԹՅՈՒՆԸ**
(հայտարարություն 2008թ մարտի 11-ի մամլո ասուլիսում)

Ս.թ. մարտի 5-ին ես Մահմանադրական դատարանի ուշադրությունը հրավիրեցի երկու իրավական հարցի վրա: Ընտրական օրենսգրքի 78.1 հոդվածի համաձայն՝ վարչապետը միայն մեկ հանգամանքում կարող է զրանցվել ՀՀ նախագահի թեկնածու, այն է՝ եթե ունենար ՀՀ նախագահի պաշտոնակատարի կարգավիճակ. և քանի որ Սերժ Սարգսյանը այդպիսի կարգավիճակ չունե, հետևաբար նրա զրանցումն անօրինական է: Իսկ ըստ ՀՀ Մահմանադրության 53.1 հոդվածի՝ «նազմական և արտակարգ դրության ժամանակ Հանրապետության նախագահի ընտրություն չի անցկացվում»: «նախագահի ընտրություն» նշանակում է ընտրական ողջ գործընթացը՝ սկսած առաջադրումից մինչև բողոքարկման համար սահմանված ժամկետի ավարտը, այն է՝ Մահմանադրական դատարանի որոշումը: Ուստի, քանի որ Մահմանադրական դատարանի նիստերը կայացել են այդպիսի դրության պայմաններում, ապա ընտրությունները վավերական կամ օրինական չեն կարող համարվել: Իմ կողմից բարձրացված այս հարցերի վերաբերյալ դատարանում իր առարկությունները ներկայացրեց պատասխանող կողմի ներկայացուցիչ Գավիթ Հարությունյանը: Այսպիսով, Մահմանադրական դատարանն ուներ ընտրական օրենսգրքի 78.1 եւ ՀՀ Մահմանադրության 53.1 հոդվածների վերաբերյալ թե՛ դիմող, թե՛ պատասխանող կողմի կարծիքները: Ըստ այդմ, դատարանը պարտավոր է իր վերաբերմունքն արտահայտել դրանց նկատմամբ եւ համա-

պատասխան եզրակացության հանգել, ինչը զարմանալիորեն տեղի չունեցավ:

Սա նշանակում է մեկ բան. Սանմանադրական դատարանը, իրավական փակուղու առջև չկանգնելու կամ անհարմար վիճակի մեջ չընկնելու համար խուսափեց անդադառնալ անցած ընտրությունների օրինակնությունը կասկածի տակ դնող ամենասանառակելի հիմքերին: Սակայն գերադասելով անտեսել այդ հիմքերը՝ Գատարանն ընկավ ավելի անպատվաբեր և խայտառակ վիճակի մեջ, փաստորեն լռելյայն անվավեր հանաչելով անցած ընտրությունները և ական դնելով Սերժ Սարգսյանի լեգիտիմության տակ:

«Հայք», 21 մարտի, 2008թ.: «Հայկական ժամանակ», 22 մարտի, 2008թ.:

ԿՈՉ ՀԱՅԱԴՈՒՎԱՎՈՐՆԵՐԻՆ

(10 ապրիլի, 2008թ.)

Ապրիլի 9-ին, «հաղափակիք» աշխարհի օրհնությամբ, Հայաստանում հաստատված ավագակապետական վարչախմբի մի պարագլխին փոխարինեց մեկ ուրիշը: Փոխարինեց զանգվածային ընտրակեղծիքների, աննախադեպ բռնությունների, հաղափական հալածանքների և խաղաղ ցուցարարների դեմ կազմակերպված սահմոկեցուցիչ սպանդի միջոցով:

Արևմուտքը բավարարվեց հայաստանյան իրադարձություններին վերաբերող արտամուտ խիստ, բայց իրականում դատարկ ու անպատասխանատու հայտարարություններով, կամա թե ականա նպաստելով հանցագործ իշխանությունների վերարտադրությանը: Եւրոպական կազմակերպությունները, առաջնորդվելով հաղափական նկատառումներով և Երկակի ստանդարտներով, բռնեցին ոչ թե ժողովրդավարության, ազատության և իրավական պետության գաղափարներով տոգորված Հայաստանի նոր հաղափացիական հասարակության, այլ անօրինական վարչախմբի կողմը: Առերեսույթ կայունության ապահովման շահագրգռությամբ, բայց ծածկաբար Դաւաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում Հայաստանի դիրքերը թուլացնելու նպատակով, Արևմուտքը նախընտրեց մեր Երկրում ունենալ խոցելի լեգիտիմությամբ օժտված բռնապետություն, քան ժողովրդի վստահությունը վայելող իշխանություն:

Անկախ, սակայն, միջազգային հանրության այս վրդովեցուցիչ վերաբերմունքից, ակնհայտ է, որ հայ ժողովուրդը, հավատարիմ մնալով ազատության և ժողովրդավարության գաղափարներին, չի համա-

կերպվել է երբևէ չի համակերպվելու իր կամքի բռնի ոտնահարման նմանօրինակ փաստի հետ: Պատահական չէ, որ նորընծա բռնագավթչի երդման արարողությունը տեղի ունեցավ մի կողմից՝ ոստիկանության և բանակի սավարսխումբ գումարտակների սվինների ներքո, մյուս կողմից՝ համաժողովրդական ցասման ու բողոքի զանգվածային միջոցառումների ուղեկցությամբ: Այդ միջոցառումների շարժում կարևոր տեղ էր զբաղեցնում նաև բանտերում և ազատության մեջ գտնվող բազմաթիվ հաղահական գործիչների ու ազատամարտիկների հայտարարած հացադուլը:

Գիտակցելով հանդերձ ֆաղափական պայքարի այդ ծայրահեղ միջոցի կարևորությունը և խորապես զնահատելով հացադուլավորների սխրանքը, ես այնուամենայնիվ կոչ եմ անում այս պահից դադարեցնել հացադուլը: Ջեր առողջությունը, անկոտրում կամքը և վճռականությունը անհրաժեշտ են համաժողովրդական պայքարի հետագա հանգրվաններում ավելի արդյունավետ ներդրվելու համար: Ապրիլի 9-ը ոչ թե վերջը, այլ սկիզբն է այդ սրբազան պայքարի, որի դրսևորման ֆաղափական եղանակներն առաջիկայում հասանելի կլինեն մեր հասարակությանը: Կասկած չունենեմ, որ համաժողովրդական շարժման հարատևությունը կստիպի նաև միջազգային հանրությանը՝ փոխելու իր վերաբերմունքը մեր պետության նկատմամբ:

«Հայք», 11 ապրիլի, 2008թ.:

**ԵՂՈՒՅԹ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՐԳԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ
2-ՐԳ ԿՈՆԳՐԵՍՈՒՄ
(2 մայիսի, 2008թ.)**

Սիրելի հայրենակիցներ և զինակիցներ,

Հայաստանի համաժողովրդական շարժման 2-րդ կոնգրեսը տեղի է ունենում չափազանց բարդ իրադրության պայմաններում: Ընդ որում, բարդությունը ոչ միայն իրավիճակային է, այլև իմացաբանական, քանի որ հասարակությունը կանգնած է վերջին շրջանի բուռն իրադարձությունների ընկալման և վերաիմաստավորման անհրաժեշտության առջև: Կուտակված անթիվ հարցերի պատասխանը հնարավոր է տալ միայն իրադարձությունների խոր և համակողմանի վերլուծությունից հետո: Այդ խնդիրը, սակայն, թողնելով ապագային, սույն ելույթում ես կբավարարվեմ անդրադառնալով ընդամենը մի քանի հրատապ թեմաների:

Քախում, թե՞ սպանող

Քոչարյանա-սերժական ֆարզությունը փորձում է 2008թ. մարտի 1-ի իրադարձությունները ներկայացնել որպես ընդդիմության կողմից հրահրված բախում ցուցարարների և ոստիկանական ուժերի միջև: Այդ նպատակով Բեռական վարչախումբը գործի է դրել ստի, կեղծիքի, զրպարտության, փաստերի աղավաղման իր ողջ զինանոցը, իսկ իրավապահ մարմինները՝ ոստիկանությունը, դատախազությունը և դատարանները շանադաբար լծվել են նշված վարկածի «իրավական» հիմնավորման հանցավոր գործին: Նրանցից պահանջվում է ապացուցել անսպացուցելի՝ զոհին դարձնել դահին, իսկ դահին՝ զոհ, խնդիր,

որ նրանք, վստահաբար, կլուծեն հասարակական ենչման բացակայության և միջազգային հանրության անտարբերության պարագայում:

Վարկածի հեղինակը, եթե կուզեմ դիրքորը կամ ռեժիսորը, բնականաբար, ոչ այլ ո՛վ է, եթե ոչ վաղախմբի տխրահռչակ պարագրոփս Ռոբերտ Քոչարյանը: Դրանում համոզվելու համար բավական է ուշադիր ընթերցել նրա վերջին երեք մամուլ ասուլիսները (մարտի 1, 5 և 20), որոնք աչքի են ընկնում բազմաթիվ ազդակաղ հակասություններով և իրականությունը կոծկելու բացառիկ անհարակ հիզվերով: Ի դեպ, Քոչարյանի ձեռագիրը վերջին տասը տարվա ընթացքում բոլորովին չի փոխվել: մարտի 1-ի իրադարձությունները գնահատելիս, նա, ըստ էության, դրսևորում է նույն անպարկեշտ վարագիծը, որի ակնատեսն ենք եղել նրա կողմից 1999թ. հոկտեմբերի 27-ի ռեազործության հետևերը կոծկելիս: Մերկայաբանոց հայտարարություն անողի դերում չհայտնվելու համար այժմ մեկ առ մեկ դիտարկենք Քոչարյանի վերոհիշյալ ասուլիսներում առկա բացահայտ ստերը, փաստական սխալներն ու տրամաբանական հակասությունները, որոնք ոչ միայն լիովին բացահայտում են նշված անձի բարոյական կերպարը, այլև մարտի 1-ի ռեազործության պատասխանատվությունից խուսափելու անբախտիչ ձգտումը:

– Մարտի 1-ի մամուլ ասուլիսում, խոսելով նույն օրն առավոտյան Ազատության հրապարակում տեղի ունեցած դեպքերի մասին, Քոչարյանը նշում է. «Ինն օր շարունակ չարտոնված հանրահավաքներ էին կազմակերպվում Երևանում, և դրանց բավանդակությունը, անցկացնելու ոճը բերեց նրան, որ վերջապես հրահրվեցին ընդհարումներ օստիկանության հետ: Ոստիկանության օբինական պահանջին դիմադրեցին, իսկ պահանջը, ընդամենը խուզարկության խնդիր էր, քանի որ լուրջ տեղեկություն կար գեների և զինամբերի մասին»: Բացարձակ ստու, օստիկանությունը ոչ միայն խուզարկության պահանջ չի ներկայացրել Ազատության հրապարակում գիշերողներին, այլև անգամ ցրվելու կոչ չի արել նրանց: Երբ շուրջ ժամը վեցն անց Բառասուն Բուպին ռետինե մահակներով, կելտարաշողներով և վահաններով զինված օստիկանական ուժերը շրջապատեցին Ազատության հրապարակը, և բարձրացա հարթակ, և խոսափողից դիմելով ներկաներին, սասցի բառացիորեն հետեյալը. «Միտելի ժողովուրդ, խնդրում եմ զսպվածու-

րյուն հանդես բերել, հանգիստ մնալ և ոչ մի շփում կամ կոնտակտ չունենալ օստիկանների հետ: Նրանք գուցե մեզ ասելու բան ունեն, սպասեք տեսնենք, թե ինչ են մեզանից ուզում: Ոստիկաններին էլ զգուշացնում են նկատի ունենալ, որ հրապարակում կան մահ կանայք և երեխաներ: Իսկ ցուցարարներին կրկին խնդրում եմ հանդարտություն դրսևորել և հինգ-վեց հայլ ետ հաշվել օստիկաններից»: Երբ ժողովուրդը կատարեց իմ խնդրանքը և հինգ-վեց մնար ետ հաշվեց, օստիկաններն, առանց որեւէ նախազգուշացման, միանգամից հարձակվեցին ցուցարարների վրա, մահակի անխնա հարվածներ տեղալով նրանց գլխին և հանախակի գործի դնելով կելտարաշողները: Մարդկանցից շատերն արագորեն հեռացան հրապարակից: Ոմանք փորձեցին սպաշտպանվել վրանների հենացցերով ու վտակափայտով, բայց օստիկանների ենչման տակ նրանք ևս շուտով լքեցին հրապարակը: Տասրտասնինգ ռուպից հրապարակը լիովին դատարկված էր ցուցարարներից, և այնտեղ լիակատար տիրություն էին անում օստիկանները, խորտակելով բարձրախոսներն ու դեռևս կանգուն մնացած վրանները: Ահա սա է ողջ իրականությունը, որի մասին կարող են վկայել դեպքերին ականատես շուրջ երեք հազար ցուցարարներ: Ինչ վերաբերում է Քոչարյանի ստանոզ պնդմանը, սպա դրա հետ կապված հարկ է ուշադրություն դարձնել տարակուսանք առաջացնող երկու հանգամանքի վրա: Առաջին. եթե օստիկաններն իսկապես խուզարկության կամ ցրվելու պահանջ ներկայացրած լինեին ցուցարարներին, մի՞թե պարզ չէ, որ իշխանություններն այդ տեսարանը հարյուր անգամ արդեն ցուցադրած կլինեին իրենց հետապալիսներով: Եւ երկրորդ. աշխարհի ոչ մի երկրում դեռևս տեսնված չէ, որ իրավապահ մարմինները խուզարկության գնան շուրջ երեք-չորս հազար օստիկաններով:

– Անդրադառնալով մարտի 1-ի երկրորդ կեսին ֆրանսիական ղեկավարած մտ ժավաված իրազարձություններին, Քոչարյանը նույն ասուլիսում հայտարարում է, որ «օստիկանական գործը զինված չէր հրազենով»: Հիշեցնենք, որ սա ասվել է Արտակարգ դրություն հայտարարելու պահին, այն է երեկոյան շուրջ ժամը 22:30-ին, երբ բանակն իբր դեռևս գործի չէր դրվել, և երբ բազմաթիվ զոհեր և վիրավորներ պատանոտած արյունահեղությունն արդեն տեղի էր ունեցել: Թշուրմացությունից խուսափելու համար Քոչարյանի ասուլիսի այդ հատվածը

մըբերենք ամբողջությամբ. «Կա ուր վիրավոր ոստիկանության աշխատողներից: ...Տվյալ պարագայում, երբ զենք է կիրառվում ոստիկանական գործի դեմ, որը զինված չէ հրազենով, սա ենթադրում է, որ մենք ստիպված ենք բանակի հնարավորությունը կիրառել կարգ ու կանոն հաստատելու համար: Մինչ այս վիրավորների պահը զուսպ էին մնում նման ֆայերից, բայց կիրառվում է զենք եւ, իհարկե, մենք պարտավոր ենք ապահովել մեր ֆաղաֆացիների անվտանգությունը»: Սակայն, ի դժբախտություն Քոչարյանի, այստեղ բնականաբար ծագում է հետևյալ հարցը. եթե բանակը դեռևս գործի դրված չի եղել, իսկ ոստիկաններն էլ հրազեն չեն ունեցել, ապա ինչպես մինչև Արտակարգ դրության հայտարարումը յոթ ֆաղաֆացի զոհվեց հրազենից եւ տասնյակ ուրիշներ ստացան հրազենային վնասվածքներ: Հարցին, որ-հան էլ զարմանալի է պատասխանում է ինքը Քոչարյանը, ասուլիսի հաջորդ հատվածում անզգուշաբար մատնելով իրեն. «Կրակոցներն արվում էր մի իրավիճակում, երբ կրակոցի հետևում կային նաեւ այն ցուցարարները, որոնք զենք չէին կրում: Կրակոցը մեքենայի հետևից դուրս էր գալիս, կրակում զինվորների վրա եւ քաֆնվում: Իսկ իր վրա կրակել, կնշանակեր նաեւ զոհեր այն մարդկանց շրջանում, ովքեր անզեն էին»: Քոչարյանը չի էլ նկատում, թե ինչպիսի բակարգն է ընկել. եթե ոստիկանները, ինչպես ինքն է պնդում, զինված չէին հրազենով, ապա նրանք ինչպես պիտի կրակեին այդպես տմարդավարի վարվող ցուցարարների վրա: Մեկ անգամ էլ նա իրեն մատնում է մարտի 20-ի մամլոյ ասուլիսում. «Շատ հարցադրումներ կային եւ մամուլում եւ խոսակցություններում, թե ո՞վ է ավել կրակելու հրամանը, եղել է, թե չի եղել այն: Աշխարհի ոչ մի երկրում ոստիկանությունը հատուկ հրամանի կարիք չունի: Մեր «Ոստիկանության մասին» օրենքը նախատեսում է թե երբ եւ ինչպես ոստիկանը կարող է կիրառել զենքը»: Ինչպես տեսնում ենք, Քոչարյանը, ինքն էլ չզգալով, վերջիվերջո սկսեց խոստովանում է, որ ոստիկանությունն այնուամենայնիվ զինված է եղել հրազենով: Այլապես կմնար ենթադրել, որ բանակը գործի է դրվել Արտակարգ դրություն հայտարարելուց առաջ, ինչը Մանամանգորության կոպիտ խախտում եւ ծանրագույն պետական հանցանք կլինե՞ր՝ կատարված գլխավոր հրամանատարի կողմից:

– Ինչպես տեսանք, Արտակարգ դրություն հայտարարելու անհրաժեշտությունը Քոչարյանը հիմնավորում է նրանով, որ մարտի 1-ին ցուցարարներից շատերն իբր հրազեն են կրել եւ կիրառել ոստիկանների դեմ: Այդ պնդումն, ի դեպ, նա բազմիցս կրկնում է իր բոլոր երեք ասուլիսներում: Սակայն որհան էլ զարմանալի է, իշխանությունների եւ ընդդիմության կատարած հազարավոր տեսագրություններում, ղեկավարից երկու ամիս անց իսկ, հրազեն կրող է կիրառող որեւէ ֆաղաֆացի չի հայտնաբերվել: Փաստը զարմանալի է մանավանդ այն առումով, որ հրազեն կիրառող ոստիկաններին վերաբերող տեսանյութերը չափազանց առատ են: Ավելին, մինչ Քոչարյանի իսկ պնդումաբ՝ բերման են ենթարկվել մոտ 800, իսկ կալանավորվել ավելի քան 100 ֆաղաֆացիներ (մարտի 20-ի ասուլիս), սակայն տարօրինակ կերպով նրանցից ոչ մեկին մարտի 1-ին հրազեն կրելու եւ կիրառելու մեղադրանք չի ներկայացվել: Այսֆանից հետո մի՞թե լրացուցիչ ապացույցներ են պետք Քոչարյանի հորինած այս էժանագին առասպելը հերքելու համար:

– Բացի փաստերն անպարկեշտորեն ու ցինիկաբար աղավաղելու ակնհայտ իրողությունից, ինչը կարելի է բացատրել մարտի 1-ի ռեազործության պատասխանատվությունից խուսափելու շարժառիթով, Հայաստանի նախագահի բարձր պաշտոնն զբաղեցնող անձը չի խորշում անգամ կենցաղային մակարդակի ստախոսությունից: Այս տեսակետից ուշագրավ է հատկապես մարտի 5-ի ասուլիսի մի ընդարձակ հատված: Պատասխանելով այն հարցին, թե ճի՞շտ է, արդյոք, որ «Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը ռուսական լրատվամիջոցներից մեկին աված հարցազրույցում ասել էր, թե ինքը պատրաստ է եղել զենյալ երկխոսության, եւ ցանկություն է ունեցել զայ եւ միանալ հանրահավաքի մասնակցիցներին, սակայն այդ հնարավորությունը չի ունեցել», Քոչարյանն ասում է. «Ծանոթ եմ այդ հարցազրույցին, եւ մեղմ ասած, այդ քննարկումը իրականությանը չի համապատասխանում: Առաջինն՝ ի՞նչ է նշանակում հնարավորություն չեմ ունեցել: Ո՞վ էր խանգարում: Հանգիստ կարող եր գնա: Ոչ մեկն իրեն չէր խանգարում: Ենդիրը հետևյալի մեջ էր, իր թիկնազորը, որը բաղկացած է սպաներից, իրեն ասել են, որ իրենք չեն կարող մասնակցել ապօրինի միջոցառումներին, բայց Տեր-Պետրոսյանն ազատ էր՝ առանց թիկնազորի գնալ: ...Նպատակներն ուրիշ էին: Իրականում երեկոյան պետական պաշտոնյաների անվտանգության ծա-

ոայության ղեկավար Գրիգորի Սարկիսյանի միջոցով նա ինձ փոխանցել է, որ ինձ կցանկանա զնա և հանգստացնել ժողովրդին: Ասել ենք այո, միայն կողջունենք, զնացե՛ք և հանգստացրե՛ք: Ասաց՝ չէ, ես պայմաններ ունեմ: Պայմանները հետևյալն էին. ինձ զնում է ես այդ մարդկանց առաջնորդում Քատերական հրապարակ, շարունակում է հանրահավաքը, որից հետո ես 15 օր պետք է երաշխավորված շարունակի նույնը: Բայց երբ այդ առաջարկն իր կողմից եղել է, արդեն վիճակը բաղամասկետարանի դիմաց դուրս եր հսկողությունից. ամբոխը զինված էր փայտերով, երկաթյա ձողերով, արդեն մոտ 30 հրկիզված մեկնեա կար եւ բարիկաղներ էին կառուցվում, կային ձեռնարկած ոստիկաններ: ... Իրեն ասվել է, որ այդ առաջարկի համար արդեն ոչ է, եթե մտահոգություն ունեմ, դո՛ւ ազատ եմ, ձեզ ոչ ոք չի խանգարում, զնացե՛ք, տեղում հանգստացրե՛ք, կամ տարե՛ք Գինամո մարզադաշտի հրապարակ: Նա մերժեց: Սա է եղել պատմությունը»:

Քոչարյանի այս ընդարձակ պատասխանը, իր իսկ խոսքերով, մեզմ ասած, իրականությանը չի համապատասխանում: Նախ՝ մարտի 1-ին Գրիգորի Սարկիսյանի միջոցով ես Քոչարյանի հետ բանակցել եմ ոչ թե մեկ անգամ եւ ոչ թե միայն երեկոյան, այլ երեք անգամ սկսած շուրջ ցերեկվա ժամը 14-ից: Առաջարկիս իմաստը եղել է այն, որ ինձ թույլ տան զնալ ֆրանսիական ղեկավարման մոտ եւ համոզել ցուցարարներին, որ դադարեցնեն հանրահավաքը: Բայց գիտակցելով, որ դա անհնար է առանց ժողովրդին այլընտրանք առաջարկելու, ես, այո՛, պնդել եմ, որ հանրահավաքը տեղափոխվի Ազատության հրապարակ կամ Մատենադարան եւ խոստացվի, որ հաշորդ օրերին մեզ արտոնված հանրահավաքներ անցկացնելու հնարավորություն կընձեռեն: Քոչարյանը զենեռալի միջոցով ինձ առաջարկել է ժողովրդին տանել Գինամո մարզադաշտ կամ կայարանամերձ հրապարակ: Ես մերժել եմ, մտավախություն ունենալով, որ ղեկավարներեից ու բաղա՛ր կենտրոնից հետո, իշխանությունները կարող են ցուցարարների նկատմամբ նոր բռնություններ կիրառել եւ պնդել եմ, որ հանրահավաքը տեղափոխվի Մատենադարան: Երկրորդ անգամ Սարկիսյանը Քոչարյանի անունից ինձ հաղորդել է մի էլի էլ սպասել, իսկ՝ երրորդ անգամ, արդեն ոչ երեկոյան, նախագահը հայտարարել է, որ ոչ մի կոմպրոմիս չի կարող լինել: Ի՞ դեպ, նույն բանակցությունները Քոչարյանի հետ ես վարել

եմ նաև Հայաստանում հավատարմագրված եւրոմիության ղեկավարների միջոցով, եւ երեք անգամ էլ ղեկավարներին նախագահական նստավայրից տրվել են նույն պատասխանները:

Ես մեկ անգամ, մեզմ ասած, իրականությանը չի համապատասխանում նաև Քոչարյանի այն պնդումը, թե իբր «Տեր-Պետրոսյանի թիկնազորը, որը բաղկացած է սպաներից, իրեն ասել են, որ իրեն չեն կարող մասնակցել ապօրինի միջոցառումներին, բայց Տեր-Պետրոսյանն ազատ եր՝ առանց թիկնազորի զնալ»: Իմ թիկնազորը այդպիսի բան չի ասել եւ չէր կարող ասել, քանի որ օրենքով նա այդպիսի լիազորություն չուներ, եւ նրա միակ պարտականությունը իմ անվտանգության ապահովումն էր:

– Նույն ասույթի շարունակության մեջ Քոչարյանը նշմարտության ղեկ մի ավելի բացահայտ մեղ է գործում, պնդելով հետևյալը. «Ճահարկում են, թե իբր Լեոն Տեր-Պետրոսյանը տնային կալանքի տակ է եւ չի կարողանում զնալ Սահմանադրական դատարան: Բայց նման բան չկա, երբ ցանկանա կարող է զնալ: Երբեք տնային կալանք չի եղել, եւ մենք նման իրավական ռեժիմ չունենք Հայաստանի Հանրապետությունում»: Եւ այսպես, մինչ Հայաստանի իրադարձություններին վերաբերող համարյա բոլոր միջազգային փաստաթղթերն արձանագրում են, որ Տեր-Պետրոսյանը գտնվում է ղե ֆակտո տնային կալանքի տակ, Քոչարյանը հայտարարում է, որ նման բան չկա: Մարտի 1-ից մինչև մարտի 25-ը իմ առանձնատան երկու դարպասները հսկվում էին Գրիգորի Սարկիսյանի ղեկավարած ծառայության կողմից: Երբ մոտ անող բոլոր ավտոմեքենաները եւ համապատասխան մատյանում գրանցում ինձ այցելող բոլոր անձանց, այդ թվում տասնյակ արտասահմանյան ղեկավարներին եւ միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցիչների անունները: Ինչ վերաբերում է Սահմանադրական դատարան ներկայանալուս պարագային, ապա այդ բանն ինձ թույլ տրվեց միայն դատարանի համապատասխան կարգադրությունից եւ գլխավոր դատախազի տեղակալ Ա. Քամալյանի գրավոր հավաստիացումից հետո, այն էլ Սարկիսյանին ենթակա չորս ավտոմատավոր սպաների ուղեկցությամբ: Ճիշտ է, որ Հայաստանում տնային կալանքի իրավական ռեժիմ գոյություն չունի: Այդ ղեկավար, սակայն, հարց է ծագում, թե ինչպե՞ս պետք է բնու-

բազրել զենեակ Գրիգորի Սարկիսյանի կողմից իմ տեղաշարժի ազատության դեմ կիրառված սահմանափակումը: Գուցե՝ առեանգում, սակայն իմ արդեն հետագա իրավական գնահատականի խնդիր է:

Քոչարյանի խնդրո առարկա մամուլ ստպիսների կատարված վերլուծությունը հանգեցնում է այն եզրակացությանը, որ նրա համար կարևորը, տեղեկատվական դաշտում իշխանությունների վայելած բացարձակ մենաշնորհի պայմաններում, հնարավորինս առավել սուտ լուրերի տարածումն է, հույս ունենալով, որ դրանք, զերկայան իմաստությամբ բազմիցս կրկնվելով, մի կողմից կծառայեն ընդդիմության վարկաբեկման անհրաժեշտ գործին, մյուս կողմից կվերածվեն կարծրատիպերի, որոնց հաղթահարման համար հասարակությունից երկար ժամանակ կպահանջվի: Տվյալ գործելանքն, անտարակույս, նաև իրադարձությունների հետաքննությունն ուղղորդելու ակնհայտ միտում է պարունակում, ինչի վկայությունն են, մասնավորապես, դատախազության բազմաթիվ պաշտոնական հայտարարություններն ու հաղորդագրությունները, որոնցում կրկնվում են Քոչարյանի ասուլիսներում առկա համարյա բոլոր հակասությունները, փաստական աղավաղումներն ու ստանդոլ պնդումները: Սակայն սա առանձին խոսակցության առարկա է, որին մենք քերես կանդրադառնանք այլ առիթով: Իսկ ֆոչարյան-սերժանյան ֆորզության գլխավոր նպատակն, ինչպես արդեն ասվեց, խաղաղ ցուցարարների դեմ իշխանությունների կողմից հիմնավորապես ծրագրված և իրագործված հրեշավոր ոճրագործության պատասխանատվությունից խուսափելու ակնհայտ ձգտումն է: Այլ կերպ ասած, եթե իշխանությունները սուտ են խոսում, դա կարող է միայն մեկ բան նշանակել՝ այն է, որ նրանք թաքցնելու բան ունեն, այլապես հարկադրված չլին լինի դիմելու նման անպատվաբեր միջոցի:

Ինչ որ բան թաքցնելու անհրաժեշտությունը թելադրված է նրանից, որ իշխանությունները խաղաղ ցուցարարների դեմ բռնություն գործադրելու և ընդդիմությունը շախախելու ծրագիրը ստանադորտորեն մշակել են մարտի 1-ի իրադարձություններից դեռևս մեկ շաբաթ առաջ: Փետրվարի 23-ին Ռոբերտ Քոչարյանը բողոքի ցույցերը որակեց որպես «իշխանության ապօրինի զավթման փորձ», միաժամանակ սպառնալիքներ կարգալով ընդդիմության հասցեին (ի դեպ, այս փաստի վրա հատուկ ուշադրություն է հրավիրել Ջոն Պրեսկոտը, ապրիլի 14-ին

Նախորհրդի խորհրդարանական վեճառնովին ներկայացրած իր զեկույցում): Ի կատարումն Քոչարյանի հրահանգի, հաջող օրն եւեք, փետրվարի 24-ին, ՀՀ կառավարությանն արժեքեք Ազգային անվտանգության ծառայության ֆենչական վարչության ավագ ֆենիչ, զնդապետ Մ. Մարումյանը հարուցեց ֆրեական գործ հետեւյալ հիմնավորմամբ. «ՀՀ ԿԱ ԱԱԾ ֆենչական վարչության ՀԿԳ ավագ ֆենիչ, զնդապետ Մ. Մարումյան, ֆենարկելով ՀՀ ԿԱ ԱԱԾ սահմանադրական կարգի պահպանման և անաքեչության դեմ պայաբարի գլխավոր վարչությունից ստացված նյութերը, պարզեցի, Հայաստանի Հանրապետության նախագահական ընտրությունների գործընթացում Նիկոլ Փաշինյանը, Սասուն Միխայելյանը, Հակոբ Հակոբյանը, Մյասնիկ Մալխասյանը, Պետրոս Մակեչյանը, մյուսներն ու ՀՀ նախագահի թեկնածու Աւսն Տեր-Պետրոսյանը, տեղեկանալով, որ ըստ նախնական տվյալների պարտով է ընտրություններում և ստացել ընտրողների ծայների ընդամենը 21.5%-ը, երկրում օրինական իշխանությունների նկատմամբ անվստահության մթնոլորտ ստեղծելու, հիմնարկ-ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների րեականոն աշխատանքներ կազմալուծելու միջոցով, ինչպես նաև զինված խմբավորումներ կազմավորելու և դրանք հետագա գործընթացներում օգտագործելու կոչերով, Հայաստանի Հանրապետության պետական իշխանությունը յուրացնելու, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության խախտմամբ պետական իշխանությունը բռնությամբ զավթելու, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգը բռնությամբ ստապալկուն ուղղված գործողություններ են կատարել: Ելեելով վերոգրյալից և ղեկավարվելով ՀՀ ֆր. դատ. օրենսգրքի 27, 175-176, 181-182, 192-րդ հոդվածներով՝ որոշեցի. 1. Աւսն Տեր-Պետրոսյանի և մի խումբ անձանց կողմից պետական իշխանությունը յուրացնելու փաստի առթիվ հարուցել թիվ 58200608 ֆրեական գործը՝ ՀՀ ֆր. օրենսգրքի 300 հոդվածի 1-ին մասի հատկանիշներով, այն ընդունել վարույթ և կատարել նախամնություն: 2. Սույն որոշման պատենենն ուղարկել ՀՀ գլխավոր դատախազին»:

Իրավական անգրագիտության այս զուխգործոցում հատկապես ուշադրության են արժանի «մյուսները» բառը և մանավանդ «Աւսն Տեր-Պետրոսյանի և մի խումբ անձանց կողմից պետական իշխանությունը յուրացնելը» որպես կատարված փաստ ներկայացնելու ձևա-

կերպումը: Սակայն կարևորը տվյալ պարագայում սա չէ, այլ այն պարզ իրողությունը, որ նշված փաստաթղթով իշխանությունները փետրվարի 24-ին արդեն զծել են իրենց հետագա բոլոր գործողությունների մանրակրկիտ սցենարը, ընդհուպ մինչև մարտի 1-ի արյունահեղությունը, խանութների բախանքը, ընդդիմության ղեկավարների ձերբակալությունները և այլն: Քաղաքական տեսակետից՝ այս հրեշավոր ծագրի հետապնդումը նպատակը մեկն էր, այն է՝ Արտակարգ դրության հայտարարումը, քանի որ իշխանություններն ակնհայտորեն անարելիված էին այն մտքից, որ զանգվածային հանրամարտների ու անկախ լրատվության գոյության պայմաններում Սահմանադրական դատարանը կարող էր կայացնել իրենց համար անցանկալի վեճի: Ոստի նրանց այլ բան չէր մնում անելու, քան բռնությամբ ու արյունահեղությամբ ճզմել կեղծված ընտրությունների առթիվ ծագած հասարակական դժգոհության արտահայտությունները և փորձել կատարվածի մեղքը բարդել ընդդիմության վրա:

Փաստերի համակողմանի բնությունն, այսպիսով, ցույց է տալիս, որ մարտի 1-ին տեղի ունեցածը ոչ թե բախում էր ցուցարարների և ոստիկանության միջև, այլ իշխանությունների կողմից ժողովրդի դեմ կազմակերպված իսկական սպանդ, որի պատասխանատվությունը գլխավորապես ընկնում է Ռոբերտ Քոչարյանի վրա: Նա էր այն միակ իրավասու անձը, որ կարող էր խաղաղ ցուցարարների նկատմամբ բռնություն կիրառելու և նրանց զնդակոծելու հրաման տալ, քանի որ ուժային բոլոր մարմինները բանակը, ոստիկանությունը, Ազգային անվտանգության ծառայությունը և Պետական պաշտոնյաների անվտանգության ծառայությունը գտնվում են նախագահի անմիջական ենթակայության տակ: Ինչ վերաբերում է Սերժ Սարգսյանին, որը թեև ֆորմալ առումով կապված չէ հրաման արձակելու հետ, ապա նա, որպես ընտրյալ համարվող նախագահ, պարտավոր էր Ռոբերտ Քոչարյանին քույլ չույլ գնալ այդ ծայրահեղ քայլին: Համենայն դեպս, նրա պատասխանատվության շարժը կախված է այն դիրորոշումից, որը նա կրթտերի մարտի 1-ի ռեազորության անկողմնակալ հետամնուության ապահովման գործում: Սարգսյանն իր անմեղությունն ապացուցելու ավելի հարմար և շահավետ միջոց չունի, քան համաձայնել այդ ռեազորության հանցամասնների միջազգային, անկախ հետամնու-

քյան անցկացմանը: Այլապես հազար տարի կ'անցնի, նա նույնիսկ մեղավոր կդիտվի մարտի 1-ի արյունահեղության գործում, որիան Ռոբերտ Քոչարյանը:

Արևմուտքի վերաբերմունքը հայաստանյան ընտրությունների և մարտի 1-ի իրադարձությունների նկատմամբ

Արևմուտք ասելով, ես, առաջին հերթին նկատի ունեմ եւրոպական կազմակերպությունները՝ եւրոպայի խորհուրդը և ԵԱՀԿ-ն, որոնց անդամակցել է Հայաստանը և համապատասխան պարտավորություններ ստանձնել նրանց առջև: Սակայն, նախան բուն նյութին անցնելը, հարկ եմ համարում կատարել հետևյալ անհրաժեշտ պարզաբանումը: Տրամաբանությունը հուշում է, որ եթե մեր պետությունը պարտավորություններ է ստանձնել այդ կազմակերպությունների առջև, ապա դա իմենաբերաբար նշանակում է, որ այդ կազմակերպություններն էլ պարտավորություններ են ստանձնել մեր ժողովրդի առջև, այն է՝ ապահովել նրա անվտանգությունը, ժողովրդավարական ազատությունները և քաղաքացիական իրավունքները: Դժբախտաբար, փորձը ցույց է տալիս, որ նշված կազմակերպությունները թերաճում են թե՛ Հայաստանի կառավարության ստանձնած պարտավորությունների նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնելու, և թե՛, մասնավորապես մեր ժողովրդի առջև իրենց պարտավորությունները կատարելու հարցում: Դա ապացուցելու համար բավական է, թեկուզ, նշել «Ա1+» և «Նոյան տասպան» հեռուստակայանների վերաբացման հարցում նրանց ցուցաբերած իրակատար անկարողությունը, ինչպես նաև այն, որ մինչ այժմ անպատասխան է մնում Ստեփան Դեմիրճյանի կողմից 2003թ. ընտրությունների արդյունքների վերանայման վերաբերյալ եւրոպատարան ներկայացված հայցադիմումը:

Կարծում եմ, նույնիսկ և գուցե ավելի պերենախոս է այդ կազմակերպությունների դրեւտրած անսկզբունական վերաբերմունքը Հայաստանում կայացած վերջին նախագահական ընտրությունների և մարտի 1-ի ողբերգական իրադարձությունների նկատմամբ: Առարկայական լինելու համար ես կօհանմանափակվեմ միայն այդ կազմակերպությունների կողմից կազմված մի քանի պաշտոնական փաստաթղթերի

դիտարկմամբ: Դրանք են՝ եՄՀԿ-ի «Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի» (ODIHR) դիտորդական առաքելության ղեկավար, դեսպան Գերո Արենսի երկու զեկույցները (փետրվարի 20 և մարտի 3), «Եւրոխորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի» (PACE) դիտորդական առաքելության ղեկավար Ջոն Պրեսկոտի զեկույցը (ապրիլի 14), «Եւրոխորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովին» դեսպան Ժորժ Կոլոմբիեի և Ջոն Պրեսկոտի ներկայացրած համատեղ զեկույցը (ապրիլի 15), «Եւրոխորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի» թիվ 1609 բանաձևը (ապրիլի 17), ինչպես նաև «Եւրոխորհրդի Մարդու իրավունքների կոմիսար» Թոմաս Համմարբերգի զեկույցը (մարտի 20), որը վերաբերում է մարտի 1-ի իրադարձություններին և իր օրյեկախվույցյամբ առանձնանում մյուսներից:

Միջազգային դիտորդական առաքելությունների անպատասխանատվությունը դրսևորվեց նրանց առաջին իսկ զեկույցում, որում, նախան խախտումների բողոքարկման ու ձայների վերահանվարի համար սահմանված ժամկետի ավարտը և նախան ընտրությունների արդյունքների պաշտոնական ամփոփումը, տեղ գտավ հետևյալ ձևախոր ձեռակերպումը. «Հայաստանի Հանրապետության նախագահի փետրվարի 19-ի ընտրությունները հիմնականում անցկացվեցին եՄՀԿ-ի և Եւրոխորհրդի նկատմամբ ստանձնած պարտավորությունների և չափանիշների համաձայն»: Թեև այնուհետև ինչպես այս, այնպես էլ դիտորդական առաքելությունների մյուս զեկույցներում մանրամասնորեն արձանագրվել են ընտրական օրենսգրքի խախտումների, անհավասար հարցական հնարավորությունների, լցնումների, ընտրակաշառֆի, կրկնակի ֆվեալությունների, իշխանությունների կողմից կիրառված բռնությունների, ձայների ամփոփման ժամանակ տեղի ունեցած զեղծարարությունների, վստահված անձանց աշխատանքի խախտման, վարչական ռեսուրսների օգտագործման հարյուրավոր դեպքեր, սակայն դրանք, դիտորդների «նեղիմակավոր» կարծիքով ընտրությունների արդյունքների վրա չեն ազդել: Երբ նրանց հարցնում են, թե ինչպես կարող են այդ ազդակալող փաստերը չազդել ընտրությունների արդյունքների վրա, և եթե չեն ազդել, ապա ինչ իմաստ ունեն դրանք արձանագրելը, նրանք լուրմ են: Երբ հարցնում են՝ երուպական որեւէ երկրում իրենք կհանդուրժեին, արդոք, նման խախտումներով ուղեկցված ընտրություններ,

նույնիսկ վիրավորվում են, ականա մատնելով երկակի ստանդարտներով առաջնորդվելու իրենց դիրհորշումը:

Դիտորդական առաքելությունների աշխատանքի որակի վկայություն են նաև նրանց զեկույցներում առկա բազմաթիվ փաստական սխալները, որոնցից հարկ էմ համարում առանձնակի ուշադրություն հրավիրել հետևյալ երկուսի վրա: Այսպես, Գերո Արենսի փետրվարի 20-ի զեկույցում գրված է հետևյալը. «Հակասություն է առաջացել այն բանի շուրջ, որ Սերժ Սարգսյանը ակտիվ ընտրաշաղկ էր անցկացնում շարունակելով գործել որպես վարչապետ: ԿԸՀ-ն պարզաբանեց, որ վարչապետը կարող է ընտրաշաղկ անցկացնել առանց պաշտոնը թողնելու: Պարոն Սարգսյանն իր պաշտոնական դիրքի շնորհիվ ստացավ լրացուցիչ լուսաբանում և հարցադաշավի առավելություն»: Օգտվելով Գերո Արենսից, բայց ավելի առաջ գնալով, Ջոն Պրեսկոտն ապրիլի 14-ի իր զեկույցում հայտարարում է. «Քարոզադաշավի հակասության գլխավոր կետը Սերժ Սարգսյանի որոշումն էր՝ որպես թեկնածու գրանցվելուց հետո պահպանել վարչապետի պաշտոնը: Թեև, ըստ օրենքի, նա իրավունք ուներ այդպես վարվելու (ընդդդ. Լ.Տ.Պ.), սակայն այդ որոշումը նրան ընտրաշաղկային անարդար առավելություն ընձեռեց»: Ցավալի է, որ դիտորդական առաքելությունների հարգարժան ղեկավարները զլացել են ընթերցել ՀՀ ընտրական օրենսգրքի 78.1 հոդվածը, որում հստակորեն նշված է, որ վարչապետը միայն մեկ հանգամանքում կարող էր, որպես թեկնածու գրանցվելուց հետո, շարունակել իր պաշտոնավարությունը, այն է՝ եթե օժտված լիներ ՀՀ նախագահի պաշտոնակատարի կարգավիճակով: Իսկ հաջող կուպտ սխալը տեղ է գտել Ժորժ Կոլոմբիեի և Ջոն Պրեսկոտի ապրիլի 15-ի համատեղ զեկույցում, որում նշված է, թե Սահմանադրական դատարանն իր «ներկղ է Ատոն Տեբ-Պետրոսյանի փաստարկն այն մասին», որ Սահմանադրական դատարանն իրավասու չէր նիստեր գումարել և վճիռ կայացնել Արտակարգ դրության պայմաններում: Զեկույցի հեղինակներն, ակներեաբար, տեղյակ չեն, որ Սահմանադրական դատարանը ոչ թե ներկղ է իմ փաստարկը, այլ, խուսափելով պատասխանատվությունից, պարզապես անտեսել է այն:

Այս բոլոր բննադատությունները, սակայն, ոչինչ չարժեն փաստաթղթից-փաստաթուղթ թափառող այն չարաբաստիկ ձեռակերպման համետա, որ «Հայաստանի Հանրապետության նախագահի փետրվարի

19-ի ընտրությունները հիմնականում անցկացվել են ԵԱՀԿ-ի և Եւրոխորհրդի նկատմամբ ստանձնած պարտավորությունների և շափանչների համաձայն: Սուկ այս մեկ անգգույշ նախադասությամբ ԵԱՀԿ-ի «ժողովրդավարական հաստատությունների և մարզու իրավունքների գրասենյակի» դիտորդական առաքելությունը, փաստորեն, միանգամից և անկերպամբուն լեզվախմբացրեց Հայաստանում անցկացված խայտառակ ընտրությունները: Դրանից ոգևորված, Հայաստանի իշխանությունները ոչ միայն վիժեցրին ձայների վերահաշվարկի և ընտրախախտումների դատական նենուրյան գործընթացները, այլև բողոքի խաղաղ ցույցերը որակելով որպես «իշխանության ապօրինի գավթման փորձ», վերջիվերջ կազմակերպեցին մարտի 1-ի արյունոտ սպորանքը:

Արևմուտքն, այսպիսով, բավարարվեց հայաստանյան իրազարձություններին վերաբերող արտաֆուտ խիստ, բայց իրականում դատարկ ու անպատասխանատու հայտարարություններով, կամա թե ակամա նպատակելով հանցագործ իշխանությունների վերադարձությունը: Եւրոպական կազմակերպությունները, առաջնորդվելով ֆաղաֆական նկատառումներով և երկակի ստանդարտներով, բունեցին ոչ թե ժողովրդավարության, ազատության և իրավական պետության գաղափարներով տոգորված Հայաստանի նոր ֆաղաֆակական հասարակության, այլ անօրինական վարչախմբի կողմը: Առերևույթ կայունության պայանովման շահագրգորությամբ, բայց ծածկաբար Դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում Հայաստանի դիրքերը թուլացնելու նպատակով, Արևմուտքը նախընտրեց մեր երկրում ունենալ խոցելի լեզվախմբությունը օժտված բունպետություն, ֆան ժողովրդի վստահությունը վայելող արժանապատիվ իշխանություն:

Ափսոսանքով, բայց միաժամանակ ստոնարտորեն պետք է արձանագրել, որ Եւրոպական կազմակերպությունները հանդուժեցին Հայաստանում անցկացված խայտառակ ընտրությունները՝ ինչ-որ շափով նաև նպատակելով այդպիսի ընտրությունների կայացմանը: Եւրոպական կազմակերպությունները որոշ առումով հանգուրժեցին նաև մարտի 1-ի արյունահեղությունը՝ այն համարելով ոչ թե որպես վարչախմբի կիրառած վայրագ բռնության, այլ ընդդիմության և ոստիկանության միջև տեղի ունեցած բախման արդյունք: Երբ այդ կազմակերպությունները հանդուրժեն նաև այն, որ այդ աններկի ռուագործության նետամնու-

բյունը վարեն դրա պատասխանատվությունը կրող իշխանությունները, ապա, որեւէ կակած չի կարող լինել, որ նրանք վերջնականապես կկորցնեն իրենց վարկը Հայաստանում: Եւրոպական կազմակերպությունների նկատմամբ հայ ժողովրդի վստահության թեկուզ մասնակի վերականգնումը կախված է նրանից, թե ինչպիսի հաստատակամություն և նետուղականություն կիրսետարի «Եւրոխորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը» ապրիլի 17-ին ընդունած իր բանաձևի պահանջների կատարման գործում:

Հասարակության պառակտում, թե՛ միավորում

Թե՛ միջազգային կազմակերպությունները, թե՛ ֆաղաֆակտական շրջանակները, և թե՛ լրագրողներից շատերը խոր անհանգստություն են արտահայտում Եւրոնարական շրջանում Հայաստանում տիրող հասարակական պառակտվածության առթիվ, և որպես դրա հաղթահարման ամենարժեքից ղեղամիջոց առաջարկում կառուցողական երկխոսությունը ֆաղաֆական ուժերի միջև: Առաջին հայացքից երկխոսության առաջարկը միանգամայն բանական է թվում, ֆանի որ, ինչպես ստում են, ֆաղաֆականությունը փոխզիջման արվետոն է: Սակայն հարց է առաջանում ճի՞շտ է, արդյոք, երկխոսության առաջարկի այն ելակետը, թե իբր Հայաստանի հասարակությունը պառակտված է: Երբ դատելու լինենք ընտրությունների արդյունքների պաշտոնական տվյալներից, ապա, կարծես-թե, պատասխանը միայն դրական կարող է լինել, ֆանի որ «հաղթած» թեկնածուն ստացել է 53%, իսկ ընդդիմության թեկնածուները՝ 47%: Մի բան է, սակայն, պարզ թվարանությունը, բողոքովին մի այլ բան՝ նրա տակ թաքնված իրականությունը:

Պարադոքսն այն է, որ հասարակության պառակտվածության թեզի նետ համաձայն չեն ոչ միայն Համաժողովրդական շարժման ներկայացուցիչները, այլև իշխանությունների շուրջ համախմբված ուժերը: Իշխանությունների հանդուրժմանը կառուցված է տարրական հաշվարկի վրա: Ըստ նրանց, ֆանի որ Բվները շուրջ 18 և 6 տոկոս ստացած երկու թեկնածուներ միացել են իշխող կոալիցիային, դա նշանակում է, որ իրենք՝ ներկայացնում են հասարակության 77%-ը, նետուարար խնդիր ունեն ընդամենը 21.5% ներկայացնող անհաշտ ընդդիմության

հետ, որին ֆաղափական հալածանքների և ազրեփվ ֆարզոյոյան միջոցով չեզոքացնելը լուրջ խոչընդոտ չպետ է համարել: Այլ հարց է, թե որքանով է առաջին հայացքից համոզիչ թվացող այս տրամաբանությունը համապատասխանում իրականությանը: Եշված երկու անձնավորություններ՝ Վահան Հովհաննիսյանը և Անվանզոյոյան խորհրդի ֆարտուղարը (այսուհետև հապավված՝ ԱՌՔ) ընտրություններում հանդես են եկել որպես ընդդիմադիր թեկնածուներ, ինչը նշանակում է, որ նրանց օգտին ֆվեարկած ֆաղափացիները բոլորովին չեն ենթադրել, որ իրականում ձայն են տալիս Մերժ Մարզայանին, թեև այդ մասին մենք ժամանակին անագանցել ենք: Թե՛ Վահան Հովհաննիսյանը, թե՛ ԱՌՔ-ը ընտրությունների հաջորդ օրը հայտարարեցին, որ դրանք կեղծված են, հետևարար իրենք չեն ընդունում դրանց արդյունքները: Ավելին, ի նշան բողոքի, Հովհաննիսյանը հրաժարվեց Ազգային ժողովի փոխնախագահի պաշտոնից, իսկ ԱՌՔ-ի գլխակից, պատգամավոր Հեղինե Քիչաջյանը կեղծված ընտրությունների դեմ ցատումնալից ելույթով հանդես եկավ Համաժողովրդական շարժման կազմակերպած հանրահավաքում:

Թե ինչ տեղի ունեցավ հետո, արդեն վերաբերում է ոչ թե ֆաղափականության, այլ բարոյականության ոլորտին: Բայց հանի որ ես խորշում եմ բարոյախոսությունից (չեշտում եմ ոչ թե բարոյականությունից, այլ բարոյախոսությունից), ապա գերծ կմնամ մարդկանց վարքը գնահատելուց, բավարարվելով սոսկ փաստերի արձանագրմամբ: Թեև Վահան Հովհաննիսյանը և ԱՌՔ-ը, ընդունելով հանդերձ ընտրությունների կեղծված լինելու իրողությունը, այնուամենայնիվ միացան Մերժ Մարզայանին, դա դեռևս չի նշանակում, որ վերջինիս միացավ նաև նրանց ընտրազանգվածը: Ընդհակառակը, դիտարկումները ցույց են տալիս, որ Հովհաննիսյանի և ամբավանդ ԱՌՔ-ի թեկնածությունը պաշտպանած ֆաղափացիները, հիասթափված իրենց առաջնորդների անվայել պահվածից, այսօր ավելի լարված են Մերժ Մարզայանի դեմ, քան նույնիսկ ընտրությունների ժամանակ: Իսկ եթե սրան գումարենք նաև այն, որ մարտի 1-ի արյունահեղությունից հետո Մերժ Մարզայանն առեկի է դարձել անգամ իր ընտրազանգվածի մեծամասնության համար, ապա հասարակության 77%-ը ներկայացնելու մասին իշխանությունների մոտ ձեռավորված պատկերացումը հօդա է ցնդում:

Իշխանությունների համար դժվար է ընդունել, իսկ միջազգային հանրության համար դժվար է պատկերացնել, որ 1988թ. Ղարաբաղյան շարժումից և 1991թ. Անկախության հանրավելից ի վեր Հայաստանի հասարակությունը երբեք այնքան միասնական չի եղել, որքան հիմա: Երբ այնուամենայնիվ անհնար է խուսափել պատակում բարից, ապա պետ է համաձայնել, որ պատակումը ոչ թե հասարակության ներսում է, այլ հասարակության և իշխող վարչախմբի միջև: Իրականում դա պատակում էլ չէ, այլ անոնի մի վիճակ, որ գոյացել է ժողովրդի մեծամասնության և իշխանությունը կեղծիմներով ու արյունահեղությամբ զավթած փոխաթիվ մարդկանց միջև: Հասարակության միասնականությունն, ըստ այդմ, արտահայտվում է ներկա վարչախմբի լիակատար մեծման և նրանից շուտափույթ կերպով ազատվելու վճռականության իրողություններում: Սա նոր, ազատատենչ, անարդարություն չհանդուրժող, իր իրավունքները լիովին գիտակցող ֆաղափացիական հասարակություն է, որի պատկերացումները պետության, ազգային շահի, ժողովրդի բարօրության և արժեհային համակարգի մասին շեշտակիորեն տարբերվում են վարչախմբի պատկերացումներից: Հասարակությունը պատրաստակամ է կերտել ազատ, ժողովրդավարական, իրավական պետություն, խնդիր դնելով՝ հավասար հնարավորություններ ընձեռել բոլոր ֆաղափացիներին,՝ ապահովել ազատ մրցակցությունը,՝ երաշխավորել սեփականության անձեռնմխելիությունը,՝ կազմամեղել ձեռավորված կոռուպցիոն համակարգը,՝ հավասարաշափ բաշխել հարկային բեռը,՝ վերացնել մենաշնորհային արտոնություններ շնորհելու սովորույթը,՝ դադարեցնել վիճակագրական անպարարությունները,՝ հստակեցնել արտախին ֆաղափականության սկզբունքները,՝ միջոցներ ձեռք առնել երկրի ֆաղափական և տնտեսական մեկուսացման հաղթահարման ուղղությամբ,՝ ֆաղափական կամ դրսևորել Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործում,՝ հաշտ ու խաղաղ ապրել բոլոր հարևանների հետ և այլն: Երբ Հայաստանի ներկա իշխանություններն ու միջազգային կազմակերպությունները չգիտակցեն այս հասարակության իրական ներսին ու ձգտումները, ապա նրանք կարող են մեծամեծ սխալներ գործել և վտանգել երկրի կայունությունը:

Հասարակության և վարչախմբի միջև առկա վտանգավոր լարվածության լիցքաթափման միակ միջոցն, ակնհայտորեն, արտահերթ հա-

խազանական եւ խորհրդարանական ընտրությունների անցկացումն է: Սակայն գիտակցելով, որ Հայաստանի ներկա իշխանություններն ու եւրոպական կազմակերպություններն առայժմ նման հանգուցալուծման պատրաստ չեն, գիտակցելով նաեւ, որ գաղափարի հասունացումը որոշ ժամանակ է պահանջում, մենք Համաժողովրդական շարժման ներկայացուցիչներս, պարտավոր ենք հստակեցնել մեր առաջիկա քայլերը եւ հասարակությանը գործողությունների խորապես մշակված ծրագիր ներկայացնել: Հաջող բաժնում ես կփորձեմ Կոնգրեսի ուշադրությունը հրավիրել այս հարցերի հետ կապված որոշ նախնական առաջարկների վրա:

Համաժողովրդական շարժման առաջիկա խնդիրները

Համաժողովրդական շարժման գործունեության երկկետը ետընտրական շրջանում հայաստանյան բաղաձայն ուժերի նոր հարաբերակցության ձեւավորումն է: Անկախությունից ի վեր Հայաստանի բաղաձայն դաշտը երբեք այնքան հստակ չի եղել, որքան հիմա: Մի կողմում ապօրինաբար իշխանությունը զավթած վաշխախումբն ու նրան սատարող փոխադրված կուսակցություններն են, մյուս կողմում հասարակության մեծամասնության համակրանքն ու աջակցությունը վայելող Համաժողովրդական շարժումը: Ուրիշ ընդդիմություն, ըստ էության, գոյություն չունի, ինչը մեզ համար միաժամանակ քե՛ պատվաբեր է, քե՛ պարտավորեցնող:

Համաժողովրդական շարժումը, սակայն, ստեղծվել էր կոնկրետ խնդրի շուրջ, որպես նախընտրական դաշինք, որի գոյությունը, հետևաբար, այսօր ինքեցիկն երեսույք կամ անախրոնիզմ կարող է թվալ: Ուստի մենք, նախեւառաջ, կանգնած ենք Շարժմանը նոր բովանդակություն հաղորդելու մարտահրավերի առջև: Կարծում եմ, միանգամայն ակնհայտ է, որ այդ նոր բովանդակությունն այլ բան չի կարող լինել, քան հայաստանյան իրականության հետ չհաշտվող հասարակության իդնների եւ տրամադրությունների հունավորումը: Կարծում եմ, նույնքան ակնհայտ է նաև, որ այդ խնդրի լուծման համար երկրորդական չէ Շարժումն օժտել կազմակերպական նոր ձևով եւ նոր անվանմամբ:

Քանի որ վերջին շրջանում շատերիս համար բավականին հոգեհարազատ է դարձել «կոնգրես» բառը, ինձ նպատակահարմար է թվում Համաժողովրդական շարժումը վերանվանել «Հայ ազգային կոնգրես» (հաստվված՝ ՀԱԿ), նկատի ունենալով ինչպես համաշխարհային պատմության մեջ նմանատիպ անվանումներով հայտնի ազգային-ժողովրդավարական շարժումների փառապանծ ավանդույթները, այնպես էլ այդ շարժումներին բնորոշ գաղափարախոսական եւ սոցիալական բազմաշերտ ներկայացուցչականությունը: Ինչ վերաբերում է «Հայ ազգային կոնգրեսի» կազմակերպական ձևին, ապա, ինձ թվում է, առայժմ կարելի է պահպանել Համաժողովրդական շարժման կառուցվածքն ու ձևավորված մարմինները՝ Քաղաքական խորհուրդը եւ Գործադիր վարչությունը: Ըստ այդմ, «Կոնգրեսի» ստեղծումը Շարժման անդամ-կուսակցությունների միաձուլում չի նշանակում, վերջիններս շարունակելու են պահպանել իրենց ինքնուրույնությունն ու կառուցվածքը, ինչպես նաև անկախ բաղաձայն գործունեություն ծավալելու իրավունքը: Մյուս կողմից, նման բազմազանությունը չի նշանակում նաև, որ խոսքը վերաբերելու է մի արեւեստական, խայտաբղետ կազմակերպության, քանի որ մեզ բոլորիս միավորում է մի այնպիսի վեհագույն գաղափար, որպիսին ազատ, ժողովրդավարական, իրավական, բարգավաճ պետության կերտումն է: Ձի բացառվում, անշուշտ, որ համատեղ գործունեության եւ գաղափարախոսական դիֆերոնշումների մեծնցման արդյունքում «Կոնգրեսը» հետագայում վերաձիլի կտու կառուցվածով օժտված կենտրոնաետ կուսակցության: Ձի բացառվում նաև, որ այդ կուսակցությունն իր գործունեությունը հիմնականում ծավալի սովետային կառավարության միջոցով, ինչի առավելությունները հայտնի են ողջ բաղաձայնիս աշխարհին:

«Հայ ազգային կոնգրեսի» ստեղծման գաղափարը, բնականաբար, անակնկալ է ձեզանից շատերի համար, սակայն խնդրում եմ այն ընդամենը որպես նախնական առաջարկ եւ հետագա բնեւորումների առարկա համարել: Թերեւս արժե այդ հարցին առավել հանգամանորեն անդրադառնալ մեր հաջող հավաքում, որի գումարման մասին ձեզ ժամանակին տեղյակ կպահվի: Անկախ, սակայն, կազմակերպական ձեւափոխումից ու վերանվանումից, ակնհայտ է, որ Համաժողովրդական շարժումը, հասարակական լայն աջակցության շնորհիվ, մշտական եւ

վճարող դերակատարություն է ունենալու Հայաստանի ապագա բոլոր հաղահական գործընթացներում, այդ թվում՝ միասնական թեկնածուներով կամ ընդհանուր ցուցակներով հանդես գալով բոլոր մակարդակների ընտրություններում:

Ինչ վերաբերում է Շարժման ընթացիկ խնդիրներին, ապա դրանց անդրադառնալուց առաջ հարկ եմ համարում շեշտել հետևյալը: Մենք մշտապես առաջնորդվել են այսուհետև եւս առաջնորդվելու ենք հաղահական պայմարի ընդունված կանոններով, գործել եւ այսուհետև եւս գործելու ենք բացառապես օրենքի շրջանակներում՝ ի տարբերություն իշխող վարչախմբի, որն այդ կանոններին ու գործելակերպին սխառմատիկաբար հակադրել եւ շարունակում է հակադրել ժողովրդավարական ազատությունների սահմանափակումը, ագրեսիվ հակաբարոյությունը, վարչա-տնտեսական նկշումները, զանգվածային ձեռքակալությունները եւ վերջապես, ֆիզիկական բռնությունը, որի բարձրակետը հանդիսացավ մարտի 1-ի արյունահեղությունը:

Չընդունելով հանդերձ այդպիսի բիրտ մերոզնեցումը իշխանությունը զավթած վարչախմբի լեգիտիմությունը, մենք, այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով ռեալ հաղահական գործոն լինելու նրա հանգամանքը, պատրաստ ենք երկխոսություն սկսել նրա հետ, սակայն այն դիտելով ոչ թե որպես կողմերից մեկին ծնկի բերելու միջոց, այլ որպես երկուսն իրական բարեփոխումներ իրականացնելու եւ հաղահական գործունեության նորմալ դաշտ ստեղծելու պատենություն: Դրա համար անհրաժեշտ է, որ Հայաստանի կառավարությունը նախենառաջ լիապես կատարի «Եւրոխորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի» ապրիլի 17-ի թիվ 1609 բանաձեռի՝ որպես երկխոսության նախապայման ներկայացված պահանջները, որոնք են.

- մարտի 1-ի իրադարձությունների անկախ, քափանցիկ եւ վստահելի հետազոտությունը,
- հաղահական շարժառիթներ ունեցող մեղադրանքներով կայանափորված անձանց անհապաղ ազատ արձակումը,
- «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» ՀՀ օրենքում Ազգային ժողովի կողմից վերջերս կատարված փոփոխությունների եւ լրացումների անհապաղ ուժը կորցրած նախաշումը՝ համապատասխան Վեներտիկի հանձնաժողովի առաջարկներին:

Բանաձեռը նաև ավելացնում է, որ «Երբ վերոնիշյալ պայմանները չապահովվեն, եւ եթե Հայաստանում հաղահական ուժերի միջև լրջորեն չձավալվի բաց երկխոսություն 8-րդ կետում նշված բարեփոխումների վերաբերյալ, ապա կասկածի տակ կհայտնվի Հայաստանի՝ որպես եւրոպայի խորհրդի անդամ-պետության վտանակվածությունը: Ուստի Վեհաժողովը պետք է 2008թ. հունիսյան նստաշրջանի բացման ժամանակ դիտարկի Վեհաժողովում Հայաստանի պատվիրակության՝ Բվարկելու իրավունքները կասեցնելու հնարավորությունը»:

Ինչպես տեսնում ենք, վերջապես խոսքից գործի անցնելով, «Եւրոխորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը» սպառնում է Հայաստանի իշխանությունների նկատմամբ պատժամիջոց կիրառել, ինչը ողջունելի է: Սակայն ողջունելով հանդերձ վարչախմբի դեմ ուղղված հաղահական պատժամիջոցները, մենք խորապես անհանգստացած ենք Հայաստանի դեմ ծրագրվող տնտեսական պատժամիջոցների վերաբերյալ արված հայտարարություններից, քանի որ դրանցից տուժելու է ոչ թե վարչախումբը, այլ առաջին հերթին՝ մեր ժողովուրդը: Ուստի օգտագործելով առիթը, Համաժողովրդական շարժման անունից եւ դիմում եմ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների կառավարությանը եւ «Հագարամ-յակի մարտահրավերներ» ծրագրի վարչությանը, խնդրելով գերծ մնալ Հայաստանին հատկացվող օգնությունները նվազեցնելու կամ դադարեցնելու մտադրությունից:

Դա կարելու է եմ համարում, նկատի ունենալով, մանավանդ, հաղահականից բացի՝ նաև երկուսն հասունացող սոցիալական լարվածությունը, որն արդյունք է սպառողական ապրանքների գների կտրուկ բանկացման եւ հարկային բեռը գլխավորապես մանր ու միջին բիզնեսի ուսերին բարդելու պրակտիկայի: Որպես հիրավի Համաժողովրդական շարժում մենք պարտավոր ենք ուղղորդել ոչ միայն հասարակության հաղահական, այլ նաև սոցիալական ղոճոհությունները, մի կողմից՝ դրանց արմատները վերացնելու, իսկ մյուս կողմից՝ սոցիալական բունտի վտանգը կանխելու նպատակով:

Շարունակելով սկզբունքային եւ վճռական պայման ընդդեմ հակաժողովրդական վարչախմբի, միաժամանակ մենք պարտավոր ենք նաև անել ամեն ինչ՝ խոսափելու համար ներհաղահական ցնցումներից եւ երկրի կայունությանն սպառնացող զարգացումներից, նկատի

ունենալով, առաջին հերթին, այդպիսի իրավիճակից օգտվելուն միաված Ազրբեջանում արտահայտվող տրամադրությունները: Ազրբեջանը պետք է հասկանա, որ ինչպիսի ներհաղախական վիճակ էլ տիրի մեր երկրում, միևնույն է՝ Արաբադի դեմ ռազմական ունենդություն կատարելու պարագայում կհանդիպի հայ ժողովրդի միահամուռ դիմադրությանը: Իսկ այդ դիմադրության առաջին շարժումը, վստահաբար, կհայտնվեն այսօր բանտերում գտնվող մեր ընկերները: Ռազմական վտանգի առաջացման դեպքում ես ինքս կոչով կդիմեմ Համաժողովրդական շարժման մասնակիցներին, խնդրելով ժամանակավորապես դադարեցնել իրենց բաղախական գործողությունները եւ լծվել հայրենիքի պաշտպանության նվիրական գործին:

Այս ամենը չի նշանակում, սակայն, որ Համաժողովրդական շարժումը համաձայն է կամ հավանություն է տալիս Արաբադի հարցում վերջին տասնամյակի ընթացքում վարչախմբի վարած խայտառակ քաղաքականությանը, որի արդյունքն են ինչպես Հայաստանի լիակատար մեկուսացումն ու տնտեսական զարգացման հեռանկարի բացակայությունը, այնպես էլ ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի վերջերս ընդունված տխրահուշակ բանաձեռը: Ուստի մենք Հայաստանի իշխանություններից պահանջում ենք անհրաժեշտ քաղաքական կամք՝ դրսևորել և, որքան հնարավոր է արագ, ձեռնարկել Արաբադյան հակամարտության խաղաղ կարգավորման ռեալ գործընթացի սկզբնավորմանը:

Ժամանակի սղության պատճառով ես անդրադարձա Համաժողովրդական շարժման առջև կանգնած բազմաթիվ խնդիրներից միայն մի հանիսին՝ դրանք համարելով ամենակարևորը: Ինչ վերաբերում է մյուսներին, ապա դրանք ձեզ կներկայացվեն մեր ընթացիկ գործունեության եւ հրապարակային միջոցառումների ընթացքում: Օրվա ամենահրատապ խնդիրն, անտարակույս, անխտիր բոլոր հաղթանառակյալների անհապաղ ազատ արձակումն է, առանց որի՝ երկխոսության կամ հասարակական համերաշխության վերականգնման մասին խոսք անգամ չի կարող լինել: Իսկ որպես ընդհանուր ռազմավարություն, ականաչառ եւ անկասկած է, որ մենք օգտագործելու ենք օրինական բոլոր միջոցները՝ հանցավոր վարչախմբից ազատվելու եւ երկրի սահմանադրական կարգը վերականգնելու նպատակով: Մի բան պետք է պարզ լինի թե՛ Հայաստանի իշխանություններին, թե՛ միջազգային հան-

րսրյան համար, այն է՝ փետրվարյան վերջին տասնօրյակի ազատության վայելքը ճաշակած արժանապատիվ հասարակության հաղթական երթն անկասելի է:

Շնորհակալություն ուշադրության համար:

«Դայք», «Դայկական ժամանակ», «Ժամանակ Երեւան», 3 մայիսի, 2008թ.: «168 ժամ», 5 մայիսի, 2008թ.:

ԵՂՈՒՅԹ 2008 թ. ՀՈՒԻՄԻ 4-Ի
ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ

Սիրելի բարեկամներ, շատ սիրելի բարեկամներ,

Ետընտրական քոնսուլտում բոլորովին մոռացության է մատնվել պատմական այն նշանակալի իրողությունը, որ վերջապես ավարտվել է Ռոբերտ Քոչարյանի փառանդ զահակալության տասնամյակը: Այդ բացը լրացնելու համար՝ ես կփորձեմ ներկայացնել Քոչարյանի նախագահական շրջանի գործունեության սեղմ հաշվեկշիռը՝ ավելի համակողմանի բնկությունը բողոնելով ապագային:

Եւ այսպես, նախագահության տասը տարիների ընթացքում Ռոբերտ Քոչարյանը՝

- կեղծ տեղեկանքի եւ ապօրինի ընտրությունների միջոցով բազմեց Հանրապետության նախագահի արժին,

- 1999թ. հոկտեմբերի 27-ի ռեազործության շնորհիվ ամրապնդեց իր իշխանությունը,

- խափանեց այդ ռեազործության լիակատար բացահայտումը,

- պարտակեց տասնյակ այլ աղմկոտ սպանություններ,

- ոչնչացրեց օրենսդիր եւ դատական իշխանությունների անկախությունը,

- ստեղծեց ֆեռական աշխարհի հասկացություններով առաջնորդվող ավագակապետական համակարգ,

- կեղծեց իր օրո՛վ կայացած բոլոր ընտրություններն ու սահմանադրական հանրաճեմ,

- վերացրեց խոսքի, մամուլի, հավաքների ազատությունը,

- վարչախմբի վերահսկողության տակ դրեց բոլոր հեկտորնային լրատվամիջոցները,
- փակեց «Ա.1+» և «Նոյան տապան» հեռուստակայանները և հարկային տեսուրի ենթարկեց «ԳԱԱԱ» հեռուստաընկերությունը,
- սխտեմատիկաբար ուղեացրեց Հայաստանի տնտեսական զարգացման վիճակագրական տվյալները,
- Հայաստանը ենթարկեց լիակատար ֆաղափական և տնտեսական մեկուսացման,
- կոռուպցիան, խնամփոքությունը, հովանավորությունը, ուկեւոր վերածեց պետական ֆաղափականության,
- ոտնահարեց շուկայական տնտեսության երեք հիմնական սկզբունքները՝ հավասար հնարավորությունների ընձեռում, ազատ մրցակցության ապահովում և սեփականության անձեռնմխելիության երաշխավորում,
- համարյա ողջ պետական գույրը և պահուստային հողատարածքները խորհրդանշական գներով վաճառեց իր մերձավորներին,
- հարկային բեռը բարդեց մանր ու միջին գործարարների վրա՝ ըստ էության վերացնելով 90-ական թվականներին ձեռավորված միջին խավը,
- խոշոր գործարարներին ազատեց օրինական հարկեր վճարելու պարտավորությունից,
- դրամի արհեստական արժեւորման հետեւանձով կործանեց արտահանող արդյունաբերությունը և հսկայական գերշահույքներ ապահովեց ներուծման բնագավառում մենաշնորհային դիրք ունեցող ընկերությունների համար,
- ծաղկեցրեց իր ընտանեկան բիզնեսը և դիզեց հսկայական հարստություն,
- տնտեսական անի ի ցույց դրվող երկնիչ թվերի և խաղաղության պայմաններում երկրի բնակչությունը նվազեցրեց գաղթի նամփան բռնած կես միլիոն մարդով,
- Ղարաբաղից Հայաստան տեղափոխեց շուրջ 15 հազար մարդ,
- կորցրեց Ղարաբաղի հարցի բարենպաստ լուծման մի հանի առիթներ,
- Ղարաբաղը դուրս մղեց բանակցությունների գործընթացից,

- Ղարաբաղի ինֆնտրոշման իրավունքը վերածեց հայ-ադրբեջանական տարածմային վեճի,
 - սերունդներին կտակեց իր դարաբաղյան ֆաղափականության պատկեր հանդիպացող ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի խայտառակ բանածեր,
 - անհազնացրեց Ղարաբաղում պատերազմի վերսկսման վտանգը,
 - խորացրեց հայ-թուրքական հարաբերություններում անկա լարվածությունը,
 - չնչին պարտի դիմաց իր նախաձեռնությամբ Ռուսաստանին հանձնեց Հայաստանի ողջ կենդանիկ համակարգը,
 - և վերջապես, իր ազգանվեր գործունեությունն ավարտեց երեսունի կենտրոնում կատարած արյունահեղությամբ, արտակարգ դրության հաստատմամբ և զանգվածային ձերբակալություններով ու բանտարկություններով:
- Աղբար լինելու համար, սակայն, հարկ է պատշաճը մատուցել Քոչարյանին և բարեխղճորեն արձանագրել նաև նրա կատարած դրական գործերը.
- պաշտոնավարման տասը տարիների ընթացքում նա կտրեց հինգ կիլոմետր կարմիր ժապավեն, շուրջ երեք հարյուր հոգու շնորհեց գեներալի կամ վաստակավոր և ժողովրդական արտիստի կոչումներ, մոտ 10 հազար մարդու պարգևատրեց շքանշաններով ու մեդալներով,
 - նոր աշխատատեղեր ստեղծելու ազնիվ մղումով կրկնապատկեց փոխնախարարների թիվը, եռապատկեց նախագահի, կառավարության և նախարարությունների աշխատակազմը, հնգապատկեց պետական պաշտոնյաների պահպանության վարչության ծառայողների քանակը,
 - նշանակալի ավանդ ներդրեց հայկական մշակույթի զարգացման գործում, մասնավորապես՝ Կոմիտասի, Խաչատրյանի, Սպենդիարյանի երաժշտության փոխարեն ռադիո-հեռուստատեսային երթը լցնելով «բարձրահանրակ» արեւելածոր մեդեղիներով ու պորտապարտերով,
 - մեծապես հարստացրեց ոսկեղենիկ հայոց լեզվի բառապաշարը իր ստեղծած անզուգական նորարարություններով՝ «վիզվապ, մասնադրա, ծյունիկ, մտնեղոտ, անբուռ, գնեատեղ» և այլն.

– ժողովրդին զվարճացրեց հրաշալի անեկդոտներով՝ «կլիզմայի», «վատ պարոդին խանգարող հանգամանքների», «փղերի ու մոսկաների», «մեջքից ներքև գտնվող փափուկ տեղի մասին»,

– հարմար բնորդ լինելու հանգամանքով անահմանորեն նոխացրեց արդի հայ ծաղրանկարչական արվեստը:

Այս անվերջանալի թվացող շարանը ներկայացնում է ղեռես միայն Ռոբերտ Քոչարյանի հայտնի գործերը: Նրա ծածուկ գործերի նույնքան անվերջանալի շարանը մի օր բացահայտվելու է պետական արխիվներում և հանրապետական ու միջազգային դատարաններում:

Պատմությունը, սակայն, մոռանալու է նրա թե՛ հայտնի, թե՛ ծածուկ գործերի մանրամասները: Հանրագումարի բերելով մեր հերոսի կամ «վոյնի» գործունեությունը՝ պատմությունը նրան հիշելու և բնութագրելու է ընդամենը մեկ նախադասությամբ, այն է՝ «Ռոբերտ Քոչարյան անունով ոմն բռնազավթիչ, երկիցս ապօրինաբար տիրելով հանրապետության նախագահի արտոն, իր գահակալությունն սկսեց և ավարտեց արյունահեղությամբ, Հայաստանը վերածեց ավազակապետության և ի չի՞ դարձեց Ղարաբաղի հարցի հայանպաստ լուծման հնարավորությունը»:

* * *

Իսկ այժմ տեսնենք, թե ինչ ժառանգություն է բոզել Ռոբերտ Քոչարյանն իր հաջորդին.

– մինչև վերջ կոռուպցիայի մեջ բարախված, նեխած, փտած կառավարման համակարգ,

– իշխանության և տնտեսության բոլոր լծակներին տիրող քրեական օլիգարխիա,

– հաղափականապես և տնտեսապես մեկուսացված պետություն,

– ճնշիչ, աղետոված, հուսալիճ բարոյանոգեբանական մթնոլորտ,

– արտասահմանյան դրամական փոխանցումների հաշվին գոյատևող ժողովուրդ,

– հաղթանատարկյալներով լի բանտեր ու մեկուսարաններ,

– ոստիկանական ու հարկային տնտրի ենթարկվող հաղափացիներ,

– իշխանությունների լեգիտիմությունը չընդունող, նրանց հանցավորությունը չհանդուրժող հասարակություն,

– տնտեսական զարգացման անմիաբար հեռանկար,

– ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի վտանգներով հղի բանաձեռ:

Ստանալով այսպիսի ծանր ժառանգություն՝ թվում էր, թե Սերժ Սարգսյանն իր պաշտոնավարության առաջին իսկ օրվանից պետ է կտրուկ միջոցներ ձեռնարկել՝ ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու և հասարակական դժգոհության ալիքը մեղմելու ուղղությամբ: Քանի որ դա տեղի չի ունենում, մնում է ենթադրել, որ կա՛մ Սերժ Սարգսյանը ղեռես դուրս գալու տեղը չէ, և երկիրը շարունակում է կառավարել Ռոբերտ Քոչարյանը, կա՛մ էլ, որ լինելով իր նախորդի օրոք ստեղծված ավազակապետական համակարգի առանցքային ղեմադրից մեկը՝ Սարգսյանն ի վիճակի չէ դուրս գալ այդ համակարգի փոխպարտավորիչ կապանքներից:

Սերժ Սարգսյանը կանգնած է հաղափական վարձագծի որդեգրման երկընտրանքի առջև: Նա ունի երկու հանապարհ, որոնցից մեկի ընտրությունը կախված է պետականության վերաբերյալ իր ունեցած հայեցակարգային մոտեցումներից: Եթե երկեսը երկրի և ժողովրդի բարօրությունն ու պետական շահն է, ապա Սարգսյանը օր առաջ պարտավոր է վճռականորեն սահմանազատվել հոչարյանական ավազակապետությունից, անմիջապես ազատ արձակել բոլոր հաղբանտարկյալներին, բացահայտել և պատժել մարտի 1-ի ռեազորության իրական պատասխանատուներին, կազմել տեխնոկրատներից կազմված պրոֆեսիոնալ կառավարություն, դադարեցնել ոստիկանական և հարկային տնտրը, վերացնել մենաշնորհային արտոնությունները, հարկային դաշտ բերել անխտիր բոլոր խոշոր գործարարներին, ապահովել դատարանների լիակատար անկախությունը, երաշխավորել խոսքի, մամուլի, հավաքների ազատությունը, իրական քայլեր ձեռնարկել դատաբաղյան հակամարտության կարգավորման ուղղությամբ և այսպիսի դրական բազաժով հաստատել իր լեգիտիմությունը արտահերթ նախագահական ընտրություններում: Իսկ եթե երկեսը ապօրինաբար տիրացած անձնական իշխանության պահպանումն է, ապա Սերժ Սարգսյանը պետ է կտրականապես հրաժարվի կիսամիջոցներից և, նետելով Սաղամ Հուսեյնի ու Մուզաբեի օրինակին, երկրում հաստա-

տի բացարձակ դիկտատուրա, այն է՝ դաժանորեն նզմի այլախոհության և հասարակական դժգոհության ցանկացած դրսևորում, բանտերը լցնի մեր ժողովրդի ամենաարժանի զավակներով և ազգային հարստության տնօրինումը վերջնականապես հանձնի Բեալկան աշխարհին: Տպավորություն է ստեղծվում, որ Սերժ Սարգսյանը, չունենալով հասարակական հենարան, փորձում է ընտրել 2-րդ ճանապարհը, ինչի վկայությունն են պաշտոնավարման սկզբնավորումից ի վեր նրա կատարած բոլոր հայերը:

– Սարգսյանը շարունակում է անարձագանք բողնել Բաղրանտարկյալներին անհասպաղ ազատ արձակելու միջոցով ներհաղախական լաւվածությունը բույացնելու և այդ հիման վրա կառուցողական երկխոսություն սկսելու՝ ընդդիմության առաջարկը:

– ոչ մի հայլ չի ձեռնարկվել Համաժողովրդական շարժման ակտիվիստների և համակիւրների նկատմամբ սանձազերծված ոստիկանական և հարկային տետոր դաղարեցնելու ուղղությամբ:

– ոչ մի տեղաշարժ չի արձանագրվել հավաքների ազատության ապահովման գործում: Սարգսյանն այս տեսակետից յուրատեսակ ռեկորդ է սահմանել՝ շուրջ երեք ամսում արգելվելով 45 հանրահավաք: Համեմատության համար արժե նշել, որ ՀՀԵ-ի իշխանության 8 տարիների ընթացքում ոչ մի հանրահավաք կամ երբ չի արգելվել:

– դատարկ ֆրագեղոցիան և սովետական տիպի հանձնաժողովների ձեւավորումը չհաշված՝ որևէ էական հայլ չի կատարվել կոռուպցիայի դեմ իրական պայքար կազմակերպելու ուղղությամբ:

– Հարկային դաշտ չի բերվել որևէ խոշոր գործարար:

– բյուջեի համալրման բեռը շարունակում է մնալ մանր և միջին ձեռնարկատերերի ուսերին:

– կադրային Բաղրանտարկյան բնագավառում մեխանիկական փոխատեղումներից բացի չի կատարվել որևէ դրական փոփոխություն:

– Սարգսյանը հասարակությանը հանույժ չի պատճառել կամ գարմացրել բեկուզ մեկ արժանավոր կադր նշանակելու կարողությամբ:

– առանձին Բեալկան գործը չեն հարուցվել մարտի 1-ի ռերագործության 10 գոնի փաստի աղբիվ: Զոհերի ընտանիքները տուժած և նյութական հատուցման սուբյեկտ չեն ճանաչվել, չեն բացահայտվել և հրապարակվել մարդասպանների անունները:

Ինչպես արիք ունեցել եմ նշելու Գյումրիում անցկացված վերջին հանրահավաքում, Սարգսյանի որդեգրած աննկուն և անհեռանկար ներքին Բաղրանտարկյունը հիմնված է երեք սխալ հաշվարկի վրա:

– առաջին՝ չունենալով ոչ մի հասարակական հենարան՝ իշխանություններն իրենց հույսը դրել են այն բանի վրա, որ համատարած ոստիկանական տետորի հարկային ննջումների և Բեալկան տարրերի գործողությունների միջոցով կարող են ահաբեկել ժողովրդին, կտրել նրա պայքարի կամքն ու վեռականությունը և նրան ստիպել դաղարեցնել այդ պայքարը:

– երկրորդ՝ նրանց թվում է, որ երեք կարողանան մի էիչ էլ ժամանակ ձգել, ապա ժողովուրդը կհոգնի, կձանձրանա, և վերջիվերջ մարդիկ կցրվեն իրենց տները:

– երրորդ սխալը, որ ապակողմնորոշում է Սերժ Սարգսյանին ու նրա շրջապատին, այն է, որ նրանք չեն գիտակցում, թե ինչպիսի հասարակության հետ գործ ունեն:

Երեք դեպքում էլ, սակայն, իշխանություններին մեծագույն հիասթափություն է սպասում: Նախ ապացույցի կարիք չունի, որ մահակները, հրագեների կիրառումը, վիրավորներն ու գոհերը, հազարավոր բերման ենթարկումները, հարյուրավոր ձերբակալությունները, կայանավորումներն ու բանտարկությունները չկարողացան ահաբեկել մեր ժողովրդին: Երկրորդ՝ երեք ամիս շարունակ շղաղաղ հանրահավաքները, ցույցերը, երթերը, պիկետները, հացադուլները, նստացույցերը և մեծ ու փոքր զանգվածային այլ միջոցառումներ ցույց տվեցին, որ ժողովուրդը հոգնելու, ձանձրանալու և պայքարից հրաժարվելու տրամադրություն չունի: Եւ երրորդ՝ Հայաստանի ներկա հասարակությունն այլևս այն անտարբեր ու հնազանդ հասարակությունը չէ, որին իշխանությունները սովոր կին տիրել անցած տասը տարիների ընթացքում, այլ իր իրավունքների համար պայքարի էլած ազատ Բաղրանտարկյանի գիտակից հավաքականություն:

Սերժ Սարգսյանի երկընտրանքը կամ հոգեկան տվայտանմանը կարող են ծանր նստել թե՛ մեր ժողովրդի, թե՛ պետության ապագայի վրա: Երկրի կառավարման ղեկն ստանձնած անձը պարտավոր է հստակ և վեռական դիրբորոշում հանդես բերել և իրական գործերով ցույց տալ՝ ժողովրդի՝, թե՛ Բեալկան օլիգարխիայի հետ է՝ նրա դան-

դպրոցությունը կամ պաշտոնական անգործությունը կարող են հանգեցնել տեսական ապակայունության ու լիարժեք մեթոդների ու պետությանն սպառնացող բոլոր անցանկալի հետեւանքներով:

ժողովրդական շարժումը, անշուշտ, չի կարող հաշվի շահնել վերաշահարյալ հանցամասնները, բայց պետք է որդեգրի ոչ թե իրավիճակային ֆաղափակություն, այլ առաջնորդվի պայքարի սեփական մատակարարությամբ ու ռազմավարությամբ՝ հիմնվելով ինֆորմացիոն վերլուծությունների և հաշվարկների վրա:

Մենք իշխանություններին սովեցինք ժամանակ և հնարավորություն՝ լրջորեն մտածել ֆալսեթումարկայնություն և պատերազմի պայմանով կոտորածի և քրեական և քաղաքական սկսելու մեր առաջարկի վերաբերյալ: Սակայն նրանք չհասկացան կամ սխալ գնահատեցին մեր այդ ֆալսեթումարկայնությունը՝ ըստ երևույթի դատելով, որ ֆալսեթումարկայնությունը պատանդ պահելով՝ մեզ կհարկադրեն զբաղվել միայն այդ հարցով ու չեղվել շարժման բուն նպատակներից:

Ուստի մենք առաջիկայում որոշ չափով փոխելու ենք մեր մատակարարությունը՝ ձգտելով հույս ամսին հասնել հասարակական առավելագույն մոբիլիզացիայի: Շարժումն այդ ընթացքում գործելու է երկու ուղղությամբ.

– առաջին՝ զանգվածային և ոչ զանգվածային միջոցառումների, երբեք, պիկետների, նստացույցների, մարզային հանրահավաքների անցկացում, որի նպատակն է օգոստոսի 1-ի մեր հաջորդ համահանրապետական հանրահավաքի պատշաճ նախապատրաստումը, հանրահավաք, որի ընթացքում ամփոփվելու են Սերժ Սարգսյանի պաշտոնավարման առաջին հարյուր օրերի արդյունքները և ներկայացվելու դրանցից բխող մեր հետագա գործողությունների ծրագրերը.

– և երկրորդ՝ հիմնաբար և հետևողական աշխատանք՝ որպես նախընտրական դաշինք՝ ձեռավորված Համաժողովրդական շարժումը տեսական ֆաղափակ գործոնի վերածելու, այն է՝ Հայ ազգային կոնգրեսի ստեղծման գաղափարը կյանքի կոչելու ուղղությամբ:

Այս օրվանից շարժումը հանդես է գալու հետևյալ կտրուկ պահանջներով.

– անհապաղ ազատ արձակել բոլոր ֆաղափարակայնություններին և դադարեցնել ընդդիմության և հասարակության դեմ ուղղված ֆաղափար-

կան հաշվեհարդարը.

– կտրուկ միջոցներ ձեռնարկել ՀՀ հատուկ կենտրոնական ծառայության պետ Միրզոյանի ապօրինի շրջաբերական-հրահանգով ողջ հանրապետությունով մեկ ծավալված ֆաղափարական հետապնդումները դադարեցնելու նպատակով (ի դեպ, օգտվելով առիթից՝ հանրահավաքի անունից դիմում են մարդու իրավունքների պաշտպան Արմեն Հարությունյանին և Ազգային ժողովի պատկան հանձնաժողովի նախագահ Գավրիլ Հարությունյանին՝ խնդրելով մանրակրկիտ իրավաբանական գնահատական տալ այդ փաստաթղթին),

– շուտափույթ կերպով բացահայտել և դատական կարգով պատժի ենթարկել մարտի 1-ի ռեազործության բուն պատասխանատուներին, առաջին հերթին՝ Ռոբերտ Քոչարյանին,

– անմիջապես պաշտոններից հեռացնել նախագահական ընտրությունների և մարտի 1-ի իրադարձությունների ընթացքում շարաքստիկ դեր խաղացած, ինչպես նաև իրենց գործունեությամբ լիովին վարկաբեկված անձանց՝ փոխվարչապետ Արմեն Գետրոյանին, նախագահի աշխատակազմի ղեկավար Հովիթ Աբրահամյանին, գերագույն դատախազ Ազվան Հովսեփյանին, Ազգային անվտանգության ծառայության պետ Գորիկ Հակոբյանին և Հանրային հեռուստատեսության խորհրդի նախագահ Ալեքսան Հարությունյանին,

– նշված պահանջները շկատարելու և մանավանդ մարտի 1-ի ռեազործության բացահայտումը խափանելու դեպքում օգոստոսի 1-ից սկսած Շարժման զինավոր կարգախոսը հայտարարել Սերժ Սարգսյանի հրաժարականը և արտահերթ նախագահական ընտրությունների անցկացումը:

Օգոստոսի 1-ը պատահական չէ ընտրված, որովհետև այդ օրը, ինչպես ասվեց, տեղի է ունենալու մեր հաջորդ համահանրապետական հանրահավաքը:

ԵՂՈՒՅԹ 2008 Թ. ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1-Ի
ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ

Սիրելի հայրենակիցներ,

Կասկած չկա, որ հաղթանաարկյալների ազատ արձակումն ու մարտի 1-ի ռեազործության իրական պատասխանատուների բացահայտումը շարունակում են մնալ հասարակությանը հուզող գլխավոր խնդիրները: Սակայն իրենց սրությամբ ու կարեւորությամբ հանդերձ, այդ խնդիրները մեզ չպետք է շեղեն Համաժողովրդական շարժման բուն նպատակներից, որոնք են՝ սահմանադրական կարգի վերականգնումը, լիակատար ժողովրդավարության հաստատումը, իրավական պետության կերտումը եւ տնտեսական զարգացման պայմանների ստեղծումը: Այդ նպատակների իրագործումը նախ եւ առաջ պահանջում է ամենայն անաչառությամբ գնահատել Հայաստանի ներկա մտահոգիչ հաղահական իրավիճակը եւ փորձել նախանշել այն հաղթահարելու իրատեսական ուղիները, ցանկացած հանգուցալուծման ելակետ ընդունելով երկրին ու ժողովրդին չվնասելու սկզբունքը:

Նորահռչակ նախագահի ու նրա վարչակազմի գործունեության առաջին 100 օրվա ամփոփումը հարմար առիթ է առկա գործընթացներն ըմբռնելու եւ երկրի զարգացման խորհային միտումները վերհանելու համար: Իրավիճակի սպառիչ համապատկերն, իմ կարծիքով, կարելի է ստանալ միայն՝ ետընտրական շրջանում պետական գլխավոր հաստատությունների գործունեությանն առանձին-առանձին անդրադառնալու պարագայում: Եւ այսպես.

Ազգային ժողով

1999թ. հոկտեմբերի 27-ի սեփականությունից և մանավանդ վարչապետ Արամ Սարգսյանի պաշտոնակազմումից հետո Ազգային ժողովը դադարեց իշխանության երեք անկախ ելույթներից մեկը լինելուց՝ վերածվելով գործադիր իշխանության, կամ ավելի ճիշտ, հանրապետության նախագահի պարզ կցորդի, որի խնդիրն էր հլու-հնազանդ կատարել վերջինիս հրահանգները, միանշանակաբար դակել կառավարության ներկայացրած օրենքները և ապահովել ավագակապետական վարչախմբի օրենսդրական սպասարկումը: Անցած ինը տարիների ընթացքում Ազգային ժողովը չի մերժել կառավարության առաջարկած ոչ մի օրինագիծ, չի հաղթահարել նախագահի կամ տնտեսական բանավեճի, հանդես չի եկել կառավարության կամ նախագահի գործունեությանը վերաբերող որևէ կենսական հայտարարությամբ: Իսկ եթե նկատի ունենանք, որ պատգամավորների մեծագույն մասը, խախտելով Սահմանադրությունը, իր պարտականությունների «կատարմանը» զուգընթաց, գրադվել և շարունակում է գրադվել նաև ձեռնարկատիրական գործունեությամբ, այսինքն՝ անձնական շահադիտությամբ կապված է գործադիր իշխանության հետ, ապա լիովին հասկանալի է դառնում, թե ինչու է Ազգային ժողովը վերածվել ավագակապետության հիմնական բաղադրամասերից մեկի:

Իսկ այժմ տեսնենք, թե Ազգային ժողովի գործունեության մեջ ինչ է փոխվել նախագահական ընտրություններից և մարտիմեկյան իրադարձություններից հետո: Դժբախտաբար՝ ոչինչ: Իսկ եթե, այնուամենայնիվ ինչ-որ բան փոխվել է, ապա միայն դեպի վատը կամ վատթարը: Ազգային ժողովի պահվածքը դարձել է ավելի ցիմիկ, ավելի հախտոն և ավելի անօրինական: Բավական է ներկայացնել վերջին շրջանում նրա ընդունած օրենքների և որոշումների խայտառակ շարք:

– Մարտի 2-ին Ազգային ժողովը հինգ ռոպեի ընթացքում, առանց կենսարկման (չհաշված «ժառանգություն») խմբակցության առարկությունները), համարյա միանշանակաբար հաստատեց Հանրապետության նախագահի հրամանագիրը Երեւան քաղաքում Արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին, բոլորովին հաշվի չառնելով այդ հրամանագրի հա-

կասօրինակամտությունը, քանի որ մեր երկրում Արտակարգ դրության մասին օրենք գոյություն չունի:

– Մարտի 4-ին, նույնպես առանց կենսարկման և նույնպես համարյա միանշանակաբար (նորից «ժառանգություն») խմբակցության դիրքորոշումը (չհաշված), Ազգային ժողովը անձեռնմխելիությունից զրկեց չորս պատգամավորների, նրանց բախտը հանձնելով հանրապետության զլխավոր դատախազի և լիովին վարկաբեկված դատական համակարգի կամայականություններին: Դրանով խորհրդարանական մեծամասնությունը ոչ միայն ցուցադրեց իր իսպառ բարոյագրկությունը, այլև ապացուցեց իրավագիտակցության լիակատար բացակայությունը, չհասկանալով, որ անձեռնմխելիությունը պատգամավորին տրված է հենց նրա համար, որպեսզի վերջինս պաշտպանված լինի ֆաղափական հետապնդումից:

– Մարտի 17-ին խորհրդարանն ընդունեց «ժողովներ, հանրահավանքներ, երբեք և ցույցեր անցկացնելու մասին» օրենք, որը խստագույն կենսադատության ենթարկվեց Երոխորհրդին կից Վեներաբլյան հանձնաժողովի կողմից, և որի անհապաղ վերացման պահանջը մտավ Երոխորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի 1609 բանաձևի մեջ: Թեև հետագայում (հունիսի 11), իբրև-թե անսպով նշված պահանջին, Ազգային ժողովը որոշ կոմպետիկ փոփոխություններ կատարեց այդ օրենքում, բայց դրանից նրա էությունը չփոխվեց: Մասնավորապես դա բացարձակապես չազդեց Երևանի ֆաղափապետարանի վարժագծի վրա, որը կրկնակի փոփոխված օրենքի հիման վրա, շարունակում է մեթոդաբար մերժել հանրահավանքներ անցկացնելու իրազեկման բոլոր դիմումները, ինչը, չգիտես ինչու, ամենեփն չի անհանգստացնում Ազգային ժողովի հարգարժան և օրինապաշտ պատգամավորներին:

– Մարտի 20-ին մեր փառապանծ Ազգային ժողովն ընդունեց ես մի պաշահանցունց և գերկենսական օրենք, որը վերնագրված է «Հատուկ պետական պաշտպանության ենթակա անձանց անվտանգության ապահովման մասին» օրենքում և փոփոխություն կատարելու մասին»: Քանի որ կատարված լրացումն ու փոփոխությունը վերաբերում են նախկին նախագահին քիկնագործից զրկելու կարգին, իսկ նախկին նախագահն ասելով, օրինագծի հեղինակների ու պատգամավորների

մտնում պատկերանում էր նվաստ, ապա իրավական ատումով և ըստ էության ավելի նիշտ կյանք այդ օրենքը կոչել «Յրենմ ևսն Տեր-Պետրոսյանի իրավունքները սահմանափակելու, կամ ըստ ճաշակի, նրան կախելու, գնդակահարելու, կինչի դատաստանի ենթարկելու մասին»:

– Եւ վերջապէս, հունիսի 16-ին Ազգային ժողովը ընդունեց «2008թ. մարտի 1–2-ին Երևան Բաղաճում տեղի ունեցած իրադարձությունների և դրանց պատճառների ուսումնասիրության Ազգային ժողովի ժամանակավոր հանձնաժողով ստեղծելու մասին» դարակազմիկ որոշումը, որը ոչ այլ ինչ, քան ոչ ոքորմէլի անպարտաւորյուն շի կարկի անվանել: Երբ կեղծված ընտրությունների և մարտիմէկյան ռերագործության մեղսակիցներից կազմված այդ հանձնաժողովը շուտափոյթ կերպով շլուծարվի և մոռացության շմատնվի, ապա կասկածից վեր է. որ այն կզատնա հայկական պառլամէնտարիզմի ամենախայտառակ կըր:

Այս ամենից նետնում է. որ Մերժ Մարգայանի նախագահության շրջանում Ազգային ժողովի միակ գործը եղել է ժողովրդավարական ազատությունների սահմանափակումը, Բաղաճական հետապնդումների արդարացումը և մարտիմէկյան ռերագործության իրական կազմակերպիչների բացահայտման խափանումը: Ազգային ժողովն, ըստ այդմ, դադարել է կատարել ժողովրդի կամի արտահայտման և օրենսդրական գործունէության իր հիմնական գործառույթը, ինչն անհետաձգելի է դարձնում արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների անցկացումը և այդ միջոցով իշխանության կանտարգայն նյութերից մէկի անկախութեան վերականգնումը: Առանց անկախ խորհրդարանի Հայաստանում երբեք օրինականություն, արդարություն, ժողովրդավարություն, ազատ շուկայական տնտեսություն, հակակոռուպցիոն պայքար շի լինի՝ ինչպիսի ճարտասանութեամբ էլ հանդես գան հակառակը պնդողներ:

Կառավարություն

Մերժ Մարգայանի ձեւավորած կառավարություն իր բնույթով բացարձակապէս շի տարբերվում Ռոբերտ Քոչարյանի վերջին կառավարությունից: Դա նույն կալիքիոն սկզբունքով կազմված կառավարությունն է, ակնհայտորեն կյանքի կոչված ոչ թէ տնտեսական նկատառումներով, այլ շէշոված Բաղաճական նպատակահարմարութեամբ:

խորհրդարանի հանրապետական մեծամասնությունը, բոլորովին կարի շունենալով կոալիցիա կազմելու, այդ Բայլին դիմել է երկրում Բաղաճական համերաշխության պատրահն ստեղծելու նպատակով, ինչն այնքան անհրաժէշտ է գործող նախագահի կողմից իշխանության յուրացման փաստը Բողարկելու և մարտիմէկյան ռերագործության հերշավորությունը կոծկելու համար: Նույն Բաղաճական նպատակահարմարության կամ կոլիսային գործարի արդյունք է նաեւ վարչապետի թէկնածութեան ընտրությունը, Բանի որ դա, վարչապետի իսկ խստափանութեամբ, տեղի է ունեցել Ռոբերտ Քոչարյանի և Մերժ Մարգայանի համատեղ որոշմամբ:

Կոալիցիոն կառավարություններին բնորոշ բոլոր հայանի թերությունները զանց առած, ներկա կառավարությունն աչի է ընկնում նաեւ մի այլ արտասովոր առանձնահատկութեամբ: Նրանում, ըստ էության, նվազագույնի է հասցված վարչապետի դերը, ինչը մի կողմից բացատրվում է վերջինիս անկուսակցական լինելու, հետեւաբար՝ Բաղաճական հենարան շունենալու հանգամանքով, մյուս կողմից՝ նախարաների ու մարգայտների նշանակման հարցում որոշում կայացնելու իրավագորութեան բացակայութեամբ: Բավական է նշել, որ ներկա կառավարության կազմում վարչապետը կատարել է ընդամենը մէկ նշանակում (Ֆիմանների նախարար), հետեւաբար նա նախարաների վրա ազդելու և անկախ տնտեսական Բաղաճականութեան վարելու որեւէ լծակ շունի: Իսկ երբ նկատի ունենանք նաեւ, որ նա ստիպված է գործել Ռոբերտ Քոչարյանի նշանակած կոմիսարի՝ փոխվարչապետ Մումեն Գետրեյանի աշարուշ հակողութեան ներքո, ապա պատկերն, ինչպէս ստում են, լիակատար կդառնա:

Այս ամենի պատճառով վարչապետը, ամենազգնիվ մղումներ ունենալու պարագայում անգամ ի վիճակի չէ փոխել իր ենթակայութեան դորտում վերջին տասնամյակում ձեւավորված արտասովոր համակարգը, կառավարութեան, նախարարութեան և մարգայտարանների աշխատակազմը մարել անբարեխիղճ ու հանցավոր տարրերից, իրական ու արդյունավետ պայքար մղել կոռուպցիայի, հովանավորութեան ու խնամիութեան դեմ, և վերջապէս, ձեռնարկել նույն ամերաժէշտություն դարձած համակարգային տնտեսական բարեփոխումների, որոնց մասին բազմաթիվ կառուցողական առաջարկներ են արված ինչպէս

հայրենի տնտեսագետների, այնպես էլ միջազգային փորձագետների կողմից (մանրամասն տե՛ս Համաշխարհային բանկի ս.թ. հունիսի 3-ին հրատարակված Հայաստանին վերաբերող զեկույցը):

Ոստի ամենեւին զարմանալի չէ, որ նորակազմ կառավարության արտառուտ բուն թվացող գործունեության մեջ նշված կենսական ուղղություններով որեւէ գրական տեղաշարժ առայժմ չի նկատվում, եթե չհաշվենք վարչապետի երկարաշունչ բարոյախրատական ճառերը եւ կաշառակերության դեմ պայքարի կամ մահային ու հարկային ծառայություններում կարգուկանոն հաստատելու ծիծաղելի բեմականացումները, այլ կերպ ասած, «ազնիվ աշխատելու» միամյակները: Մի-ծաղելի բարը, սակայն, այնքան էլ տեղին չէ, քանի որ նշված մամուլագրերում թեկուզ ժամանակավոր, թեկուզ ցուցադրական կարգուկանոն հաստատելու կամ վարչարարության խտացման փորձերը, ինչպես միշտ, այս անգամ էլ կտրվում են մանր ու միջին գործարարների գլխին, մինչ խոշորները, առաջվա պես, շարունակում են շրջանցել մահային ու հարկային բոլոր խոշընդոսները, ընդ որում, ոչ առանց նախագահի եւ կառավարության թողտվության: Այս ազդակող խտրականությունն, ի դեպ, լուրջ խլրտումներ է առաջացրել ոչ միայն մանր ու միջին ձեռնարկատերերի շրջանում, այլև բուն իսկ մահային եւ հարկային մարմիններում, որոնց աշխատակիցները վրդովված են, որ մի կողմից իրենց ստիպում են աշխատել օրեւե՛րով, իսկ մյուս կողմից՝ արգելում են գանձումներ կատարել գործարար աշխարհի արտոնյալ խավերից:

Քանի դեռ չի բացահայտվել Հայաստանի տնտեսական ոլորտում նախկինում կատարված որեւէ խոշոր շարաշահում, քանի դեռ ոչ մի բարձրաստիճան պետական պաշտոնյա կաշառակերության համար չի կանգնել դատարանի աղջեւ, քանի դեռ մենաշնորհային արտոնություններով օժտված որեւէ գործարար չի ներգրավվել հարկային դաշտ, եւ քանի դեռ գործադիր իշխանության մարմինները շարունակում են համարված մնալ հանցագործ եւ վարկաբեկված կազրերով, ժողովուրդը չի կարող հավատ ընծայել կառավարության արտահայտած բարի մտադրություններին ու էժանագին ֆարձակական հնարքներին: Նոր կառավարության գործունեության միակ շոշափելի աղղյունն, ինչպես տեսանք, առայժմ հարկային բեռի լրացուցիչ ծանրացումն է մանր ու մի-

ջին գործարարների ուսերին, ինչն արդեն սպառնում է այդ խավի գոյությանը: Իսկ եթե սրան գումարենք նաև վերջին շրջանում նկատվող աննախադեպ զնանը, մասնավորապես առաջին անհրաժեշտության ապրանքների՝ սննդամթերի, հագուստի, բեքզինի, դիզվառելիքի, տրանսպորտի եւ զանազան այլ ծառայությունների բանկացումները, ապա դժվար է խուսափել Սերժ Սարգսյանի ձեռավորած կառավարության 100 օրվա աշխատանքը անբավարար կամ նույնիսկ վրդովեցուցիչ գնահատելու գայրակղությունից:

Իրավապան համակարգ

Իրավապան համակարգ ընդհանուր անվան տակ ես նկատի ունեմ Ոստիկանությունը, Ազգային անվտանգության ծառայությունը, Արդարադատության նախարարությունը, Դատախազությունը, Հատուկ բննչական ծառայությունը եւ դատարանները, այսինքն՝ Ռոբերտ Քոչարյանից ժառանգություն մնացած ավագակապետական վարչակարգի ուժային հենարանը: Անցած հինգ ամիսների ընթացքում այս կառույցների հիմնական գործը եղել է ոչ թե իրենց բուն գործառնությունների իրականացումը, այն է՝ օրինականության ապահովումն ու հանցագործությունների դեմ պայքարը, այլ Ռոբերտ Քոչարյանի եւ Սերժ Սարգսյանի ֆաղափական պատվերի կատարումը, որի նպատակն է ընդդիմության ջախջախումը եւ մարտի 1-ի ռեազործության կազմակերպիչների պատասխանատվության կոծկումը:

Իսկ որ խոսքն իսկապես վերաբերում է ֆաղափական պատվերի տակադրությանը, ապացուցվում է ոչ միայն ընթացող խայտառակ դատավարություններով, երեսանի կենտրոնում իրականացվող շուրջօրյա ոստիկանական պարեկությանը, Համաժողովրդական շարժման ակտիվիստների նկատմամբ կիրառվող զանգվածային ահարկումներով ու հալածանքներով, հանրահավանքների, երբեք ու ցույցերի սխտեմատիկ արգելումներով, այլև երկու ապշեցուցիչ պաշտոնական փաստաթղթերով, որոնք այլևս որեւէ տարակույս չեն թողնում Հայաստանում սանձազերծված լայնածավալ ֆաղափական տեռորի վերաբերյալ: Իրավական անբարեխղճության գրվագործոց հանդիսացող այդ փաստաթղթերից առաջինը Ազգային անվտանգության ծառայության բննչական

վարչության ավագ բնիչ, գնդապետ Մ. Մարտյանի 2008թ. փետրվարի 24-ին ընդունած որոշումն է «Վեոն Տեր-Պետրոսյանի և մի խումբ անձանց կողմից պետական իշխանությունը յուրացնելու փաստի առիվ» ֆրեական գործ հարուցելու մասին: «Իշխանության յուրացումը» որպես կատարված փաստ ներկայացնելու արստորից բացի, ոչլադրոսյան արժանի է նաև որոշման այն պնդումը, թե իբր ֆրեական գործը հարուցվել է «ԱԼՄ սահմանադրական կարգի պահպանման և ահաբեկչության դեմ պայքարի գլխավոր վարչությունից ստացված նյութերի» հիման վրա: Թե ինչ նյութերի մասին է խոսվում, անգամ դեպքերից հինգ ամիս անց դեռևս պարզ չէ, քանի որ այդպիսի բացակայում են տվյալ որոշման արդյունքում կալանավորված անխտիր բոլոր անձանց գործերում: Դա ինքնաբերաբար նշանակում է, որ այդպիսի նյութեր ընդհանրապես գոյություն չեն ունեցել, և Մ. Մարտյանի որոշումն ի բնե կղել է հակաօրինական, ծառայելով բոլորովին այլ նպատակի, այն է՝ անհիմն ֆրեական գործի հարուցմամբ Ռոբերտ Քոչարյանի կողմից ընդդիմության դեմ ծրագրված հաշվեհարդարի իրավական ֆոզածածկույթի ստեղծմանը:

Հայաստանում մոլեգնող ֆազանական հայածանների էությունը սպառիչ կերպով բացահայտող հաջորդ պաշտոնական փաստաթուղթը ՀՀ Հատուկ բնչական ծառայության պետ Ա. Միրզոյանի շրջաբերական-հրահանգն է՝ ուղղված հանրապետության բոլոր տարածաշրջանի ղատախազներին: Այդ փաստաթղթում մասնավորապես ղատախազներին հանձնարարվում է.

– հայտնաբերել հանրահավաճներին մասնակցած բոլոր անձանց և Լ. Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական շտաբների պետերին.

– պարզել, թե հանրահավաճների ժամանակ ինչ էին խոսում օտարերկրյա պետությունների կողմից ցուցաբերվող աշակցության մասին, հատկապես՝ որ երկրների.

– արդյո՞հ հանրահավաճների մասնակիցները չէին գիտակցում, որ անկայուն այս իրավիճակը ձեռնտու է հարեան պետություններին, ինչպես նաև այլ գերատեսչություններին.

– արդյո՞հ հանրահավաճների մասնակիցները չէին խոսում Հայաստանից Ռուսաստանի ներկայությունը հանելու օգտին:

– հարցաճնել հանրահավաճներին մասնակցած անձանց, ինչպես նաև Լ. Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական շտաբների պետերի հարեաններին պարզելու համար.

– որտեղ են գտնվել հանրահավաճներին մասնակցած անձինք և Լ. Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական շտաբների պետերը փետրվարի 20-ից մինչև մարտի 2-ը ընկած ժամանակահատվածում.

– հանրահավաճներին մասնակցած անձինք հարեանների շրջանում միտինգներին ներգրավելու ֆարզություն կատարել են, թե՞ ոչ.

– ինչպես են նրանք բնութագրվում հարեանների կողմից, ում հետ են առնչվել նշված ժամանակաշրջանում, ինչ գործողություններ են կատարել.

– բնակության վայրերից վերցնել հանրահավաճներին մասնակցած անձանց, ինչպես նաև Լ. Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական շտաբների պետերի, նրանց բնտանիքի անդամների վերաբերյալ տեղեկանքներ և բնութագրեր.

– ստուգել հանրահավաճներին մասնակցած անձանց, ինչպես նաև Լ. Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական շտաբների պետերի ղատվածությունը.

– պարզել Լ. Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական շտաբների պետերի հետախոսահամարները, դրանց մուտքային և կրային գանգերը վերձանելու թույլտվություն ստանալու համար համապատասխան միջնորդությամբ դիմել ղատարան.

– պարզել, թե հանրահավաճներին մասնակցած անձինք, ինչպես նաև Լ. Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական շտաբների պետերն ինչ գույլ ունեն.

– հանրահավաճներին մասնակցած անձանց, ինչպես նաև Լ. Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական շտաբների պետերի վերաբերյալ ոստիկանության անձնագրային բաժանմունքներից հանել ֆազանացու անձնագրի ձե 1-ի պատճենը.

– օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներով պարզել փետրվարի 20-ից մինչև մարտի 2-ը ընկած ժամանակահատվածում մարզերից երեան տանող երթուղային և տանսի ավտոմեքենաների այն վարորդներին, ովքեր հանրահավաճներին մասնակցած անձանց իրենց ավտոմեքենաներով տեղափոխել են երեան, նրանք

ո՛ւմ հետ են եղել, ովքե՛ր են վճարել տեղափոխման վարձը, և որտեղ, ի՞նչ են խոսել հանրահավաքների վերաբերյալ:

Ինչ կարելի է ասել իրավաբանական այս հրեշավոր զլովագործոցի մասին: Սկսենք նրանից, որ հատուկ բննչական ծառայության պետն իրավունք չունեւ հանձնարարություն տալ դատախազներին, հետեւաբար նրա կարգադրությունների հիման վրա հայրայրված նյութերը սպացուցողական ուժ չեն կարող ունենալ դատարանում: Երկրորդ, ՀՔԾ-ի պետի վերը թվարկված բոլոր 14 հանձնարարություններն էլ ունեն ակնհայտ ֆաղափական ուղղվածություն, քանի որ վերաբերում են բեռերն ոչ հետապնդելի գործողությունների՝ մասնակցություն հանրահավաքներին, կարծիքի արտահայտում, նախընտրական ֆարոզություն, ուղեւորների տեղափոխում և այլն: Երրորդ, ՀՔԾ-ի պետը դատախազներին դրոյում է կատարել բացահայտ հակաօրինական գործողություններ՝ կոնկրետ օպերատիվ տվյալներով չհիմնավորված զանգվածային գաղտնախուսումների իրականացում, Շարժման ակտիվիստների ընտանիքի անդամների և հարեւանների անարելկում, նրանց զույգի վերաբերյալ տեղեկությունների հայրայրում, հանրահավաքների մասնակիցներին տեղափոխող վարորդների հարցախնուում և այլն: Եւ չորրորդ, որն ամենատարտադոցն ու սոսկալին է, խնդրո առարկա շրջաբերակաւնում փաստորեն կասկածյալ են դիտվում ընդդիմության թեկնածուի ընտրաւրշաւլի բոլոր ակտիվիստները, շտաբների պետերը, Շարժման կազմակերպած հանրահավաքների բոլոր մասնակիցներն ու նրանց ընտանիքի անդամները, այսինքն՝ շուրջ մեկ միլիոն մարդ: Սա ցույց է տաւլիս, որ մենք իրականում գործ ունենք այսխոհության դեմ ուղղված մի այնպիսի տոտալ ֆաղափական հետապնդման ծրագրի հետ, որին կենսամեծեթին անգամ Ստալինը կամ Չուաչեւսկուն:

Ես արդեն երկրորդ անգամ եմ այսպես հանգամանորեն անդրադառնում տվյալ պերեհախոս փաստաթղթին, ինչը բացատրվում է նրա բացառիկ կարեւորությամբ, քանի որ այն մի կողմից անառարելիորեն սպացուցում է ընդդիմության լիակատար ջախջախմանը միտված լայնածավալ հալածանքների ֆաղափական դրդապատճառը, իսկ մյուս կողմից՝ վերհանում Հայաստանի ներկա իշխանությունների իրավագիտակցություն մակարդակը: Ամենեւին զարմանալի չէ, որ փաստաթղթի հրապարակումից հետո անգամ նրա հեղինակը շարունակում է վարել

իր պաշտոնը, իսկ սահմանադրական կարգի երաշխավոր հանդիսացող ինքնահռչակ նախագահը չի շտապում վերաբերմունք արտահայտել այս աղաղակող փաստի նկատմամբ: Ցանկացած նորմալ երկրում նման փաստաթղթի հրապարակումը կառավարության տապալման կամ նախագահի պաշտոնանկության պատճառ կարող էր դառնալ: Ուստի ժամանակն է, որ աշխարհը դադարի հիանալ Հայաստանում իրականացող սահմանադրական և օրենսդրական բարեփոխումներով, մեր իշխանավորների բարեկիրք ժպիտներով և ժողովրդավարության խորացման վերաբերյալ տված կեղծ հավաստիացումներով: Ժամանակն է, որ յուրաքանչյուր ով վերջապես հասկանա, որ Հայաստանի սահմանադրությունը, ներկա իշխանությունների իրավագիտակցությունն ու գործելակերպի հիմքը հանրապետության Հատուկ բննչական ծառայության պետի հեղինակած այս տխրահռչակ փաստաթուղթն է: Ի դեպ, նկատի ունենալով փաստաթղթի չափազանց մեծ հանաչողական արժեքը, Եւրոխորհրդի եւրոխորհրդարանական վեհաժողովի նախագահի հետ հանդիպման ժամանակ ես խնդրեցի այն փորձագիտական բննության ուղարկել Վենետիկի հանձնաժողով, ինչը նա սիրահոծաւ կերպով խոստացավ կատարել:

Ողբերգություն պետք է համարել այն, որ ներկա իշխանությունները իրենց այսուպեսական խնդիրները լուծելու, այն է՝ ընտրակեղծիները թաքցնելու և մարտի 1-ի ռեադործության բացահայտումը խափանելու դիտավորությամբ, մի քանի ամիսների ընթացքում վերջնականապես սպակակնեցին ողջ դատական համակարգը: Դատարանները, որոնք մինչ այդ էլ աշխի չէին ընկնում անկախությամբ ու անաչառությամբ, այսօր պարզապես վերածվել են վաշախմբի հանցանքներ կոծելու և ընդդիմության դեմ գործ սարկելու նպատակին ծառայող կույր գործիքի, ինչը հասարակության մեջ մեղցնում է նրանց նկատմամբ վստահության վերջին նշույն անգամ: Կարծում եմ, որեւէ մեկին սպացուցելու կարիք չկա, որ սա չափազանց մահոցիչ և վտանգավոր երևույթ է՝ թե՛ պետության թնկանոն կենսագործունեության, թե՛ նրա սպազայի համար: Ինչպիսի ստալինյան մարդակեր բռնապետությունը, ընդհանուր իրավասության դատարանները չհեղինակազրկելու ու չվարկաբեկելու նպատակով, ֆաղափական բնույթի գործերը բննում էր հատուկ տրիբունալներում: Դատարանների անկախությունը սոսկ իրավական հարց չէ,

այլ ունի լրջագույն հաղահական, տնտեսական, սոցիալական եւ հոգեբանական նշանակություն: Եթե չկա անկախ եւ վստահություն ներշնչող դատարան, որեւէ պետություն չի կարող իրավական, ժողովրդավարական ու արդար ճանաչվել: Եթե չկա անկախ եւ վստահություն ներշնչող դատարան, որեւէ պետության մեջ կոռուպցիան, հանցագործությունը, անպատվելիությունը, սոցիալական անարդարությունը չեն կարող շծաղվել:

Դատական համակարգի վիճակը գնանատելիս, ցավով պետք է արձանագրել, որ իր բարձրության վրա չի գտնվում նաեւ Սահմանադրական դատարանը, որն իր վեճագույն կարգավիճակով պարտավոր էր լինել համակարգի բացարձակ հեղինակությունը: Սա նշելով, ես ամենևին էլ նկատի չունեմ անցած նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ Սահմանադրական դատարանի ընդունած որոշումը: Մարդկայնորեն հասկանում եմ, որ Արտակարգ դրության պայմաններում եւ Ազգային անվտանգության ծառայության աշխատակիցների ավտոմատների փողերի ներսն են այլ վեճի չէր կարող կայացնել: Ինձ մտահոգողը միայն այն է, որ Սահմանադրական դատարանը, ոտնահարելով արդարադատության սկզբունքը, փոքրգաբար խուսափեց եզրակացություն տալ իմ ներկայացրած երկու փաստարկների վերաբերյալ, այսինքն՝ կա՛մ ընդունել, կա՛մ հերքել դրանք: (Հիշեցնեմ, որ դրանցից մեկն այն է, որ որպես նախագահի թեկնածու գրանցված վարչապետը պարտավոր էր զաղարեցնել իր պաշտոնավարությունը, իսկ մյուսը՝ որ Սահմանադրական դատարանը չէր կարող նախագահական ընտրության արդյունքներին վերաբերող հարցը բննարկել Արտակարգ դրության պայմաններում): Ուզում եմ տեղեկացնել, որ Սահմանադրական դատարանի կողմից հայցվորի նկատմամբ արդարադատություն չկիրառելու այս աղարակող փաստն է, անա, որ զատնալու է եւրոդատարանին ուղղված իմ դիմումի հիմքը:

Տեղական ինքնակառավարում

Օրենսդիր եւ դատական իշխանությունների անկախության վերացումից բացի՝ անցած տասը տարիների բնորոշ երեւոյթներից էր նաեւ տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ մասնավորապես հաղահայեւտարանների եւ երեսնի թաղապետարանների փրկականացումը:

Այդ մարմինների ղեկավար օգակներում, չնչին բացառությամբ, ընտրվում կամ նշանակվում էին իրենց հակաօրինական գործողություններով, բարոյագրկությամբ եւ փրկական հակումներով աչքի ընկած մարդիկ, որոնց միակ «արժանիքը» անսաման հավատարմությունն ու նվիրվածությունն էր գործող վարչախմբին: Նշված «արժանիքը» անհրաժեշտությունը մասնավորապես ծագում էր նախագահական եւ խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ, երբ տեղական ինքնակառավարման մարմինները դրսևտրում էին վարչախմբի գլխավոր հենարանը լինելու իրենց էությունը: Նրանց վրա էր դրված տեղամասային հանձնաժողովներ հուսալի անդամներով համարելու, ոստիկանության ու փրկական տարրերի օգնությամբ անցանկալի թեկնածուների կողմնակիցների անարեկելու, ընդդիմության միջոցառումները վիժեցնելու, ընտրակաշտով բաժանելու եւ փխարկության օրը բռնություններ կիրառելու «պատասխանատու» գործը: Դրա ականատեսը մե՛նք եղանք նաեւ վերջին նախագահական ընտրություններում, որոնցում իրենց հակաօրինական ու բռնի գործողություններով հատկապես աչքի ընկան՝ Գյումրու, Վանանդի, Արտաշատի, Գորիսի, Զարեհցավանի, Արվյանի, Սպիտակի, Արվարդու հաղահայեւտերը, Երեսնի էրեբունի, Կենտրոն, Արարիկի, Աշափնյակ, Քանաճեղ-Զեյթուն, Մարաթիա-Սերասախ համայնների քաղապետերը, ինչպես նաեւ հարյուրավոր գյուղապետեր, որոնց գործընկերներից շատերը, սակայն, ի պատիվ իրենց, թույլ չուվեցին բռնանալ ժողովրդի կամքի արտահայտության վրա:

Ինքնակառավար, այսպիսի անգնահատելի ծառայությունը շուրջորեն փոխհատուցվում է վարչախմբի կողմից, որն աչք է փակում տեղական ինքնակառավարման մարմինների ղեկավարների ապօրինի որոշումների, տնտեսական չարաշահումների, վարչական կամայականությունների եւ նույնիսկ ծանր հանցագործությունների վրա: Այսինքն՝ վարչախմբի եւ տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջեւ ստեղծվել է փոխպարտավորությունների եւ փոխհատուցումների վրա հիմնված նախադատական եւ անթափանցիկ շրջանակ, որի խնդիրը եղել է մնում է Հայաստանի ներկա հանցավոր իշխանությունների վերատապադրության եւ տեղականության ապահովումը:

Սերժ Սարգսյանի «նախագահության» առաջին ամիսների ընթացքում տեղական ինքնակառավարման բնագավառում տիրող վիճակն ու

բարեւոյն ամենեւին չեն փոխվել, ինչի վկայությունն են, մասնավորապես, հանրապետության տարբեր համայնքներում ընթացող մասնակի ընտրությունները: Ոստիկանական և հարկային տեղոր, ընդդիմության քեկնածուների նստմամբ կիրառվող խտրականությունը, միակողմանի ֆարզությունը և մանավանդ ընտրակաշառքը շարունակում են մնալ իշխանությունների հովանավորությունը վայելող քեկնածուների զինանոցը: Ոստի գարմանալի չէ, որ այդպիսի մերթոյներով անցկացվող ընտրություններում, առանց բացառության, հաղթող են դուրս գալիս կամ նախկին ֆաղապետներն ու թաղապետերը, կամ էլ նրանց նմանները:

Բայց սա հարցի միայն մի կողմն է: Կա նաև սանձանդակաւորապես հետ կապված խնդիր, որը, մասնավորապես, վերաբերում է երեսնամե անցկացվող թաղապետների ընտրություններին: Ըստ Սահմանադրության 117.12 հոդվածի՝ Սահմանադրության ընդունումից հետո ոչ ուշ, քան երկու տարվա ընթացքում երեսն ֆաղաւում տեղական ինքնակառավարման մարմինները պետք է կազմավորված լինեին նոր օրենքի հիման վրա: Այդ ժամկետը լրացել է անցյալ տարվա նոյեմբերի 27-ին, ինչը նշանակում է, որ ավելի քան ութ ամիս է արդեն, որ երեսնի ինքնակառավարման մարմինները լեգիտիմ չեն, իսկ թաղապետերի ընթացող ընտրությունները՝ հակասահմանադրական: Ի՞նչն է Սահմանադրության այսպիսի բացահայտ ու կոպիտ խախտման և նոր օրենքի ընդունման ու գործադրման ձգձգման պատճառը: Այն թափնված է Սահմանադրության 108 հոդվածում, որի համաձայն՝ երեսնի ֆաղապետի պաշտոնն այլևս ոչ թե նշանակովի, այլ ընտրովի է: Իշխանությունները պարզապես վախենում են հասարակության կողմից բացարձակապես մերժված ներկա վիճակում անցկացնել այդ ընտրությունները, նկատի ունենալով, որ երեսնամե ասպում է հանրապետության բնակչության մեկ երրորդը, այն էլ՝ ֆաղաւակաւապես նրա ամենակտիվ մասը:

Սակայն եթե գործադիր իշխանության նման դիրբորոշումը զոնե մարդկայնորեն հասկանալի է, ապա միանգամայն վրդովեցուցիչ է այս հարցում Ազգային ժողովի, Սահմանադրական դատարանի, ինչպես նաև միջազգային կազմակերպությունների դրսևորած անտարբեր կեցվածքը: Համաժողովրդական շարժումը բազմիցս հայտարարել է, որ

պատրաստ է մասնակցել երեսնի ֆաղաւապետի ընտրությանը, դա դիտելով ոչ միայն որպես Սահմանադրության պահանջի իրագործման արտահայտություն, այլև որպես իշխանությունների և հասարակության միջև առկա լարվածությունը ֆաղաւական գործընթացի հուն տեղափոխելու միջոց:

Սերժ Սարգսյանի դերը

Հարց կարող է առաջանալ, թե որքանով է պետական գլխավոր հաստատությունների գործունեության վերը կատարված ֆննդությունը վերաբերում Սերժ Սարգսյանի 100 օրվա իշխանավարության գնահատականին: Վերաբերում է ուղղակի և անմիջականորեն, քանի որ Սահմանադրության 49 հոդվածի համաձայն՝ «Հանրապետության նախագահը հետևում է Սահմանադրության պահպանմանը, ապահովում է օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բնականոն գործունեությունը»: Իսկ դա նշանակում է, որ նախագահն անձնապես պատասխանատու է պետական բոլոր կառույցների գործունեության համար, եթե, իհարկե, նա կարողացել է Սահմանադրության մեջբերված հոդվածը, ինչը նրա կատարած առաջին քայլերից ամենեւին չի երևում:

Թե՛ Ազգային ժողովը, թե՛ կառավարությունը, թե՛ իրավապահ համակարգը, թե՛ տեղական ինքնակառավարման մարմինները, ինչպես տեսանք, զբաղվում են ամեն ինչով, բայց ոչ իրենց անմիջական պատասխանությունների կատարմամբ: Իրա հետևանքով լրիվ բարձիթողի են մատնված արդյունավետ օրենսդրական գործունեության, տնտեսական բարեփոխումների իրականացման, արդյունաբերության և արտահանման խթանման, բնակչության սոցիալական վիճակի բարելավման, գործարարների համար հավասար պայմանների ստեղծման, հանցագործությունների դեմ պայքարի, կոռուպցիայի և պետական ռեկտի վերացման, հակամենաշնորհային միջոցառումների կիրառման, գնանի և դրամի արհեստական արժեւորման սանձահարման, ժողովրդավարական ազատությունների ապահովման, մարդու իրավունքների պաշտպանության, ժողովրդագրական աղետի կանխման, բնապահպանական նորմերի կատարման, կրթության, գիտության, մշակույթի և առողջապահության բնագավառների զարգացման հույժ կենսական ու հրատապ խնդիրները:

Իսկ թե ինչով է գրադված «օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բնականոն գործունեությունն» ապահովողը՝ պարզ չէ: Ավելի ճիշտ, նա բոլորովին այլ պատկերացում ունի իշխանության տարբեր նյութերի բնականոն գործունեության մասին, որը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ Ռոբերտ Քոչարյանի օրով ձևավորված ավագակապետական համակարգի պահպանումը: Համենայն դեպս, կեղծ ժպիտները, դատարկ հավաստիացումները և վարչարարական անպարտությունները չհնաշված, նրա կատարած կամ չկատարած բոլոր հայերը հակառակը չեն վկայում: Առայժմ չկա որևէ նշան, որ նա մտադիր կամ ունակ է կազմամանդել այդ գերատառավոր համակարգը և պետությունը ծառայեցնել երկրի զարգացման ու ժողովրդի բարօրության վեհագույն նպատակներին:

Թե ինչպիսի մեծագործություններով է աշխի ընկել կամ ինչ հայեր է կատարել Սերժ Սարգսյանը իր «նախագահության» առաջին 100 օրերի ընթացքում, այդ մասին ես մանրամասնորեն խոսել եմ հուլիսի 4-ի հանրահավաքում ունեցած իմ ելույթում: Ուստի ձեզ շնանձրացնելու համար խուսափելով դրանց կրկնությունից, ես կրավարարվեմ միայն մի հանի ընդհանուր գնահատականներով:

Միակ բանը, որ այդ ընթացքում Սերժ Սարգսյանը լավ է կատարել՝ ժողովրդավարական ազատությունների և պլեյի սահմանափակումն է և մարդու իրավունքների հետեւողական ոտնահարումը, ինչի հետեւանումով վարչախմբի և հասարակության միջև գոյացած լարվածությունը հասել է իր զագաթնակետին: Մեծագույն տաղանդ էր պետք այդքան կարճ ժամկետում համարյա ողջ ժողովրդին իր դեմ տրամադրելու համար: Իր վերջին ասուլիսում Սարգսյանն իրավացիորեն նշեց, որ ինքը երկխոսության խնդիր ունի ոչ թե ընդդիմության առաջնորդի, այլ հասարակության ետ: Փառք Աստծու, որ նա վերջապես հասկացել է այս պարզ նշմարությունը: Սակայն ցավալի է, որ հասարակության հետ երկխոսությունը նա միանգամայն յուրովի է պատկերացնում, այն է՝ մահակների, ոստիկանական և հարկային տեղորոշումների ու ձեռքակալությունների միջոցով:

Սարգսյանն անկյան համոզված է իր նշմարացիության մեջ, որ այսուհետեւ ես մտադիր չէ հայեր ձեռնարկել հասարակության հետ

հայրավոր ուղղությամբ, այն է՝ ազատ արձակել բոլոր քաղաքացիական կյանքի և բացահայտել մարտի 1-ի ռեազործության բուն կատարողներին ու կազմակերպիչներին: Դրա վկայությունն է վերը հիշատակված ասուլիսում հնչած ես մի ուշագրավ միտք, այն է՝ «եթե մինչև նախորդ եւրոխորհրդի Խորհրդարանական Վեճաժողովի պահանջներից մեկը չկատարվի, ջրհեղեղ չի լինի»: Հատկանշական է, որ Սարգսյանը չի վիճարկում Վեճաժողովի պահանջների արդարացիությունը, չի առարկում դրանց հիմնավորվածության դեմ, այլ վոյնիսարս հոխարսում. «Ձեռք կատարի, ես վերջ»: Եթե մինչ այժմ Հայաստանի իշխանությունները կիսատ-պուտ հայերով ու էժանագին անպարտություններով Վեճաժողովի առաջ ձեռացնում էին, թե իր լոբորեն են վերաբերվում նրա պահանջներին, ապա այժմ ցինիկաբար հայտարարում են, որ չեն պատրաստվում կատարել դրանք: Սա ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ միջազգային հանրությանն ու մեր հասարակությանը նետված լկտի մարտահրավեր: Սարգսյանն, այսպիսով, դրսևորում է ոչ թե երկրի նախագահի, այլ իրավիճակի բշտությունն ու հասարակության հետ իրական երկխոսության անհրաժեշտությունը չգիտակցող բռնապետի պանվածք:

Չգիտեմ, թե ինչպիսին կլինի միջազգային հանրության հակազդեցությունն այդ մարտահրավերին, սակայն Հայաստանի հասարակության արձագանքը որևէ կասկած չի հարուցում, այն է՝ վեճական շարունակել համաժողովրդական պայքար և այսօրվանից Շարժման գլխավոր կարգախոսը դարձնել Սերժ Սարգսյանի հրաժարականն ու արտասանել նախագահական ընտրությունների անցկացումը: Հրաժարականի պահանջը հիմնված է ոչ թե ընդհանուր գնահատականների, այլ Սերժ Սարգսյանին ներկայացվող կոնկրետ մեղադրանքների վրա, որոնք են.

- Կեղծված ընտրությունների միջոցով իշխանության յուրացում.
- Մեղապակցություն մարտի 1-ի ռեազործությանը.
- Սյո ռեազործության բացահայտման խափանում.
- Կառավարման ավագակապետական համակարգի ստեղծում.
- Իշխանության մարմինների բռնականացում:

* * *

Իսկ այժմ, մի քանի խոսքի շարժման առջև կանգնած առաջիկա խնդիրների մասին: Վերլուծելով ներկա իրավիճակը և նպատակ դնելով սեպտեմբեր ամսին հասնելու հասարակության ֆազայական ակտիվության բարձրակետին, Շարժման կենտրոնը գտնում է, որ այս պահին նախ՝ անհրաժեշտ է շնայած անտանելի շոգին, ոչ մի վայրկյան չդադարեցնել կամ չբուլանցնել զանգվածային ու ոչ զանգվածային միջոցառումները, և երկրորդ՝ վերջապես կյանքի կոչել Հայ Ազգային Կոնգրեսի ստեղծման հաստիքացած գաղափարը, այն դիտելով որպես ժողովրդի ինֆեռակազմակերպման և ինֆեռակառավարման գործնական մեխանիզմ: Ուրախությամբ ուզում ենք նաև տեղեկացնել, որ այժմ դուր մասնակիցն ու ակամատեսն եմ դատելով մի նշանակալի պատմական իրադարձության՝ Հայ Ազգային Կոնգրեսի իմնադրման հանդիսավոր արարողությանը: Մինչ այդ, սակայն, բոլոր ավելի ընթերցելի Համաժողովրդական շարժումը ներկայացնող կուսակցությունների միջև համաձայնեցված հոչակագիրը, որից նետո, ձեռն աչքերի առջև, տեղի կունենա նրա պաշտոնական ստորագրումը:

Հոչակագիր Հայ Ազգային Կոնգրեսի մասին

Նկատի ունենալով, որ Հայաստանի Համաժողովրդական շարժումը, ձեռնարկված լինելով որպես նախընտրական միավորում, ավարտել է իր անմիջական դերակատարությունը.

Մեկնելով այն իրողությունից, որ իշխանությունը Հայաստանում վերստին բռնազավթված է հանցավոր վարչախմբի կողմից, և որ ընտրակեղծիներն այս անգամ ուղեկցվել են ժողովրդի դեմ իրագործված բիրտ սեռագործությամբ.

Հաշվի առնելով, որ ետընտրական շրջանում Հայաստանի Հանրապետությունը հայտնվել է մտահոգիչ մարտահրավերների առջև,

Գիտակցելով, որ հրատապ անհրաժեշտություն է առաջացել կազմակերպական նոր ձևի միջոցով Շարժումը հարմարեցնելու այդ մարտահրավերների դիմագրավմանը,

Մենք՝ Շարժման կորիզը կազմող ֆազայական կուսակցությունների ներկայացուցիչներս, հոչակում ենք Հայ Ազգային Կոնգրեսի ստեղծումը:

Մեզ միավորում է սահմանադրական կարգի հաստատման՝ ազատ, ժողովրդավարական, իրավական, բարգավաճ պետության կերտման և լիարժեք ֆազայացիական հասարակության ձեռնարկման գաղափարը:

Կոնգրեսի մաս կազմող ֆազայական կուսակցություններն ու հասարակական կազմակերպությունները պահպանում են իրենց լիակատար ինֆորմությունը և անկախ գործունեություն ծավալելու, այդ բովում՝ ընտրություններին առանձին մասնակցելու իրավունքը: Կոնգրեսը բաց է Հայաստանի և Սփյուռքի բոլոր կուսակցությունների և հասարակական կազմակերպությունների անդամագրման համար:

Կոնգրեսի գործունեության ընդարձակ ծրագիրը նախատեսվում է ընդունել և հրապարակել նրա առաջիկա համաժողովում: Մինչ այդ, սակայն, հարկ ենք համարում Հայաստանի հասարակությանը ներկայացնել երկրի բարդ ներադախական իրավիճակից թեզադրված մեր ընթացիկ խնդիրները.

– Անխափ բոլոր ֆազայանտարկյալների անհասպող ազատ արձակում.

– Խոսքի, մամուլի, հավաքների ազատության ապահովում.

– Միջազգային փորձագետների նշանակալի մասնակցությամբ մարտի 1-ի սեռագործության իրապես անկախ նետահանության իրականացում.

– Առնվազն առաջին պայմանի կատարման ղեկավար երկրի ժողովրդավարական գաղափարային ուղղված բարեփոխումների շուրջ իշխանությունների հետ երկխոսության ծավալում.

– Արտահերթ նախագահական և խորհրդարանական ընտրությունների անցկացում:

Հայրենիքի նակատագրով մտահոգված բոլոր ուժերին, կազմակերպություններին և ֆազայացիներին կոչ ենք անում ստվար շարժումով անդամագրվել Հայ Ազգային Կոնգրեսին:

ՀԱՐՅԱԶԲՐՈՒՅՑ «Ա1+» ԳՈՐԾԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆԸ
(20 օգոստոսի, 2008թ.)

– *Պարոն Նախագահ, կարծես-թե, ոուս-վրացական վերջին պատերազմը լրջորեն չգնահատվեց ո՛չ Հայաստանի իշխանությունների, ո՛չ էլ քաղաքական կուսակցությունների և նույնիսկ քաղաքագետների կողմից, մինչդեռ ակնհայտ է, որ այդ պատերազմն անուղղակիորեն շոշափում է նաև մեր երկրի կենսական շահերը:*

– *Ձեռն կարող չհամաձայնել Ձեր դիտարկմանը, բայց կուզեի այդ առթիվ կատարել մեկ հստակեցում. պատերազմը վրաց-օսերական էր, և միայն հետո էր, որ այն վերածվեց ոուս-վրացականի:*

– *Այսինքն, Պուք ուզում եք ասել, որ Նախահարձակը Վրաստանն էր, և Ռուսաստանը հարկադրաբար ներքաշվեց պատերազմի մեջ:*

– *Ես ոչինչ չեմ ուզում ասել, այլ ընդամենը արձանագրում եմ ակնհայտ փաստերը: Ոչ ոք չի կարող վիճարկել, որ պատերազմը սանձազերծել էր Վրաստանը՝ նպատակ հետապնդելով զենքի ուժով վերացնել Հարավային Օսեթիայի համրապետությունը: Ոչ ոք չի կարող վիճարկել նաև, որ Ռուսաստանն, իր վեոական միջամտությամբ, հարավ-օսերական ժողովրդին փրկեց ցեղասպանությունից: Եթե ռուսական օգնությունն ուշանար թեկուզ վեց ժամով, այսօր Հարավային Օսեթիա գոյություն չէր ունենա:*

– *Շատերն, ընդունելով հանդերձ Ռուսաստանի միջամտության հիմնավորվածությունը, միաժամանակ պնդում են, որ նրա պատասխանը համարժեք չէր:*

– Պատմության մեջ եւ շփոտման դեպք, երբ հզորների պատասխանը համարժեք է եղել իրենց դեմ կատարված որևէ ոտնձգության: Կարևորն, ինչպես ասացի, այն է, որ Ռուսաստանը, անկախ նրա պատասխանի համարժեք լինելու կամ չլինելու պարագայից, կանխեց հարավ-օսերական ժողովրդին սպառնացող ցեղասպանությունը:

– Ինչպե՞ս եք վերաբերվում այն պնդումներին, թե իբր Սահակազվիլին չէր կարող նախաձեռնել պատերազմը՝ առանց ստանալու Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հավանությունը:

– Այդ պնդումները եւ համարում եմ անհիմն եւ անհավատալի, քանի որ բացառված է, որ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նման լուրջ պետությունը որևէ մեկին դրդեր այդպիսի արկածախնդրության: Այլ բան է, որ նախագահ Սահակազվիլին կարող էր սխալ ընկալել կամ մեկնաբանել Արևմուտքից ստացած որոշ բարեկամական ժեստեր:

– Այդ դեպքում ինչի՞ վրա էր հիմնված Սահակազվիլու հաշվարկը: Մի՞թե՞ նա չէր կարող կանխատեսել իր քայլի հետեւանքները, մասնավորապես, Ռուսաստանի հակազդեցությունը:

– Վրաստանի կառավարության հաշվարկն, իմ կարծիքով, հիմնված էր նախևառաջ հանկարծակիության գործոնի, եւ երկրորդ՝ բարեկամ երկրներին փաստի առջև կանգնեցնելու միջոցով հնարավոր միջազգային աջակցություն ստանալու շերտախավորված ակնկալիքի վրա: Ըստ այդմ, մեծ գործ ունենեմ «ցանկալին իրականություն ընկալելու» (wishful thinking) տիպական եւ ուսանելի օրինակի հետ:

– Եթե, ինչպես Դուք նշեցիք, Վրաստանը հույսը դրել էր հանկարծակիության գործոնի վրա, ապա ինչո՞ւ նա չփորձեց, դեսանտ իջեցնելով, փակել Ռոքի թունելը եւ դրանով խափանել ռուսական ուժերի առաջխաղացումը:

– Վրաստանի մտադրությունը ոչ թե հարավ-օսերական ժողովրդի բնաջնջումն էր, այլ նրա տեղահանումը, ինչն անհնար էր իրականացնել առանց այդ թունելը բաց պահելու: Սահակազվիլին չէր կարող չգիտակցել, որ բնաջնջումը չէր ներվի համաշխարհային հանրության կողմից, մինչդեռ տեղահանումը կարող էր այս կամ այն կերպ հանդուրժվել, ինչպես 1995 թվականին հանդուրժվեց Կրախնայի սերբերի պարագայում:

– Կարո՞ղ եք համառոտակի ամփոփել պատերազմի հիմնական արդյունքները:

– Վրաստանի կողմից սանձազերծված պատերազմը ծանր կորուստներ պատճառեց հարավ-օսերական ժողովրդին եւ ռուս խաղաղարարներին, բայց այդ պատերազմի գլխավոր զոհը դարձավ ինքը՝ Վրաստանը, որը բացի իր վճարած բազմաճակատ մարդկային կյանքերից, կորցրեց Հարավային Օսեթիայի ու Աբխազիայի վրացարենակ կղզյակները (անկլավները) եւ ստացավ տասնյակ հազարավոր նոր գաղթականներ: Չեմ կասկածում, որ մոտ ապագայում ոչ այլ ոք, քան վրաց ժողովուրդն է, որ այդ ամենի համար հաշիվ է պահանջելու սեփական կառավարությունից: Ես անկեղծ ցավով եմ արձանագրում եղբայրական վրաց ժողովրդին բաժին ընկած ազգային աղետը եւ նրան մաղթում հնարավորինս արագ վերագտնել իր արժանապատվությունն ու ինքնավստահությունը: Այդ մաղթանքը որքան անկեղծ է մարդկային առումով, նույնքան աներկբա է հաղափական տեսակետից, քանի որ Վրաստանի կայունությունը, հզորությունը եւ բարգավաճումը միանգամայն համապատասխանում են Հայաստանի շահերին:

– Ինչպե՞ս կզնահատեք Ֆրանսիայի նախագահ Սարկոզիի միջնորդական առաքելությունը ռուս-վրացական հակամարտության կարգավորման գործում:

– Կա միանգամայն ժամանակին նախաձեռնված եւ արդյունավետ առաքելություն էր, ինչն, անշուշտ, հեշտացվեց ռուսական կողմի պատրաստակամության եւ վրացական կողմի այլընտրանք չունենալու պատճառով: Մարկոզիի դերակատարությունը կարևորվում է մասնավորապես այն առումով, որ նա ներկայացնում էր ոչ միայն Ֆրանսիայի, այլև Եւրոպական Միության դիրմորոշումը:

– Իսկ ինչպե՞ս այդ համատեքստում կմեկնաբանեք Եւրոմիության որոշ երկրների՝ Լեհաստանի, Բալթյան հանրապետությունների, ինչպես նաև Ուկրաինայի դեկլարությունը միանշանակ աջակցությունը Վրաստանին:

– Թրիլիսիում տեղի ունեցած համերաշխության այդ ցույցն, իհարկե, հուզիչ աբսուրդություն էր, բայց դրան պետք է վերագրել ավելի շուտ բարոյական, քան հաղափական նշանակություն:

– *Ինչպիսի՞ հետեւանքներ կարող է ունենալ ռուս–վրացական զինված հակամարտությունը գործալ բաղադրականության տեսակետից:*

– Հակառակ ռուս–վրացական պատերազմի առաջացրած լայն միջազգային արձագանքին, ակնհայտ է, որ այն ունենալու է զուտ տեղական կամ տարածաշրջանային նշանակություն և, ըստ էության, չի ազդելու գերտերությունների ռազմավարական բնույթի ներկա հարաբերությունների վրա: Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում ծավալվող կոչոտ հակառուսական ռիտորիկան բացատրվում է նախընտրական կոնյունկտուրայով, ուստի հիմքեր չկան դա երկարաժամկետ գործոն դիտելու: Հարավային Սևեթիան այն կիզակետը չէ, որ սառը պատերազմի վերականգնման ազդակ ծառայի:

– *Վրաց–օսեթական պատերազմը կարո՞ղ է ինչ-որ կերպ անդրադառնալ մյուս չլուծված էթնիկական հակամարտությունների վրա:*

– Անտարակույս: Սակայն, ցավոք սրտի, ոչ թե այդ խնդիրների կարգավորման ուղեցաման, այլ բարդացման ու երկարաձգման առումով: Պատերազմը մեկ անգամ ևս վերհանեց միջազգային իրավունքի երկու հիմնարար սկզբունքների՝ տարածային ամբողջականության և ազգերի ինքնորոշման նկատմամբ գերտերությունների դրսևորած հակասական մոտեցումը: Մինչև աշխարհը չհրաժարվի այս հարցում երկակի ստանդարտների կիրառման պրակտիկայից կամ չգտնի նշված սկզբունքների ներդաշնակեցման բանալին, անհնար է պատկերացնել ազգամիջյան հակամարտությունների արագ լուծումը:

– *Իսկ ի՞նչ ազդեցություն ունեցավ պատերազմը Հայաստանի վրա:*

– Պատերազմը ամենայն ակնհայտությամբ ցույց տվեց, թե որքան փխրուն և խոցելի է Հայաստանի տնտեսությունը: Հարևան երկրում բնդամենը մի քանի օր տեսած ռազմական գործողություններն անմիջապես խախտեցին Հայաստանի բեռնափոխադրումների կանոնավորությունը և որոշակի խունապ առաջացրին ներքին շուկայում, մասնավորապես զագի և նավթամթերների մատակարարման բնագավառում: Փոքրիկ նավահանգստի գործունեության թեկուզ ժամանակավոր խափանումն ու Անդրկովկասյան երկաթուղու կամուրջներից մեկի պայթեցումն սպառնում են ավելի ևս բարդացնել իրավիճակը: Սա պետք է Հայաստանի իշխանություններին ստիպի լրջորեն զննհատել այս

դառն իրողությունը և համապատասխան եզրակացություններ անել նրանից:

– *Ձեր կարծիքով, Հայաստանի կառավարությունն ինչպե՞ս պետք է արձագանքեր պատերազմին և ի՞նչ քայլեր ձեռնարկեր ստեղծված իրավիճակում:*

– Եթե Դոմ նկատի ունեմ պաշտոնական կամ դիվանագիտական արձագանք, ապա դրական չեզոքությունը, թեևս, այն առավելագույնն էր, որ Հայաստանի կառավարությունը կարող էր դրսևորել երկու բարեկամ պետությունների միջև ծագած ռազմական հակամարտության նկատմամբ: Այս առումով Հայաստանի իշխանությունների դիրբորոշումից դժգոհելու հիմքեր չկան: Իսկ գործնականում Հայաստանի կառավարության կողմից պետք է արվեն և մասամբ արվում են իրավիճակից բխող որոշ քայլեր՝ մարդասիրական օգնության ցուցաբերում թե՛ օսեթական, թե՛ վրացական կողմերին, կանոնավոր բեռնափոխադրումների իրականացում ավտոշարասյունների միջոցով, մասնակցություն Փոքրիկ նավահանգստի վերագործարկման և Կասպիի երկաթուղային կամրջի վերականգնման աշխատանքներին և այլն: Սակայն «համապատասխան եզրակացություններ» ասելով, նույնիսկ այս ամենը չէ, որ ես նկատի ունեմ, այլ շատ ավելի էական պահեր, մասնավորապես՝ պատերազմից քաղելիք մեր դասերը:

– *Ի՞նչ դասերի մասին է խոսքը:*

– Առաջին, Հայաստանի իշխանությունները վերջապես պետք է հասկանան, թե ինչպիսի շարիք է մեր երկրի շրջափակումը և նրա միակողմանի կախվածությունը միայն մեկ հարևանից: Դա պետք է նրանց ստիպի իրական քայլեր ձեռնարկել Դարաբաղի հարցի լուծման և հայթորակական հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ: Երկրորդ, արկածախնդրությունը մեծագույն վտանգ է փոքր պետությունների համար, որովհետև դրա ամենահավանական հետևանքը ազգային աղետն է: Փոքր պետություններն այդպիսի սխալներ գործելու իրավունք չունեն: Նման շոյալություն բույառարված է միայն աշխարհի հզորներին, քանի որ նրանց սխալներից սովորաբար տուժում են ոչ թե իրենք, այլ միեւնույն է՝ փոքրերը: Եւ երրորդ, փոքր պետությունները պետք է մեկնեզամընդմիշտ հրաժարվեն երրորդ ուժի ապավինելու կործանա-

բար ֆաղափականությունից եւ փորձեն իրենց հարցերը լուծել սեփական միջոցներով ու կարողություններով՝ շխախտելով միջազգային իրավունքի ընդունված կանոնները եւ ժողովուրդների համակեցության նորմերը:

«Չայք», «Չայկական ժամանակ», 21 օգոստոսի, 2008թ.: «168 ժամ», 22 օգոստոսի, 2008թ.:

ԵՒՈՒՅԹ 2008 Թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 17-Ի ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ

Սիրելի հայրենակիցներ,

Սեպտեմբերի 26-ի հանրահավաքում եւ ձեզ խոստացել էի առաջիկայում հանգամանորեն բացահայտել Համաժողովրդական շարժման կամ Հայ Ազգային Կոնգրեսի ռազմավարությունը, ոչինչ շքաբեկելով ձեզանից: Այսօր եկել է այդ խոստումը կատարելու ժամանակը, ուստի խնդրում եմ համբերությամբ զինվել եւ հետեւել իմ երույթի յուրաքանչյուր բառին:

Եւ արդեն առիթ ունեցել եմ ձեր ուշադրությունը հրավիրելու աշխարհափոխական այն աննախադեպ իրավիճակի վրա, որում Հայաստանը հայտնվել է վերջին ժամանակներս, ընդգծելով նաև, որ անկախության տասնյոթ տարիների ընթացքում մեր երկիրը երբեք այնքան ենթակա չի եղել արտաքին ճնշումների, որքան հիմա: Եւ այս վտանգավոր իրավիճակում Սերժ Մարզպանը, պետական շահի կամ ժողովրդի բարօրության գիտակցությամբ առաջնորդվելու փոխարեն, մտահոգված է բացառապես իր լեգիտիմության ճանաչման եւ իշխանության պահպանման խնդիրներով: Ընդ որում, վերջին շրջանում նրա կատարած հայերը ցույց են տալիս, որ հանուն այդ նպատակների նա պատրաստ է վերանայել անգամ Հայաստանի արտաքին ֆաղափականության հայեցակարգը եւ Ռուսաստանի ու Արևմտաբլիզի հետ հարաբերություններում հավասարակշռություն պահպանելու փոխարեն, աստիճանաբար թեփվել վերջինիս կողմը:

* * *

Ինչո՞վ բացատրել Սերժ Մարգարյանի կտրուկ շրջադարձը դեպի Արեւմուտք: Ձկ՛ որ մինչ այժմ նա հայտնի էր որպես Հայաստանի ամենաոտսամետ պետական գործիչը: Ձմռանանձ, որ նա է «Գոպլ՝ պարտի դիմաց» գործարքի գլխավոր նախարարացեալը՝ գործարք, որի շնորհիվ Հայաստանի համարյա ողջ էներգետիկ համակարգը հանձնվեց Ռուսաստանին: Ձմռանանձ նաև նրա նշանակալի դերակատարությունը «Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության» շրջանակներում, ինչպես նաև ռուսական հատուկ ծառայությունների ու հանցագործ աշխարհի հետ նրա սերտ համագործակցության մասին շրջանավոր համառ խոսակցությունները:

Արդ, ի՞նչն է ստիպել Սերժ Մարգարյանին հրաժարվելու ռուսական կողմնորոշումից և շրջվելու Արեւմուտքի կողմը: Պատճառն, ակնհայտորեն, Հայաստանի պետական շահը կամ ռազմավարական նկատառումներ չեն, այլ իր լեգիտիմության խնդիր լուծելու պարզ շահագրգռությունը: Ռուսաստանը Սերժ Մարգարյանի լեգիտիմությունը կասկածի տակ չի դրել: Նախագահ Վլադիմիր Պուտինն առաջիններից մեկն էր, որ դեռևս ընտրությունների արդյունքների պաշտոնական ամփոփումից առաջ շնորհավորեց նրան: Իսկ Մարգարյանն, իր հերթին, խախտելով դիվանագիտական վարկերկերույի կանոնները, մի այնպիսի շափագանցված երախտագիտություն հայտնեց Ռուսաստանին, որն անհարմար դրություն ստեղծեց վերջինիս դիվանագիտության համար:

Սերժ Մարգարյանն իր լեգիտիմության նանաշման խնդիր ունի Արեւմուտքում: ԱՄՆ-ի նախագահ Ջորջ Բուշը այդպես էլ մինչ օրս չի շնորհավորել նրան: Իսկ Եւրոխորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովը շարունակում է պահպանել Հայաստանի նկատմամբ պատժամիջոցներ կիրառելու սպառնալիքը, ինչի իրագործումը յուրջ կասկածի տակ կարող է զնել Սերժ Մարգարյանի լեգիտիմությունը:

Այսինքն՝ Մարգարյանն այս հարցում Ռուսաստանից սպասելիք չունի, եւ նրա միակ հույսը Արեւմուտքի բարեհաճությունն ստանալու ակնկալիքն է, ինչի համար նա պատրաստ է ցանկացած զիջման: Իսկ քանի որ Հայաստանը, հանրային ռեսուրսների, տարանցիկ նանապահների և գրավիչ շուկայի բացակայության պատճառով, Արեւմուտքին առաջար-

կելու այլ բան չունի, քան իր պետական շահը, Մարգարյանը հետևաբար ընտրել է այդ շահը զոհաբերելու նանապահը: Այս պնդումը հաստատվում է ոչ միայն Լեւոնային Դարաբաղի հակամարտության և հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցերում նրա դրսևորած զիջողական կեցվածքով, այլև, որ ավելի կակն է, Հայաստանի արտաքին և արդարականությունը «կողմնորոշման» հուն տեղափոխելու նրա մտադրությամբ:

Սկզբնականում Հայաստանն իր արտաքին և արդարականության մեջ ձգտել է առաջնորդվել Ռուսաստանի և Արեւմուտքի հետ հավասարաշափ հարաբերությունների հաստատման սկզբունքով: Որդեգրելով հանդերձ ժողովրդավարության, ազատականության, շուկայական տնտեսության արեւմտյան արժեքները, Հայաստանը չի եւրաբարվել Արեւմուտքի միակողմանի և արդարական ազդեցությանը: Մյուս կողմից, սերտ տնտեսական և ռազմական հարաբերություններ ունենալով Ռուսաստանի հետ, Հայաստանն այնուամենայնիվ չի դարձել վերջինիս և արդարական արբանյակը: Այսինքն, Հայաստանը փորձել է լինել ո՛չ ռուսամետ, ո՛չ էլ արեւմտամետ, այլ առաջնորդվել է բացառապես սեփական ազգային շահերով:

Իմ նախագահության օրոք նման դիմորոշումը կոչվում էր «Գրալանսավորման» կամ հավասարակշռման և արդարականություն, Քոչարյանի օրոք՝ «կոմպլեքսնետարիզմի» կամ փոխբացման և արդարականություն, որոնց տարբերությունը սոսկ տերմինաբանական է:

Սերժ Մարգարյանն, արդ, կտրուկ կերպով խախտում է իրերի այս դրվածքը, եւ առաջնորդվելով բացառապես սեփական շահերով, փորձում է սիրաբանել Արեւմուտքի հետ: Եւ ավելորդ եմ համարում գնահատել ռուսական կամ արեւմտյան կողմնորոշման առավելությունները կամ բերությունները, որովհետև վտանգավոր եմ համարում ցանկացած և արդարական կողմնորոշում: Դրանում ինձ նախնաառաջ համոզում է հայ ավանդական և արդարական մտքի փորձը, որը աղետալի հետեւանքներ է ունեցել Հայաստանի համար: Վերջին հաշվով, կողմնորոշման արտատվող և արդարականության արդյունքն են քե՛ հայ ժողովրդին բաժին ընկած ցեղասպանությունը, քե՛ Հայաստանի առաջին հանրապետության կրած տարածալիք կորուստները: Դրանում ինձ համոզում է նաև այսօրվա իրականությունը: Մեր աշխի առջև Վրաստանի ողբ-

գրած արեւմտյան կողմնորոշումը այդ երկիրը կանգնեցրեց ազգային ազնւոյ առջեւ, ինչից նա կարող էր խուսափել Ռուսաստանի հետ հավասարակշիռ հարաբերություններ ունենալու պարագայում: Արեւմուտքը, համերաշխության դատարկ ցուցերից ու հոխորտալից հակառուսական հայտարարություններից բացի, ոչնչով չկարողացավ օգնել իր հավատարիմ կրտսեր դաշնակցին:

* * *

Կողմնորոշման քաղաքականությունն այսօր մեզ համար ունի ոչ քան տեսական կամ վերացական նշանակություն, այլ շափագանց կոնկրետ եւ գործնական բովանդակություն: Երես թե՛րելով Ռուսաստանից եւ լիովին ազատվելով Արեւմուտքից՝ հանձնին ԱՄՆ-ի եւ նրա դաշնակից թուրքիայի, Սերժ Մարգոսյանը փաստորեն վերջիններիս է վստահում Հայաստանի արտաքին քաղաքականության ամենահանգուցային խնդրի՝ Ղարաբաղյան հակամարտության միակողմանի կարգավորումը: Եւսկե եզրակացության հիմք է տալիս այն իրողությունը, որ Արեւմուտքն, ակնհայտորեն, ջանում է Ռուսաստանը դուրս մղել Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացից: Դրա ամենավառ արտահայտությունն են ինչպես արեւմտյան դիվանագետների թափանցիկ ակնարկները, այնպես էլ Ղարաբաղի հարցով հայ-թուրք-ադրբեջանական եռակողմ բանակցությունների անցկացման փաստը, եւ մասնավոր՝ թուրքիայի կողմից Միւնսկի խմբի համանախագահությունն ստանձնելու հնարավորությունների վերաբերյալ խոսակցությունները: Ի դեպ, Սերժ Մարգոսյանը տվյալ պահին այնպիսի կախյալ վիճակի մեջ է Արեւմուտքից, որ երես նրա առջեւ պահանջ դրվի Միւնսկի խմբի համանախագահությունում Ռուսաստանը փոխարինել թուրքիայով, ապա նա հազիվ-քե կարողանա ընդդիմանալ դրան:

Ըստ այդմ, այսօր վտանգի տակ է Միւնսկի խմբի գոյությունը, որը ապահովեց տարի շարունակ եղել է Լեւոնյանի Ղարաբաղի հարցի լուծման միակ միջազգային մեխանիզմը: Իր բոլոր թերություններով հանդերձ, Միւնսկի խումբը, Արեւմուտքի եւ Ռուսաստանի հավասարաշափ ներկայացվածության եւ մասամբ նաեւ նրանց միջեւ գոյություն ունեցող մրցակցության շնորհիվ, մեզ համար եղել է Ղարաբաղյան հակա-

մարտության կարգավորման հարմարագույն կամ օպտիմալ ձևաչափը: Պատահական չէ, որ Ադրբեջանը ջանք չի խնայել Միւնսկի խմբի գործունեությունը վարկարկելու եւ Ղարաբաղի հարցը միջազգային այլ առյուծկառնեւ տեղափոխելու ուղղությամբ:

Գծախառնաբար, այդ ձևաչափի խախտման եւ դրանից Ռուսաստանի դուրսնման վտանգը միանգամայն իրական է, քանի որ վերջինս, ամբողջապես զբաղված լինելով Վրաստանի իրադարձությունների առթիվ ծագած միջազգային եզրնաժամի հաղթահարմամբ, հազիվ-քե կարողանա ինչ-որ կերպ դիմակայել Ղարաբաղի հարցում Արեւմուտքի դրսեւորած ակտիվությանը: Ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ Արեւմուտքի ջանքերով Ղարաբաղյան հակամարտության միակողմանի կարգավորման պարագայում Ռուսաստանը դուրս է մնալու նաեւ տարածաշրջանում տեղակայվելիք խաղաղարար ուժերի կազմից: Իսկ դա նշանակում է՝ Այսրկովկասում Ռուսաստանի ազդեցության երես ոչ լիակատար վերացում, ապա զգալի թուլացում, ինչը հղի է աշխարհամադրական անկախատեսելի հետեւանմաներով, ինչպես, օրինակ, Հայաստանի եւ Ադրբեջանի անդամակցության դադարեցումը ԱՊՀ-ին, ռուսական ռազմակայանի եւ սանմանապան գործերի դուրսբերումը Հայաստանից եւ այլն:

* * *

Միւնսկի խմբի ձևաչափի փոփոխությունն, այսպիսով, նշանակում է Ղարաբաղի հարցի միակողմանի լուծում Արեւմուտքի կողմից, այն էլ թուրքիայի ամենագործոն մասնակցությամբ, ինչը Հայաստանի համար ամենեւեպ նպաստավոր չի կարող լինել: Իմբիշալյոց, իրատեսությունը պահանջում է նշել, որ Հայաստանի համար ձեռնտու չէր լինի նաեւ Ղարաբաղի հարցի միակողմանի լուծումը Ռուսաստանի կողմից, քանի որ վերջինս բազմիցս պաշտոնապես հայտարարել է, որ այդ լուծումը տեսնում է Ադրբեջանի տարածաշրջանի ամբողջակամության շրջանակում: Սակայն սա ընդամենը վերացական դատողություն է, որովհետեւ գործնականում Ռուսաստանի կողմից Ղարաբաղի հարցի միակողմանի լուծում չի սպառնում, գլխավորապես այն պատճառով, որ Ադրբեջանը երբեք, դրան չի համաձայնի:

Մինչդեռ հակառակը, այն է՝ այդ հարցի կարգավորումը բացառապես Արևմուտքի, իսկ ավելի ճշգրիտ, ԱՄՆ-ի և Քուրդիայի ջանքերով, ինչպես փորձեցինք հիմնավորել, միանգամայն իրական է:

Սերժ Մարգարյանը գիտակցո՞ւմ է, արդյո՞ք, Արևմուտքի գիրկը նետվելու և Ղարաբաղի հարցի լուծման մենաշնորհը նրան վերապահելու վտանգավորությունը, որը վերջիվերջո կարող է հանգեցնել ազգային աղետի: Անտարակոյս՝ ո՛չ: Նա փորձում է Արևմուտքի հետ խաղալ նույն խաղը, որ տասը տարի խաղացել է Ռոբերտ Քոչարյանը: Այդ խաղի էությունը, որ ես հանգամանորեն բացահայտել եմ 2007թ. հոկտեմբերի 26-ի իմ ելույթում, հետևյալն է՝ ձեռացնել, քե շայաստանն անկեղծորեն շահագրգռված է Ղարաբաղի հարցի շուտափույթ կարգավորմամբ, սակայն իրականում հետապնդելով բոլորովին այլ նպատակ, այն է՝ ամեն կերպ խափանել ու վիժեցնել այդ գործընթացը և պահպանել ստատուս-վոնո:

Ու քեև եմ ԱՀԿ-ի միջնորդներն, իրենց հերթին, ձեռացրել են, քե հավատում են հայկական կողմի անկեղծությանը, դա ամենևին չի նշանակում, որ նրանք չեն հասկացել վերջինիս պարզունակ խաղը: Այն, որ նրանք առանձնապես մեծ ջանքեր չեն գործադրել հակամարտության կարգավորման ուղղությամբ, բացատրվում է նրանով, որ գերտերությունների առաջնահերթությունների շարժում Ղարաբաղի հարցն զբաղեցրել է չափազանց երկրորդական տեղ: Միջազգային տեռորիզմը, Հյուսիսային Կորեան, Բալկանները, Աֆղանստանը, Իրաքը, Իրանը, արաբ-իսրայելյան հակամարտությունը և բազմաթիվ այլ խնդիրներ, մշտապես ստվերել են Ղարաբաղի հարցը:

Նրե Սերժ Մարգարյանին թվում է, քե իրեն կհաջողվի շարունակել այս խաղը, նա չարաչար սխալվում է, որովհետև հաշվի չի առնում Այսրկովկասի աշխարհամադարձական իրավիճակում տեղի ունեցած հետևյալ երեք կարևոր փոփոխությունները.

1. Որքան էլ պարադոքսալ թվա, Արխազիայի և Հարավային Օսեթիայի անկախության ճանաչումից հետո Ռուսաստանի ազդեցությունն այս տարածաշրջանում ոչ քե մեծանալու, այլ նվազելու միտումներ է դրսևորում:

2. Ռուսաստանը դուրս է մղվում Միևսկի խմբի ձեռաշափից, հետևարար կորցնում իր դերակատարությունը Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացում:

3. Ի տարբերություն նախորդ տասը տարիների, այսօր Ղարաբաղի հարցն արդեն Արևմուտքի համար դարձել է առաջնահերթություն:

Ռուսաստանի հանդեպ Արևմուտքն առաջնորդվում է մտավորապես հետևյալ տրամաբանությամբ. «Շատ լավ, դու լուծեցիր Արխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հարցը, մենք կ լուծելու ենք Արևմային Ղարաբաղի հարցը»: Իրականության ողջ դառնությունն այն է, որ ինչպես Արևմուտքը շարադրացավ Ռուսաստանին խանգարել լուծելու Արխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հակամարտությունները, այնպես էլ, ամենայն հավանականությամբ, Ռուսաստանը չի կարողանալու Արևմուտքին խանգարել լուծելու Ղարաբաղյան խնդիրը: Միակ խանգարիչ հանգամանք կարող է լինել միջազգային ֆինանսական եզնաժամի խորացման և անկառավարելի դառնալու վտանգը, որը շեղելով Արևմուտքի ուշադրությունը, քերես ուրոշ խոչընդոտներ առաջացնի Ղարաբաղյան կարգավորման նրա ծրագրի իրականացման համար:

* * *

Ռուսաստանին հակադրվելու գործունը, սակայն, Արևմուտքի վարեր կանխորոշող դրդապատճառներից միայն մեկն է, և ամենևին ոչ գլխավորը: Գլխավորը Սերժ Մարգարյանի թուլությունն է և դրանից օգտվելու աննախադեպ պատենությունը: Այնպիսի լծակների առկայությամբ, ինչպիսիք են լեզիտիմության բացակայությունը, կոռուպացվածության աստիճանը և բարոյական նկարագրի խոցելիությունը, Սերժ Մարգարյանն ուղղակի գտնված գանձ է Արևմուտքի համար: շայաստանի ուրիշ որ մի դեկավար կհամաձայներ ամսնացող կերպով նետվել Արևմուտքի գիրկը, խորացնել ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցությունը, մեջբով շրջվել դեպի Ռուսաստանը, նպաստել Միևսկի խմբից նրա դուրսմղմանը, ընդառաջել հայ և թուրք պատմաբանների հանձնաժողով ստեղծելու մտացված առաջարկին, դրանով կասկածի տակ դնելով ցեղասպանության իրողությունն ու վիժեցնելով նրա միջազգային ճանաչման գործընթացը, համաձայնել հայ-թուրք-ադրբեջանական եռակողմ բանակցությունների անցկացմանը, և վերջապես, բառիս բուն իմաստով, վաճառքի հանել Արևմային Ղարաբաղը:

Այս ամենի դիմաց Արեւմուտքը, բնականաբար, պատրաստ է աչք փակել Սերժ Սարգսյանի վերը թվարկված բոլոր արատների վրա, մտանալ փետրվարի 19-ի խայտառակ ընտրություններն ու մարտի 1-ի սեփականությունը, շտեմելու տալ նրա վարած բռնապետական ներքին քաղաքականությունը, հանդուրժել Հայաստանում ժողովրդավարական ազատությունների սահմանափակման ու մարդու իրավունքների ռոնտանարման համատարած երեւոյթները եւ հաշտվել հաղթանաւարկյալների գոյության փաստի հետ: Սերժ Սարգսյանն, ըստ էության, կանաչ լույս է ստացել Արեւմուտքից՝ ներքին հաղթականության բնագավառում գործելու սեփական հայեցողությամբ, ինչի վկայությունն են, մասնավորապէս, ժողովրդի դեմ վերջերս սաստկացած ռստիկանական բռնությունները: Սեփական արժեքներ մանրադրամի վերածելու Արեւմուտքի այս վարձագիծը, անբարոյական լինելուց առավել, Հայաստանի ու Ղարաբաղի դեմ նյութով դավադրության տարբերակաւորումն է:

Սերժ Սարգսյանը կամ չի գզում այս վտանգը, կամ էլ իր իշխանությունը պահպանելու այլ միջոց չի պատկերացնում: Նա ներհաշտվել է աշխարհաւարական մի այնպիսի խաղի հորձանուտ, որի ելքը Հայաստանի ու Ղարաբաղի համար երբ ոչ կործանարար, ապա առնվազն անբարենպաստ է լինելու: Հոկտեմբերի 15-ին Ադրբեյջանում կայացած նախագահական ընտրություններից հետո Արեւմուտքը եւ Քուրդիան ուժեղացնելու են իրենց նշումը Հայաստանի վրա եւ արագացնելու Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացը, միաժամանակ, ինչպէս արդէն ասվեց, ձգտելով դրանից դուրս մղել Ռուսաստանը:

Ռուսաստանը կփորձի, անշուշտ, ինչ-որ կերպ հակազդել իր համար անցանկալի այդ զարգացումներին, սակայն որքան արդյունավետ ու Հայաստանի համար օգտակար կլինի այդ հակազդեցությունը, պարզ չէ: Չպետք է անտեսել նաեւ Իրանի գործոնը: Քեւեւ այն միակ պետությունն է, որ մինչ օրս հակասարսկչոված հաղթականություն է վարել Այսրկովկասում, ձգտելով նորմալ հարաբերություններ պահպանել թե՛ Վրաստանի, թե՛ Ադրբեյջանի, թե՛ Հայաստանի հետ, սակայն Արեւմուտքի եւ Քուրդիայի ակտիվությունն այս տարածաշրջանում չի կարող չառաջացնել նաեւ նրա որոշակի անհանգստությունը: Եւ արդէն

իսկ առաջացրել է ինչի վկայությունն է մասնավորապէս, Հայաստանի արտգործնախարարի հապշտապ կայացած այցն այդ երկիր:

Քեւ ինչպէս է իր հաշիվների մեջ խնկված Սերժ Սարգսյանը զուլի հանելու աշխարհաւարական այս բարդ իրավիճակից, միայն Աստուծոն է հայտնի: Եթէ նրան թվում է, թէ Արեւմուտքին հանդուրժելով եւ լուրջ զիջումների գնալու պատրաստակամության ցուցադրությամբ, կարող է ժամանակ շահել եւ այս անգամ էլ խոստովել Ղարաբաղի հարցի կարգավորումից, իսկ հետագայում նաեւ ինչ-որ կերպ լքելու գտնել Ռուսաստանի հետ, ուրեմն նա հաղթականությունից ոչինչ չի հասկանում: Իսկ եթէ Սարգսյանը հույսը դրել է այն բանի վրա, որ Ամերիկան, զբաղված լինելով նախագահական ընտրություններով եւ ֆինանսական ճգնաժամի հաղթանարման խնդրով, մեծ ջանքեր չի գործադրի Ղարաբաղի հարցի կարգավորման ուղղությամբ, ապա այստեղ էլ նրան հուսախաբուրումն է սպասում, որովհետեւ տարածաշրջանում ստեղծված նոր իրավիճակում դրա համար Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից մեծ ջանքեր չեն պահանջվում: Չի կարելի նկատի չունենալ նաեւ այն յուրահատուկ հանգամանքը, որ իշխանությունը լիով ԱՄՆ-ի ներկա վարչակազմը կփափագեր իր ժամկետի ավարտը պսակել արտաքին հաղթականության բնագավառում արձանագրած մի այնպիսի հաջողությամբ, ինչպիսին Ղարաբաղյան հակամարտության եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումն է:

* * *

Այսպիսով, միանգամայն ակնհայտ է, որ մենք կանգնած ենք Ղարաբաղյան հակամարտության մոտալուտ հանգուցալուծման շեմին: Կարգավորման հիմքում, անկասկած, ընկած է լինելու 2007թ. դեկտեմբերին Մինսկի խմբի համանախագահության անունից հակամարտող կողմերին ներկայացված Մադրիդյան առաջարկը, որի զաղափարախոսությունը միջազգային իրավունքի երկու սկզբունքների՝ տարածային ամբողջականության եւ ազգերի ինքնորոշման ներդաշնակումն է: Ինչ վերաբերում է կարգավորման էությունը կամ կոնկրետ ծրագրին, ապա այն բաղկացած է լինելու մոտավորապէս հետեւյալ կետերից.

1. Հայկական ուժերի դուրսբերում Լեռնային Ղարաբաղին հարակից ադրբեջանական շրջաններից.

2. Այդ շրջանների վերաբնակեցում ադրբեջանցի փախստականների կողմից.

3. Ադրբեջանցի փախստականների վերադարձ բուն Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում.

4. Լաչինի միջանցով Լեռնային Ղարաբաղի եւ Հայաստանի միջև ցամաքային կապի ապահովում.

5. Լեռնային Ղարաբաղի սահմանների շրջագծով միջազգային խաղաղարար ուժերի տեղակայում.

6. Ադրբեջանին վերադարձված տարածքների ապառազմականացում (դեմիլիտարիզացիա).

7. Ղարաբաղի եւ Հայաստանի արտաքին հաղորդակցության ճանապարհների ապաշրջափակում եւ հայ-թուրքական սահմանի վերաբացում.

8. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության միջանկյալ կարգավիճակի սահմանում.

9. Անորոշ ապագայում Ղարաբաղի վերջնական կարգավիճակի վերաբերյալ հանրամիջակ կամ ժողովրդական հարցման՝ պլեբիսցիտի անցկացում.

10. Հակամարտության գոտու վերականգնման համար միջազգային ֆինանսական օգնության հատկացում:

Նկատի ունենալով, որ ակնհայտորեն խնդիր է դրված Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների կննդի լուծել փաթեթով, շարժառիթ է բացատրել, որ փորձ արվի այդ փաթեթում ընդգրկել նաեւ ցեղասպանության ուսումնասիրության նպատակով հայ եւ թուրք պատմաբաններից կազմված հանձնաժողովի ստեղծման հարցը: Քանի որ, ինչպես ասում են, Սերժ Սարգսյանը այդ խայծը կույ է տվել, նրա օժիժը բաց չեն բողոնելու:

Կարելի է, իհարկե, բնեղ այն հարցը, թե վերը նշված կետերից որոնք են ձեռնուտու Ադրբեջանին ու թուրքային, իսկ որոնք հայկական կողմին, բայց սա անիմաստ զբաղվում է, որովհետեւ դրանք արժեքավոր են փոխկապակցվածության եւ ամբողջականության մեջ: Ավելի էական է պարզել, թե որ կետերն են բանակցություններում առանձնապես յուրջ բարդություններ հարուցելու: Ամենադժվարությունը, բնակա-

նաբար, լինելու են 3-րդ, 4-րդ եւ 9-րդ կետերը, որոնք համապատասխանաբար վերաբերում են՝ բուն Ղարաբաղում ադրբեջանցի փախստականների վերաբնակեցման, Լաչինի միջանցի իրավական կարգավիճակի սահմանման եւ Լեռնային Ղարաբաղում հանրամիջակ անցկացման խնդիրներին: Սակայն նկատի ունենալով աշխարհամաշխարհային վերջին զարգացումները, կարծում եմ, դրանք միջնորդների համար անհաղթանարկի խոչընդոտներ չեն լինելու:

Ենդիրեն այն է, որ եթե Մինսկի խմբի համանախագահությունը մինչ այժմ առաջնորդվում էր հակամարտող կողմերի միջև համաձայնություն կայացնելու սկզբունքով, ապա այժմ Արեւմուտքը հեռավորություն ունի պարտադրել իր սեփական լուծումը, այսինքն՝ կիրառել Դեյտոնյան տարբերակը: Ցավալից այն է, որ նույն Դեյտոնյան տարածաբանությունը՝ Լեռնային Ղարաբաղը մասնակցություն չի ունենալու կարգավորման գործընթացին, եւ նրա շահերն առաջիկա բախտորոշ բանակցություններում ներկայացնելու է Հայաստանը, ինչպես բոսնիական սերբերի շահերը ներկայացնում էր Հարավսլավիան: Շուտով մենք, ամենայն հավանականությամբ, ակնատեսն ենք լինելու ԱՄՆ-ի ու թուրքիայի նախաձեռնությամբ եւ Հայաստանի ու Ադրբեջանի մասնակցությամբ գումարվելիք Դեյտոնյան տիպի մի կոնֆերանսի, որին Ռուսաստանը եւ Ֆրանսիան, որպես Մինսկի խմբի համանախագահներ, լավագույն դեպքում, ներկա են գտնվելու դիտորդի կարգավիճակով: Այս կապակցությամբ, կարծում եմ, պատահական չի սահմանված նաև Եւրոխորհրդի Խորհրդարանական Վեհաժողովի Հայաստանին վերաբերող վերջնական բանաձեռի ընդունման ժամկետը, այն է՝ 2009թ. հունվարը: Սերժ Սարգսյանին այդքան ժամանակ է տրված կատարելու Ղարաբաղյան կարգավորման հարցում իր տված խոստումները, հակառակ դեպքում վերջապես գործի դնելով նախատեսված պատժամիջոցները:

Իրավիճակի պատասխանատվությունն, իհարկե, չի կարելի բարդել միայն Սերժ Սարգսյանի վրա: Մեծ հաշվով, սա Ղարաբաղյան հակամարտության եւ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցում այն խայտառակ հաղափականության արդյունքն է, որ վերջին ուր տարիներին վարել է Բոչարյանական վարչակազմը, եւ որի համար հավասարապես պատասխանատու են իրար փոխարինած բոլոր կոա-

լիցիոն կառավարությունները, Բեալկանացած Ազգային ժողովը, պաշտոնական մամուլը, իշխանության կերակրատաշտից օգտվող մտավորականները և գրպանային կուսակցությունները: Այսօր մենք հաղում ենք, ահա, այդ հաղափականության, ինչպես նաև ընդհանրապես Քոչարյանի օրոք ձեռավորված ավագակապետական համակարգի ու նրան սատարող ուժերի հանցավոր գործունեության դառը պտուղները:

* * *

Կասկածից վեր է, որ Արեւմուտը ձեռնից բաց չի բողոքելու Ղարաբաղի հարցի լուծման իր համար հարմարագույն այս առիթը, ինչը լրջագույն խնդիրների առջև է կանգնեցնում Հայաստանի իշխանություններին: Վերջիններիս գործողություններից ու հայտարարություններից առայժմ չի երևում նրանք զգո՞ւմ են, արդյո՞ք, պահի լրջությունը, և երև այո՞, ինչ միջոցներ են ձեռնարկում այդ վտանգավոր մարտահրավերը դիմագրավելու համար: Այնինչ անզեն աչքով իսկ տեսանելի է, որ գոյություն ունեն մի շարք արդյունավետ հայեր, որոնք ի վիճակի են թույլացնել արտաքին ճնշումները և ուժեղացնել Հայաստանի իշխանությունների դիրքերը Ղարաբաղյան կարգավորման առաջիկա բանակցություններում: Քայլեր ասելով, ես նկատի չունեմ հայ ժողովրդի միասնականության մասին հնչեցված դատարկ կոչերը, որոնցով Սերժ Սարգսյանը վերջերս հանդես է եկել ԱՄՆ-ի հայ համայնքի ներկայացուցիչների հետ հանդիպման ընթացքում, այլ միանգամայն կոնկրետ հաղափական նախաձեռնություններ, այն է.

1. Մեղմացնել Հայաստանում տիրող հաղափական և հասարակական լարվածությունը, ապահովել օրենքի գերակայությունը, դադարեցնել ժողովրդավարական ազատությունների սահմանափակումներն ու մարդու իրավունքների սանձարձակ ռոնահարումները, արմատախիլ անել համատարած կոռուպցիան և վերացնել երկրի հարստության անպատիվ կոդապուտը, ազատվել անբարեխիղճ և Բեալկանացած պաշտոնյաներից, վերականգնել օրենսդիր և դատական իշխանությունների անկախությունը, կառուցողական երկխոսություն սկսել հասարակության հետ, այսինքն՝ չեզոքացնել այն բոլոր պատճառները,

որոնք՝ արտաքին աշխարհի ձեռնում լծակ են ծառայում Հայաստանի վրա ճնշումներ բանեցնելու համար:

2. Բարելավել հարաբերությունները Ռուսաստանի հետ և հարթել այդ հարաբերություններում վերջերս նկատվող մտահոգիչ տարածայնությունները: Անել ամեն ինչ՝ Միենկի խմբի ձեռնափից Ռուսաստանի դուրսդուրով կանխելու համար, գիտակցելով այն պարզ ճշմարտությունը, որ Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացում Արեւմուտքի և Ռուսաստանի հավասարակշռության խախտումը մեզ օրել լավ բան չի խոստանում:

3. Ջանքեր գործադրել Ղարաբաղի կարգավիճակին վերաբերող հանրավճի խնդրի հստակեցման ուղղությամբ՝ մասնավորապես կոնկրետացնելով հետևյալ պահերը.

- ով է կազմակերպելու հանրավճեն՝ ՄԱԿ-ը, ԵԱՀԿ-ը, Ազրբեյջանը, քե՞զ Ղարաբաղը.
- երբ է տեղի ունենալու հանրավճեն.
- որ տարածում է անցկացվելու հանրավճեն.
- ովքեր են մասնակցելու հանրավճին.
- ինչպես է ձեռակերպվելու հանրավճի զրկած հարցը.
- ինչպիսի իրավական հետևանքներ է ունենալու հանրավճեն:

4. Հայաստանը պետք է հրաժարվի կարգավորման գործընթացում Ղարաբաղի անունից խոսելու իրեն չարդարացրած պրակտիկայից, պահանջելով վերականգնել այդ գործընթացի նախկին ձեռաչափը, որում, ԵԱՀԿ-ի 1994թ. Ֆուլպպեշտայան զազաքանժողովի որոշմամբ, Լեռնային Ղարաբաղը ներկայացված էր հակամարտող կողմի լիիրավ կարգավիճակով: Չպետք է թույլ տալ, որ Ղարաբաղի նակատագիրը վնասվի առանց իր մասնակցության, քանի որ ինքնորոշման իրավունքի ոտնահարման դրանից ավելի ազադակող դրսեւորում անհնար է պատկերացնել:

5. Նկատի ունենալով այն մտահոգիչ հանգամանքը, որ Կոստովյու Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի անկախության ճանաչումից հետո Ղարաբաղի հարցը, որոշակի առումով, դուրս է մնում սառեցված հակամարտությունների լուծման ընդհանուր գործընթացից, քերեսու ժամանակն է մտածել այն մասին, որ Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովը հանդես գա Լեռնային Ղարաբաղի անկախության

հանաչման նախաձեռնությամբ: Սերժ Սարգսյանը պարտավորված չպետք է լինի արձագանքելու այդ նախաձեռնությանը, բայց մի կողմից ունենալով խորհրդարանի որոշումը, իսկ մյուս կողմից՝ առկախ բողոքելով նրա վավերացումը, նա արտաքին նշումները դիմակայելու և խուսաճակելու մեծ հնարավորություններ կտանա առաջիկա բանակցություններում: Իրադրությունը, ոչ սովորական լինելով, ոչ սովորական էր այլևս, դիվանագիտական հրաշագործություններ ու երեսակայության բոլշևներ է պահանջում:

* * *

Լինելով Հայաստանի հաղահական կյանքում ծանրակշիռ դերակատարություն ունեցող ուժերից մեկը, իր դիրքորոշումն այս իրադրության մեջ պարտավոր է նշանել նաև Համաժողովրդական շարժումը կամ Հայ Ազգային Կոնգրեսը: Երե հիշում եմ, իմ նախորդ ելույթներից մեկում, իշխանության համար մղվող հաղահական պայքարում ամեն ինչից վեր դասելով ազգային և պետական շահը, ես հայտարարել էի, որ Ղարաբաղի դեմ ռազմական սպառնալիքի առաջացման դեպքում կոչով կդիմեմ Համաժողովրդական շարժման մասնակիցներին, խնդրելով ժամանակավորապես դադարեցնել իրենց գործողությունները և լծվել համազգային պայքարի նվիրական գործին: Ղարաբաղյան հակամարտության մոտալուտ հանգուցալուծումը, իր պարունակած վտանգներով հավասարազոր լինելով ռազմական սպառնալիքի, կարծում եմ, հրատապ է դարձնում այդ կոչի իրականացումը:

Նոսքը չի վերաբերում, անշուշտ, Շարժման գործունեության լիակատար սառեցմանը, այլ միայնումիայն զանգվածային միջոցառումների՝ համահանրապետական հանրահավաքների և երբեք ժամանակավոր դադարեցմանը: Նամանավանդ, որ դադարը երկար չի տևելու, ևսնի որ Ղարաբաղյան հակամարտության հանգուցալուծումը ընդամենը երկու-երեք ամիսների հարց է: Իսկ երբ այդ ժամկետը, նոր հանգամանքների ներգործությամբ, մասնավորապես, միջազգային ֆինանսական եզնաժամի խորացման պատճառով, որոշ չափով ձգձգվի, մենք միշտ էլ հնարավորություն կունենանք նշգրտել մեր ռազմավարությունը և անհրաժեշտ պահին վերսկսել զանգվածային միջոցառումները:

Նոստովանում եմ, սա չափազանց պատասխանատու և, առաջին հայացքից, բավականին զժվարամարտկի որոշում է, որն արժանանալու է ոչ միանշանակ գնահատականի: Ուստի առավել ևս հասկանալի պիտի լինի, թե որքան լուրջ ու հիմնավոր պետք է լինել այն պատճառները, որոնք պայմանավորել են այդպիսի որոշում կայացնելու անհրաժեշտությունը:

Այդ անհրաժեշտությունն ըմբռնելու համար պետք է նկատի ունենալ հետևյալը: Ռուս-վրացական հակամարտության հետևանքով Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացում տեղի ունեցած շրջադարձից հետո, Շարժման ակտիվությունն, ինքնաբերաբար, թուլացնում է Սերժ Սարգսյանի դիրքերը ու դրանով մեծացնում նրա վրա արտաքին նշումներ բանեցնելու և նրանից զիջումներ կորզելու հնարավորությունը: Այսինքն՝ վտանգ է առաջանում, որ ընդդիմությունն, իր կամից անկախ, կարող է գործիք դառնալ արտաքին ուժերի ձեռքին: Այդ ուժերը, հետևաբար, կրկնակի անբարոյակամություն են գործում. մի կողմից հանդուրժում և, կարծես-թե, նույնիսկ խրախուսում են ընդդիմության նկատմամբ Հայաստանի իշխանությունների սանձազերծած հրեշավոր հայաձանձները, մյուս կողմից՝ նույն ընդդիմության գոյությունը փորձում ծառայեցնել իրենց հետին նպատակներին:

Ընկնել այս ծուլակը՝ մեր կողմից աններելի մոլորություն ու հազաֆական կարհատեսություն կլինեն: Ավելին, դա հիմնովին կհակասեր Համաժողովրդական շարժման հավատամքին, որը հիմնված է պետական շահի գերակայության սկզբունքի վրա: Հետևաբար, անկեղծորեն կողմ լինելով թե՛ Ղարաբաղյան հակամարտության, թե՛ հայ-թուրքական հարաբերությունների շտապօրյա կարգավորմանը, մենք չենք ուզում Հայաստանի իշխանություններին խանգարել լուծելու այդ խնդիրները: Դադարեցնելով մեր ակտիվությունը, մենք ընդամենը նպատակ ենք հետապնդում նրանց գերծ պահել արտաքին նշումներից ու անհարկի զիջումներից: Կան նաև այդ հայրենի դիմելու որոշ տակտիկական նկատառումներ, սակայն ես առայժմ հարկ չեմ համարում բացահայտել դրանք, ևսնի որ, ինչպես ատիք ունեցել եմ նշելու, երբ տակտիկան բացահայտվում է, այն դադարում է տակտիկա լինելուց:

Ես քաջ գիտակցում եմ, թե զանգվածային միջոցառումները թեկուզ ժամանակավորապես դադարեցնելու մասին մեր կայացրած որոշումը

ինչպիսի շարախնդությունը է ընդունվելու իշխանական համարում և ինչպիսի արտունջներ ու տարակուսանքներ է առաջացնելու Համաժողովրդական շարժման շարժում: Սակայն ուզում եմ հուսալար անել շարախնդացիներին և հանգստացնել տարակուսողներին. մեր հանձնառության մեջ գործարքի կամ նախաձեռնությամբ փնտրելն անլուրջ է: Մի ֆանի ամիս անց բոլորը համոզվելու են, թե որքան հիմնավորված ու արդարացի էր այս որոշումը:

Համահանրապետական հանրահավաքների ու երբեքի ժամանակավոր դադարեցումը չի նշանակում, որ Շարժումը հրաժարվում է հետագա հաղախական պայմարից՝ և իր առաջ ֆաշիստական պահանջներից, որոնք են՝ հայրենաստարկյալների անհապաղ ազատ արձակումը, երկրում իրական ժողովրդավարության ու օրինականության հաստատումը, արտաներք խորհրդարանական ու նախագահական ընտրությունների անցկացումը: Ընդհակառակը, համոզված եմ, որ այդ ֆայլը ոչ թե դանդաղեցնելու, այլ արագացնելու է նշված նպատակների իրականացումը:

Առաջիկա ամիսներին Շարժումն իր գործունեությունը կենտրոնացնելու է գլխավորապես կազմակերպական աշխատանքների և Հայ Ազգային Կոնգրեսի կառույցների ձեռնարկման վրա՝ նախապատրաստելու համար Կոնգրեսի հիմնադիր համաժողովի գումարումը, որը նշանակալի իրադարձություն է դառնալու Հայաստանի հաղախական կյանքում, միաժամանակ հիմք ստեղծելով, անհրաժեշտության դեպքում, ավելի լայնածավալ միջոցառումներ անցկացնելու համար: Գրան գույրընթաց, այս հանգրվանում մենք շարունակելու ենք ոչ զանգվածային միջոցառումների անցկացումը, սկսելով մասնակցությունը ընթացող հաղախական դատավարություններին, սեփական թեկնածուների պաշտպանությունը տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններում, լայնածավալ բարոջության ծավալումը տեսակավորակների և տպագիր մամուլի միջոցներով, մարտի 1-ի ռեազործության ինֆորմացիոն հետաքննությունը և նրա իրական պատասխանատուների բացահայտումը:

Իրավիճակը լրջություն է պահանջում Հայաստանի բոլոր հաղախական ուժերից: Զանգվածային միջոցառումներից միառժամանակ հրաժարվելու համարձակ և պատասխանատու ֆայլով Համաժողովրդական

շարժումն ապացուցում է իր լրջությունը: Նույնը մնում է ապացուցել Հայաստանի իշխանություններին ու նրանց սպասարկուներին:

Հատկանշական է, որ այդ ֆայլին մենք դիմում ենք ոչ թե Շարժման մարման, այլ վերելի պահին, այն է՝ մարտի 1-ից հետո անցկացված ամենաբազմամարդ հանրահավաքում, ինչը Հայ Ազգային Կոնգրեսի հզորության և միաժամանակ նրա զսպվածության ամենացայտուն արտահայտությունն է:

Այսպիսով, մոտակա ամիսներին մեզ սպասում են Դարաբաղի և հայոց պետականության հակատագրի հետ կապված կարեւորագույն իրադարձություններ, որոնք այս հանգրվանում երկրորդական են դարձնում ներհաղախական խնդիրները: Մենք ուշի-ուշով հետեւելու ենք այդ իրադարձությունների զարգացմանը, գնահատելու Հայաստանի իշխանությունների ձեռնարկած ֆայլերի համարժեքությունը իրավիճակի պահանջներին, հասարակությանը մշտապես իրազեկ պահելու Դարաբաղյան կարգավորման ընթացքի մասին և փորձելու կանխել կամ նվազագույնի հասցնել հայկական կողմի շահերին սպառնացող վտանգները: Նույն ստանդարտները մենք ակնկալում ենք ազգի և պետության բախտով մտահոգված բոլոր առողջ հաղախական և հասարակական ուժերից:

Իսկ վերջում, կիսնդրեի շտապ եզրակացություններ չանել իմ ելույթից, այլ նրա մասին վերջնական կարծիք կազմել վաղվա թերթերում այն ուշադիր ընթերցելուց հետո: Հուսով եմ, որ այս ելույթով վերջապես սկիզբ կդրվի Դարաբաղի հարցի վերաբերյալ վաղուց սպասված լուրջ հասարակական բանավեճի, որի ընթացքում շատ բան ձեռք համար ավելի հասկանալի կդառնա:

Շնորհակալություն ուշադրության համար:

«Յայք», «Յայկական ժամանակ», «Ժամանակ երեսան», 18 հոկտեմբերի, 2008թ.: «168 ժամ», 19 հոկտեմբերի, 2008թ.:

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՓՈՒԼԸ
(հարցազրույց «Ա1+» գործակալությանը, 4 նոյեմբերի, 2008թ.)

– Պարոն Նախագահ, հոկտեմբերի 17-ի Ձեր ելույթում Դուք խոստացել էիք հասարակությանը մշտապես իրազեկ պահել Ղարաբաղյան կարգավորման զարգացումներին: Արդյոք, Ռուսաստանի, Հայաստանի եւ Ադրբեջանի Նախագահներ Սեդվեդեւի, Սարգսյանի եւ Ալիեւի նոյեմբերի 2-ի համատեղ հռչակագիրը կարելի՞ է դիտել որպես այդ զարգացումներից մեկը:

– Նախ՝ ես չեմ մոռացել իմ խոստումը: Ավելին, այս գրույցն առարկայական դարձնելու նկատառումով, ավելորդ չեմ համարում ընթերցողին նիշեցնել կույրիս համապատասխան հատվածը. «Մոտակամիսներին մեզ սպասում են Ղարաբաղի եւ հայոց պետականության նակատագրի հետ կապված կարեւորագույն իրադարձություններ, որոնք այս հանգրվանում երկրորդական են դարձնում ներհաղափական խնդիրները: Մենք ուշի-ուշով հետեւելու ենք այդ իրադարձությունների զարգացմանը, զնահատելու Հայաստանի իշխանությունների ներհակած հայրերի համարժեհությունը իրավիճակի պահանջներին, հասարակությանը մշտապես իրազեկ պահելու Ղարաբաղյան կարգավորման ընթացքի մասին եւ փորձելու կանխել կամ նվազագույնի հասցնել հայկական կողմի շահերին սպառնացող վտանգները»: Ինչ վերաբերում է Ձեր բուն հարցին, ապա, անշուշտ, մոսկովյան հռչակագիրը գործընթացի կարեւորագույն զարգացումներից մեկը պետք է դիտել:

– Շատերի մոտ տպավորություն է առաջացել, որ այդ հռչակագիրը ձեռնարկ է կրում եւ զուրկ է կոնկրետ բովանդակությունից:

– Այդպիսի բյուր տպավորություն կառող է առաջանալ Դարաբաղյան կարգավորման գործընթացի ծախսերին անձամբ մարդկանց մաս: Մինչդեռ փորձագետների համար հուշակագիրն, ընդհակառակը, շափազանց պերնախոս է, և անի որ նրանում հստակեցված են մի քանի սկզբունքային և կոնկրետ պահեր: Պետք է նկատի ունենալ նաև, որ այդ փաստաթուղթն ընդամենը այսբերդի գագաթն է, և նրա տակ ընկած է շատ ավելի հանգամանակից մի արձանագրություն, որի բովանդակությունը դժվար չէ գուշակել:

– *Որո՞նք են Ձեր ակնարկած սկզբունքային և կոնկրետ պահերը:*

– Հուշակագրի առաջին իսկ կետը պարունակում է մի մտահոգիչ ձեակերպում, որի համաձայն՝ «Դարաբաղյան հակամարտությունը կարգավորվելու է միջազգային իրավունքի սկզբունքների ու նորմերի, ինչպես նաև դրանց շրջանակներում ընդունված որոշումների և փաստաթղթերի հիման վրա»: Մտահոգիչը ոչ այնքան «միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին» վերաբերող դիվանագիտական նրբասացությունն է, որքան «դրանց շրջանակներում ընդունված որոշումների և փաստաթղթերի» հիշատակումը: Վերջիններիս տակ, անկասկած Ադրբեջանի պահանջով, նկատի են առնված ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի 62/243 և Նյուխորհրդի հորհրդարանական Վեճաժողովի 1614 բանաձևերը, որոնցում ճանաչվում է Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը և պահանջվում հայկական զորքերի անվերապահ դուրսբերումը Դարաբաղին հարակից Ադրբեջանական տարածքներին:

Մոսկովյան հուշակագրի 2-րդ կետում միանշանակորեն արձանագրված է, որ Դարաբաղյան կարգավորման հիմունք ընկած է լինելու Մինսկի խմբի համանախագահության 2007թ. նոյեմբերի 29-ի Մադրիդյան առաջարկը: Քանի որ այդ առաջարկի բովանդակությունը ես մանրամասնորեն ներկայացրել եմ հոկտեմբերի 17-ի իմ ելույթում, հարկ չեմ համարում վերստին անդրադառնալ դրան: Հիշեցնեմ միայն, որ Մադրիդյան առաջարկի գաղափարախոսությունը միջազգային իրավունքի երկու սկզբունքների՝ տարածքային ամբողջականության և ազգերի ինքնորոշման ներդաշնակումն է:

Հուշակագրի նախաբանում և 4-րդ կետում, որոնցում խոսվում է Դարաբաղյան խնդիրը Ադրբեջանի և Հայաստանի միջև ընթացող

ուղղակի երկխոսության միջոցով լուծելու անհրաժեշտության մասին, փաստորեն սահմանվում է հակամարտության կողմերի նոր ձեռաչափ: Հուշակագիրն, այսպիսով, վերջնականապես բաղում է եՄՀԿ-ի 1994թ. Բուդապեշտյան գագաթնաժողովի ընդունած որոշումը, որով Լեռնային Դարաբաղի հանրապետությունը ճանաչվել էր որպես հակամարտության երրորդ լիիրավ կողմ: Իսկ դա նշանակում է, որ ԼՂ-ն որևէ դերակատարություն չի ունենալու իր բախտը վճռող բանակցությունների հետագա գործընթացում:

Մոսկովյան հուշակագրի ամենակարևոր արդյունքը, սակայն, պետք է համարել այն, որ նոր ձեռաչափով սահմանված հակամարտող երկու կողմերը՝ Հայաստանը և Ադրբեջանը, ստորագրելով այդ փաստաթուղթը, պաշտոնապես իրենց համաձայնությունն են տվել Մադրիդյան առաջարկին, ինչը աննախադեպ իրադարձություն է Դարաբաղյան կարգավորման ողջ գործընթացում: Խնդիրն այն է, որ Մինսկի խմբի համանախագահության նախող երեք պաշտոնական առաջարկները, այսինքն՝ «Փարեքային», «Փուլային» և «Ընդհանուր պետության» տարբերակները, չեն արժանացել հակամարտող կողմերի միանամուտ հավանությանը և այդ պատճառով հանվել օրակարգից: «Փարեքային» և «Փուլային» տարբերակները մերժվել են Դարաբաղի, իսկ «Ընդհանուր պետության» տարբերակը՝ Ադրբեջանի կողմից: Մոսկովյան հուշակագրի տակ դրված Սեթ Մարգալանի և Իլհամ Ալիևի ստորագրությամբ, այսպիսով, ազդարարված է Դարաբաղյան կարգավորման ավարտական փուլի սկիզբը:

– *Ղուժ չմոռացա՞ք, արդյոք, Նշել նաև Քի-Վեստյան տարբերակը:*

– Քի-Վեստյան տարբերակը Մինսկի խմբի համանախագահության պաշտոնական առաջարկ չի եղել: Ամեն պարագայում, այդ տարբերակը ես չի ընդունվել հակամարտող կողմերից մեկի, այն է՝ Ադրբեջանի կողմից:

– *Ոոսաստանի նախաձեռնությունն, արդյոք, չի՞ հակասում Ձեր վերջին ելույթում արտահայտված այն մտքին, որ Դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման մեջ վճռական դեր է խաղալու Արևմուտքը:*

– Ամենեվին ոչ: Մոսկովյան հանդիպումը, թեև իսկապես շրջադարձային, սակայն կարգավորման գործընթացի սոսկ սկիզբն է: Այժմ այդ գործընթացը շարունակվում է Նրապայում, իսկ ավարտվելու է, ամեն

նայն հավանականությամբ, ղեկավարներ ամսին, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում: Այսինքն, թեև կարգավորման սկզբնավորման պատիվն առերևույթ մատուցվել է Ռուսաստանին, սակայն նրա վերջակետը դնելու մենաշնորհը պատկանելու է Արևմուտքին: Թե՛ Մարգարյանը, թե՛ Ալիևը մոսկովյան հանդիպմանը մասնակցել են, եթե ոչ հարկադրաբար, ապա անբախտից ղեկավարությամբ, եւ միևնույն է, թեև տարբեր նկատառումներով, նրանք վերջիվերջո նախընտրելու են Արևմուտքի միջնորդությունը:

– Այդ դեպքում ի՞նչ դեր է վերապահված Մինսկի խմբին, որի գործունեության շարունակման ակտիվությունը ընդգծված է հռչակագրում:

– Որքան շատ է ընդգծվում Մինսկի խմբի գործունեության անհրաժեշտությունը եւ որքան շատ հանդիսատեսություններ են շաղկվում նրա հասցեին, այնքան ավելի խորանում են նրա ներսում առկա տարածայնությունների մասին կասկածները: Մինսկի խումբը, օգտակար աշխատանքային գործիք լինելով հանդերձ, սոսկ արտաքին բողոքածույթ է միջնորդ-երկրների հետապնդած նպատակների դիվանագիտական պատշաճությունն ապահովելու համար:

«Դայը», «Դայվական ժամանակ», «Ժամանակ Երեւան», 5 նոյեմբերի, 2008թ.:

ՀԱՐՅԱԶՐՈՒՅՑ «NEWSWEEK» ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԻ ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿԻ ԹՂԹԱԿԻՑ ՍԵՄԻՆ ԳՅՈՒՄՈՒՇԵԼԻԻ ՀԵՏ

(1 ղեկավարների, 2008թ.)

– Պարոն Նախագահ, ինչպե՛ս եք գնահատում Հայաստանի եւ Թուրքիայի միջև դիվանագիտական ակտիվության ներկա մակարդակը:

– Հայաստանի եւ Թուրքիայի միջև դիվանագիտական ակտիվության ներկա մակարդակը հիշեցնում է 1991–1993թթ. վիճակը: Այն ժամանակվա պես, այսօր էլ կողմերը դրական ազդանշաններ են հաղորդում միմյանց, պատրաստակամություն հայտնելով ջանքեր գործադրել երկու երկրների հարաբերությունների կարգավորման ուղղությամբ: Բարիդրացիության հաստատման առաջին փորձը, ինչ-ինչ պատճառներով, ձախողվեց: Հուսանք, որ երկրորդ փորձն ավելի հաջող ավարտ կունենա:

– Այս նոր դիվանագիտական ակտիվության համար խթան հանդիսացավ Նաե Թուրքիայի Նախագահ Գյուլի Հայաստան կատարած այցելությունը: Շարունակվում են Նաե Երկու երկրների դիվանագետների եւ պաշտոնյաների միջև գաղտնի բանակցությունները: Այս նոր իրավիճակում Դուք ինչպե՛ս եք գնահատում երկու երկրների մերձեցման փորձի ժամանակացույցը:

– Գնահատելով հանդերձ պարոն Գյուլի այցը, կարծում եմ ղեռ վաղ է այն պատմական համարել: Պատմական դառնալու համար անհրաժեշտ է, որ այդ այցը շոշափելի արդյունքներ ունենա: Ինչ վերաբերում է երկու երկրների դիվանագետների եւ պաշտոնյաների կապերին, ապա ես կխուսափեի դրանք գաղտնի կոչել: Դիվանագիտական հարաբերությունների բացակայության պայմաններում այդպիսի խոզովակներ միշտ էլ գործել են՝ զլխավորապես տեխնիկական հարցեր կարգավորելու:

լու նպատակով: Իսկ Թուրքիայի և Հայաստանի ներկա մերձեցման պահի ընտրությունը (timing) պայմանավորված է ուսս-վրացական համարաբանության հետեւանմով Հարավային Կովկասում ստեղծված նոր իրավիճակով, ինչպես նաև Առևտրային Ղարաբաղի խնդրի շուտափույթ կարգավորման հետևանքով:

– *Վրաստանում տեղ գտած օգոստոսյան իրադարձություններից հետո տարածաշրջանային կայունությունը դարձավ առաջնահերթություն, ինչը Թուրքիային դրոճեց առաջ քաշել Կովկասյան կայունության և համագործակցության պլատֆորմի գաղափարը: Ինչպես էք գնահատում այդ նախաձեռնությունը: Արդյո՞ք այդ պլատֆորմը դրական ազդեցություն կունենա Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացի վրա:*

– Համաձայն եմ, որ օգոստոսյան իրադարձություններից հետո տարածաշրջանային կայունության անհրաժեշտությունը առաջնահերթություն է դարձել: Սակայն այդ գաղափարը նոր չէ, երբ նկատի առնենք, որ վերջին հաշվով նույն նպատակին էր ուղղված Սեւծովյան երկրների համագործակցության ծրագիրը: Կովկասյան կայունության և համագործակցության պլատֆորմը, անշուշտ, ողջունելի է: Սակայն նրա իրագործակցության պլատֆորմը, անշուշտ, ողջունելի է: Սակայն նրա իրագործակցումը մեծապես կախված է այն բանից, թե որքան անկողմնակալ և կոնստրուկտիվ կլինի Թուրքիայի դիրեորոշումը Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացում: Բացի այդ, զովար է պատկերացնել նման գաղափարի հաջողությունը առանց տարածաշրջանային կարևոր դերակատարներից մեկի՝ Իրանի մասնակցության:

– *Ինչ վերաբերում է Առևտրային Ղարաբաղի կարգավորման գործընթացին, ի՞նչ էք կարծում, արդյոք Չայաստանի և Ադրբեջանի դիրեորոշումների մեջ կտրուկ փոփոխություն է տեղի ունեցել: Արդյո՞ք կան լավատեսության հիմքեր բանակցությունների ներկա փուլի առնչությամբ, մասնավորապես, Չայաստանի և Ադրբեջանի առաջնորդների կողմից Մոսկովյան հռչակագրի ստորագրությունից հետո: Արդյո՞ք Թուրքիան կարող է միջնորդական դերակատարություն ունենալ հակամարտության կարգավորման մեջ:*

– Նկատի ունենալով Հայաստանի և Ադրբեջանի իշխանությունների որդեգրած իրացիոնալ դիրեորոշումները, ես չեմ հավատում, որ այդ

երկրներն ընդունակ են երբեմն համաձայնության գալու Առևտրային Ղարաբաղի հակամարտության շուրջ: Ամեն ինչ կախված է միջնորդների, առաջին հերթին, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների և Ռուսաստանի ներդրած ջանքերի արդյունավետությունից: Մինչ այժմ ո՛չ Առևտուր, ո՛չ էլ Ռուսաստանի համար Ղարաբաղի հարցը առաջնահերթություն չի եղել, ինչի պատճառով էլ նրանք անհրաժեշտ ջանքեր չեն գործադրել այն լուծելու ուղղությամբ: Կարծում եմ, Հարավկովկասյան վերջին զարգացումները նրանց պետք է ստիպեն վերանայել իրենց մոտեցումը: Մոսկովյան հուշակագիրը դրա արտահայտություններից մեկն է, որին, վստահ եմ, շուտով կհետևեն Առևտուրի նախաձեռնությունները: Իսկ Թուրքիայի դրական դերը Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացում ես տեսնում եմ Ադրբեջանի վրա ազդեցություն գործելու և նրան փոխզիջման տրամադրելու ունակության մեջ:

– *Պարոն նախագահ, հիմնվելով Ձեր փորձառության վրա, Դուք ինչպես էք պատկերացնում Ղարաբաղյան հիմնախնդրի կարգավորման գործընթացը:*

– Իմ պատկերացմամբ՝ հարցը պետք է լուծվի փուլ առ փուլ, հավասարակշռված փոխզիջումների հիման վրա, հաշվի առնելով Առևտրային Ղարաբաղի հանրապետության ինֆորոշման իրավունքը: Կարծում եմ, Միսսիսի խմբի համանախագահության ներկայացրած Մադրիդյան առաջարկը լուրջ հիմք է այդպիսի լուծման հասնելու համար: Թեև այդ առաջարկը, այսօրվա դրությամբ, լիպպես չի բավարարում կողմերից ոչ մեկին, սակայն արդյունավետ միջնորդական ջանքերի գործադրման և միջազգային երաշխիքների ապահովման պարագայում հայկական կողմի և Ադրբեջանի միջև գոյություն ունեցող տարածաշրջանայինները ինձ միանգամայն հաղթահարելի են թվում:

– *Պարոն նախագահ, Դուք քննադատում եք Չայաստանի նախագահ Սերժ Սարգսյանի արևմտամետ դիրեորոշում որդեգրելու համար, Ռուսաստանի և Արևմուտքի միջև հավասարակշռության քաղաքականությունը պահպանելու փոխարեն: Ի՞նչ հետեւանքներ կարող է ունենալ արտաքին քաղաքականության նման փոփոխությունը, մասնավորապես, այն բանից հետո, երբ Ռուսաստանը տարածաշրջանում ցուցադրեց իր ռազմական ուժը:*

– Ռուսաստանի և Արևմուտքի հավասարակշռության խախտումը Հայաստանի արտաին քաղաքականության մեջ ես վստահված եմ համարում քե՛ս տարածաշրջանային անվտանգության, և քե՛ս՝ Լեւոնային՝ Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման առումով: Մանավանդ, որ այդ վարձագիծը թելադրված է ոչ քե ստրատեգիական նկատառումներով, այլ Հայաստանի ներազդանական իրավիճակի առանձնահատկությամբ: Երկրի ներսում լեզիտիմության դեֆիցիտը Սերժ Մարգարյանը ձգտում է փոխհատուցել արտաին աշխարհում լեզիտիմություն ստանալով: Ի տարբերություն Ռուսաստանի, որը Սերժ Մարգարյանի լեզիտիմությունը կասկածի տակ չի դրել, Սերժ Մարգարյանն իր լեզիտիմության նանաչման խնդիր ունի Արևմուտհում: ԱՄՆ-ի նախագահ Ջորջ Բուշը այդպես էլ մինչ օրս չի շնորհավորել նրան: Իսկ Եւրոխորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովը շարունակում է պահպանել Հայաստանի նկատմամբ պատժամիջոցներ կիրառելու սպառնալիքը, ինչի իրագործումը կասկածի տակ կարող է դնել Սերժ Մարգարյանի լեզիտիմությունը: Այսինքն՝ Մարգարյանն այս հարցում Ռուսաստանից սպասելի՛ր չունի, և նրա միակ հույսը Արևմուտքի բարեհեռությունն ստանալու ակնկալիքն է, ինչի համար նա պատրաստ է ցանկացած գիշման: Իսկ քանի որ Հայաստանը, հանձնախնդրաբար, տարանջիկ հանապարհների և գրավիչ շուկայի բացակայության պատճառով, Արևմուտքին առաջարկելու այլ բան չունի, քան իր պետական շահը, Մարգարյանը հետևաբար ընտրել է այդ շահը գոհաբերելու նանապահիք:

– Անդրդաշնայով անցյալ տարվա մարտին տեղի ունեցած իրադարձություններին և Ձեր երկրի ներքաղաքական ճգնաժամին, Դուք ինչպե՛ս եք մեկնաբանում այս իրադարձությունները, որոնք ավարտվեցին ընդդիմության դեմ բռնի ուժի գործադրմամբ, ինչի արդյունքում անձամբ Դուք հայտնվեցիք տևալին կախնքի մեջ: Ձեր կարծիքով Հայաստանի ներկա իշխանությունները շարունակո՞ւմ են վախենալ Ձեզից որպես քաղաքական գործիչ, թե Հայաստանի քաղաքականության մեջ վտանգ ներկայացնող գործիչ: Ավելին, ինչպե՛ս եք պատկերացնում Հայաստանում ժողովրդավարության հեռանկարները և արդյոք հնարավոր է ժողովրդավարության առաջընթաց ակնկալել քաղաքական փակուղու պայմաններում, երբ անգամ քաղաքատարկյակները դեռես բանտում են:

– Հայաստանի հասարակության մեծամասնության համար անառակելի է այն փաստը, որ Սերժ Մարգարյանը իշխանությանը տիրել է կեղծված ընտրությունների և խաղաղ ցուցարարների դեմ գործադրված սպանդի միջոցով: Այդ պատճառով ժողովրդավարության վերականգնման միակ հեռանկարը մե՛նք համարում ենք արտահերթ նախագահական և խորհրդարանական ընտրությունների անցկացումը, որը մեր ներքին խնդիրն է և լուծելու ենք ինքներս: Դրանով հանդերձ, մենք չենք կարող մեր հուսախաբությունը չարտահայտել Հայաստանում ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների ոտնահարման հանդեպ Արևմուտքի դրսևորած հանդուրժողականության առթիվ, ինչն այլ կերպ, քան Բաղդադական շահագիտության վրա հիմնված վարձագիծ չի կարելի կոչել: Տպավորություն է ստեղծվում, որ Արևմուտքի համար ժողովրդավարությունը և մարդու իրավունքները դադարել են ինքնին արժեք լինելուց:

– *Պարոն Նախագահ, Թուրքիայի և Հայաստանի միջև հարաբերությունների բարելավման հարցում Ձեր հայացքները և Ձեր վարչակազմի վարած քաղաքականությունը ժամանակին գնահատվում էին որպես բեկումնային և առաջադիմական: Այժմ, երբ Մարգարյանը հետտեղում է Ձեր առաջ քաշած քաղաքականությանը, չե՞ք ցավում այն բանի համար, որ Հայաստանը այսքան մեծ ուշացումով է գնահատում և ընկալում Ձեր ջանքերը:*

– Ինձ այնքան էլ չի հետաբերում հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործում իմ վարած քաղաքականության գնահատականը, ոչ էլ ափսոսում եմ, որ իմ շահերն ուշացումով են ընկալվում: Ցավում եմ միայն կորսված ժամանակի և բաց թողնված հնարավորությունների համար: Երբ Հայաստանի իշխանություններն անկեղծաբե՛ն ձգտում են վերականգնել այդ կորուստները, և միայն գոհունակություն կարող եմ արտահայտել այդ առթիվ:

– *Ձեր քաղաքական կարիերայից տասնյակ տարիներ հետո որո՞նք են Ձեր կարծիքով Ձեր անցյալ սխալները և թյուր հաշվարկները հայթուրքական հարաբերությունները փակուղուց դուրս բերելու մտեցման մեջ: Օրինակ, Ձեր Նախկին խորհրդական Ժիրայր Լիպարիտյանը իր զրքում Նշում է ընդհանուր պատմության մասին, որն ազդեցություն է ունեցել ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Թուրքիայում պե-*

տակալության ձեւավորման հարցում: Ի՞նչ կասեիք ընդհանրական պատմության եւ ապագայի մասին:

– Այդ հարցում իմ սխալների եւ բյուր հաշվարկների մասին պետք է հարցնել քուրճական կողմի կարծիքը: Ես կարող եմ խոսել Թուրքիայի իշխանությունների բացթողումների մասին, որոնցից գլխավորը, իմ կարծիքով, հայ-քուրճական հարաբերությունների պայմանավորումն էր հայ-ադրբեջանական հարաբերություններով: Դա մասամբ բացատրվում էր այն խողովքամբ, որ 90-ական թվականներին քուրճական կառավարությունները մեծամասնության կառավարություններ չէին, եւ այդ պատճառով Թուրքիայում Ադրբեջանի նկատմամբ համերաշխությունը վերածվել էր նեբաղաճական պայքարի առարկայի: Թուրքիայի ներկայիս մեծամասնական կառավարությունը չունի այդ մտահոգությունը, ինչը հույս է ներշնչում նրանից ակնկալել ավելի կառուցողական մոտեցում:

"Newsweek Türkiye", 1 դեկտեմբերի, 2008թ.:

ԵԼՈՒՅԹ ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՆԳՐԵՍԻ
ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱԵՈՂՈՎՈՒՄ
 (21 դեկտեմբերի, 2008թ.)

Միւրեղի համախոհներ եւ բարեկամներ,

Հայ Ազգային Կոնգրեսի ընթացիկ համաժողովը, որի խնդիրն է հստակեցնել Համաժողովրդական շարժման ռազմավարությունը, տեղի է ունենում բարդագույն բաղաճական իրավիճակում: Բարդությունն, ընդ որում, վերաբերում է ոչ միայն Կոնգրեսի գործունեությանը, որն ընթանում է Շարժման դեմ սանձազերծված աննախադեպ հալածանքի ու բռնությունների պայմաններում, այլև պետության առջև ծառայած հրատապ խնդիրներին, որոնց լուծումը համարժեք էր այլեւ է պահանջում թե՛ իշխանություններից, թե՛ ընդդիմություններից:

Իշխանությունների վարձագծի ընտրությունը բողոքելով իրենց, մենք, որպես ժողովրդի առջև որոշակի պատասխանատվություն ունեցող բաղաճական ուժ, պարտավոր ենք, առաջին հերթին, նշույլ մեր գործողությունների համարժեքությունը ստեղծված իրավիճակին: Իսկ դրա համար նախեստաց անհրաժեշտ է հստակ պատկերացում ունենալ այն մարտահրավերների մասին, որոնք այսօր կանգնած են Հայաստանի առջև: Ինքնըստինքյան ակնհայտ է, որ դրանք երեւն են. ա. Ղարաբաղյան հակամարտության մոտալուտ հանգուցալուծումը, բ. Միջազգային ֆինանսական եզնաժամի ազդեցությունը երկրի տնտեսության վրա, գ. Սահմանադրական կարգի եւ ժողովրդավարական ազատությունների վերականգնման անհրաժեշտությունը: Ըստ այդմ, հարկ եմ համարում ստորեւ առանձին-առանձին անդրադառնալ այդ մարտա-

հրավերներին՝ շեշտը դնելով հասկապես նրանցից յուրամանչուրի նկատմամբ ճարժման դրսևուրելիք վերաբերմունքի վրա:

Ա. ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՅԻ ՆԵՐԿԱ ՓՈՒԼ

Հոկտեմբերի 17-ի հանրահավաքում ունեցած ելույթում ես տվել եմ Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացի ներկա փուլի հանգամանակից գնահատականը, որը, ելույթին հաջորդած զարգացումների լույսի ներքո, ոչ միայն չի փոխվել, այլև ավելի է ամրապնդվել: Դրա վկայությունն են՝ նոյեմբերի 2-ի Մոսկովյան հռչակագիրը, դեկտեմբերի 4-ի Հելսինկյան հայտարարությունը, Միճակի խմբի համանախագահների գործունեության ակտիվացումը, Սերժ Սարգսյանի հանդիպումները Ֆրանսիայի նախագահ Մարկոզիի եւ ՆԱՏՕ-ի ղեկավարության հետ, ԱՄՆ-ի պետարտուղար Կոնդոլիզա Ռայսի եւ Սերժ Սարգսյանի հետախոսազրույցը, ԱՄՆ-ի փոխպետարտուղար Դանիել Ֆրիդի այցելությունն Ադրբեջան, քուրմական դիվանագիտության ել ավելի աշխուժացումն առկա գործընթացում, բազմաթիվ օտարերկրացի պաշտոնատար անձանց լավատեսական հայտարարությունները Ղարաբաղյան հակամարտության շուտափույթ կարգավորման վերաբերյալ, Հայաստանի Հանրապետության «Հանրավիճի մասին» օրենքում կատարված հապշտապ փոփոխությունները, Հայաստանի իշխանությունների ակնհայտ փառզակակն շաները հասարակությանը Ղարաբաղի հարցի լուծման հարգափարհին նախապատրաստելու համար՝ եւ այլն: Այս ամենը՝ մի կողմից հաստատում է միջազգային հանրության վճռակնությունը Ղարաբաղի խնդիրը շուտափույթ կերպով լուծելու հարցում, մյուս կողմից՝ Սերժ Սարգսյանի ակնհայտ պատրաստակամությունը՝ զնայու այդ լուծմանը: Թե որոնք են վերջինիս՝ տվյալ լայլին դիմելու դրապատեստները, դրանց մասին եւ մանրամասն խոսել եմ հիշյալ ելույթում, ուստի հարկ չեմ համարում կրկին անդրադառնալ այդ թեմային:

Վերը նշված զարգացումներից, անշուշտ, պետք է առանձնացնել Մոսկովյան հռչակագիրը, որը, Ադրբեջանի եւ Հայաստանի նախագահների համաձայնությամբ, վերջնականապես ամրագրեց երկու կարևորագույն սկզբունք. ա. Ղարաբաղյան կարգավորման հիմքում ընկած է լինելու Մադրիդյան առաջարկը, բ. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապե-

տությունը չի մասնակցելու կարգավորման գործընթացին: Մի կողմից կարևոր սկզբունք էլ հաստատվել է քուրմական դիվանագիտության կողմից, որի համաձայն՝ Ղարաբաղյան հակամարտությունը եւ հայ-քուրմական հարաբերությունները կարգավորվելու են փաբերով, ինչի մասին վերջերս պաշտոնապես հայտարարեց Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարար Ալի Բարաչանը: Մասն շրջադարձային, կարելի է ասել, կարգավորման գործընթացին նոր օրակ հաղորդող սկզբունքներ են, ուստի արժե մեկամտակ անդրադառնալ դրանց:

ա. Մադրիդյան առաջարկը, որը Միճակի խմբի համանախագահության կողմից պաշտոնապես հակամարտող կողմերին է ներկայացվել 2007թ. նոյեմբերի 29-ին, այսպես կոչված, Պրազյան գործընթացի արգասիքն է: Թեև Հայաստանի ներկա վարչակազմը, նախորդի նման, ինչ-որ խորհրդավորություն է ուզում ստեղծել կարգավորման այդ ծրագրի շուրջ, սակայն Մադրիդյան սկզբունքներն, ըստ էության, այլ բան չեն, րան այն, ինչ եւ տասը կեսով ներկայացրել եմ հոկտեմբերի 17-ի ելույթում: Պատահական չէ, որ թեև այդ ելույթից հետո արդեն անցել է երկու ամիս, բայց իշխանության ոչ մի ներկայացուցիչ դեռեւս չի հերքել նշված կետերը: Սակայն սա չէ կսկանը, այլ այն առանձնահատուկ հանգամանքը, որ ստորագրելով Մոսկովյան հռչակագիրը, Սերժ Սարգսյանը պաշտոնապես իր համաձայնությունն է տվել Մադրիդյան առաջարկին՝ հրաժարվելով նախորդ վարչակազմի «սկզբունքներն համաձայն են»՝ հերքապան խուսափողական պատասխանից եւ որոշակիություն մտցնելով Հայաստանի դիրհորշման մեջ: Նկատի ունենալով, որ Մադրիդյան առաջարկը պաշտոնապես ընդունել է նաև Ադրբեջանը, նշանակում է՝ Հայաստանն այլևս նահանջի տեղ չունի, եւ Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացն այսուհետև զարգանալու է Մոսկովյան հռչակագրի գծած հունով:

բ. Կարգավորման գործընթացից Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դուրս մնալու հանգամանքը կարևորվում է, առաջին հերթին, հենց այս տեսակետից: Ռոլվենտեի երև Ղարաբաղը պահպանած լինելու ՆԱՀԿ-ի 1994թ. Բուդապեշտյան գազաբանաժողովում ձեռք բերած հակամարտության լիբրավ կողմի իր կարգավիճակը, ապա, անկախ Հայաստանի եւ Ադրբեջանի կամից, այսօր հնարավորություն կունենար մերժել Մադրիդյան առաջարկը, ինչպես ժամանակին մերժել է կարգավոր-

ման, այսպես կոչված, «Փարեթային» եւ «Փուլային» տարբերակները: Այսինքն, հայկական կողմը, փաստորեն, կորցրել է կարգավորման գործընթացում երկու սուբյեկտով հանդես գալու եւ մաներելու հնարավորություն ունենալու առավելությունը, շոտսած այնեւ այն մասին, որ կարգավորման գործընթացից Առնային Դարաբաղի դուրս մղումը ծաղրի է վերածել նրա ինքնորոշման իրավունքը: Այս ամենը տեղի է ունեցել, առաջին հերթին, Ռոբերտ Քոչարյանի, Վարդան Յակոբյանի եւ Արկաղի Կուկաչյանի մեղով: Մոսկովյան հռչակագիրը սոսկ ամրագրել եւ իրավականորեն վավերացրել է նրանց «պատմական ձեռքբերումը», եւ Հայաստանի ու Դարաբաղի ներկայիս իշխանությունները ստիպված են հաշվել այդ տխրահռչակ անձնավորությունների բոլոր խայտառակ ժառանգության հետ: Անշրջելի է արդյո՞ւ, այս իրականությունը: ‘ժոբախտաբար՝ այո՛, քանի որ, ինչպես ասում են, բանը բանից անցել կամ գնացել մեկնել է: Իզուր չէ, որ այս ամենը նկատի ունենալով, դուռես անցյալ տարվա հոկտեմբերի 26-ի ելույթում եւ անգամագեղ էի. «Անհրաժեշտ է վերադառնալ Դարաբաղի հարցի կարգավորման նախկին ձեռաչափին, որում Դարաբաղը ներկայացված էր որպես հավասարապես լիիրավ կողմ: Հասկանալի է, որ դա անհնար է պատկերացնել Սերժ Սարգսյանի նախագահ ընտրվելու պարագայում, որը նույնպես դարաբաղցի լինելով, Քոչարյանի նման հավակնելու է բանակցություններում ներկայացնել նաեւ Դարաբաղյան կողմը»:

Իրավիճակը, քերես այլ կլինեւ, եթէ բեկուզ այդ անգամիցից հետո Առնային Դարաբաղի Հանրապետության ղեկավարությունը հայտարարեւ, որ Հայաստանի իշխանություններին զբկում է իր անունից խոսելու իրավունքից: Նման բան չարվեց, եւ այսուհետեւ էլ չի արվելու, քանի որ Դարաբաղի ղեկավարությունը, բազմաթիվ պարտավորություններով կապված լինելով Հայաստանի ավագակապետական վարչախմբի պարագլուխների հետ, համարձակություն չի ունենալու հակադրվել նրանց կամքին: Մի՞թէ ձեզ չի գարնացնում այն, որ ԼՂ նախագահ Բակո Մահալյանը, տեղի-անտեղի տրտնջալով կարգավորման գործընթացից Դարաբաղի դուրս մնալու աղբիվ, այդպես էլ չի կատարում այդ տարրական հայտարարությունը: Թեւ արդեն ղովար է ասել, քե այդ ուշացած բայը որհանով կնպաստի վիճակի շտկմանը:

4. Անդրադանալով Դարաբաղյան հակամարտությունը եւ հայ-քուրդական հարաբերությունները փաթեթով կարգավորելու ուրվագծվող սկզբունքին, ապա գործնական հաղափականության եւ մերողարանության առումով, դա, քերես, իրատեսական մոտեցում է: Ռովինտեւ միանգամայն ակնհայտ է, որ Բանի դեմ Դարաբաղի հարցը լուծված չէ, հայ-քուրդական հարաբերությունները չեն կարգավորվելու եւ հայ-քուրդական սահմանը չի բացվելու: Սակայն մերողարանական այդ սկզբունքի իրականացումը կախված է նրանից, քե որհան անկողմնակալ եւ կառուցողական կլինի Քուրդիայի դիրորոշումը Դարաբաղյան կարգավորման գործընթացում՝ մասնավորապես Ադրբեջանի վրա ազդեցություն գործելու եւ նրան փոխզիջման տրամադրելու առումով: Հայ-քուրդական հարաբերությունների կարգավորման համատեւտումը քուրդական կողմն, ակնհայտորեն, նկատի ունի նաեւ Ցեղասպանության հարցով հայ եւ քուրդ պատմաբանների համատեղ հանձնաժողովի ստեղծումը: Մոռացված այս գաղափարը, որն անգզուշաբար հաղափական օրակարգ մտավ Սերժ Սարգսյանի քերես ձեռնով, կարող է լուրջ եւ անհարկի խոչընդոտներ հարուցել ինչպես Դարաբաղյան հակամարտության, այնպես էլ հայ-քուրդական հարաբերությունների կարգավորման գործում, քանի որ ակնհայտ է, որ մի կողմից՝ Քուրդիան չի հրաժարվելու այդպիսի հանձնաժողով ստեղծելու սեւեռուն մտադրությունից, մյուս կողմից՝ Սարգսյանը, ամենամեծ ցանկության դեպքում անգամ, հասարակական կարծիքի նեշտան տակ, չի կարողանալու դրականորեն արձագանքել այդ մտադրությանը:

* * *

Պաշտոնական հարոզությունը փորձում է Մարդիղյան առաջարկը եւ Մոսկովյան հռչակագիրը ներկայացնել որպես հայկական դիվանագիտության մեծագույն հաղթանակ, ինչը մի կողմից՝ իշխանությունների դեմը փրկելու միջոց, իսկ մյուս կողմից՝ Դարաբաղյան հակամարտությունը կարգավորելու նրանց պատրաստակամության արտանայտությունը պետք է համարել: Այդ պատրաստակամությունը հաստատվում է այն հանգամանակով, որ պաշտոնականից բացի, իշխանությունների կողմից տեւզորեն տարվում է նաեւ ծածուկ հարոզական աշխատանք,

որի նպատակն է քիմակիցներին, այսինքն Հայաստանի և Ղարաբաղի հաղահական-տնտեսական վերնախավին, ապացուցել հակամարտության կարգավորման անհրաժեշտությունը, և համոզել, որ այլ հանապարհ չկա: Դրա համար մասնավորապես կիրառվում է հետևյալ փաստարկը. «Եթե չգնանք այս լուծմանը, ապա Հայաստանում իշխանափոխություն տեղի կունենա, և դրմ բոլորը կկորցնեն թե՛ ձեր զբաղեցրած պաշտոնները, թե՛ ձեր տնտեսական կարողությունները, և թե՛ ձեր կուտակած հարստությունները»: Նկատի ունենալով Հայաստանի իշխանական համակարգի բռնական-ավազակապետական բնույթը, համաձայնեմ, որ սա ծանրակշիռ փաստարկ է, որը չի կարող ազդեցություն չունենալ: Ծածուկ հարոզական աշխատանքի մի այլ ուղղություն էլ միտված է փարատելու հասարակության անհանգստությունը՝ շրտկներ տարածելով. թե այս պահին մտահոգվելու կարիք չկա, քանի որ Ղարաբաղի հակամարտության հանգուցալուծման շուրջ ստեղծված աղմուկը լուրջ չէ, և կարգավորման համար դեռ երկար ժամանակ կպահանջվի:

* * *

Վերջապահությամբ կարեւորելով հանդերձ, ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ մեզ համար ավելի կարեւոր է ճշտել Համաժողովրդական Շարժման կամ Հայ Ազգային Կոնգրեսի դիրքորոշումը Ղարաբաղի հարցի լուծման ներկա զարգացումների համատեմեստում: Հոկտեմբերի 17-ից մենք ժամանակավորապես դադարեցրինք զանգվածային միջոցառումների՝ համաճանապետական հանրահավաքների և բազմամարդ երթերի անցկացումը, դա պատճառաբանելով՝ Հայաստանի իշխանություններին Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացում ճնշումներից ու անհարկի գիշումներից զերծ պահելու անհրաժեշտությունը: Ես այստեղ չեմ ուզում կրկնել տվյալ պատասխանատու հայրին դիմելու այն բոլոր հիմնավորումները, որ տվել եմ այդ օրն ունեցած իմ ելույթում: Ընդհակառակը, հարկ եմ համարում կանց առնել Շարժման ընտրած մարտավարության նպատակահարմարությունը կասկածի տակ դեռողների մտեցման վրա, նկատի ունենալով մանավանդ այն, որ կասկածողները ինչ չեն նաեւ մեր շահերում: Բուն խնդրին անդրադառնալուց առաջ, ուզում եմ ընդգծել, որ ես անկեղծորեն հարգում եմ

մեր զինակիցների ու համախոհների՝ սեփական կարծիք ունենալու իրավունքը՝ բազմակարծությունը դիտելով Համաժողովրդական Շարժման ամենամեծ հարստություններից ու արժանիքներից մեկը:

Ընդդիմախոսների միակ առարկությունն, ըստ էության, հետևյալն է. եթե Սերժ Սարգսյանը Ղարաբաղի հարցում, իսկապես, գնում է մի լուծման, որը ձեռնտու չէ հայկական կողմին, ապա ավելի ճիշտ չէ՞ր լինի, որ Շարժումը խափաներ այդ լուծումը՝ այսինքն զանգվածային միջոցառումները դադարեցնելու փոխարեն, ընդհակառակը, բողոքի ավելի մեծ ու տեսական այլի բարձրացնելու, ընտրությունների միջոցով տապալելու Հայաստանի ներկա վարչախումբը, և լեգիտիմ իշխանություններ ձևավորելուց հետո Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացին ձեռնարկել ուժեղի դիրքերից: Դժվար է, իհարկե, շահմանաչանել, որ տվյալ պարագայում գործ ունենի կուտ տրամաբանության հետ: Սակայն ինչեղով հաղահական կազմակերպություն, մենք պարտավոր ենք առաջնորդվել այն սկզբունքով, թե որհանով է իրականանալի առաջարկված հանապարհը: Այս տեսակետից հարցին մոտենալիս, անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալ հանգամանքները.

ա. Հայաստանի ողջ իշխանական համակարգը և տնտեսական վերնախավը միահամուռ կերպով պաշտպանելու են Ղարաբաղի հարցում Սերժ Սարգսյանի առաջարկած ցանկացած լուծում, որովհետև նրանց հետախոհում է ոչ թե արցախահայության նակատագիրը, այլ բացառապես սեփական նդնիմ շահերը: Սարգսյանն այս հարցում խնդրներ չի ունենալու նաև կատավարող կոալիցիայի մաս կազմող կուսակցությունների, Ազգային ժողովի պատգամավորների, արտախորհրդարանական գրպանային փողանական ուժերի և նուսնկկատուրային մտավորականության հետ: Դա նշանակում է, որ Համաժողովրդական Շարժումը, Ղարաբաղի խնդրի կապակցությամբ հասարակական բողոքի այլի բարձրացնելու պարագայում, բախվելու է միաձույլ մի հակառակորդի, որը որեւէ բանի առջեւ չի կանգնելու այդ ալիքը դիմագրավելու համար: Սրանով այսօրվա վիճակը տարբերվում է 1988 թվականի վիճակից, երբ Հայաստանի պետական պաշտոնեության և տնտեսական բնագավառի ղեկավարության մեծ մասը բացահայտորեն կամ գաղտնաբար համակրում և աջակցում էր Ղարաբաղյան շարժմանը:

բ. 1988 թվականին Ղարաբաղյան շարժումը վայելում էր նաև միջազգային հանրության լիակատար համակրանքն ու աջակցությունը: Բավական է հիշեցնել այն տպավորիչ համերաշխությունը, որ միջազգային հանրությունը, առաջին հերթին, Արևմուտքը, դրսևտեց Ղարաբաղ կոմիտեի ձեռքակալված անդամների նկատմամբ: Ներկա իրավիճակը բոլորովին այլ է: Արևմուտքն այսօր ոչ միայն որևէ կերպ չի աջակցում Հայաստանում ձեռավորված հզոր ժողովրդավարական շարժմանը, այլև անում է ամեն ինչ այդ շարժումը ոչնչացնելու համար՝ հանդուրժելով թե՛ կեղծված ընտրությունները, թե՛ մարտի 1-ի սպանողը, թե՛ ընդդիմության դեմ սանձազերծված հալածանքն ու բռնությունները, ևս թե՛ Բաղրամյանների գոյության փաստը: Գրանով Արևմուտքը ցավովորեն ցույց է տալիս, որ պատրաստ է աչք փակել Սերժ Մարգարյանի ցանկացած անօրինականության վրա, միայն թե նա զիջումների գնա Ղարաբաղյան հակամարտության և հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցում: Իսկ թե այս առումով շրջադարձային է, արդո՞ք, Եւրոխորհրդի Մոնիտորինգի կոմիտեի վերջին որոշումը, դրա մասին դեռ վաղ է խոսել:

գ. Միջազգայինից բացի, Սերժ Մարգարյանն ապահովել է նաև Առնային Ղարաբաղի ղեկավարության անվերապահ աջակցությունը: Ասվեց արդեն, որ վերջինս, բազմաթիվ պարտավորություններով կապված լինելով Հայաստանի ավագակապետական վարչախմբի պարագլուխների հետ, համարձակություն չի ունենալու հակադրվել նրանց կամիին: Այդ պարագայում անհնար է պատկերացնել, որ Առնային Ղարաբաղում գանգվածային շարժում սկսվի հակամարտության կարգավորման Սերժ Մարգարյանի առաջարկած ծրագրի դեմ: Իսկ Բանի դեռ Ղարաբաղը ոտի չի կանգնել, Հայաստանում նույնպես հնարավոր չէ հանուն նրա դատի համաժողովրդական ընդլզման մի այնպիսի մքեություն ստեղծել, ինչպիսին գոյություն ուներ 1988 թվականին: Սակայն սա խնդրի մի կողմն է: Մյուս կողմն այն է, որ քուցե Ղարաբաղի ղեկավարությունը համաձայն է հակամարտության կարգավորման Սերժ Մարգարյանի պաշտպանած ծրագրին: Դա, կարծես-թե, կողմնակիորեն հաստատվում է այն իրողությամբ, որ Ղարաբաղի պաշտոնական ներկայացուցիչները, դժգոհելով Մոսկովյան հուշակագրի տակ իրենց ստորագրության բացակայության առթիվ, բոլորովին չեն վիճարկում այդ հուշակագրի

բուն բովանդակությունը: Իսկ եթե այդպես է, ապա մենք ընդհանրապես այս հարցում անելիք չունենք, Բանի որ բազմիցս հայտարարել ենք, որ համաձայն ենք ցանկացած լուծման, որին համաձայն կլինի Առնային Ղարաբաղը: Սա է Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի իրացման մեր պատկերացումը:

* * *

Այսպիսով, Հայաստանի իշխանական համակարգի և տնտեսական վերնախավի միակամությունը, միջազգային հանրության վերաբերմունքը և մանավանդ Առնային Ղարաբաղի ղեկավարության կրավորական դիրեկտիվները, անհնար են դարձնում Հայաստանում Ղարաբաղի հարցի շուրջ ժողովրդական ընդլզման հզոր այլ բարձրացնելու խնդիրը: Ավելին, եթե դա անգամ հնարավոր լինե, պետք է նկատի ունենալ, որ ժողովրդական ընդլզման այլև կարող է երկար տևել և, մանավանդ ուղեկցված տնտեսական եզմաժամի բարդություններով, տակնուվրա անել երկիրը, որից չի հասկալի օգտվել Ադրբեջանը՝ Ղարաբաղի հարցը պատերազմի միջոցով լուծելու համար: Չպետք է մոռանալ, որ Ղարաբաղյան պատերազմում հայկական կողմի ձեռքբերումները համընկնում են Ադրբեջանում ստեղծված հենց այդպիսի խտոնակ իրավիճակների, այն է՝ իշխանության Մուրալիբովից-Էլչիրեյին և Էլչիրեյից-Ալիեյին անցման ցնցումային ժամանակների հետ: Մենք Դաշնակցություն կամ ԱԺՄ չենք, որ երկրի գլխին կանգնած վերահաս վտանգի պահին, ապակայունացնող մեր գործողություններով, խորացնենք այդ վտանգը: Շարժման համար իշխանության հասնելը ինքնանպատակ չէ: Հազար տարի է չհասնենք, մենք իրավունք չունենք այդպիսի արկածախնդրության դիմելու, Բանի որ մեր նպատակը, ինչպես սկզբից եւթ հայտարարել ենք, ավագակապետության կարգմամբանդումն է, և ոչ թե պետության ֆայնալումը: Իսկ ավագակապետությունը, Հայ Ազգային Կոնգրեսի պես հզոր Բաղախցիական շարժման և իշխանությունների նկատմամբ համաժողովրդական ատելության առկայությամբ, միևնույն է, վաղ թե ուշ կարգմամբանդվելու է, ընդ որում, թերես ավելի վաղ, Բան պատկերացնում եմ:

Հետևաբար, մենք առայժմ մեր մարտավարությունը փոխելու կարիք չունենք, այսինքն, նկատի ունենալով Ղարաբաղյան խնդրի հանգուցալուծման անխուսափելիությունը, այսուհետև եւս պետք է ձգտենք նպաստել այն բանին, որ Հայաստանի և Ղարաբաղի իշխանությունները գերման արտաքին նշումներից ու անհարկի զինամեթոդներից եւ, թեկուզ կարգավորման Մադրիդյան ծրագրի շրջանակներում, հասնեն հայկական կողմի համար առավել շահավետ արդյունքների: Սա թե՛ իրատեսական, եւ թե՛ պատվարեր դիտարկում է, որը չի կարող զրպակն նետահամբեր չունենալ: Եւ արդեն իսկ ունեցել է, եթե նկատի ունենանք, որ հոկտեմբերի 17-ի հանրահավաքից հետո Շարժմանը հաջողվել է.

- Լայն հասարակական հետաքրքրություն առաջացնել և հանրային բնակչության սկզբնավորել Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացի շուրջ, ինչը, չնայած շատերի կողմից բազմիցս քափված ջանքերին, երբևէ իրականություն չէր դարձել:

- Ուշադրություն սեռել Արեւմտաֆի կողմից Ղարաբաղի հարցի միակողմանի լուծման եւ Միենկի խմբի համահեղինակության կազմի փոփոխության վտանգի վրա՝ որոշ առումով խթանելով Մոսկովյան հուշակագրի ընդունումն ու դրանով կանխելով այդ վտանգը:

- Երջացնել Ղարաբաղի կարգավիճակի վերաբերյալ հանրամիջակ անցկացման հարցը, ինչի վկայությունն է մասնավորապես, Միենկի խմբի ամերիկացի համանախագահ Մեթյու Քրայզայի այն անհայտադեպ հայտարարությունը, որ «Ղարաբաղում անցկացվելիք հանրամիջակ, դրա անցկացման եղանակները, ժամկետները, բնակչության մասնակցությունն ու կազմակերպման ձևերը՝ դրանք բոլոր ներկայումս բանակցությունների առարկա են» («Ոկագություն ռադիոկայան», 18.11.2008թ.): Դժվար չէ նկատել, որ այստեղ համարյա բառացի կրկնված են այն բոլոր հարցադրումները, որոնք հանրամիջակ վերաբերյալ արվել են հոկտեմբերի 17-ի իմ կոչումով:

Շարժման մարտավարությունը փոխելու անհրաժեշտությունն եւ առայժմ չեմ տեսնում նաեւ երկրում ժողովրդավարության ու օրինականության հաստատման եւ, մասնավորապես, հարցանադարկյալների ազատ արձակման խնդիրների լուծման տեսակետից: Իմ նախորդ հանրային կոչումն եւ համոզմունք կի հայտնել, որ զանգվածային միջոցառումների ժամանակավոր դադարեցումը «ոչ թե դանդաղեցնելու,

այլ արագացնելու է նշված նպատակների իրականացումը»: Դրա անփյակի նախանշաններից մեկը Եւրոխորհրդի Մոնիտորինգի կոմիտեի ղեկավարների 17-ի որոշումն է, որը, թեև ընդհանուր առմամբ, Համաժողովրդական Շարժման համառ պայմարի, բայց մասամբ նաև նշված մարտավարության արգասիքը պետք է համարել: Իսկ բաղաձայնության մեջ, ինչպես կյանքում, ամենադյուրին է հրաժարվել մի գործելակերպից, որը հաջողություն է բերում:

Այս ամենով հանդերձ, մենք չենք համարում, որ մեր ընտրած մարտավարությունը զոգմա է եւ փոփոխությունների ենթակա չէ: Խայած իրադրության՝ այն ցանկացած պահի կարող է փոխվել, մասնավորապես նկատի ունենալով, որ Հայաստանին առաջիկայում սպասում են լուրջ ցնցումներ՝ կապված տնտեսական ճգնաժամի խորացման հետ:

Ք. ՄԻՋԱԶԳՎԱՅԻՆ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԸԳԿԱՍՏՄԻ ԱԶԳԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Թեև Հայաստանի իշխանությունները սկզբնապես հավաստիացնում էին, որ միջազգային ֆինանսական ճգնաժամը որևէ ազդեցություն չի ունենա մեր տնտեսության վրա, սակայն այժմ չեն թաքցնում իրենց անհանգստությունը: Դրա հետ մեկտեղ, նրանք խուսափում են հասարակությանը ներկայացնել իրավիճակի ողջ լրջությունը եւ նրան նախապատրաստել երկրի տնտեսությանն ու սոցիալական պորտին սպասուցող մարտահրավերների դիմագրավմանը: Մինչդեռ դրությունն արդեն իսկ բավականին ծանր է եւ հրատապ միջոցառումներ է պահանջում:

Տնտեսական ճգնաժամի ախտանշանները

1. 2008թ. առաջին երկու եռամսյակների համեմատ՝ երրորդ և չորրորդ եռամսյակներում նվազել է համախառն ներքին արդյունքի անի տեմպը, ինչը տնտեսական անկման բացահայտ ցուցանիշ է: Մասնավորապես, պաշտոնական տվյալներով, հոկտեմբերին նախորդ ամսի համեմատ անկումը կազմել է 8.3%:

2. Կրճատվել են արտաքին առևտրի ծավալները, ինչպես արտահանման, այնպես էլ, նույններից սկսած, ներմուծման ոլորտում: Վտանգավոր չափերի է հասել արտաքին առևտրի բացասական հաշվեկշիռը՝

կազմելով երեք միլիարդ զոլար: Կրեատման միտում է նկատվում նաև ներքին առևտրի բնագավառում:

3. Նախորդ տարվա շուրթող եռամսյակի համեմատ նվազել են արտերկրից դրամական փոխանցումները կամ տրանսֆերները՝ մտահոգիչ մի երևույթ, որը խորանալու միտում ունի:

4. Զգալիորեն կրեատվել են շինարարության ծավալները: Անշարժ գույլի և ավտոմեքենաների վաճառքի շուկաները համառոտ դադարել են գոյություն ունենալ:

5. Երրորդ և չորրորդ եռամսյակներում նվազել են բյուջեի մասնային և հարկային մուտքերը, ինչը փոխհատուցելու համար հարկային ծառայությունները անցել են կանխավճարների, գերավճարների և կամայական տուգանքների կիրառմանը:

6. Բանկերը գրեթե չեն իրականացնում հիպոթեկային և ավտոմեքենաների վարկավորում: Կիվիդային միջոցների բացակայության պատճառով նրանք, ըստ էության, դադարել են վարկեր տրամադրել նաև կենցաղային ապրանքների և ոչ մեծ վարկային ռեսուրս պահանջող այլ գործարհների դեպքում:

7. Դրամի փոխարժեքն արհեստականորեն պահպանելու նպատակով հսկայական գումար է տրամադրվել Կենտրոնական բանկի պահուստներից, ինչը վերջին հաշվով ծառայում է ներմուծման բնագավառում մենաշնորհային կարգավիճակ ունեցող ընկերությունների գերշահույթներն ապահովելու խնդրին:

8. Սկսել են քանկանալ լայն սպառման ապրանքների, առաջին հերթին, սննդամթերքի զեները, ինչը մասնավորապես ծանր է անդրադառնում անապահով խավերի վրա:

9. Միջազգային շուկայում մետաղի գների շեշտակի անկման պատճառով գրեթե սնանկացման եզրին են հասել հանրապետության հանդարդունարեական ձեռնարկությունները:

10. Մանր և միջին բիզնեսի շատ ձեռնարկություններ, չդիմանալով առևտրի ծավալների անկմանը և, մանավանդ, հարկային ծառայությունների կամայականություններին, հարկադրված են դադարեցնել իրենց գործունեությունը, ինչն առաջիկա ամիսներին հանգեցնելու է հարկային մուտքերի կ ավելի նվազեցմանը:

11. Արդեն իսկ կրեատվել են մեծ թվով աշխատատեղեր բարձր տեխնոլոգիաների, համարայունարեության, շինարարության և առևտրի ու սպասարկման ոլորտներում:

Տնտեսական նգնաժամի պատճառները

Հայաստանի տնտեսության բնագավառում առկա բացասական երևույթներն, անշուշտ, ունեն թե՛ օբյեկտիվ, թե՛ սուբյեկտիվ պատճառներ:

Հայաստանի իշխանությունները, բնականաբար, ամեն ինչ բացատրելու են օբյեկտիվ պատճառներով, այն է՝ միջազգային ֆինանսական և տնտեսական նգնաժամի և մետաղի համաշխարհային գների շեշտակի անկման ազդեցությամբ, ինչպես նաև տնտեսության մեջ, մասնավորապես, շինարարության բնագավառում արտասանմանյան նեղումների կրեատմամբ և արտերկրից դրամական փոխանցումների կամ տրանսֆերների նվազմամբ:

Ինչ խոսք սրանք յուրջ գործոններ են, բայց շատ բան կախված է նաև սուբյեկտիվ պատճառներից, որոնք են.

1. Հայաստանի բեռնականցած տնտեսական համակարգը, որի էությունը պետական իշխանության և բիզնեսի սերտանվածությունն է:
2. Ներմուծման բնագավառում մրցակցության բացակայությունը և որոշ ընկերությունների հատուկ արտոնությունների շնորհումը:
3. Մախային և հարկային ծառայությունների կամայականություններն ու չարաշահումները:
4. Անկախ դատական համակարգի բացակայությունը:
5. Քաղաքական նկատառումներով, ոչ պոռֆեսիոնալներից կազմված կառավարության ձեռավորումը:
6. Ազգային ժողովի, որպես գործադիր իշխանության հակակշռի, իսպառ բացակայությունը:
7. Զխտսած այլևս այն մշտական գործոնի մասին, որն առկա է Հայաստանի սահմանների շրջափակման պատճառով:

Չնգնաժամի հաղթահարման կամ մեղմացման ուղիները

Դատելով Հայաստանի իշխանությունների գործողություններից, նրանք առայժմ տեսնում են նգնաժամի հաղթահարման երեք միջոց.

1. Հարկային կարգապահության հաստատում և հարկային խստությունների կիրառում:

2. Պետական ապարատի ծախսերի կրճատում:

3. Օտար պետություններից և միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններից լրացուցիչ օգնությունների և վարկերի ակնկալում:

Մասն, անշուշտ, անհրաժեշտ, բայց ակնհայտորեն ոչ բավարար և արդյունավետ միջոցներ են, քանի որ.

1. Տնտեսության լիակատար փրկականացվածության և պետական համակարգի կոռուպցիայից պատենտով հարկային կարգապահությունը, ինչպես անցյալում, այսօրևետե ևս չի տարածվելու բոլոր հարկատուների վրա, և տնտեսավարողների ոչ արտոնյալ խավերը ենթարկվելու են կամայականությունների ու խտրության:

2. Պետական ապարատի ծախսերը չնչին տեղ են զբաղեցնում Հայաստանի բյուջեում, հետևաբար նրանց կրճատումը սոսկ խորհրդանշական իմաստ է ունենալու: Բացի այդ, հակառակ վարչապետի հավաստիացման, հաջորդ տարվա բյուջեում պետական ապարատի ծախսերի կրճատում նախատեսված չէ:

3. Օտար պետություններն ու միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունները, համաշխարհային տնտեսական եզնածամի պատենտով իրենք էլ հայտնված լինելով ծանր պայմաններում, այսօր հազիվ-թե կարողանան Հայաստանին կամ մեր վիճակում գտնվող որևէ այլ երկրի էական ֆինանսական օգնություն ցուցաբերել:

Այնիչ ակնհայտորեն առկա են մի շարք արդյունավետ հայեր, որոնք ի վիճակի են երբ ոչ լիովին հաղթահարելու տնտեսական եզնածամը, այպա էսպես մեղմացնելու այն: Դրանք են.

1. Վերացնել ներմուծման բնագավառում մենաշնորհային կարգավիճակ ունեցող ընկերությունների արտոնությունները և ազատ առևտրով զբաղվելու հնարավորություն տալ բոլոր տնտեսավարողներին:

2. Տեղական արտադրությունը խթանելու նպատակով դադարեցնել դրամի փոխարժեքի արհեստական պահպանման ֆազանակությունը:

3. Կլակատար օրինակաչություն հաստատել մաքային և հարկային ծառայությունների, ինչպես նաև իրավապահ մարմինների ու դատարանների գործունեության մեջ, վերացնել գործարարների նկատմամբ հարկային կամայականությունների կիրառումը:

4. Առանց բացառության բոլոր տնտեսավարողներին, առաջին հերթին, խոշոր ձեռնարկատերերին, բերել հարկային դաշտ:

5. Քայլեր ձեռնարկել հարկային ֆազանակաչության նկունացման և մանր ու միջին բիզնեսի, մասնավաճեղ, ներքին արտադրության հարկային բեռը բեթևացնելու ուղղությամբ:

6. Միջոցներ կիրառել Հայաստանից կապիտալի շարունակվող արտահանումը կանխելու համար:

7. Քերես կարելի է մտածել նաև էներգալիերների և սննդամթերքի պետական պաշարներ կուտակելու մասին՝ դրանց հավանական սղությունը բացառելու և գների անկանխատեսելի աճը թույլ չտալու նպատակով:

Այսպիսով, տնտեսական եզնածամի առաջին ախտանշանները և իշխանությունների ձեռնարկած անհամարժեք ֆայլերը ցույց են տալիս, որ մեզ սպասում են ղղվարին ժամանակներ՝ հղի սցղիալական լուրջ հետեանմներով: Դատելով առկա միտումներից, եզնածամը Հայաստանում ամենայն սրությամբ դրսեւորվելու է սկսած փետրվար-մարտ ամիսներից:

Գ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԵՒ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՒՄԸ

Հանգամանքների բերմամբ հարկադրված լինելով կենտրոնանալ Դարաբաղյան կարգավորման գործընթացի և տնտեսական եզնածամի վրա, մենք չենք մոռանում, անշուշտ, որ Համաժողովրդական Շարժման գլխավոր խնդիրը մնում է երկրում սահմանադրական կարգի և ժողովրդավարական ազատությունների վերականգնումը, որի լուծումը մենք տեսնում ենք արտահերթ նախագահական և խորհրդարանական ընտրությունների անցկացման մեջ: Այդ նպատակներին հասնելու միակ գրավականը Շարժման կամ Հայ Ազգային Կոնգրեսի պահպանումը, ամրապնդումը և էլ ավելի հզորացումը է: Այսինքն, մեր խնդիրն է Շարժումը վերածել այնպիսի զանգվածային, կազմակերպված և մնայուն գործունի կամ այլընտրանքային ֆազանական ուժի, որը պատրաստ լինի ցանկացած պահի ստանձնել իշխանությունը և երկրի կառավարման պատասխանատվությունը:

Պետք է խոստովանել, սակայն, որ ներկա պայմաններում սա այն-
 քան կ'հեշտ խնդիր չէ, նկատի ունենալով՝

ա. Բոչարյան-սերժանական վարչախմբի կողմից Շարժման դեմ ծա-
 վալված անօրինակ ֆաղափական հայաժամեմները, Կոնգրեսի գործու-
 նություն սխառտմատիկ խափանումները, հանրահավաքների անցկաց-
 ման կանոնավոր մերժումները, ղեկավարությունների հարուցումը անզամ
 դահլիներ տրամադրելու հարցում, ընդդիմության գրկումը տեղեկա-
 տվության կեկտրոնային միջոցներից օգտվելու հնարավորությունից,
 ոստիկանական բռնությունները ոչ զանգվածային ցույցերի ու երթերի
 մասնակիցների նկատմամբ եւ այլն.

բ. միջազգային հանրության եւ մանավանդ եւրոպական կառույց-
 ների՝ Եւրոպադամենտի, Եւրոխորհրդի եւ ԵԱՀԿ-ի հանցավոր անտար-
 բերությունը Հայաստանում ժողովրդավարական ազատությունների
 սահմանափակումների եւ մարդու իրավունքների կոպտագոյն խախ-
 տումների առնչությամբ.

գ. եւ մանավանդ այն հանգամանքը, որ Շարժման ղեկավարության
 հարյուրից ավելի անդամներ գտնվում են բանտերում եւ քաֆտոցնե-
 րում: Դրանք մեր ամենավիրյալ փորձառու, կազմակերպական մեծ
 ունակություններով օժտված ընկերներն են, որոնց մեկուսացումը, բնա-
 կանաբար, չէր կարող շագղել Շարժման ակտիվության վրա: Մեկուսա-
 ցրել Հայաստանի օրել, այլ ֆաղափական կազմակերպության ոչ թե
 հարյուր, այլ հինգ-տաս ղեկավարի, այդ կազմակերպությունը պարզա-
 պես կղաղարի գոյություն ունենալ: Միևնչեւ Համաժողովրդական Շար-
 ժումը, այս ղեկարին պայմաններում անզամ, ոչ միայն կարողացավ
 պահպանել իր գոյությունը, այլեւ մշտապես, որպես հարակա գործոն,
 դրսեւորել իր հզոր ներկայությունը պետության ֆաղափական կյանքում:

* * *

Ետմարտիմսկյան շրջանում ազատության մեջ գտնվող Շարժման
 ակտիվիստներին հիմնականում հաջողվեց լուծել իրենց առջեւ դրված
 խնդիրները, ինչի շնորհիվ Հայ Ազգային Կոնգրեսն այսօր ներկայանում
 է որպես ժողովրդական լայն զանգվածների աշակցությունը վայելող եւ
 որոշ առումով պետության ֆաղափական օրակարգը ձեւավորող ամրա-

կուռ միավորում: Ես ուզում եմ ըստ արժանվույն զննհատել այդ գոր-
 ժում Կոնգրեսի անխախտ բոլոր անզամ-կազմակերպությունների նպաս-
 տը, առանձնացնելով մանավանդ Հայաստանի ժողովրդական կուսակ-
 ցության, Հանրապետություն կուսակցության, Հայոց Համագրային
 Շարժման, Սոցիալ-դեմոկրատ Հնչակյան կուսակցության եւ նրանց
 առաջնորդների՝ Ստեփան Դեմիրճյանի, Արամ Սարգսյանի, Արարատ
 Զուրաբյանի եւ Լյուդմիլա Սարգսյանի դերը: Հատուկ զննհատումնի է
 արժանի նաեւ Կոնգրեսի տարածային կառույցների, ֆաղափական
 խորհրդի, կենտրոնական գրասենյակի եւ վերջինիս աշխատանքները
 համակարգող Աստն Զուրաբյանի գործունեությունը: Հարկ է ընդգծել
 նաեւ այն հսկայական նպաստը, որ Շարժման հզորացման եւ Կոնգրեսի
 կայացման գործին բերել ու շարունակում են բերել ֆաղափանտարկյանե-
 րի եւ հետախուզման մեջ գտնվող մեր ընկերների ջոկատը, Հյուսիսային
 պողոտայի ֆաշարի առաջամարտիկները, նորաստեղծ երիտասարդա-
 կան կազմակերպությունները եւ երկրի ժողովրդավարական մամուլը:

Շարժումն, ըստ այդմ, անկասելի է, եւ նրա քափն օր-օրի հզորա-
 նայու է: Ուստի իշխանությունները թող գուր հույսեր չիքայիպեն, որ
 ֆաղափանտարկյալներին պատանդ պահելով, կարող են մեզ ձնկի բերել:
 Դրանով նրանք, իրականում վնասում են ոչ թե մեզ, այլ, առաջին հեր-
 քին, երկրի հեղինակությանը եւ Գարաբաղի դատին: Այսինքն՝ վտանգ է
 ստեղծվում, որ վարչախմբի ֆինանսիրությունը եւ ֆաղափական հաշվե-
 հարդարը վերջիվերջո կարող են վերածվել պետական դավաճանու-
 րյան, որի աղետալի հետեւանքները բաժին են ընկնելու ողջ ազգին:
 Քանի դեռ ուշ չէ, իշխանությունները պետք է հրաժարվեն Շարժումը
 չախչախելու անիմաստ ու վնասակար մտից եւ անկեղծ երկխոսու-
 րյուն սկսեն նրա հետ, որի միակ նախապայմանը, արձանագրված
 նաեւ Եւրոխորհրդի բանաձեւերում, ֆաղափանտարկյալների անհապաղ
 ազատ արձակումն է:

* * *

Ինչպես հայտարարվել էր, զանգվածային միջոցառումների ժամա-
 նակավոր դաղարի շրջանում Շարժման ղեկավարության ջանքերն
 ուղղված էին լինելու Հայ Ազգային Կոնգրեսի կառույցների ձեւավորման-

նը: Համաժողովում հնչած ելույթներից մեկում մանրամասնորեն ներկայացվեց այդ ուղղությամբ կատարված զգալի աշխատանքը, որի արդյունքում արդեն իսկ Կոնգրեսի տարածաշրջանի գրասենյակներ են հիմնադրվել հանրապետության բոլոր մարզային կենտրոններում և Երևանի համայնքներում: Հնարավորությունների առկայության ղեկավարում նախատեսված է այդպիսի գրասենյակներ բացել խորհրդային ժամանակների բոլոր շրջկենտրոններում, ինչը բոլոր կտա ընդարձակել մեր գործունեության ոլորտը և Կոնգրեսի շարժերը համալրել բազմաբիվ նոր անդամներով: Այս կապակցությամբ ուսխոությանը պետք է նշել, որ Շարժման մաս կազմող կուսակցությունների շարժերից բացի, Կոնգրեսին արդեն իսկ անհատապես անդամագրվել են տասնյակ հազարավոր անկախ հաղահացիներ: Ավելորդ չէ հիշեցնել նաև, որ Կոնգրեսի մասնակցություն են հիմնադրվել նաև Մոսկվայում և Լու-Անջելեսում:

Շարժման ղեկավարությունը Կոնգրեսի կառույցների ուժեղացման կարևոր խնդիրներից մեկն է դիտում նաև սովետային կառավարություն հիշեցնող մարմնի ձևավորումը, կազմված մասնագիտական խմբերից կամ բաժանմունքներից, որոնց նպատակն է օր-օրի հետևել Հայաստանի կառավարության և Ազգային ժողովի գործունեությանը և, հենարտական հայտարարություններից բացի, հանդես գալ նաև այլընտրանքային կառուցողական ծրագրերով ու առաջարկներով: Կոնգրեսի ներսում արդեն իսկ արդյունավետ կերպով գործում են տնտեսական, իրավական և արտաքին հարաբերությունների գծով այդպիսի մասնագիտական կառույցներ, որոնց շուտով կավելանան մշակույթի, գիտության, կրթության, բնապահպանության, առողջապահության և սոցիալական հարցերի հանձնախմբերը:

* * *

Շարժման գործունեության մյուս կարևոր ուղղությունը եղել և մնում է մարտի 1-ի ռեազործության ինքնուրույն հետախնդրության անցկացումը և ընդդիմության դեմ սանձազերծված հայաժամեհների հաղահական բնույթի բացահայտումը: Այդ հարցում ձեռքբերված ամենամեծ նվաճումը պետք է համարել այն, որ մեզ լիովին հաջողվեց ապացույցել այդօրվա իրադարձությունները որպես ցուցարարների և

ոստիկանության միջև ընդդիմության կողմից հրահրված բախում ներկայացնելու պաշտոնական վարկածի բացարձակ սնանկությունը: Իսկզբանե իսկ այդ վարկածին հավատ չընձայող Հայաստանի հասարակության համար այլևս անվիճելի նշմարություն է, որ մարտի 1-ի ռեազործությունը ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ հեշտային սպանդ՝ ստոնաբուրներ կազմակերպված ավազակապետության պարագլուխների կողմից: Փաստերի նշման տակ դրանում վերջիվերջ սկսեց համոզվել նաև միջազգային հանրությունը:

Ավելորդ չեմ համարում մեկ անգամ էլ հիշեցնել այդ հանրահայտ փաստերը.

– Մինչ այժմ ընդդիմության օրեւ ներկայացուցչի մարտի 1-ին զենվ կրելու, հրազեն կամ նոնակ օգտագործելու, մեհենա հրկիզելու և խանութ քայանելու մեղադրանք չի առաջադրվել:

– Սպանության տարբեր դեպքեր և դրանց կատարողները այդպես էլ դեռևս չեն բացահայտվել, ինչը պետք է լիներ իրավապահ մարմինների առաջին գործը:

– Ոչ մի ոստիկան կամ զինվորական, թեկուզ անհամաչափ ուժի կիրառման կամ անփութության մեղադրանքով, պատասխանատվության չի ենթարկվել:

Իսկ եթե սրանց գումարեմք նաև հետախնդրության ընթացքում իրավապահ մարմինների կողմից բոլորովին օրենքի կոպտագույն խախտումները, կասկածյալներին ներկայացված անհիմն և անսպասցույց մեղադրանքները, ընթացող խայտառակ դատավարությունները և, մանավանդ, բացառապես ոստիկանական ցուցմունքների հիման վրա կայացված դատավիճակները, ապա իշխանությունների իրականացրած ռեազործության պատկեր լիակատար կդառնա:

Մարտի 1-ի ռեազործության պաշտոնական վարկածի ներսում, սակայն, մեր անցկացրած հետախնդրության միայն մի կողմն է: Մյուս, ավելի կարևոր կողմը վերաբերում է այդ ռեազործության իրական պատասխանատուների բացահայտմանը՝ խնդիր, որի ուղղությամբ մեզ նույնպես հաջողվել է լուրջ առաջընթաց արձանագրել: Մասնավորապես, հավաստի աղբյուրներից ստացված տեղեկությունների հիման վրա մենք պարզել ենք, որ մարտի 1-ին մեհենաների հրկիզումները, խանութների քայանը և այլ սպորանքներ իրականացրել են որոշակի

ավագակախմբեր, որոնց անդամների ընդհանուր թիվը կազմել է 950 հոգի: Այդ ավագակախմբերը կազմավորվել, հանդերձվել եւ ճշված գործողությունները համակարգող կենտրոնի տրամադրության տակ են դրվել ճիճց բաժնատիրանան պետական պաշտոնյաների եւ չորս հայտնի օլիգարխների կողմից: Պարզել ենք նաեւ ցուցարարների վրա ինքնաննիցներից կրակ արձակած դիմակավոր ռոտիկանների ինքնությունը: Բոլոր այդ տվյալները Հայ Ազգային Կոնգրեսի կենտրոնական գրասենյակը ներկայացրել է Փաստահավաք խմբին, ինչպես նաեւ տրամադրել Եւրոխորհրդի Մարդու իրավունքների կոմիսար Քոմաս Համարբերգին եւ Հայաստանում հավատարմագրված մի քանի օտարերկրյա ղեկավարների: Հարկ չկա ավելացնել, որ տվյալ ուղղությամբ մեր աշխատանքները նույնպիսի հետետղականությամբ շարունակվելու են, եւ ոճրագործության բոլոր իրական պատասխանատուները, իրադրության փոփոխության ղեկավար, կանգնելու են դատարանի առաջ:

* * *

Անփոփելով կույրս, ավելորդ չեմ համարում կատարել մի վերջին շեշտադրում: Համաժողովրդական Շարժման կամ Հայ Ազգային Կոնգրեսի գործունեությունը զնահատելիս, այսուհետեւ անհարժեշտ է մեկնել Դարաբաղյան կարգավորման եւ տնտեսական ճգնաժամի խնդիրների ներառմամբ նրա օրակարգի ընդլայնման իրողությունից: Այդ նորածագ իրողությունն է, որ թելադրում է մեր ընթացիկ գործողությունների տրամաբանությունը եւ ներկայիս մարտավարության բնույթը: Սակայն ասվեց արդեն, որ նայած իրադրության, մեր գործողություններն ու մարտավարությունը կարող են փոխվել, եւ ցանկացած պահի մենք կարող ենք վերսկսել զանգվածային միջոցառումները: Ամեն ինչից անկախ, արդեն իսկ որոշված է այդպիսի զանգվածային միջոցառում, այսինքն համահանրապետական հանրահավաք եւ բազմամարդ երթ անցկացնել մարտի 1-ին՝ այդ թվականի հետ կապված ողբերգության տարեկիցը նշելու եւ անմեղ զոհերի հիշատակը պատշաճ կերպով հարգելու նպատակով:

Առիթից օգտվելով, ուզում եմ նաեւ կանխապես շնորհավորել ձեր բոլորի, մասնավորապես, Բաղրանտարկյանների եւ նրանց ընտանիքներին:

րի նոր տարին՝ մաղթելով, որ այն դառնա հասարակական համերաշխության եւ երկրի առջև ծառայած մարտահրավերների բարենաչող դիմագրավման տարի:

Շնորհակալություն ուշադրության համար:

«Յայք», «Ղայկական ժամանակ», «Ժամանակ Երեան», 23 դեկտեմբերի, 2008թ.:

ԵՆՈՒՅԹ 2009 Թ. ՄԱՐՏԻ 1-Ի
ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ

Սիրելի հայրենակիցներ,

Պատկերացնելու համար, թե ինչպիսի կարծիք է ձևավորվել Արեւմուտքում Հայաստանի մասին, բավական է ուշադրություն դարձնել հետևյալ հատկանշական փաստի վրա: Վերջերս ադրբեջանցի լրագրողներից մեկի հարցին, թե «ինչո՞ւ է ֆաղթանտարկյալների խնդրում եեթե՛վ-ն երկակի չափանիշներ կիրառում, մասնավորապես հրաժարվելով ընդունել, որ Հայաստանում ֆաղթանտարկյալներ կան», այդ կազմակերպության Ադրբեջանի գծով համազենկուցող Անդրեա Հերկելը տվել է հետևյալ ցնցող պատասխանը. «Արեւմուտքն Ադրբեջանը դիտարկում է որպես իր դաշնակից երկիր եւ չի ցանկանում, որ նա իրեն համեմատի Հայաստանի հետ: Ադրբեջանը շատ ավելի նիշտ կանի, եթե իրեն համեմատի Թուրքիայի, Խորվաթիայի, Սլովակիայի եւ արեւելատարածական մյուս երկրների հետ, որոնք մեծ հաշտությունների են հասել ժողովրդավարության զարգացման հարցում: Իսկ ի՞նչ կարելի է վերցնել Հայաստանից: Մենք ցանկանում կինք պատժել Հայաստանին, բայց դուր գիտեմ, որ այդ երկրի բիկունքին կանգնած են Ռուսաստանը եւ մի շարք պետություններ, որոնք կարողացան ազդել եւրոխորհրդարանականների վրա» («Հայֆ», 07.02.2009թ.): Եւրոպացի դիվանագետն, այսպիսով, պետությունները բաժանում է երեք կարգի, այն է՝ արեւմտատարածական ժողովրդավարություններ, որոնց հետ Ադրբեջանը դեռեւս համեմատվելու հիմքեր չունի, ժողովրդավարացման ուղին բռնած արեւելատարածական երկրներ, որոնք օրինակ պետք է ծառայեն Ադրբեջանի նման երկրների համար, եւ վերջապես, համեմատության առումով անպիտան, անհույս,

«խզզոյ» բռնապետություններ, որոնց շարին է դասված Հայաստանը՝ հաստատաբար Սոմալիի եւ Զիմբաբվեի կողմին:

Վիրավորականը, եթէ շատեմ գավեշտալին, այն է, որ միեզեռ նախկինում Հայաստանին էին խորհուրդ տալիս շհամեմատվել Ադրբեջանի հետ, այժմ արդեն Ադրբեջանին են հորդորում օրինակ չվերցնել Հայաստանից: Ահա, քե ինչ վիճակի է հասել երբեմնի ժողովրդավարության կղզյակ համարվող մեր երկիրը Ռաբերտ Քոչարյանի եւ Սերժ Սարգսյանի տիրաճոյակ իշխանության օրով: Եւ ինչպե՞ս կարելի էր այլ բան ակնկալել, երբ նրանցից մեկի իշխանությունը նիմնված է հոկտեմբերի 27-ի ռեազործության, իսկ մյուսինը՝ մարտի 1-ի սպանդի վրա: Հետևաբար, ինչպիսի հանոյախոսություններ էլ եւրոպական կառույցները շոյայեն Հայաստանի իշխանությունների հասցեին, կամ նրանց նկատմամբ պատժամիջոցներ կիրառեն՝ քե ոչ, միեւնույն է, հոգու խորում միջազգային հանրությունը մեր երկրին վերաբերվում է այս երկու արյունոտ իրադարձությունների եւ ժողովրդավարության ու մարդու իրավունքների պաշտպանության խայտառակ մակարդակի դիտակետից: Այսօրն են իմիջիայլոց:

* * *

Պատնալով օրվա խորհրդին, ցավով պետք է արձանագրել, որ մարտի 1-ի ողբերգության տարեկիցը մենք ստիպված ենք նշել ընկնող մթնոլորտում: Բանտերը շարունակում են լցված մնալ շինծու մեղադրանքների հիման վրա քեական հետապնդման ենթարկված մեր տասնյակ ընկերներով: Ամբողջ մի տարի իշխանությունները ոչինչ չեն արել ռեազործության բուն պատասխանատուների՝ մարդասպանների, հրձիգների, խանութներ թալանողների բացահայտման ուղղությամբ, ընդհակառակը, շանք չեն խնայել նրանց հանցագործությունները կոծկելու համար: Քաղաքապետարանը 94 անգամ ապօրինաբար մերժել է հանրահավանքներ ու երբեք անցկացնելու մեր դիմումները: Հեռուստատեսությունն, իր բոլոր այիմներով, վերածվել է պետության բացարձակ վերահսկողության տակ գտնվող ստորաբարշ քարոզչամեքենայի: Ոստիկանությունը բազմիցս բռնություններ է կիրառել ինքնաբերույս եւ ոչ գանգվածային միջոցառումների մասնակիցների նկատմամբ: Տասնյակ

հազարավոր քաղաքացիներ հարկադրաբար կանչվել են ոստիկանական բաժանմունքներ եւ զգուշացվել ետ կանգնել հանրահավանքների մասնակցելու մտադրությունից: Հարյուրավոր մարդիկ քաղաքական նկատառումներով ենթարկվել են պաշտոնեական կամայականությունների, հետացվել աշխատանքից կամ կորցրել իրենց բիզնեսը: Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություններն ուղեկցվել են նույն տիպի կեղծիքներով, խախտումներով ու բռնություններով, ինչ անցած նախագահական ընտրությունները:

Այսինքն, իշխանությունները ոչ մի դաս չեն քաղել մարտի 1-ի ողբերգությունից եւ ոչ մի քալ չեն կատարել ժողովրդավարության եւ օրինակաւորության հաստատման, ինչպես նաեւ ներազաւական մթնոլորտի առողջացման ուղղությամբ: Եթէ միջազգային ռոշ կառույցներ պնդում են հակառակը եւ ուզում են հավատալ, որ այդ բնագավառներում, այնուամենայնիվ, ինչ-որ առաջընթաց արձանագրվել է դա իրենց գործն է: Մնում է, որ այդ հավատը նրանք ներշնչեն նաեւ մեր ժողովրդին, ինչը դժվար, եթէ շատեմ, անհնարին խնդիր է, քանի որ առաջընթաց կոչվածը շատ հեռու է իրականությունից: Հայաստանի իշխանությունների կողմից առերեսույթ ժողովրդավարության եւ օրինակաւորության հաստատմանն ուղղված կիսատ-պոտա քալերն ու օրենսդրական նախաձեռնություններն իրականում սոսկ քարոզչական անպարարություններ են կամ սովորական խաբկանք, արեւելյան խորամանկություն եւ ժամանակ շահելու միջոց՝ որքան էլ նրանց քատաքանքների դերն ստանձնած միջազգային քյուրակատները քործեն դրանցում ինչ-որ դրական զարգացումներ քինտել:

Միակ յուսավոր կետն այս մղձավանջում եւ Հայաստանի արատավորված պատիվը քիրող միակ հանգամանքը ժողովրդի անկոտորում կամքն է եւ հզոր ընդդիմության ձեւավորումը՝ ի դեմս Համաժողովրդական շարժման կամ Հայ Ազգային Կոնգրեսի: Ձեռքած մարտի 1-ի դաժան սպանդին ու դրան հաջորդած տոտալ եւ ամենօրյա հալածանքներին, ակնհայտ է, որ իշխանություններին շհաջողվեց ահաբեկել կամ ձնկի բերել ժողովրդին եւ նրան ստիպել ետ կանգնել իր քաղաքացիական իրավունքների վերականգնման համար մղվող պայքարից: Ընդհակառակը, հալածանքներն ինչ-որ առումով նույնիսկ կոփեցին ժողովրդին եւ ավելի եւս ամրապնդեցին նրա հաստատականությունն ու վնասկա-

նախընտրելով: Ժողովուրդն այլևս բանախնայ էր բռնությունից վախեցողը չէ: Նամանջողը չէ, ընկնվողը չէ: Ժամանակն է, որ Հայաստանի իշխանությունները լուրջ հետևություններ անեն այս խրոջությունից և հասկանան, որ ժողովրդին ճշմարիտ կամ անխոս զանգված դարձնելու ջանքերն ոչ միայն ապարդյուն են, այլև կործանարար, ընդ որում, թե՛ իրենց, թե՛ երկրի համար: Ժամանակն է, որ նրանք արմատապես փոխեն իրենց գործելակերպն ու մերոջները և ժողովրդի հետ մահակի լեզվով խոսելու փոխարեն, փորձեն խոսել բոլորովին այլ, հաղափարաբար աշխարհում ընդունված լեզվով, ինչը չի կարող չընկալվել ու ըստ արժանվույն շցնահատվել հասարակության կողմից: Ժամանակն է, քանի որ ներհարակալան լարվածությանն արդեն սպառնում է գումարվել նաև սոցիալական լարվածությունը՝ կապված ֆինանսա-տնտեսական ճգնաժամի և բնակչության կենսամակարդակի կտրուկ անկման հետ:

* * *

Հայաստանի իշխանությունները, որդեգրելով ջայլամի հաղափարություն, առայժմ հանրության առջև չեն բացահայտել առկա տնտեսական ճգնաժամի էությունն ու ընդգրկումը, ակներևաբար, ժողովրդին հանգստացնելու և նրա մտախուճակը շտապացնելու նպատակով: Սկզբում դա արվում էր նոր առումակայանի, Ջանգեզուրի երկաթգծի, Համահայկական բանկի և Հայկական աշխարհի սին առասպելների օգնությամբ, իսկ այժմ՝ Ռուսաստանից, Չինաստանից և Համաշխարհային բանկից սպասվող վարկերի շուրջ պտտվող հուսադրիչ խոսակցությունների միջոցով: Ռոբան կ, սակայն, իշխանությունները պնդեն, թե միջազգային ֆինանսական ճգնաժամն առանձնապես չի ազդել մեր երկրի տնտեսության վրա կամ մենք հաջողությամբ հաղթահարել ենք այդ ճգնաժամի առաջին ալիքը (թեև այդ պնդումը նրանց համար հավասարազոր է հաղափարական ինֆնասպանության), անժխտելի է, որ իրականում Հայաստանում ես գործ ունենեմ ողջ աշխարհում դրսևտրվող միևնույն երևույթի, այն է՝ դոլարի զանգվածի կտրուկ նվազման հետ:

Հայաստանում, ի մասնավորի, խոսք վերաբերում է արտաին առևտրի բացասական հաշվեկշռի սպասարկման կենսական խնդրին: Անցյալ տարի այն կազմել է 3 մլրդ դոլար, այսինքն՝ ներմուծվել է շուրջ

4 մլրդ, իսկ արտահանվել՝ շուրջ 1 մլրդ դոլարի սպարանք: Պակասորդ կամ դեֆիցիտը մոտ երկու-երորդով ծածկվել է տրանսֆերների, իսկ մեկ-երորդով՝ միջազգային վարկերի, արտասահմանյան ներդրումների և գրոսաշրջիկության հաշվին: Եւ քանի որ, միջազգային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պատճառով, դոլարի ներհոսքի այդ աղբյուրներն զգալիորեն նվազել են ու կ'ավելի նվազելու միտում ունեն, կառավարությունն այս տարի կանգնած է լինելու առնվազն 1,5-2 մլրդ դոլար հայրաքայքելու խնդրի առջև, որը նրա ուժերից վեր է: Հետևաբար, խնդիրը լուծվելու է այլ ճանապարհով, այն է՝ ներմուծման ծավալների շեշտակի կրճատմամբ, որը հանգեցնելու է կենսամակարդակի կտրուկ անկման, և Հայաստանը ետ է շարժելու առնվազն 10-15 տարով հայտնվելով 1990-ական թվականների երկրորդ կեսի վիճակում: Այսինքն, մենք գործ ունենեմ ոչ թե անսպասելի աղետի, այլ տրանսֆերային կապիտալի և քրեա-օլիգարխիկ համակարգի վրա հիմնված քոչարյանական արատավոր տնտեսական մոդելի կրախի կամ փլուզման հետ:

Օրյեկտիվ և համակարգային հանգամանքներից բացի, խնդիրը բարդանում է նաև իշխանությունների վարած սխալ տնտեսական հաղափարության և ճգնաժամային իրավիճակին ոչ համարժեք քայլերի պատճառով, որոնց առանձնակի դրսևտրումներն են.

- Գրամի փոխարժեքի արհեստական պահպանման նպատակով Կենտրոնական բանկի պահուստների անհաշվենկատ վատնումը.
- Ներմուծման բնագավառում մոնոպոլիաների սանձարձակ գերիշխանություն հանդուրժումը.
- Հարկային բեռի բարդումը մանր և միջին ձեռնարկատերերի վրա.
- Մանրածախ առևտրի շուկաներում ՀՊՄ-ների կիրառման անհեթեթությունը.
- Խոշոր ձեռնարկատերերին հարկային դաշտ բեռելու անկարողությունը.
- Հարկային և մասային ծառայություններում օրինակնություն հաստատելու չկամությունը.
- Պետական ապարատի ծախսերի կրճատումից խուսափելու տրամադրվածությունը.
- Քարոզչական նպատակներով ոտնացված պետական բյուջեի անխուսափելի սեկվետորի ուշացումը.

– Տեղական արտադրության եւ արտահանման խթանման ուղղությամբ անբավարար միջոցների ձեռնարկումը.

– Կոոպցիայի ղեմ իրական, եւ ոչ թե ցուցադրական, պաշտօնի լիակատար բացակայությունը.

– Կապիտալի արտահանման երեւոյթի նկատմամբ ցուցաբերվող հանցավոր անտարբերությունը.

– Ժողովրդին ճգնաժամի հաղթանարմանը չնախապատրաստելու անհասկանալի պահվածիչ եւ այլն:

Տնտեսագետ շիներով եւ ամենեւին չհավակնելով մասնագիտական վերլուծության, այդուհանդերձ ավելորդ չեմ համարում պարզ մարդկային լեզվով ներկայացնել, թե ինչպիսի անդրադարձ է ունենալու տնտեսական ճգնաժամ կոչված վերացական հասկացությունը սովորական մարդկանց նակատագրի վրա:

Երկիրն, իմ խորին համոզմամբ, ուղղակի գլորվում է վիճը: Շատ շուտով կառավարությունն ստիպված է լինելու հրաժարվել դրամի փոխարժեքի արհեստական պահպանման բաղաձայնությունից: Ընդ որում, դրամն արժեզրկվելու է ոչ թե սահուն կերպով, ինչպես տեղի ունեցավ ռուսական ռուբլու պարագայում, այլ պարզապես գահավիժելու է: Առաջիկա ամիսներին հարյուրավոր արտադրական ձեռնարկություններ դադարեցնելու են իրենց գործունեությունը: Արտահանման նվազմանը զուգընթաց շեշտակիորեն նվազելու են նաև ներմուծման ծավալները: Անխոսափելիորեն կրճատվելու են բյուջեի մասերը: Ահռելիորեն մեծանալու է գործազուրկների թիվը: Ստուգվելու կամ կրճատվելու են աշխատավարձերը: Հանախակիանալու են աշխատավարձերի վճարման ուղացումները: Էսպես նվազելու են բնակչության իրական եկամուտները: Ռասնողները չեն կարողանալու վճարել ուսման վարձը: Պարտատերերն ի վիճակի չեն լինելու հատուցել իրենց պարտքը: Գազի եւ կէկտրակներգիայի սպասվող թանկացումը մեծապես ազդելու է թե՛ բնակչության, թե՛ արտադրողների վրա՝ իր ետևից բերելով նաև այլ ապրանքների քանկացումներ: Փակվելու են հազարավոր խանութներ եւ սպասարկման ոլորտի ձեռնարկություններ: Մանր ու միջին ձեռնարկատերերի խավն, ըստ էության, դադարելու է գոյություն ունենալ: Դա հանգեցնելու է սեփականության վերաբաշխման եւ նրա կենտրոնացման մենաշնորհատերերի ձեռքում: Ժողովրդի թշվառացմանը զուգըն-

բաց կրկին շահելու ու հարստանալու են բարձրագույն պետական պաշտոնյաներն ու խոշոր ձեռնարկատերերը:

Մի խոսքով, ի տարբերություն շատ այլ երկրների, Հայաստանը կանգնելու է ոչ թե տնտեսական կայունացման, այլ պարզապես հումանիտար աղետի կամ գոյատևման խնդրի առջև, որի լուծումը գերնական նիգեր է պահանջելու թե՛ իշխանությունից, թե՛ հասարակությունից: Թող տպավորություն չստեղծվի, թե ես քանձաքցնում եմ գույները: Ընդհակառակը, վախենում եմ, որ իրականությունն ավելի դաղը լինի, քան իմ ներկայացրածը: Շատերի համար՝ այն ամենն, ինչ ասվեց, արդեն իսկ իրականություն է: Իսկ եթե այդ իրականությունը դեռևս լիովին զգալի չէ հասարակության մեջայլ մասի համար, բացատրվում է պարզապես նրանով, որ վերջինս առայժմ օգտվում է իր որոշ խնայողություններից ու ձմեռով պաշարներից, որոնք, սակայն, շուտով կսպառվեն: Ներկա ճգնաժամն, ըստ երեւոյթի, ավելի ծանր ու դժվարահաղթանալի է լինելու, քան նույնիսկ 1990-ականների սկզբի ճգնաժամը, որը տեղի էր ունենում համաշխարհային առողջ տնտեսական մթնոլորտում, երբ միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններն ու հարուստ պետությունները հնարավորություն ունեին օգնության ձեռք մեկնելու դժվարությունների մեջ գտնվող երկրներին: Իսկ այժմ, երբ համաշխարհային տնտեսությունն ինքը հայտնվել է գրեթե կարժաճահար վիճակում, այդ հնարավորությունը բացակայում է:

* * *

Ձեռն ուզում քափցնել, ձեզանից շատերը մեծ հույսեր են կապել այս հանրահանվաճի հետ, այն դիտելով որպես համաժողովրդական պայմարի նոր ալիքի կամ վճռական գործողությունների սկիզբ: Իսկ վճռական գործողությունների տակ հասկացվում են շուրջօրյա հանրահանվաճներ, շղաղարող երբևր ու պիկետներ, գրոհ նախազանական նստավայրի ուղղությամբ, մի խոսքով՝ անհապաղ իշխանափոխություն, ապստամբություն կամ հեղափոխություն: Միանգամից հարկ եմ համարում հայտարարել, Համաժողովրդական շարժման կամ Հայ Ազգային Կոնգրեսի բառապաշարում իսպառ բացակայել է այսուհետև եւս բացակայելու են գրոհ, ապստամբություն, հեղափոխություն հասկացությունները: Եթե

այս հասկացություններն են կազմում ֆաղափական ուժերի վնասականության մասին պատկերացման հիմքը, ապա մենք կտրականապես մերժում ենք այդպիսի վնասականությունը: Ապստամբության կամ հեղափոխության հնամաշ գաղափարները պետք է վերջնականապես դուրս մղվեն մեր երկրի ֆաղափական օրակարգից: Քանի դեռ դա տեղի չի ունեցել, Հայաստանը իրավական, ժողովրդավարական պետություն դառնալու հետևանքով չի կարող ունենալ: Պատմությանը գրեթե հայտնի չէ որեւէ հեղափոխություն, որի արդյունքում ժողովրդավարություն ձևվի: Հեղափոխության արդյունքում, սովորաբար, մի բռնապետությանը փոխարինում է մի այլ բռնապետություն, որովհետև ուժով նվաճված իշխանությունը այլ կերպ ֆան ուժով հնարավոր չէ պահպանել: Իսկ դա այն հետևանքն է, որի համար արժե վատնել ժողովրդի եռանդը: Ցանկացած իշխանափոխություն պետք է տեղի ունենա բացառապես սահմանադրական ճանապարհով, այն է՝ օրինական ընտրությունների միջոցով, ինչը իրավական, ժողովրդավարական պետության կառուցման միակ երաշխիքն է:

Մեր խորագույն համոզմամբ՝ ֆաղափականության մեջ վնասականությունը ոչ թե մեկանգամյա խելահեղ պոթրիումն է, այլ համառ, համբերատար, երկարատև պայքարի ունակությունը: Ավելի պատկերավոր ասած՝ վնասականը ոչ թե օտրի կանգնողն է, այլ կանգնած մնացողը: Հետևաբար, հաջողության հասնելու միակ գրավականը մենք դիտում ենք գիտակից ֆաղափացիական հասարակության ձևավորումը և լուրջ, պատասխանատու, ինստիտուցիոնալ ընդդիմության ստեղծումը, որը պատրաստ է համառ, քնկուղ երկարատև, պայքարի: Ահա, սա է մեր գլխավոր խնդիրը, և ոչ ոք չի կարող ժխտել, որ վերջին մեկուկես տարվա ընթացքում Համաժողովրդական շարժմանը հաջողվել է այս երկու ուղղություններով էլ հսկայական առաջընթաց արձանագրել, ինչը չի կարող վերջիվերջո չտալ իր պտուղները: Այսօր մենք արդեն իսկ վստահությամբ կարող ենք խոսել որոշ չափով ձևավորված գիտակից ֆաղափացիական հասարակության և գրեթե լիովին կայացած ընդդիմության մասին, որի մարմնավորումը Հայ Ազգային Կոնգրեսն է:

Կոնգրեսն ըմբռնումով է մոտենում հասարակության որոշ տարբերի տրամադրություններին, բայց դա չի նշանակում, որ պատրաստ է անվերապահորեն ենթարկվել դրանց: Վստահեցնում եմ, չկա ժողովրդին

հուզող կամ ֆաղափական շրջանակներում և մամուլում արժարժող որեւէ հարց, որը համակողմանիորեն չհննարկվի Կոնգրեսի ղեկավար մարմիններում և համապատասխան դիֆերոշում չընտրվի դրա վերաբերյալ: Մեզ համար իշխանափոխությունը ինքնանպատակ չէ, և ամեն զնով դրան հասնելը չի մտնում մեր հաշիվների մեջ: Կոնգրեսի դավանած գլխավոր սկզբունքը պետության շահն է և ժողովրդի անվտանգությունն ու բարօրությունը: Ուստի եթե նա երբևէ չի կատարում որոշ մարդկանց պահանջած կամ ակնկալած գործողությունները, դա նշանակում է, որ կա՛մ սխալ ու վնասակար, կա՛մ էլ՝ ժամանակավրեպ է համարում դրանք: Խոսքը վերաբերում է մասնավորապես, շուրջայն հանրահավանքի և անդադար երբեքի ու պիկետների անցկացման պահանջին: Կոնգրեսի ղեկավարությունն ամենևին չի մերժում պայքարի այդ մեթոդների կիրառումը, դա դիտելով որպես ֆաղափացիների անօտարելի սահմանադրական իրավունքը, սակայն գտնում է նաև, որ այսօր դեռևս դրա ժամանակը չէ: Երբ պահը հասունանա, Կոնգրեսը չի վարանի օգտվել այդ իրավունքից, դրա նպատակահարմարությունը, բնականաբար, գնահատելով ոչ միայն Շարժման, այլև պետության, այն էլ՝ առաջին հերթին պետության շահի տեսանկյունից:

Հայաստանն այսօր կանգնած է ժողովրդավարության վերականգնման, Դարբադյան կարգավորման, տարածաշրջանային մեկուսացման հաղթանախման և տնտեսական ճգնաժամի դիմագրավման մարտահրավերների առջև: Իսկ առջևում մեզ սպասում են ավելի դժվարին ժամանակներ՝ հողի սոցիալական և անգամ հումանիտար աղետի առաջացման վտանգներով: Հետևաբար, ներկա հանգրվանում Կոնգրեսից պահանջվում է գործել առավել զգուշությամբ ու պատասխանատվությամբ՝ շրադացնելու համար, առանց այդ էլ, բարդ իրավիճակը: Մեզ չի հետաբերում իշխանությունները երիտ քե սխալ կհասկանան մեր հայրենի ու գործողությունների նշտությունն է: Իսկ որ Հայ Ազգային Կոնգրեսը, հանձինս իրեն մաս կազմող տասնութ կուսակցությունների և տասնյակ հազարավոր անհատ անդամների, ի վիճակի է, առնվազն գլխավոր հարցերում, երիտ կողմնորոշվել, ամենևին չեմ կասկածում: Պետք է նկատի ունենալ, որ վնասակար գործողությունների անցնելու պահի հասունացումը կախված է ոչ միայն մեր կամից, այլև բազմա-

քիվ այլ անհրաժեշտ գործոններից, որոնք առայժմ առկա չեն կամ արտահայտված են դեռևս ոչ բավարար չափով: Այդ գործոններն անպայման առաջանալու են, բանի որ Հայաստանի ներկա իշխանություններն, իրենց ինտելեկտուալ կարողություններով ու մասնագիտական պատրաստվածությամբ, իրենց զիջատիչ էությունը ու բրեական վարժուբարժով, ի վիճակի չեն լուծելու պետության առջև կանգնած որևէ կենսական խնդիր:

Կարծիքներ են հնչում նաև այն մասին, որ եթե Կոնգրեսը մի-փոքր էլ դանդաղի, նրա տեղը կգրադեցնեն արմատականները: Եման մտավախության հիմքեր առայժմ չկան. չորս ամիս է՝ Կոնգրեսը դադարեցրել է զանգվածային միջոցառումների անցկացումը: Ո՛ր էին այդ արմատականները, բող նրանք լրացնեին ֆաղափական այդ վակուումը: Ո՛ր էին մեզ անվճարականության մեջ մեղադրողները, բող իրենք դիմեին վճարական գործողությունների: Իսկ եթե, այնուամենայնիվ, արմատականների ու ծայրահեղականների ի հայտ գալու վտանգը կա, ապա դրա մասին, առաջին հերթին պետք է մտածի իշխանությունը և ընդառաջ ֆայլեր կատարի դեպի հասարակությունը: Պետք է մեկանգամընդմիջո զիտակցել հետևյալը: Յուրաֆանչյուր ֆաղափական ուժ իմեն է որոշում իր օրակարգն ու մարտավարությունը: Ինչպես արդեն ասվեց, նա, անշուշտ, չի կարող հաշվի չենտել տաբերային տրամադրությունների հետ, բայց պարտավոր չէ նաև դառնալու դրանց պատանդը: Յուրաֆանչյուր ֆաղափական ուժ իրականացնում է իր սեփական ծրագիրը: Անհեթեթություն է կարծել, որ ինչ-որ մարդիկ պետք է գաղափարներ ու ծրագրեր մշակեն, իսկ ուրիշներն իրականացնեն այդ գաղափարներն ու ծրագրերը: Քաղաքականությունը պատվերով համերգ չէ, որտեղ մեկը պատվիրում, իսկ մյուսը երգում է: Այ՛ ոք չի կարող սոցիալիստին թեկադրել, որ լիբերալ դառնա, կամ ազգայնականին ստիպել, որ կոսմոպոլիտ դառնա:

Ինչպես ասում են, սուրբ տեղը դատարկ չի մնում: Եթե կա հասարակական պահանջարկ, և այդ պահանջարկը մենք չենք բավարարում, ուրիշները կբավարարեն: Երբ մենք, օրինակ, պնդում էինք, որ հանք դեռ արցախահայությունը ոտի չի կանգնել, Հայաստանում Դարաբաղի հարցով ժողովրդական այլի բարձրացնել հնարավոր չէ, շատերն առարկում էին: Մինչդեռ սկնհայտ է, որ եթե նման հասարակական պահանջ լի-

ներ, այդ այլիք մեր կամքից անկախ կառաջանա: Այնպես որ, վճարական գործողությունների դրողները բող բարի լինեն՝ իրենք իրականացնեն այդ գործողությունները: Թող ներվի ասել՝ ես առանձնապես չեմ կ հավատում վճարականության կոչ անողներին, որովհետև վճարական պահերին նրանք, սովորաբար, ասպարեզում չեն երևում կամ ասպարեզից առաջինն են նողապում: Բացառելու չէ նաև նրանց հիմնականում ազնիվ շարժերում սադրիչների առկայությունը, որոնցից հատկապես պետք է զգուշանալ:

Անցյալում էլ մեզ անվճարականության մեջ մեղադրողներ և ծայրահեղ ֆայլեր դրողներ կային, ընդ որում ոչ միայն փողոցներում ու մամուլի էջերում, այլև անգամ խորհրդարանում: Այսպես, մեզանից պահանջում էին առանց հանրաժամակցի անկախություն հռչակել, բռնագրավել Հայաստանում տեղակայված խորհրդային բանակի զինապահեստները, չեղյալ համարել Կարսի պայմանագիրը, պատերազմ հայտարարել Ադրբեջանին և այլն: Եթե մենք տեղի տալիսնք և կատարեինք այդ ամենը, այսօր ո՛չ ազատագրված Արցախ, ո՛չ էլ երկիր չլինեք ունենա:

Դարաբաղյան կարգավորման գործընթացում սպասվող լուրջ զարգացումների և, մասնավաճ, ամտեսական եզնաժամի խորացման ու սոցիալական ցնցումների ահագնացող վտանգի պայմաններում պեկոնությունների հրահրումը հավասարազոր է խելագարության: «Որհան վատ՝ այնքան լավ», «Ամեն ինչ՝ կամ ոչինչ», «Մահ՝ կամ ազատություն»՝ զուգաբանությունները մեր կարգախոսները չեն, հանքի որ դրանք անպատասխանատու և ազգակործան կարգախոսներ են: Հայ ժողովուրդը, հախառն թվացող բնավորությամբ հանդերձ, եզնաժամային պահերին գնահատել է չափավորությունը, ողջախոհությունը, իմենատիրապետումը, ուստի ամենեւին չեմ կասկածում, որ այս անգամ էլ ճիշտ կկողմնորոշվի ստեղծված իրադրությունում:

Որոշ ժամանակ անց վճարական գործողությունների անցնելու և իշխանակոխության համար ստեղծվելու է բոլորովին մի նոր, շատ ավելի նպաստավոր իրավիճակ: Պահի հասունացումը կախված է ոչ միայն օբյեկտիվ գործոններից, այն է՝ երկրում կուտակված խնդիրների լուծման հարցում իշխանությունների դրսևուրած սպիկարությունից, այլև, առաջին հերթին, հասարակության հասունացումից: Մինչև նարժմանը չմիանան հասարակական նորանոր շերտեր, մինչև մարդ-

կանցից ոման՝ շհասկանան, քն ինչպիսի աններելի սխալ են գործել՝ Բվեարկելով 5000 դրամի դիմաց, մինչև ընտրական հանձնաժողովների անդամները չպիտակեցին, քն ինչի կարող է հասցնել ընտրությունների արդյունքների կեղծումը, մինչև գործարար աշխարհը չըմբռնի իր իրական շահերն ու դրանց պաշտպանության համար միավորվելու անհրաժեշտությունը, մինչև իշխանությունն անընդունելի շղաղնա ողջ հասարակության համար, պահը հասունացած համարել չի կարելի, իսկ ժամանակից շուտ կատարված գործողությունները կարող են միայն խանգարել ընդհանուր գործին և վիժեցնել ժողովրդի վերջնական հաղթանակը:

Մի՞քն դժվար է հասկանալ, որ մի քանի ամսից իշխանություններն ի ցույց են դնելու իրենց ողջ մեղքությունը: Ուժերից վեր խնդիրների և ներքին զգվողության պատճառով նրանք իրենք-իրենց հանդիմանում են: Եւ որքան մեծ հանցիտ մեանք, որքան խնայեմ մեր նյարդերը, այնքան ավելի շուտ են հանդիմանում: Հեռու չէ այն պահը, երբ իշխանությունների, առանց այդ էլ գոյություն չունեցող, վարկանիշը հավասարվելու է գրոյի: Նրանք այլևս ժողովրդի հետ խոսելու փաստարկներ չեն ունենալու: Վերջին փաստարկը՝ դրամի բարձր փոխարժեքը, որով առայժմ հաշտվում է կայունության որոշ պատրաստ ստեղծել, պայքելու է շատ շուտով: Ձեմ բացառում, որ առաջիկայում վարչախումբը կարող է հայտնվել մի այնպիսի ճարահատալ պինակում, որ հարկադրված լինի իր ողջ կազմով հրաժարական տալ: Ձեմ բացառում նաեւ, որ մեզ առաջարկեն ազգային համաձայնության կամ, ավելի հեշտ, ազգային փրկության կատարություն կազմել: Եթե նման առաջարկ արվի, ապա նրա ընդունել-չընդունելու հարցը, բնականաբար, ոչ քն Կոնգրեսը, այլ ժողովուրդը պետք է որոշի:

Եւ վերջինը, վարանդներ, արունջացողներ, տեղի-անտեղի վճռական գործողությունների կոչողներ և պարզապես անհամբերներ եղել են նաև 1988-1990 թվականների Շարժման ընթացքում: Այն ժամանակ էլ մենք ենթարկվեցինք բազմաթիվ ճնշումների, այն ժամանակ էլ մեզ լցրին բանտերը, ահաբեկեցին ժողովրդին, արտակարգ դրություններ հայտարարեցին, կրակեցին ցուցարարների վրա (1988թ. հուլիսի 5, 1990թ. մայիսի 27): Բայց Շարժումը հետևողական, համակարգված, երկարատև և նպատակասլաց պայքարի շնորհիվ վերջիվերջ կարո-

ղացավ հաղթել անասան թվացող բռնապետությանը: Թող ոչ ոք չկասկածի, որ ներկա Համաժողովրդական շարժումը, նույնպիսի որակներ դրսևորելու պարագայում, այս անգամ էլ հաստատապես հաղթելու է: Այս հանրահավաքի բազմամարտությունը ցույց է տալիս, որ Շարժումն, ի հեռուկա շարախինդների և ի սփոփումն մեր անհամբեր համակիրների, ոչ միայն չի մարել, այլև շատ ավելի է հզորացել, ինչը լրջանալու խթան պետք է լինի քն՝ Հայաստանի իշխանություններին, քն՝ միջազգային հանրության համար: Համաժողովրդական շարժումը կամ Հայ Ազգային Կոնգրեսը, անգամ Օրյենտիվ պատճառներով, մարելու կամ թուլանալու տարբերակ չունի, քանի որ իշխանություններն իրենց ձախող ու անհարակ գործողություններով մշտապես սնուցում, իսկ հասարակությունը նորանոր լիցքեր է հաղորդում նրան: Հայ Ազգային Կոնգրեսը հաղահական բոլորովին նոր մշակույթի և նոր որակի համընդգրկուն միավորում է, որն իր նախադեպը չունի Հայաստանի նորագույն պատմության մեջ: Իսկ նոր հաղահական մշակույթն ու նոր որակը հաստատապես բերելու են նոր հաղթանակ:

Իսկ այժմ բոլորից խնդրում եմ Կոնգրեսի ղեկավարության ետևից երթով շարժվել դեպի Ալեհանդր Մյասնիկյանի արձան, ի հարգանս մարտի 1-ի զոհերի հիշատակի՝ պսակներ ու ծաղիկներ դնել նրա պատվանդանին, և հանցիտ գնալ ձեր տները: Երթուղին ձեզ կներկայացնի Հայ Ազգային Կոնգրեսի համակարգող Անոն Զուրաբյանը: Իսկ հաջորդ հանրահավաքը, որը, չեմ կասկածում, սրանից շատ ավելի բազմամարդ է լինելու, տեղի կունենա մայիսի 1-ին: Դա չի նշանակում, անշուշտ, որ անհրաժեշտության դեպքում միջանկյալ հանրահավաքներ չեն կարող կայանալ: Թերևս կարիք չկա հիշեցնելու նաև, որ մենք, ինչպես անցյալ տարի, մեկ մարդու պես պետք է մասնակցենք ապրիլի 24-ի սգո երփին:

«Ժամանակ էրեան», 2 մարտի, 2009թ.: «Չայք», «Չայկական ժամանակ», «168 ժամ», 3 մարտի, 2009թ.:

ԲԵԿՈՒՄՆԱՅԻՆ ՀԱՆԳՐՎԱՆ
(Ելույթ 2009թ. մայիսի 1-ի հանրահավաքում)

Սիրելի հայրենակիցներ,

Նախ և առաջ կցանկանայի հանձնինս ձեզ շնորհավորել մեր ողջ ժողովրդին աշխատավորների համերաշխության միջազգային տոնի առթիվ, որի այժմեականությունը մանավանդ կարեւորվում է Հայաստանի ներկա անմխիթար իրականության հանգամանքով:

Մարտի 1-ի հանրահավաքից անցել է ուղիղ երկու ամիս՝ կարճատև մի ժամանակամիջոց, սակայն հազեցած բազմաթիվ նշանակալի գործընթացներով ու իրադարձություններով, որոնցից ձեր ուշադրությանն եմ ուզում ներկայացնել հետևյալ չորսը.

1. Սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի վատթարացում.
2. Յոթ հազարանոց անապահովների գործի տապալում.
3. Հայ-թուրքական երկխոսության խորացում.
4. Երեսնի հազարապետի ընտրության նախապատրաստություն:

Ստորև ես կփորձեմ, որքան հնարավոր է սեզմ կերպով, մեկնաբանել Հայ Ազգային Կոնգրեսի դիրքորոշումը նշված խնդիրներից յուրաքանչյուրի վերաբերյալ:

Սոցիալ-տնտեսական իրավիճակ

Ինչպես կանխատեսել կին՝ մարտի 1-ի հանրահավաքում, երկրի տնտեսությանն սպառնում էին լուրջ փորձություններ, գլխավորաբար կապված դրամի արժեզրկման սպասվող վտանգի հետ: Իմ կույքում ես մասնավորապես նշել կի. «Շատ շուտով կառավարությունն ստիպ-

ված է լինելու հրաժարվել դրամի փոխարժեքի արհեստական պահպանման հաղափականությունից: Ընդ որում, դրամն արժեզրկվելու է ոչ թե սահուն կերպով, ինչպես տեղի ունեցավ ռուսական ռուբլու պարագայում, այլ պարզապես գահավիժելու է: Գահավիժումն իրականացավ հանրահավաքից երկու օր անց, մարտի 3-ին՝ բացահայտելով կառավարության և Կենտրոնական բանկի վերջին շրջանում վարած հաղափականության ողջ սնանկությունը, երե շասեմ հանցավորությունը: Իշխանությունները մինչ այդ հասարակությանը հավատացնում էին, թե իբր դրամի փոխարժեքը ոչ թե արհեստական, այլ լողացող է, ինչը բացառնակ սուտ դուրս եկավ, որովհետև լողացող փոխարժեքը մեկ օրում 30%-ով անկում չեւ ապրի: Պարզվեց նաև, որ անցյալ տարվա վերջին և այս տարվա առաջին ամիսներին Կենտրոնական բանկի պահուստներից դուրս գրված շուրջ 800 միլիոն դոլարը ծառայել է ոչ այնքան դրամի փոխարժեքի պահպանման, որքան բողոքովին այլ նպատակի: Այդ գումարը, ինչպես նաև փոխանակման միջոցով բնակչությունից հայրայրված արտարժույթի պատկառելի ֆանակը նստել են բանկիրների, պետական պաշտոնյաների և օլիգարխների հաշիվներին, ինչն այլ բան, քան ազգային հարստության բացահայտ կողպուտ, չի կարելի համարել:

Իշխանություններն այժմ զոհունակությամբ նշում են, որ մարտի 3-ի գահավիժումից հետո դրամի փոխարժեքը կայունացել է: Բայց, չգիտես ինչու, նրանք մոռացության են մատնում այն փաստը, որ դրամի արժեզրկման և նրա պատճառած գնաճի հետևանքով բնակչության կենսամակարդակում շուրջ 30%-ի անկում է արձանագրվել: Կառավարության երկաթյա արամբանությամբ՝ կայունացումը նույնիսկ կատարյալ կարելի է համարել, նկատի ունենալով այն նշանակալի իրողությունները, որ այս տարվա առաջին եռամսյակում Հայաստանում առդեն իսկ գրանցվել է 6,1%-ի տնտեսական անկում, իսկ հարկային մուտքերը կազմել են բյուջեով նախատեսված եկամուտների ընդամենը 40%-ը: Ես մի այսպիսի կայունացում, և ժողովուրդը կհայտնվի լիակատար աղհատության գրկում: Քեես դրամի փոխարժեքն այժմ արդեն իսկպես լողացող է, բայց, չգիտես ինչու, այն լողում է միայն մեկ ուղղությամբ՝ դեպի հարստան ու տևական անկում: Դա նշանակում է, որ առայժմ և մոտակա ապագայում տնտեսական կայունացման

մասին խոսք անգամ չի կարող լինել: Չպետք է մոռանալ, որ չափազանց ծանր դրության մեջ են հայտնվել բանկերը՝ դրամային վարկերի պարագայում դրամի արժեզրկման հետևանքով կրած վնասների, իսկ դոլարային վարկերի պարագայում՝ դրանց մարման խնդրում առաջացած անհաղթահարելի ղժվարությունների պատճառով: Այս երևույթն անխուսափելիորեն հանգեցնելու է մի շարք բանկերի սնանկացման և, որպես դրա հետևանք, դրամի փոխարժեքի մի նոր կտրուկ անկման:

Դրամի արժեզրկման և զնաճի պատճառով Հայաստանի տնտեսությունը բախվել է նաև մի այլ բացասական երևույթի՝ առևտրի ծավալների էական կրճատման և դրա հետևանքով հարկային մուտքերի կտրուկ նվազման հետ: Բյուջեի մասին օրենքը վերածվել է թղթի կտորի, որովհետև կառավարությունն, բոտ էլայան, գործում է ոչ թե այդ օրենքի, այլ տարրական հաշվապահության հիման վրա, այսինքն՝ օրական որքան ստանում, այնքան էլ ծախսում է, հազիվ կարողանալով հոգալ պետական ապարատի կենսագործունեության և աշխատավարձերի վճարման կարիքները: Մուտքերի աղետալի նվազումը կառավարությանն ստիպում է խստացնել վարչարարությունը և խրախուսել մաֆային ու հարկային ծառայությունների կամայականությունները, այդ նպատակով որպես գործիք օգտագործելով նաև դատական մարմինները: Հարկային բեռն, այսպիսով, ինչպես անցյալում, շարունակում է ծանրանալ, առանց այդ էլ սնանկության եզրին հասած, մասն ու միջին ձեռնարկատերերի ուսերին: Սերժ Սարգսյանն ինքն էլ իր վերջին ասուլիսում ակամա խոստովանեց, որ խոշոր բիզնեսը հարկային դաշտից դուրս է մնում: Երբ այդ խոստովանությունն անկեղծ լինե, ապա կարող էր վիճակը շտկելու հույս ներշնչել: Բայց քանի դեռ նախագահի արձան գբաղեցնում է Սարգսյանը, խոշոր բիզնեսը շարունակելու է այդպես էլ դուրս մնալ հարկային դաշտից, որովհետև նա է նրա գլխավորած ավագակապետական համակարգի ամենահուսալի հեղափոխության և սեփական բարգավաճման իմիճական աղբյուրը:

Մարտի 1-ի հանրահավաքից հետո զգալիորեն սրվել են նաև սոցիալական դժգոհության արտահայտությունները, մասնավորապես տաճառ վարողների, մանրածախ առևտրի շուկաների և տոնավաճառների աշխատողների շարքում, որոնց շուտով կարող են միանալ գործազուկներն ու բյուջեատալին դուրսի աշխատողները: Դրանք առայժմ կրում են տարե-

բային ու չկազմակերպված բնույթ, սակայն բավարար լուծումներ չգտնելու պարագայում սպասում են վերածվել լուրջ ցնցումների: Իշխանությունները քեթեամտորեն փորձում են սոցիալական բողոքի ակցիաները եզմել ահաբեկումների ու ստոխիանական գործողությունների միջոցով, ինչը չափազանց վտանգավոր եւ հակաարդյունավետ մտահղացում է: Այնինչ նրանք պարտավոր կին անել նիշտ հակառակը, այսինքն՝ ոչ թե բնում խելղիչ իրավացի դժգոհությունները, հուսալով, որ դրանք չեն ծավալվի, այլ շաններ գործադրել մանր ու միջին ձեռնարկատերերին եւ վարձու աշխատողներին հուզող խնդիրները լուծելու ուղղությամբ: Պետությունն իրավունք չունի ձեռները լվանալ գործատերերի եւ աշխատավորների, վարձատուների եւ վարձակալների հարաբերություններից: Նրա պարտն է ակտիվորեն միջամտել եւ կարգավորել այդ հարաբերությունները: Կարող են առափել, թե օրենքները բավարար են այդ հարաբերությունները կարգավորելու համար: Բայց ամբողջ խնդիրն այն է, որ հակասություններն առաջանում են հենց օրենքների խախտման, պաշտոնական կամայականությունների եւ համատարած կոռուպցիայի պատճառով: Նրե պետությունը շտանձնի այդ հակասությունների լուծման պարտավորությունը, վաղը դա արդեն անելու են արհեստակցական միությունները, որոնք պետության կրավորակցության հետևանքով անպայման ձեռավորվելու եւ հզորանալու են, քանի որ աշխատավորների իրավունքների պաշտպանության այլ միջոց գոյություն չունի: Նկատի ունենալով խնդրի կարևորությունը եւ անկանխատեսելի սոցիալական ցնցումներից խտասպելու անհրաժեշտությունը, Հայ Ազգային Կոնգրեսը պատրաստ է խորհրդատվական եւ իրավաբանական աջակցություն ցուցաբերել անկախ արհեստակցական միությունների կազմակերպման հարցում: Մենք բազմիցս հայտարարել ենք, որ Կոնգրեսի գլխավոր նպատակը Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության ստեղծումն է, իսկ արհեստակցական միությունները քաղաքացիական հասարակության ամենակարևոր բաղկացուցիչ մասերից մեկն են:

Յոթի գործի անփառունակ վախճանը

Քեւ Հայ Ազգային Կոնգրեսի կենտրոնական գրասենյակը ս.թ. ապրիլի 2-ին հարցի կապակցությամբ հանդես է եկել հատուկ հայտարարությամբ, սակայն ավելորդ չեմ համարում ներկա ընդարձակ

խարանի առջև եւս մեկ անգամ վերհանել այդ նշանակալի իրադարձության կարևորությունը: Այսպես կոչված յոթի (իրականում տասնմեկի) գործի էությունն ըմբռնելու համար նախ հարկ է պարզել, թե ինչ նպատակով եւ հարուցված այդ գործը: Տարակույս չի կարող լինել, որ նպատակը պարզից էլ պարզ էր, այն է՝ ողջ աշխարհին սպացուցել ընդդիմության կողմից իշխանության բռնի յուրացման փաստը եւ դրանով արդարացնել իշխանությունների պատասխան գործողությունները, որոնք են խաղաղ ցույցի ստեղծարար գնդակոծումը, 10 հազարացիների սպանությունը եւ արտակարգ դրության հաստատումը: Ըստ այդմ, դատական մարմինների առջև խնդիր էր դրված յոթի գործը շուտափույթ կերպով հասցնել ավարտի եւ կայացնել պահանջված դատավեճը՝ ի հաստատումն մարտի 1-ի իրադարձությունների պաշտոնական վարկածի: Սակայն համաժողովրդական համառ պայքարի, քաղաքացիական կրթության, ինչպես նաև միջազգային կազմակերպությունների միջամտության շնորհիվ այդ խնդիրը տապալվեց: Դեմքը փրկելու համար իշխանություններն ստիպված եղան լուրջ փոփոխություններ կատարել Իրեական օրենսգրքում, դրանց հիման վրա վերանայակերպել ներկայացված մեղադրանքները եւ յոթի գործը մասնատել առանձին գործերի:

Այս քայլով, մասնավորապես Իրեական օրենսգրքի 300 հոդվածով առաջադրված մեղադրանքի վերացմամբ, իշխանությունները փաստորեն խոտուկանեցին, որ յոթի գործը սկզբից եւթ շինծու է եղել, եւ որ ընդդիմության կողմից իշխանության յուրացում կամ նույնիսկ յուրացման փորձ տեղի չի ունեցել: Իսկ սպանությունների գործի անջատմամբ իշխանությունները խոտուկանեցին նաև, որ այդ սպանությունները որեւէ կապ չեն ունեցել ցուցաբերների գործողությունների հետ: Այսպիսով, մարտի 1-ի իրադարձությունների պաշտոնական վարկածը վերջնականապես ջուրն ընկավ, եւ հրապարակում մնաց միայն իշխանությունների իրագործած սահմուկեցուցիչ ռեպրոծությունը, որը վաղ թե ոչ բացահայտվելու է ամենայն մանրամասնությամբ:

Այդ դեպքում, բնականաբար, հարց է առաջանում, թե ինչով կին հիմնավորված մարտի 1-ին իշխանությունների, մեզմասամ, ոչ համարժեք, իսկ իրականում բարարոտական գործողությունները: Քեւս ընդդիմության կողմից գանգվածային անկարգությունների կազմակերպ-

մա՛մբ, ինչում վերածնակերպված մեղադրանքով ամբաստանվում են նույն յոթ անձնավորությունները: Չխոսած այն մասին, որ ինճին իրավագիտական անգրագիտություն կամ աններթություն է միեւնույն զանգվածային անկարգությունների առանձին կազմակերպիչներ հանաչել յոթ անձնավորության, կասկածից վեր է, որ մասնատված գործերը եւս արժանանալու են մայր գործի բախտին, քանի որ ընդդիմության ոչ մի ներկայացուցչի այդպես էլ մինչ այժմ անձամբ բռնություն գործելու, մեկնա հրկիզելու կամ խանութ քայանելու կոնկրետ մեղադրանք չի ներկայացվել: Եթե այնուամենայնիվ դատարանին հաջողվի, անգամ օրենքի կոպտագույն խախտումներով, դատավիճիկներ կայացնել, միեւնույն է, դրան հօգս են ցնդելու եւրոպական դատարանում:

Իսկ թե իրականում ովքեր են եղել զանգվածային անկարգությունների կազմակերպիչները, մեկնաներ հրկիզողներն ու խանութներ քայանողները, այդ մասին սահմանափակ լսարանի առջև եւս խոսել եմ 2008թ. դեկտեմբերի 21-ին, Հայ Ազգային Կոնգրեսի առաջին համաժողովում, մասնավորապես նշելով հետեյալը. «Հավաստի աղբյուրներից ստացված տեղեկությունների հիման վրա մենք պարզել ենք, որ մարտի 1-ին մեկնաների հրկիզումները, խանութների քայանք եւ այլ սպորանքներ իրականացրել են որոշակի ավագակախորհրդեր, որոնց անդամների ընդհանուր թիվը կազմել է 950 հոգի: Այդ ավագակախորհրդերը կազմավորվել, հանդերձվել եւ նշված գործողությունները համակարգող կենտրոնի տրամադրության տակ են դրվել հինգ բարձրաստիճան պետական պաշտոնյաների եւ չորս հայտնի օլիգարխների կողմից: ... Բոլոր այդ ավագները Հայ Ազգային Կոնգրեսի կենտրոնական գրասենյակը ներկայացրել է Փաստահավաք խմբին, ինչպես նաեւ տրամադրել Եւրոխորհրդի Մարդու իրավունքների կոմիսար Քոմաստա Համմարբերգին եւ Հայաստանում հավատարմագրված մի քանի օտարերկրյա դեսպաններին: Նշված տեղեկությունների հավաստիությունը հաստատվում է նրանով, որ իշխանությունները կտրականապես ազդել են Փաստահավաք խմբին ստուգումներ կատարել Պաշտպանության նախարարության պահեստներից մեկում, որտեղից հիշյալ ավագակախորհրդերը ստացել են իրենց հանդերձանքը: Հարգելով Փաստահավաք խմբի գործունեության գաղտնիությունը, մենք առայժմ զերծ ենք մնում այդ ավագակախորհրդի պարզավիճակների անունները հրապարակելուց: Այդ մարդիկ այսօր էլ բարձրագույն պետական պաշտոններ եւ ազդեցիկ տնտեսական

դիրեր են գրադեցնում Հայաստանում: Չպետք է կասկածել, որ գալու է պահը, երբ մենք այդ անունները դարձնելու ենք հանրության սեփականությունը, եւ բոլորը համոզվելու են, թե քրեական ինչպիսի գազերի տարերի ձեռնում է գտնվում Հայաստանի ու նրա ժողովրդի բախտը:

Հայ-բուրժուական հարաբերություններ

Հայ-բուրժուական հարաբերություններում վերջերս նկատվող աննախադեպ տեղաշարժը արժանի է հատուկ գնահատականի, որովհետեւ այն շոշափում է Հայոց պետականության զարգացման ամենակենսական խնդիրներից մեկը: Միանգամից նշեմ, որ Հայ Ազգային Կոնգրեսը, բացառությամբ իր մասը կազմող մի կազմակերպության, կողմ է հայ-բուրժուական հարաբերությունների շուտափույթ կարգավորմանը եւ պատրաստ է այդ հարցում աշակցել Հայաստանի իշխանությունների ձեռնարկած բոլոր դրական փայլերին: Մեր միակ առաջությունը վերաբերում է Ցեղասպանության ոստանմասիրման նպատակով հայ եւ թուրք պատմաբանների հանձնաժողովի ստեղծմանը, քանի որ մեր համոզմամբ՝ դա այլ բան, քան Հայոց ցեղասպանության ուրացում, չի նշանակում:

Իսկ այժմ տեսնենք, թե ինչում է արտահայտվում հիշյալ տեղաշարժը: Ակնհայտ է, որ հայ եւ թուրք զիվանագետների զաղտնի շփումների արդյունքում ստեղծվել է մի աշխատանքային փաստաթուղթ, որն ընդգրկում է հետեյալ կետերը.

- Հայաստանի եւ թուրքիայի միջև զիվանագիտական հարաբերությունների հաստատում.
- Պետական սահմանների փոխադարձ հանաչում.
- Հայ-բուրժուական սահմանի բացում.
- Հայ եւ թուրք պատմաբաններից կազմված հանձնաժողովի ստեղծում:

Հետագայում այդ փաստաթուղթը կոչվեց «ճանապարհային քարտեզ», եւ բացահայտվեցին մի քանի այլ մանրամասներ: Ինչեւէ, քվում է, թե մենք գործ ունենեմ միջպետական հարաբերությունների հաստատման մի լուրջ մտադրության հետ, մանավանդ նկատի ունենալով, որ թուրքիան, կարծես-թե, հրաժարվել է հայ-բուրժուական հարաբերությունների կարգավորումը Ղարաբաղի խնդրի լուծմամբ պայմանավորելու

իր նախկին ապակառուցողական դիրքորոշումից: Մակայն առկա են երկու հանգամանքներ, որոնք մրազնում են այս տպավորությունը: Հայկական կողմի համար ակնհայտորեն որոշակի դժվարություն պիտի հարուցեր հայ եւ քուրճ պատմաբանների հանձնաժողովի ստեղծման գաղափարը, եւ վերջիվերջո նրան հաջողվել է այն վերանվանել միջկառավարական հանձնաժողով: Բայց դա ընդամենը միայն խնդիրը եղարկելուն եւ հայ ժողովրդին հանդարտեցնելուն միտված մեղմասացություն (ևսփիմիզմ) է, քանի որ միջկառավարական հանձնաժողովում եւս ենթադրվում է ստեղծել պատմաբանների ստորաբաժանում, ինչից հարցի էությունն ամենեւին չի փոխվում: Իսկ քուրճական կողմը չի կարող հաշվի չնստել աղբբեշանական հասարակության եւ սեփական ընդդիմության նեշման հետ, ուստի առիպված կրկին վերահասունայու է իր նախկին դիրքորոշմանը: Այսինքն, հակառակ լավատեսական կանխատեսումներին եւ հակառակ բոլոր սպասումներին, Հայաստանի եւ Քուրճիայի հարաբերությունները չեն կարգավորվելու եւ հայ-քուրճական սահմանը չի բացվելու, քանի ղեռ էական առաջընթաց չի արձանագրվել Դարաբաղյան հակամարտության լուծման հարցում:

Այս դեպքում հարց է առաջանում, ի՞նչն էր, ապա, բարձրացված այդ ամբողջ աղմուկի իմաստը: Ցավով, հարցի պատասխանը դառնաճամ է լինելու հայկական կողմի համար: Ամբողջ խնդիրն այն է, որ Քուրճիան, Հայաստանի հետ հարաբերությունները կարգավորելու ընդհանուր տարմարվածությունից բացի, իր առջև նաեւ մի ավելի նվազագույն եւ կոնկրետ նպատակ էր դրել, այն է՝ ամեն զեմով կանխել Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահ Բարաք Օբամայի եւ ամերիկյան կոնգրեսի կողմից Հայոց ցեղասպանության նանաչման վտանգը: Քուրճիան լիովին հասավ իր նպատակին, Հայաստանը մնաց ձեռնունայն, իսկ Սփյուռնը դարձյալ հուսախաբ եղավ: Ֆուտբոլային դիվանագիտությամբ սկսված խաղի առաջին կեսն ավարտվեց 1 : 0 հաշվով՝ ճօզուտ Քուրճիայի:

Քուրճիայի ղեկավարները նախագահ Օբամայի առջև դրին հայ եւ քուրճ դիվանագետների աշխատանքի արդյունում ձեւված վերոհիշյալ փաստաթուղթը եւ, ինչպես սպասելի էր, նրան հեշտությամբ համոզեցին, որ հայ-քուրճական հարաբերությունների կարգավորման բնագավառում լրջագույն գործընթաց է մեկնարկել: Օբաման, քեւս գովելի ազնվությամբ, հայտարարեց, որ Հայոց ցեղասպանության գնահառ-

ման հարցում չի փոխել նախընտրական շրջանում արտահայտած իր տեսակետը, սակայն պետական այրին վայել կեցվածքով բացատրեց, որ մտադիր չէ խանգարել այդ դրական գործընթացին, հասկացնել տարվ, որ Հայոց ցեղասպանության նանաչման հարցն առայժմ հանվում է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների օրակարգից:

Կարելի՞ է արդյոք, Քուրճիային եւ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին մեղադրել երկերեսանիության մեջ: Ամենեւին ոչ: Քուրճիան, նախանձելի դիվանագիտական հնարամտությամբ դրսևորելով, այս նանգրվանում փայլուն կերպով լուծեց իր հետապնդած առաջնահերթ խնդիրը: Իսկ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահը վարվեց այնպես, ինչպես նման իրավիեակում կվարվեր ցանկացած պատասխանատու առաջնորդ: Եթե, այնուամենայնիվ, մեղադրանքի քիտախ փնտրելու անհրաժեշտություն կա, ապա այդ քիտախը կարող են լինել միայն Հայաստանի վերջին տասնմեկ տարվա իշխանությունները՝ հաննինա Ռոբերտ Քոչարյանի, Վարդան Օսկանյանի, Սերժ Սարգսյանի եւ Էդվարդ Նալբանդյանի, որոնք բառացիորեն պղծեցին ցեղասպանության սուրբ գաղափարը, այն վերածելով հաղափական անուղի ու սակարկության առարկայի: Եւ դա ոչ քե պետական կամ ազգային վեկ նպատակների, այլ բացառապես Սփյուռնին հանդայնայու եւ ներհաղաճական դիվիդենտներ ստանայու մանրախնդիր նկատառումով:

Այս կապակցությամբ հետաբհիր է հետեւել նրանց վարած միանգամայն սնանկ ու վնասակար հաղաճականության էվոլյուցիային.

– Քոչարյանի վարչակազմի առաջին գործը եղավ դավաճանական կամ հակազգային հայտարարել Քուրճիայի հետ առանց նախապայմանների հարաբերություններ հաստատելու՝ նախկին իշխանությունների որդեգրած հաղաճականությունը:

– Հայաստանի արտաին հաղաճականության անկյունաճարը հռչակվեց Ցեղասպանության միջազգային նանաչման պանաշը, որը որպես հայ-քուրճական հարաբերությունների կարգավորման բանական հիմք, հոխորտանեմով դրվեց նաեւ Քուրճիայի առջև:

– Երբ, երկար համատեկուց հետո, Քոչարյանը եւ Օսկանյանը ի վերջո համոզվեցին, որ այս նանաչարերը փակուղային է, նրանք վերադաճան իրենց կողմից ժամանակին դավաճանական հայտարարված Քուրճիայի հետ առանց նախապայմանների հարաբերություններ հաստատելու

սկզբումին, ակամա բացահայտելով Հայաստանի թուրքյունը և Քուրիային հիմք տալով ավելի կոշտացնելու իր դիրճառումը:

– Թե՛ այս օրյեկտիվ պատճառով, եւ թե՛ սեփական լեզվախմբության խնդրի լուծման նկատառումով, Սերժ Սարգսյանն ընկավ մի ավելի վտանգավոր ծայրահեղության գիրկը՝ հայ–թուրքական սահմանի բացման դիմաց անխոնմաբար համաձայնելով ընդառաջելու ցեղասպանության ուսումնասիրման հարցով հայ եւ թուրք պատմաբաններից կազմված հանձնաժողով ստեղծելու վերաբերյալ Քուրիայի վարչապետ Ռեչեփ Երդոգանի կողմից տարիներ առաջ արված համայնա մոտացված առաջարկին:

Ոչ մի այլ բան, քան քաղաքական խտրապետությունների, անհետատեսու հայերի եւ անպատասխանատու ձեռնարկների այս խայտառակ շարքն է, անհա, որ հանգեցրեց նախագահ Օրամայի Քուրիա կատարած այցի բերած արդյունքին: Իհարկե, չի կարելի պնդել, որ էքե շիներ հայ–թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցում մեկնարկված վերոհիշյալ գործընթացը, Օրաման ապրիլի 24-ի իր ուղերձում, արդեն Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահի հանգամանակով, անպայման կարտասանելու ցեղասպանությունը բառը կամ ամերիկյան կոնգրեսը կհանաչելու Հայոց ցեղասպանությունը: Այսպիսի իրավիճակներ շատ են եղել, բայց երբեք այդ բանը տեղի չի ունեցել: Բայց ներկա իրավիճակն էականորեն տարբերվում է նախորդներից, քանի որ այս անգամ արդեն հարցի մերժման ֆորմով պատրվակը Քուրիայի հետ ամեն զնով, այդ թվում ցեղասպանության ուրացման զնով, մերժենալու Սերժ Սարգսյանի ձախորդ նախաձեռնությունն է: Այսպիսով, առանց դույզն իսկ չափազանցության, հարկադրված ենք արձանագրել, Սերժ Սարգսյանը հանուն սեփական իշխանության երկարաձգման, բառի բուն իմաստով, ծախեց ցեղասպանությունը: Նրա հաջորդ հայլն, անկասկած, լինելու է Ղարաբաղը ծախելը, ինչից հետո, բնականաբար, նա դառնալու է առաջին հայը, որը կարժանանա Նոբելյան մրցանակի:

Ես մտով եմ արտահայտվում. վստահաբար, Սարգսյանի վարը շատ ավելի անխնայ զնահատականների է արժանանալու Հայաստանի եւ մանավանդ Սփյուռքի արմատական շրջանակներում: Արդարությունը պահանջում է, սակայն, կատարվածում մեղադրանքի որոշ բաժին հասցնագրել նաև Սփյուռքի ազգային շոջերին, ովքեր ոչ միայն երբեք Հայաստանի իշխանություններին չզգուշացրին ցեղասպանության նա-

նաչման հարցը պետականորեն բարձրացնելու ձեռնարկի անխոնմությունն ու վնասակարության մասին, այլև ընդհակառակը, ոգեւորությունը խրախուսեցին վերջիններիս ջանքերն ու թմրկահարեցին նրանց «սխառները»՝ արդյունքում ստանալով այն, ինչ ստացան: Ավելի քան հառատուն տարիների ընթացքում Հայոց ցեղասպանության միջազգային նախաձեռն նպատակով Սփյուռքի ներդրած հսկայական ջանքերն ու դրամական միջոցներն, այսպիսով, մեկ օրում չուրը թափվեցին: Դժվար է պատկերացնել, թե ինչպես կարելի է շուկել վիճակը եւ դարմանել պատճառված վնասը:

Այս ամենով հանդերձ, քեկուզ նման տխուր արդյունքով ավարտված հայ–թուրքական հարաբերությունների կարգավորման ներկա գործընթացը բոլորովին գուրկ չէ դրական տարրերից: Մի կողմից՝ Քուրիայի բնական շահագրգռվածությունը հայ–թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցում, իսկ մյուս կողմից՝ այդ կարգավորման պայմանավորումը հայ–ադրբեջանական հարաբերություններում ակնկալվող տեղաշարժով, որոշ հող է ստեղծում Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացի խթանման համար: Դրական պետք է համարել նաև դեպքերի բերումով նախագահ Օրամայի ստանձնած բարոյական պատասխանատվությունը, ինչը նրա դեկավարած երկրի առջև պարտավորություն է դնում ավելի ակտիվորեն ու անկողմնակալ կերպով ներգրավվել ինչպես հայ–թուրքական հարաբերությունների, այնպես էլ Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում: Բարձր Օրաման իղևախառ է բառիս ամենադրական իմաստով: Իսկ հայտնի է, որ քեկ աշխարհը սովորաբար կառավարում են պրագմատիկներն ու ցինիկները, բայց քաղաքականությունն առաջ են մղում ժամանակ առ ժամանակ հայտնվող իղևախառները: Ընդ որում, իղևախառ ասելով, ես ամենեվն նկատի չունեմ իղևոյցներին, այլ բարոյականության, ազնվության եւ արդարության հարցերում կայուն սկզբունքներ ունեցող հազվագյուտ պետական անձանց:

Երեւանի քաղաքապետի ընտրությունները

Երբ Հայ Ազգային Կոնգրեսը հայտարարեց, որ իմ գլխավորությամբ մասնակցելու է Երեւանի քաղաքապետի առաջիկա ընտրություն-

ներին, իշխանական համբարից հենած առաջին արձագանքն այն եղավ, որ Կոնգրեսը հաղափականացնում է այդ ընտրությունները, այսինքն՝ զործում է զարհուրելի մի հանցանք, որի նմանը տեսնված չէ համաշխարհային պատմության մեջ: Ցանկացած հարցի հաղափականացումն այդպես արձագանդողների համար, կարծես-թե, հավասարագոր է ժանտախտի, որից գլխավորապես պետք է փախչել: Նախ՝ դրանով իշխանական կոալիցիայի մաս կազմող խորհրդարանական կուսակցություններն իրենց դնում են ծիծաղելի դրության մեջ, մոռանալով, որ հենց իրենք են իսկզբանե ծայրանեղորեն հաղափականացրել հաղափապետի ընտրությունները, որդեգրելով հարյուր տոկոսանոց համամասնական սկզբունք: Եւ երկրորդ՝ նման արձագանքով նրանք անզգուշորեն մատնում են իրենց Բրեական էությունը, որովհետեւ հաղափականացման այլընտրանքը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ Բրեականացումը:

Ժամանակն է վերջապես գիտակցել, որ պետության մեջ ոչ հաղափական հարց գոյություն չունի, որովհետեւ պետության կենսակերպը հենց հաղափականությունն է: Եթե այդպես չլիներ, ապա ինչ իմաստ կունենային, ասենք, տնտեսական հաղափականություն, սոցիալական հաղափականություն, ագրարային հաղափականություն, կրթական հաղափականություն, մշակութային հաղափականություն, առողջապահական հաղափականություն եւ բազմաթիվ այլ նմանատիպ հասկացություններ: **Պետություն եւ հաղափականություն** բառերն անզուսուրճաբանությամբ նույնական են, եթե նկատի ունենանք, որ հաղափականություն (պոլիտիկա) բառն առաջացել է հունական պոլիս (հաղափ-պետություն) բառից: Այս բանն, ի դեպ, գիտակցվել է անգամ միջնադարում, ինչի վկայությունն է այն, որ XIII դ. հայ մատենագիր Հովհաննես Երզնկացին **պետություն** հասկացությունն արտահայտելու համար գործածում է **հաղափ** բառը:

Պաշտոնական հարգամունկնան ընտրությունների հաղափականացման մեջ Կոնգրեսին մեղադրելուց բացի, փորձում է մեզ անհարմար դրության մեջ դնել նաեւ մի այլ ծիծաղելի ճեարքով՝ հաղափապետին, իր պատկերացմամբ, օժտելով միայն աղբահավաքի նվաճա դերով: Նախ՝ ո՞վ է ասել, որ աղբահանությունն ինքնին կարելու գործ չէ: Եւ երկրորդ՝ եթե հաղափապետի միակ պարտականությունը աղբահանությունն է, ապա ինչո՞վ բացատրել, որ Երեւանի մասին 60 մեծադիր էջից բաղ-

կացած օրենքում այդ խնդրին ընդամենը մեկ տող է հատկացվել, մինչդեռ ողջ մնացյալը վերաբերում է հաղափականությանը: Եթե տրված բացատրություններից հետո էլ կարծիքներ կհնչեն, թե Հայ Ազգային Կոնգրեսը հաղափականացնում է հաղափապետի ընտրությունները, ապա դրա համար պետք է միայն շնորհակալություն հայտնել Կոնգրեսին, քանի որ հաղափականացնելով, նա ձգտում է կանխել ընտրությունների Բրեականացումը:

Այսօր ես ամենեւին մտադիր չեմ զբաղվել նախընտրական հարց-չությանը: Դա մեծ կանեմք մեր հաջող հանրահավաքներում: Սակայն առաջիկա ընտրությունների կապակցությամբ չեմ կարող ձեր ուշադրությունը չհրավիրել մի վերջին կարևոր հարցի վրա: Ի՞նչ տեղի կունենար, եթե Հայ Ազգային Կոնգրեսը որոշեր չմասնակցել Երեւանի հաղափապետի ընտրություններին: Անկասկած, ոչ այլ բան, քան այն, ինչ տեղի ունեցավ 2007թ. խորհրդարանական ընտրություններում: Դրանք կանցնեին արտառատ նույնքան ազատ ու արդար պայմաններում, իշխանական թեկնածուն համոզիչ հաղթանակ կտաներ, իսկ միջազգային դիտորդներն այդ ընտրությունները կգնահատեին որպես ժողովրդավարության խորացման ուղղությամբ կատարված նշանակալի հայ: Սերժ Սարգսյանն, այդ ընտրությունները դրոշ դարձնելով, հետին թվով ինչ-որ առումով կլեզիտիմացներ 2008թ. նախագահական կեղծված ընտրությունները եւ հսկայական վարկ ձեռք կբերեր միջազգային հանրության աչքում:

Եթե Սարգսյանն իսկապես մտածում է իր եւ պետության վարկի մասին, ապա նա այսօր էլ ունի տվյալ նպատակին հասնելու հնարավորությունը: Թող անցկացնի օրինական ընտրություններ, որոնք, վստահաբար, կարժանանան ոչ միայն միջազգային դիտորդների, այլեւ մեր հասարակության գնահատանքին: Նա պետք է վերջիվերջ գիտակցի, որ օրինական ընտրությունների արդյունքում ոչ միայն իշխանության, այլեւ նույն-իսկ ընդդիմության հաղթանակը ուժեղացնում է պետությունը եւ նրան գեղծ պահում արտաքին նշումներից: Այլապես նա երբեք պետական այր կոչվելու իրավունք չի ձեռքբերի: Իսկ եթե Սարգսյանը, նեղմտություն դրսևորելով, փորձի կրկնել այն, ինչ կատարեց նախագահական ընտրությունների ժամանակ, շտառելով ոչ միայն բացահայտ կեղծիքներից, այլեւ ֆիզիկական բռնություններից, ապա պետությանը կհասցնի հերթական ծանր

հարվածը, որից այս անգամ արդեն այն կարող է այլևս ուշի չգալ: Քաղաքացուի ընտրությունների օրինականության ապահովումը Սերժ Մարկոսյանի համար Հայաստանի հասարակության և միջազգային հանրության առջև որոշ հեղինակություն ձեռքբերելու վերջին շանսն է: Այդ շանսը շոգտագործել, հերքական անգամ, նա կարող է միայն Հայաստանի պետական շահը զոհաբերելու գնով:

Եւ այսպես, վաղվանից մենք մտնում ենք ընտրապայքարի մի նոր փուլ, որը մի էական հատկանիշով, այն է՝ ընդդիմության միասնականությունը, տարբերվում է նախագահական ընտրապայքարից, ինչը մեծապես կնվազեցնի ընտրությունների արդյունքները կեղծելու իշխանությունների հնարավորությունը: Մենք շափագանց ավստոսում ենք, որ չհաջողվեց ընտրություններին մասնակցել Հայ Ազգային Կոնգրեսի և Ժառանգություն կուսակցության ընդհանուր ցուցակով: Սակայն գնահատում ենք նաև՝ ընդդիմության փլեները չփշրելու նկատառումով ընտրություններին շահասակցելու վերաբերյալ Ժառանգության կայացրած որոշումը: Միաժամանակ համոզված ենք, որ Ժառանգությունն, այնուամենայնիվ, կանի ամեն ինչ՝ առաջիկա ընտրություններում ընդդիմությանը սատարելու համար:

Մեր հաջորդ, արդեն նախընտրական հանրահավաճը տեղի կունենա մայիսի 15-ին: Մենք հանրահավաճներ և ընտրողների հետ հանդիպումներ ենք նախատեսել նաև Երևանի քաղաքի համայնքներում: Ուզում եմ նաև տեղեկացնել, որ Հայ Ազգային Կոնգրեսի բոլոր շտաբներում գործելու են հատուկ բաժիններ, ուր դոմ կարող եմ ներկայացնել ֆազաի խնդիրների վերաբերյալ ձեր գրավոր առաջարկները, որոնք բարեխղճությամբ կնետրան կենթարկվեն և հաշվի կառնվեն մեր հետագա գործունեության մեջ: Իսկ այժմ՝ բարի երթ, որի ուղին և անցկացման կարգը, ինչպես միշտ, ձեզ կներկայացնի Հայ Ազգային Կոնգրեսի կենտրոնական գրասենյակի համակարգող Առն Զուռաբյանը:

«Յայը», «Յայկական ժամանակ», «Ժամանակ երեսան», «168 ժամ», 2 մայիսի, 2009թ.:

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Ա

ԱԲԳԱՐՅԱՆ ԵՐԶԱՆԻԿ, 49, 51
 ԱԲԲԱԼԱՄՅԱՆ ԳՈՌ, 191
 ԱԲԲԱԼԱՄՅԱՆ ՀՈՎԻԿ, 21, 259
 ԱԿԱՐ, 80
 ԱԼԱԶԱՆ ՎԱՀՐԱՄ, 123
 ԱԼԻՔՍԱՆՅԱՆ ԱԼԻՍԱ, 55
 ԱԼԻՔՍԱՆՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ, 120
 ԱԼԻԿԻ ՈՂԱՄ, 305, 307, 308
 ԱԼԻԿԻ ՀԵՅԿԱՐ, 33, 323
 ԱԼԻԿԱՆՈՎ ԱԲԲԱԼԱՄ, 158
 ԱԼԱՄԱԼՅԱՆ ԱԼԻՔՍԱՆԴՐ, 66
 ԱՂԱՆԹԵԳՅԱՆ ԱՐԵԼ, 158
 ԱՅՎԱԶՅԱՆ ՍՄԲԱՏ, 23
 ԱՅՎԱԶՅԱՆ ՎԻՏՅԱ, 52
 ԱՆԿՐՈՊՈՎ ՅՈՒՐԻ, 159
 ԱՆՏԻՆՅԱՆ ԱՇՈՏ, 83
 ԱՌՈՒՍԱՄՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ, 194
 ԱՍՄԵՐՅԱՆ ԲԱԿՐԱՏ, 83
 ԱՎԱԳՅԱՆ ԱՎԵՏԻՍ, 4, 83
 ԱՎԱԳՅԱՆ ԳԱԳԻԿ, 136
 ԱՎԳԱԼԹԵԳՅԱՆ ԹԱԿԵՌՈՍ, 122
 ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ ԱՐՄԵՆ, 21
 ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ ԺՈՂԵՖ, 83

ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ, 136
 ԱՎԵՏԻՔՅԱՆ Ս., 148
 ԱՐԱՄՅԱՆ ՎԱՏԵՐ, 123
 ԱՐԱՐՔՅԱՆ ԲԱԲԿԵՆ, 52, 62, 83, 203
 ԱՐԵՆՍ ԳԵՐԳ, 238, 239
 ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ, 83, 203
 ԱՐՄԵՆ ՄԿՐՏԻՉ, 123
 ԱՖՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ, 44, 95

Բ

ԲԱԲԱՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ, 42, 124
 ԲԱԲԱԶԱՆ ԱԼԻ, 317
 ԲԱԲԱԶԱՆՅԱՆ Ա., 148
 ԲԱԲԱԶԱՆՅԱՆ ԱՌԻՆ, 158
 ԲԱԲԱԶԱՆՅԱՆ ՀԱՄԱԶԱՍՊ, 158
 ԲԱԿՐԱՏՅԱՆ ՀՐԱՆՏ, 59, 62, 76, 84, 136
 ԲԱԶԵՅԱՆ ԱԼԹԵՐՏ, 23
 ԲԱԿԱԶՅԱՆ ԱՐՇԱԿ, 136
 ԲԱԿՈՒՆՑ ԱԿՍԵԼ, 122
 ԲԱՂՎԱՍՏՐՅԱՆ ԱԼԹԵՐՏ, 51
 ԲԱՂՎԱՍՏՐՅԱՆ ԱՐԹՈՒՐ, 94
 ԲԱՂՎԱՍՏՐՈՎ ՄԻՇԱ, 120
 ԲԱՂՎԱՄՅԱՆ ՀՈՎՀԱՆԵՆՍ, 158

ԲԱՆՈՒՉՅԱՆ ԱՐՇԱԿ, 4
 ԲԱՐԽՈՒԿԱՐՅԱՆ ԼԵՒՈՆ, 23
 ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ ԶՈՅԱ, 191
 ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ ՄԱՐԻԱՄ, 200
 ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ ՎԱՀՐԱՄ, 91
 ԲԱՐՏՈՒՂՎ ՎԱՍՍԻՍԻ, 117
 ԲԵՂԱՐՅԱՆ ԲԱՐՍԵՂ, 120
 ԲԻՇԱՐՅԱՆ ՀԵՂՆԵ, 242
 ԲԼԵՅԱՆ ԱՇՈՏ, 63
 ԲՈՒՇ ԶՈՐՋ Վ., 258, 312
 ԲՐԱՅՉԱՍ ՄԵՓՅՈՒ, 324
 ԲՐՈՒՏՅԱՆ ՄԱՐԻԱՄ, 196

Գ

ԳԱՔՐԻՆԵԼՅԱՆ ԷՄՄԱ, 181
 ԳԱՂՅԱՆ ԱՐՄԱՆ, 200
 ԳԱՍՏՅԱՆ ՆԱՐԵԿ, 132
 ԳԱՄԱԶՅԱՆ ԳԱՂՈՍՏ, 83
 ԳԱՅԳԱՐ ԵԳՈՐ, 101
 ԳԱՍԳԱՐՅԱՆ ՄԱՆՈՒԿ, 136, 179
 ԳԿՂՅԱՆ ԹԵՂՄԱՆ, 53
 ԳԵՂԱՄՅԱՆ ԱՐՏԱՇԵՍ, 94
 ԳԵՅԹՍ ԲՈՂ, 138
 ԳԵՒՈՐԳՅԱՆ ԱՐՄԵՆ, 21, 259, 265
 ԳԵՒՈՐԳՅԱՆ ԶԱՎԵՆ, 23
 ԳԵՒՈՐԳՅԱՆ ԹԱՄԱՐ, 61, 62
 ԳԵՒՈՐԳՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ, 83
 ԳԻՄԻՇՅԱՆ ՄԿՐՏԻԶ (ՍՈՍ), 136
 ԳՅՈՒՂ ԱՐԿՈՒՂԱԶ, 309
 ԳՅՈՒՄՈՆՇԵԼԻ ՍԵՄԻՆ, 309
 ԳՈՐԲԱԶՈՎ ՄԻՆԱՍԿ, 152, 159
 ԳՐԵԿՈՎ Բ.Գ., 117
 ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ Ն., 148

Դ

ԴԱՆԻՆԵԼՅԱՆ ՍՈՆԱ, 201
 ԴԱՎԹՅԱՆ ԿԱՐԵՆ, 136
 ԴԱՎԹՅԱՆ ԿԱՐՄԵՆ, 182
 ԴԱՐՔՈՆՅԱՆ ԱՐՄԵՆ, 21
 ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ ԿԱՐԵՆ, 11, 23, 82, 133, 214
 ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ ՍՏԵՓԱՆ, 11, 94, 133, 135, 180, 200, 214, 237, 331
 ԴՈՒՐՅԱՆ ՕՇԱՆ, 158

Ե

ԵՂՈՂԱՐՅԱՆ ԱՐՄԵՆ, 23
 ԵՂՈՅԱՆ ԱՐՄԱՆ, 68
 ԵՍԱՅԱՆ ԶԱՊԵԼ, 122
 ԵՍԱՎ, 80
 ԵՐՈՒՔԱՆԵ ԱՆՔՍԱՆԿՐ, 53
 ԵՒԱ, 80

Զ

ԶԵՅՆԱԼՅԱՆ ԱՐՏԱԿ, 23
 ԶՈՒՐԱՐՅԱՆ ԱՐԱՐԱՏ, 135, 331
 ԶՈՒՐԱՐՅԱՆ ԼԵՒՈՆ, 83, 331, 349, 364

Է

ԷԶՐԻԲԵՆ ԲՈՌՈՂՅԱԶ, 33, 323
 ԷՐԿՈՂԱՆ ՌԵՋԵՓ, 360

Թ

ԹԱՄԱԶՅԱՆ ԱՐՄԱՄ, 233
 ԹՈՓՈՎԵՆՅ ՎԱՀԱՆ, 122
 ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ ԱՐԹՈՒՐ, 79
 ԹՈՐՈՍՅԱՆ ՌՈՒՔԵՆ, 136

Ի

ԻՇԵԱՆՅԱՆ ԱՎԵՏԻՔ, 52
 ԻՍԱԿՈՎ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ, 158

Լ

ԼԱԶԱՐՅԱՆ ՏԵՐ ՀՈՒՍԻԿ, 83
 ԼՊՊԱՐԻՏՅԱՆ ԺՈՐԱՅՐ, 313

Խ

ԽԱՆՔԱՐՅԱՆ ԱՐՄԵՆ, 83
 ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ ԱՐԱՄ, 158, 253
 ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ ԱՐՏԱԿ, 59
 ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ ՄԱՆՈՒԿ, 70, 71
 ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ ՄԱՐԻՆԵՏԱ, 186
 ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ ՎԱՀԱԳԵ, 83
 ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ ՎՊԵՆ, 83
 ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ, 136
 ԽՐՈՒՇԶՈՎ ՆԻԿՈՏԱ, 67

Մ

ՄԱՌՈՒԿՅԱՆ ԳԱԳԻԿ, 120

Կ

ԿԱՅԵՆ, 80
 ԿԱՊՈՏԻԿՅԱՆ ՍՈՎԱ, 48
 ԿԱՐԱՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ԳԻԵԳՈ, 69
 ԿԱՐԱՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ՇԱՀԵՆ, 23, 203
 ԿԵՒՈՐԿՈՎ, 102
 ԿԵՐՈՎ ՍԵՐԳԵՅ, 82
 ԿՈՂՈՄՐԻՆ ԺՈՐՃ, 238, 239
 ԿՈՄԻՏՅԱՄ, 253

Հ

ՀԱԿՈՐ, 80
 ՀԱԿՈՐՅԱՆ ԱՆՔՍԱՆ, 51, 52
 ՀԱԿՈՐՅԱՆ ԳՈՐԻԿ, 91, 259
 ՀԱԿՈՐՅԱՆ ԳՈՎԻԹ, 136
 ՀԱԿՈՐՅԱՆ ԹԱԳՈՒՀԻ, 187
 ՀԱԿՈՐՅԱՆ ԹԱԹՈՂ, 189
 ՀԱԿՈՐՅԱՆ ԼԵՒՈՆԻԿ, 23
 ՀԱԿՈՐՅԱՆ ՀԱԿՈՐ, 235
 ՀԱԿՈՐՅԱՆ ՍՄԲԱՏ, 52
 ՀԱԿՈՐՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ, 23, 136
 ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ ՎԻԿՏՈՐ, 77, 158
 ՀԱՄՄԱՐՔԵՐԿ ԹՈՒՄԱ, 238, 334, 356
 ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ ՄԻՔԱՅԵԼ, 63, 136
 ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ ՌՈՒՔԵՆ, 120
 ՀԱՐՈՅԱՆ ՎԱԶԱԿԱՆ, 63
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ա., 148
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԱՆՔՍԱՆ, 21, 22, 34, 35, 259
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԱՆՔՍԱՆԿՐ, 158
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԱՐՄԵՆ, 259
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Գ., 148
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԳԵՂԱՄ, 23
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԳՈՎԻԹ, 64
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԳՈՎԻԹ, 223, 259
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԽՈՍՐՈՎ, 99
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՀԱՅԿ, 88
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՍՈՐԻՆ, 54, 75
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՎԱՂԱՐՇԱԿ, 23
 ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՎԱՐՈՒՆ, 136
 ՀԵՐԿԵԼ ԱՆԿՐԵՍ, 337
 ՀԻՏԵՐ ԱԳՈՒՅ, 64
 ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐԶԿԱՅԻ, 362

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԱՇՈՏ, 123
 ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ, 136
 ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՍԵՂՐԱԿ, 83
 ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՎԱՀԱՆ, 242
 ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԲԱՅՅԻ, 94
 ՀՈՎՍԹՅԱՆ ԱՎՎԱՆ, 22, 34, 259
 ՀՈՒՍԱՆՅԱՆ ՆԱՐԻ, 35

Ղ

ՂԱԶԱՐՅԱՆ ԿԱՐԵՆ, 190
 ՂՈՒԿԱՅԱՆ ԱՐԿԱԴԻ, 41, 42, 318

Ս

ՍԱԹԵՒՈՍՅԱՆ ԳԱՎԻՔ, 23
 ՍԱԹԵՒՈՍՅԱՆ ՀՐԱՆՏ, 158
 ՍԱԼԱՍՅԱՆ ՄՅԱՍԻԿ, 235
 ՍԱԿԱՐՅԱՆ ՄԱՐԻԵՏԱ, 181
 ՍԱԿԵՅԱՆ ՊԵՏՐՈՍ, 136, 235
 ՍԱԿՅԱՆ ՄՈՎՍԵՍ, 63
 ՍԱՀԱՐԻ ԳՈՒՐԳԵՆ, 123
 ՍԱՀՏԵՍՅԱՆ ԱՐԱՐԱՏ, 44
 ՍԱՄԿՈՆՅԱՆ ՆԱԻՐԱ, 195
 ՍԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ, 120
 ՍԱՆՈՒԿՅԱՆ ԱՐՍԵՆ, 56
 ՍԱՆՈՒԿՅԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ, 179
 ՍԱՆՈՒԿՅԱՆ ՎԱԶԳԵՆ, 52, 66, 82, 94, 184, 185
 ՍԱՇՏՈՑ ՄԵՄՐՈՊ, 87
 ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ, 21
 ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԳԱՌԻԿ, 136
 ՍԱՐԳՍՅԱՆ ՀՐԱՆՏ, 94
 ՍԱՐԿՈՍՅԱՆ ԳԻՄՆԱ, 197
 ՍԱՐՈՒՔՅԱՆ Մ., 235, 268

ՄԵԴՎԵԳԵՒ ԳՄԻՏՐԻ, 305
 ՄԵՆՎԵ.ՇԱՀՆԱԶԱՐ, 123
 ՄԻՐՋՈՅԱՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ, 259, 268
 ՄԻՐՋՈՅԱՆ ԷՂՎԱՐԳ, 158
 ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ ՍԱՍՈՒՆ, 235
 ՄՅԱՍԻԿՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ, 349
 ՄՈՒԳԱՐԵ ՌՈՐԵՐՏ, 255
 ՄՈՒԹԱԼԻՔՈՎ ԱՅՆԱԶ, 33, 323
 ՄՈՒՍՈՒՅԱՆ ԱՐՄԱՆ, 179
 ՄՈՒՐԱԳՅԱՆ ԻԿՈՐ, 75

Յ

ՅԱԿՈՒՐՈՎՍԿԻ, 117
 ՅՈՒՇՉԵՆԿՈ ՎԻԿՏՈՐ, 201

Ն

ՆԱԶԱՐՅԱՆ ԲՈՐԻՍ, 23, 34
 ՆԱԶԱՐՅԱՆ ՆԵՐՍԵՍ, 44, 91
 ՆԱՐԱՆԴՅԱՆ ԷՂՎԱՐԳ, 359
 ՆԱՐԱՆԴՅԱՆ ՏԱԹԵՒԻԿ, 184
 ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ ԱՆՈՒՇ, 199
 ՆԻՔՈՆ ՌԻԶԱՐԳ, 220
 ՆՈՐԵՆՑ ՎԱՂԱՐՇԱԿ, 123

Շ

ՇԱՀԳԱՂԿՅԱՆ ՆԻԿՈԼ, 83
 ՇԱՀԻՅԱՆ ԿԱՐԵՆ, 83
 ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ ԳԱՎԻՔ, 51, 89, 136
 ՇԻՐԱՆՅԱՆ ՎԱՀԱՆ, 23
 ՇՈՒԿԱՐՅԱՆ ՌՈՐԵՆ, 203
 ՇՎԱՐՑ ԵՂԵՆԻ, 80

Ո

ՈՒՋՈՒՆՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ, 35

Չ

ՉԱՌՇԵՍԿՈՒ ՆԻԿՈԼԱՆ, 270
 ՉԱՐԵՆՑ ԵՂՅԵՆ, 122, 212
 ՉԵՄԲԵԻԼԵՆ ՆԵՎԻԼ, 64
 ՉԵՐՉԻԼ ՌԻՆՍՏՈՆ, 64
 ՉԻԿԻՉ-ԿԱՆ, 117

Պ

ՊԱՎՎՈՎ ՎԱԼԵՆՏԻՆ, 101
 ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԼԵՌԱՐԳ, 79
 ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՄԱՆՈՒՇԱԿ, 83, 110
 ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՍՈՒՍԱՆՆԱ, 194
 ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ, 158
 ՊՈՂՈՍՅԱՆ Լ., 148
 ՊՈՂՈՍՅԱՆ ԼՎԻՔ, 193
 ՊՈՒՏԻՆ ՎԱԿԻՄԻՐ, 105, 288
 ՊՐԵՍԿՈՏ ՋՈՆ, 234, 238, 239

Ջ

ՋԱՆԱՆ ՄԿՐՏԻՉ, 122

Ռ

ՌԱՅՍ ԿՈՆԴՈՒՉՋԱ, 316
 ՌԻԺՈՎ ՆԻԿՈԼԱՅ, 75
 ՌՈՒՐՈՆՅԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ, 83

Ս

ՍԱԴԱՐ ՀՈՒՍԵՅՆ, 255
 ՍԱԳՈՅԱՆ ԱՐՇԱԿ, 52

ՍԱԳՈՅԱՆ ՀԱԿՈՐ, 58
 ՍԱՆԱՐՈՎ ԳՄԻՏՐԻ, 53
 ՍԱՀԱԿԱՇՎԻՍ ՄԻՆԱԹԼ, 201, 282
 ՍԱՀԱԿՅԱՆ ԱՐԱ, 83
 ՍԱՀԱԿՅԱՆ ԲԱԿՈ, 318
 ՍԱՂԱԹԵԼՅԱՆ ՄՈՌՇԵՂ, 23
 ՍԱՐԳՅԱՆ ԱՆԱՀԻՏ, 136
 ՍԱՐԳՅԱՆ ԱՇՈՏ, 4, 15
 ՍԱՐԳՅԱՆ ԱՐԱՄ, 23, 135, 214, 262, 331

ՍԱՐԳՅԱՆ ԱՐՄԵՆ, 65, 66
 ՍԱՐԳՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ, 136
 ՍԱՐԳՅԱՆ ԼԵՒՈՆ, 120
 ՍԱՐԳՅԱՆ ԼՅՈՒԿԱՆՈՎ, 94, 136, 331
 ՍԱՐԳՅԱՆ ՍԱՀԻԿ, 126
 ՍԱՐԳՅԱՆ ՍԵՐՃ (ՍԵՐՃԻԿ), 13, 21, 24, 31, 36, 41-43, 55, 64, 66, 78, 81, 84, 87, 92-94, 102, 107, 109, 114, 119, 120, 122-127, 131, 134, 137, 145, 152, 193-196, 205, 209, 210, 219-221, 223, 224, 236, 239, 242, 255-259, 264, 265, 267, 273, 275-277, 287-290, 292-298, 300, 301, 305, 307, 308, 311-313, 316-319, 321, 322, 338, 353, 359, 360, 363, 364

ՍԱՐԳՅԱՆ ՎԱԶԳԵՆ, 23, 59, 65, 66, 82, 214
 ՍԱՐԿԱՐՅԱՆ ՆՈՐԱ, 183
 ՍԱՐԿԻՍՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ, 232-234
 ՍԱՐԿԱՋԻ ՆԻԿՈԼ, 283, 316
 ՍԱՐՅԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍ, 158
 ՍԵԴՐԱԿՅԱՆ ՄՀԵՐ, 126
 ՍՄՈՆ, 53

ՍԻՄՈՆՅԱՆՑ ԷԳՈՒՐԿ, 23
 ՍԻՍԱԿՅԱՆ ՆՈՐԱՅԻ, 158
 ՍԻՐԱԿԵՂՅԱՆ ՎԱՆՈ, 40, 59, 66, 83,
 84, 184
 ՍՈՒՔԻԱՅԱՆ ԽԱԶԱՏՈՒՐ, 91, 120
 ՍՊԵՆԳՈՒՐՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԳՐ, 253
 ՍՏԱԼԿԻ ԻՈՍԻՖ, 32, 67, 82, 270
 ՍՏԱՄԲՈՂՅԱՆ ԽԱԶԻԿ, 75
 ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ Ա., 148

Վ

ՎԱԶԳԵՆ Ա ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, 77
 ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ ԴԱՎԻԹ, 62, 84
 ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ ԼՐԱՆՏ, 120
 ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ ՅՈՒՐԻ, 158
 ՎԱԴԻՄԻՐՅՈՎ Բ.Յ., 117

Տ

ՏԵՐ-ԱԹԻԱԼԱՄՅԱՆ ԼՐԱՆՏ, 61
 ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԹԵԼՄԱՆ, 84
 ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ԼԵՒՈՆ, 3-14, 39, 43,
 47, 52, 55, 59, 69-71, 79, 91, 110,
 124, 125, 142, 179, 181, 183, 184,
 186, 231, 233, 235, 239, 264, 268,
 269
 ՏԵՐՏԵՐՅԱՆ ԱՎԵՏ, 158
 ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ ԱՐԹՈՒՐ, 57
 ՏՈՒՄՏՈՅ ԼԵՒ, 116

Փ

ՓԱՄԲՈՒԿՅԱՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ, 120

ՓԱՆԱԼ-ԽԱՆ, 123
 ՓԱՇՏԻՆՅԱՆ ՆԻԿՈՒ, 95, 136, 235
 ՓԱՐԱԶԱՆՈՎ ՍԵՐԳԵՅ, 158
 ՓԱՓԱԶՅԱՆ ՎԱԼԵՆ, 83
 ՓԵԼԵՇՅԱՆ ԱՐՏԱՎԱԶԳ, 158

Ք

ՔԱՎԱՆԹԱՐՅԱՆ ԿԱՐԻՆԵ, 186
 ՔՈԶԱՐՅԱՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ, 23
 ՔՈԶԱՐՅԱՆ ԹՈՐԵՐՏ, 11, 19, 21, 24,
 31, 33, 34, 37, 41, 42, 58, 64-67,
 74, 79, 85, 87, 92, 93, 97, 102, 106,
 109-114, 117, 119, 120, 122-127,
 145, 147, 152, 196, 204, 205, 209,
 220, 221, 227-229, 231-237, 251,
 253-255, 259, 264, 265, 267, 268,
 276, 289, 292, 298, 318, 338, 359

Օ

ՕՐԱՄԱ ԲԱՐԱՔ, 358, 360, 361
 ՕՀԱՆՅԱՆ ԱՐՄԻՆԵ, 190
 ՕՀԱՆՅԱՆ ՊԱՐԳԵՒ, 30
 ՕՍԿԱՆՅԱՆ ՎԱՐԳԱՆ, 31, 41, 111-
 113, 195, 196, 318, 359
 ՕՐԲԵՇՅԱՆ ՍՏԵՓԱՆՈՍ, 209

Տ

ՏՐԻԳ ԴԱՆԻԵԼ, 316

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՅԱՆԿ

Ա

ԱՔԻԱԶԻԱ, 104, 283, 292, 293, 299
 ԱՔԻՎՅԱՆ ԲԱԴՅԱԼ, 273
 ԱԿՐԲԵՋԱՆ, 33, 37-40, 56-58, 67-69,
 78, 111-113, 172, 192, 193, 248,
 291, 294, 296, 297, 299, 305-307,
 310, 311, 314, 316, 317, 319, 323,
 337, 338, 347
 ԱԱՎԵՐԳԻ, 273
 ԱԼԲԱՆԻԱ, 185
 ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԵԹ, 109
 ԱՆԱԼՔԱՎԱՔ, 113
 ԱՂՎԵՐԱՆ, 105
 ԱՄՆ, 25, 87, 113, 189, 197, 201, 203,
 221, 247, 282, 284, 288, 290, 292,
 295, 297, 298, 308, 311, 312, 316,
 358-360
 ԱՄՍՏԵՐԴԱՄ, 203
 ԱՅՈՐԿՈՎԻԱՍ, 291, 292, 294
 ԱՆԳՎԻԱ, 23, 65, 74
 ԱՆԴՐԿՈՎԻԱՍ, 284
 ԱԶԱՓԵՆՅԱԿ ԽԱՄԱԿԵՐ, 273
 ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԽԱՎՅԱԹ, 57
 ԱՐԱՐԿԻՐ ԽԱՄԱԿԵՐ, 273

ԱՐԱՐԱՏ, 44, 135, 331
 ԱՐԱՐԱՏ ԲԱԴՅԱԼ, 108
 ԱՐԱՐԱՏ ՄԱՐԿ, 108, 168
 ԱՐԱՔՈ ՂԵՆ, 108
 ԱՐԵՒԵԼՔ, 114
 ԱՐԵՒՄՈՒՏՔ, 114, 219-221, 225, 237,
 240, 282, 287-295, 297-299, 307,
 308, 311-313, 322, 324, 337
 ԱՐՄԱՎԻՐ ՄԱՐԿ, 75, 83, 105, 168
 ԱՐՏԱՀԱՏ ԴՂՅԱՆ, 108
 ԱՐՏԱՀԱՏ ԲԱԴՅԱԼ, 108, 273
 ԱՐՅԱՆ, 20, 25, 26, 33, 36, 40, 42, 43,
 45, 74, 77-80, 102, 104, 124, 160,
 210, 347
 ԱՆՎԱՆՍՏԱՆ, 292

Բ

ԲԱԹՅԱՆ ԼԵՎՈՆԵՐ, 101, 157, 191,
 199, 283
 ԲԱՎԻՆՆԵՐ, 292
 ԲԱՂՎԱՄՅԱՆ ԴՂՅԱՆ, 168
 ԲԵԼԱՌԻՍ, 185
 ԲԵԼԳՈՒ, 180
 ԲՅՈՒԶԱՆԴՈՒ, 57

ՔՈՇԻ քաղ, 126
 ՔՈՒՊԻՊԵՇՏ, 57, 299, 307, 317
 ՔՈՒՐՉ ԼԱՄՄՈՒՎ, 112
 ՔՐԻՏԱՆԻԱ, 116
 ՔՐՅՈՒՍԵԼ, 114, 115

Պ

ՊԵՐՄԱՆԻԱ, 69, 100, 116, 199, 202
 ՊՅՈՒՄՐԻ, 91, 142, 257, 273
 ՊՈՒՍՎԱՆ գյուղ, 108
 ՊՈՐԻՍ Բաղաթ, 273

Պ

ՊԱԼԱՐԻԿ գյուղ, 168
 ՊԵՅՏՈՆ, 297
 ՊԻՒՋԱՆ շրջան, 105

Ե

ԵՐԱՍԻ գյուղ, 78
 ԵՐԵՒԱՆ, 3, 23, 27, 44, 45, 47, 48, 52,
 53, 71, 83, 91, 95, 105, 108-110,
 122, 126, 127, 130, 137, 139, 142,
 144, 153, 167, 168, 177, 181, 190,
 203, 204, 212, 217, 221, 228, 249,
 253, 259, 262-264, 267, 269, 272,
 274, 275, 279, 303, 308, 332, 335,
 349, 351, 361-364

ԵՐՐՈՊ, 97, 113, 114, 191, 197, 216,
 220, 225, 233, 237, 240, 244, 247,
 283, 307, 330

Ջ

ՋԱՆԳԵՋՈՐ, 105, 108, 340

ՋԵՅՔՈՒՆ Բաղաթ, 109
 ՋԻՄՔԱՎԵ, 338

Ե

ԵՋՄԻԱՆԻՆ, 70, 168
 ԵՍՏՈՆԻԱ, 199
 ԵՐԵՐՈՒՆԻ Բամպլեթ, 273

Ք

ՔՐԻՒՍԻ, 283
 ՔՈՆՄԱՆ քաղ, 126
 ՔՈՒՐՔԻԱ, 56, 68, 69, 104, 109, 111-
 116, 172, 192, 193, 290-292, 294,
 296, 297, 309-311, 313, 314, 317,
 319, 337, 357-361

Ի

ԻՊՊԱՆԻԱ, 202
 ԻՏԱԼԻԱ, 180
 ԻՐԱՆ, 68, 172, 193, 292, 294, 310
 ԻՐԱՔ, 292

Լ

ԼԱՋՈՆ շրջան, 296, 297
 ԼԵՀԱՏՏԱՆ, 157, 283
 ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ, 99
 ԼԵՆԻՆԳՐԱՎ, 74
 ԼՈՆԿՈՆ, 65
 ԼՈՒՐ, 168
 ԼՍՍ ԱՆՋԵԼԵՍ, 332

Խ

ԽՈՋՆԱԿԱՐ գյուղ, 167

ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ, 97, 102,
 108, 157

ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ, 48-51, 53,
 56, 68, 71, 74, 81, 97-101, 103,
 123, 152, 157, 159-161

ԽՈՐՎԱԹԻԱ, 337
 ԽՐԱՄ ազան, 32

Մ

ՄԱՂԿԱՋՈՐ, 105
 ՄԻՇԵՆՆԱԿԱՐԵՐԳ, 52

Կ

ԿԱԼՈՒԳԱ, 99
 ԿԱՊՊԻ, 285
 ԿԱՐՍ, տե՛ս Ճառե՛ ՂԱՐՍ, 347

ԿԵԼԿԻԱ, 42
 ԿԻՐՈՎԱՐԱՎ, 57
 ԿՈՍՏՎՈ, 299
 ԿՈՎԿԱՍ, 310, 311
 ԿՈՐԵԱ, 292
 ԿՐԱԻՆԱ, 282

Հ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ, 3-6, 8-10, 13-15, 19-21,
 24-29, 31-33, 35-42, 44, 45, 47, 49,
 50, 52, 54-59, 61, 64-69, 71, 73-81,
 83, 85-93, 97, 99, 101, 102-108,
 110-116, 119, 120, 122-126, 129,
 130, 133-135, 138-140, 142-144,
 146-153, 157-162, 164-172, 174-
 176, 181, 183, 186, 187, 191, 193-
 195, 197, 199, 200, 202, 203, 205,

206, 209, 210, 213, 214, 216, 219-
 221, 225, 227, 231, 233, 235, 237-
 241, 243, 244, 246-248, 252-254,
 257, 261, 264, 266-268, 270, 271,
 273, 277-279, 281, 283-285, 287-
 294, 296-303, 305-307, 309-313,
 315-318, 320-325, 327-334, 337-
 341, 343-347, 349, 351-354, 356-
 360, 364

ՀԱՆՔԱՎԱՆ, 105
 ՀԱՐԱՎԱՍՏԱՎԱՍ, 68, 297
 ՀԵԼՍԻՆԿԻ, 316
 ՀՈՆԱՍՏԱՆ, 74
 ՀՈՍՈՐ, 57
 ՀՐԱԶԿԱՆ, 84, 105, 108

Ղ

ՂԱԶԱԽՍՏԱՆ, 53, 148
 ՂԱՐԱՐԱՂ, 6, 36-41, 48, 50-52, 54,
 56-58, 64-69, 71, 75, 77-79, 86,
 101, 111-113, 119, 120, 127, 146,
 169, 172, 176, 183, 187, 192, 195,
 196, 199, 206, 225, 240, 243, 248,
 252-254, 285, 289-301, 303, 305-
 307, 310-312, 315-324, 329, 331,
 334, 345-347, 357, 358, 360, 361
 ՂԱՐՍ, տե՛ս Ճառե՛ ԿԱՐՍ, 112, 113

Ճ

ՃԱՊՈՆԻԱ, 116

Մ

ՄԱԳԻԻԿ, 295, 306, 307, 311, 316,
317, 319, 324
ՄԱՂԱԹԻՎ ՍԵՐԱՍՏԻՎ համայնք, 273
ՄԱԿԿՈՆԻՎ, 57
ՄԵՂԲԻ, 78
ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՆԵԼԷ, 87
ՄԻՆՈՎ, 290-293, 295, 297, 299, 306-
308, 311, 316, 317, 324
ՄԻՋԻՆ ԱՍԻՎ, 99
ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՆԵԼԷ, 87
ՄԵՉՅԱՆ գյուղ, 108
ՄՅՈՒՆԵՆ, 64
ՄՈՆՂՈՂԻՎ, 99, 118
ՄՈՍԿՎԱ, 48, 50-52, 64, 65, 75, 77,
98, 332
ՄՈՒՍԱ-ԼԵՌ, 109

Յ

ՅԱԿՈՒՍՅԱԿ, 99

Ն

ՆԱԻԲԻ, 211
ՆԱԽԻՋԻՅԻԱՆ, ՆԱԽՃԱՎԱՆ, 32, 57, 99
ՆԱՐԵԿ գյուղ, 108

Շ

ՇԱՀՈՒՄՅԱՆ գյուղ, 108
ՇԵՆԻԿ գյուղ, 168
ՇԻՆՈՒՀԱՅԻՐ գյուղ, 167
ՇԻՐԱԿ մարզ, 168
ՇՈՒՇԻ, 74

Ո

ՈՍԿԵՊԱՐ գյուղ, 78
ՈՒՋԹԵԿՍԱՆ, 53
ՈՒԿՐԱՆՎԱ, 283
ՈՒՐՈՒԿՎԱՅ, 69
ՈՒՐՅԱԶՈՐ գյուղ, 105

Չ

ՉԱՐԵՆՑԱՎԱՆ, 273
ՉԵՆՈՍՂՈՎԱԿԻՎ, 64
ՉԻՆԱՍԱՆ, 221, 340

Պ

ՊԻՐԱԿՈ, 317

Ռ

ՌՈՒՍԱՍԱՆ, 25, 50, 68, 87, 100, 105,
116, 172, 193, 197, 199, 201, 202,
253, 268, 281, 282, 287-295, 297,
299, 305, 307, 308, 311, 312, 337,
340
ՌՈՔԻ քուցեղ, 282

Ս

ՍԱՆԿՏ-ՊԵՏԵՐՈՍԻՐԳ, 61
ՍԵՒԱՆ, 105, 108
ՍՂՈՎԱԿԻՎ, 337
ՍՅՈՒՆԻՔ, 167
ՍՈՄԱԼԻ, 338
ՍՈՋԻ, 100
ՍՈՎԵՏԱՇԵՆ, 51, 52
ՍՈՒՄԿԱՅԻՔ, 52
ՍՊԵՏԱԿ հաղաք, 273

Ք

ՍՏԱՄԲՈՎ, 113
ՍՏԵՓԱՆԱԿԵՐՏ, 97, 112

Վ

ՎԱՆԱԶՈՐ, 142, 273
ՎԱՇԻՆԿՏՈՆ, 203, 219
ՎԱՌՆԱՅ, 100
ՎԵՆԵՏԻԿ, 246, 263, 271
ՎՐԱՍՏԱՆ, 56, 104, 172, 281-283,
289, 291, 294, 310

Տ

ՏԱԹԵՆ, 167

Փ

ՓՈԹԻ, 104, 284, 285

ՔԱՂՅՐԱՇԵՆ գյուղ, 108
ՔԱՆԱՔԵՌ-ՋԵՅԹՈՒՆ համայնք, 273
ՔԱՐԱԿԵՐՏ գյուղ, 168
ՔԵԼՏԱՋԱՐ, 104
ՔԻՎԵՍՏ, 307

Օ

ՕՍԵԹԻՎ (Հարսալային), 281, 283,
284, 292, 293, 299

Յ

ՅԻՆԱՆԿԻՎ, 157
ՅՐԱՆՍԻՎ, 69, 74, 83, 180, 193, 283,
297, 316

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՈՐՊԵՍ ՄՈՒՏՔ 5

ԻՐԵՐՆ ԻՐԵՆՑ ԱՆՈՒՆՈՎ ԿՈՉԵԼՈՒ ԵՒ ՀԱՇԻՎ ՊԱՀԱՆՋԵԼՈՒ
ԺԱՄԱՆԱԿԸ (26.10.2007թ.) 19–45

Քոչարյանական վարչախմբի կամ սեփմի էությունը 20

Ավագակապետական համակարգի կառուցվածքն ու հանգույցային օղակները 21

Ռեժիմի ձևավորման եւ զարգացման ընթացքը 23

Ռեժիմի գործունեության տեսեսական հետեւանքները 24

Վարչախմբի քաղաքականության սոցիալական հետեւանքները 27

Բարոյա-հոգեբանական հետեւանքները 29

Իրավական եւ քաղաքական հետեւանքները 30

Հոկտեմբերի 27-ի խորհուրդը 32

Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման ներկա վիճակը 36

Որոշ լրացուցիչ նկատառումներ 42

ՀԱՆԳԻՊՈՒՄ ԵՐԻՏԱՍԱՐԱԳՎՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ (03.11.2007թ.) 47

ԲԱՐԵԿԱՄՎԱԿԱՆ ԶՐՈՒՅՑ (16.11.2007թ.) 73–95

Յրաի ու միի տարիները 74

Ներկա արտաաւոր սեփմի «արժանները» 80

Քոչարյանի մասանդած ավերված երկիրը 85

Նախադանական ընտրությունների գործընթացի մասին 87

Նախկին իշխանությունների սեւանչիվմի մասին 92

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ԳԱՂԱՓԱՐԱՆՈՍՈՒԹՅՈՒՆ,
ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (08.12.2007թ.) 97–127

Հայաստանի «արդյունարերության քաչքայումը» 97

«Վայրենի սեփականաշերտում» 102

Հայոց ցեղասպանության վերաիմաստավորման սնհրածեղչության մասին 109

Քաթար-մոդոլական խանություն 117

P. S. – Հետդրություն 124

ԵԼՈՒՅԹ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՐԳԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ
ԱՌԱՋԻՆ ԿՈՆԳՐԵՍՈՒՄ (22.12.2007թ.) 129–153

Ներկա վարչախմբի սեւտրաները 129

Համաժողովրդական Շարժման սեւտրաները 135

Ընտրական գործընթացի հաչորդ փուլի խնդիրները 141

Շարժման քարոչության հիմնական ուղղվածությունը 144

ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ԾՐԱԿԻՐ ԿԱՄ ՀԱՆԳԱՐՏ
ԽՈՀԵՐ (06.01.2007թ.) 155–177

«Կորուսյալ զրախտի» հուչը 156

«Վերադաչյալ զրախտի» երազանքը 161

Հայաստանը ճամփարաժանի սոչեւ 164

Նորժալ երկրի ուրվանկարը քաղաքական լեզվով 171

ՄԱՄՂԱ ԱՍՈՒԼԻՍ (11.01.2008թ.) 179

ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՔԱՂԱՔԱՅԻՆԵՐԻՆ (21.01.2008թ.) 205

ՈՒՐ ԲԱՆՔԵՆ ՍՊԱՌԻՆ, ԵՒ ԳՈՐԾՔԵՆ ՔԱԿԱՌՈՐԵՆ (22.01.2008թ.) 209

ՈՒՂԵՐՁ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՔԱՂԱՔԱՅԻՆԵՐԻՆ (17.01.2008թ.) 213

ԵԼՈՒՅԹ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ԳԱՍԱՐԱՆՈՒՄ (05.03.2008թ.) 215

ԼՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆԴԵՊ (05.03.2008թ.) 219

ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ԳԱՍԱՐԱՆԸ ԱԿԱՆԱՊԱՏԵՑ
ՍԵՐԺ ՍԱՐԳՅԱՆԻ ԼԵԳԻՏԻՄՈՒԹՅՈՒՆԸ (11.03.2008թ.) 223

Կող շԱՅԱԿՈՒԱՎՈՐՆԵՐԻՆ (11.04.2008թ.) 225

ԵՆՈՒՅԹ ՇԱՄԱԺՈՂՈՎՐԳԱԿԱՆ ՇԱՐՃՎԱՆ

2-րդ ԿՈՆԳՐԵՍՈՒՄ (02.05.2008թ.) 227-249

Բախում, թե՛ սպանդ..... 227

Արեւմտադի վերաբերմունքը հայաստանյան ընտրութիւնների եւ
ձարտի 1-ի իրազարձութիւնների նկատմամբ 237

Հասարակութեան պատկերում, թե՛ միավորում 241

Համաժողովրդական շարժման առաջիկա ինչդիրները 244

ԵՆՈՒՅԹ 2008 Թ. ՀՈՒՎՍԻ 4-Ի ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ 251

ԵՆՈՒՅԹ 2008 Թ. ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1-Ի ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ 261-279

Ազգային ժողով 262

Կառավարութիւն 264

Իրավասաց համակարգ 267

Տեղական ինքնակառավարում 272

Սերժ Սարգսյանի դերը 275

Հոշակադիր Հայ Ազգային Կոնգրեսի մասին 278

ՀԱՐՑԱԶԳՐՈՒՅՑ «Ա1+» ԿՈՐԾԱԿԱՎՈՒԹՅԱՆԸ (20.08.2008թ.) 281

ԵՆՈՒՅԹ 2008 Թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 17-Ի ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ 287

ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՓՈՒԼ (04.11.2008թ.) 305

ՀԱՐՑԱԶԳՐՈՒՅՑ «NEWSWEEK» ՇԱՐԱԹԱԹԵՐԹԻ ԹՈՒՐԳԱԿԱՆ
ՏԱՐԲԵՐԱԿԻ ԹՂԹԱԿԻՑ ԱԵՄԻՆ ԳՅՈՒՄՈՒՇԵԼԻԻ ՀԵՏ (01.12.2008թ.) 309

ԵՆՈՒՅԹ ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՆԳՐԵՍԻ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՈՒՄ (21.12.2008թ.) 315-335

Ա ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՅԻ ՆԵՐԿԱ ՓՈՒԼ 316

Բ. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՅԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՀԳՆԱԺԱՄԻ ԱԶԳԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ 325

Տնտեսական ճգնաժամի ախտանշանները 325

Տնտեսական ճգնաժամի պատճառները 327

Ճգնաժամի հաղթահարման կամ մեղմացման ուղիները 327

Գ. ՍԱՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ԵՒ ԺՈՂՈՎՐԳԱՎԱՐՏԱԿԱՆ
ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԿԱՆԿՆՈՒՄԸ 329

ԵՆՈՒՅԹ 2009 Թ. ՄԱՐՏԻ 1-Ի ՀԱՆՐԱՀԱՎԱՔՈՒՄ 337

ԲԵԿՈՒՄՆԱՅԻՆ ՀԱՆԳՐՎԱՆ (01.05.2009թ.) 351-364

Առցիակ-տեսնական իրավիճակ 351

Յոթի գործի անփոփոխական վախճանը 354

Հայ-թուրքական հարաբերութիւններ 357

Երեսնի քաղաքապետի ընտրութիւնները 361

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ 365

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ 371